

52-53.
SZÁM

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

52-53.
SZÁM

HITTUDOMÁNY
LELKISÉLET

NEVELÉS
IRODALOM

BÖLCSELET
JOG

FÖLDRAJZ
TERMÉSZET
TUDOMÁNY

TÖRTÉNELEM
SOCIOLÓGIA

ELETRAJZ
UTIRAJZ

GODEFROID KURTH A MODERN CIVILIZÁCIÓ KEZDETEI

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN
TÁRSULAT
KIADÁSA

GODEFROID KURTH
★
A MODERN CIVILIZÁCIÓ
KEZDETEI

A VII. KIADÁS UTÁN FRANCIÁBÓL

FORDITOTTA

MICHEL KÁROLY Dr.

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1928.

Nihil obstat.

Dr. Nicolaus Töttössy
censor dioecesanus.

Nr. 2463.

Imprimatur.

Strigonii, die 5. Octobris, 1927.

Dr. Julius Walter
vic. cap.

Kiadja a Szent István-Társulat,
Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest.
Nyomdaigazgató : Kohl Ferenc.

A FORDÍTÓ ELŐSZAVA.

ODEFROID Kurth, a kiváló belga történetírónak, legfőbb munkáját nyújtjuk itt a magyar olvasóközönségnek. Kurth e munkáját 1886-ban írta, de hogy értékét még mindég nem veszítette el, legjobban mutatja, hogy a szerző halála után 1923-ban jelent meg hetedik kiadása. A fordítás a hetedik kiadás után készült. Tekintettel azonban a mai nehéz helyzetre, a Szent István-Társulat az egész műnek kiadását nem vállalhatta és így megrövidítve, de nem átalakítva, jelenik meg a magyar fordítás. A megrövidítésnél az a szempont vezetett, hogy az egyház civilizáló tevékenysége domborodjék ki, míg az egyes barbár országok belső harcai és családi villongásai, melyek úgy sem érdekelnék nagyon a magyar olvasóközönséget, elmaradhatnak.

Egész terjedelmében megmaradt az I. kötet 1., 3., 4., 5. fejezete, míg a 2., 6. és 7. fejezet csupán a rövid összefoglalásra szorult össze. A II. kötetből teljesen megmaradt a 8., 10. és 11. fejezet, míg a 9., 12. és 13. fejezet megrövidült alakban jelenik meg, de ezáltal egyáltalán nem lesz a mű érthetatlenné, sőt Kurth gyönyörű összefoglalásai egészen helyettesítik a hosszú fejtegetéseket. A befejezés teljesen megmaradt, de egészen elhagytam a Függeléket, mely csak szaktudósokat érdekelne. Ugy szintén elmaradt az irodalom felsorolása is, mely egymagában 50 nyomtatott lapra terjedne.

A könyv maga oly ékesenszóló, hogy minden ismerető magyarázatot feleslegessé tesz.

Felsőőr-Oberwarth, 1927 március 15.

A fordító.

ELŐSZÓ AZ ELSŐ KIADÁSHOZ.

KÖNYV, melyet a nagyközönségnek nyujtok, több esztendő szünetnélküli fáradságos munkájának az eredménye, mit a tanítás fárasztó munkája mellett végeztem. A lelkesedés egy oly pillanatában hátróztam el, melyben a képzelet, megrészegevedve szép álmaitól, túlrepül minden akadályon és nem számol azzal, hogy az emberi szellem csak gyalog jár, amiért is oly nagy áldozatokat kívánt tőlem, hogy megriadtam volna tőlük, ha előre gyanítottam volna nagyságukat. Nem egy alkalommal kellett szomorúan tapasztalnom, hogy a modern idők nem igen alkalmasak az összeszedett munkához, melyet végezni kell, ha az ember hű akar maradni gondolatához, mikor az nincs egyenes kapcsolatban a mindennapi élet harcaival és érdekeivel.

Mindazonáltal nem hátráltam meg azon feladat elől, melyet gondolatom megvalósítása rótt rám. Először is lemondván elmém szabadságáról, mely szívesen szállott a költészet és történelem minden egyes virágára, bezárkoztam könyvemmel, mely kitartó munkámnak egyetlen tárgya lett. Egészen ezen nehéz munkának szentelvén magamat olyannak bontakozott ki előttem, amilyennek elhatározásom első órájában a maga szep-lőtelen tisztaságában láttam. Az emberiség történelmének az a hosszú korszaka jelent meg élénk és megható képben, melyben az erkölcsi és szellemi megújhodás szent munkája történt keblében. A kereszténység magaslatáról szemlélve, mint oly vidék jelentkezett, melynek hatalmas vonalait világosság árasztotta el, és amely,

bár mozgó pontokat rajzolt rá a felhők árnyéka, mégis páratlan fenséggel és nagyszerűséggel bontakozott ki. A távolság következtében a szemlélő egy pillantással áttekinthette óriási terjedelmét, anélkül, hogy elhomályosultak volna a vonalak és szenvedett volna a jellegzetes részletek pontossága. A meghatározott keretek nemcsak hogy nem ártottak a látvány nagyságának, hanem ellenkezőleg elősegítették végtelenségének értékelését, mint a mező közepén álló régi ívek, melyeken keresztül az elbájolt szem látja a távolban a végtelen láthatárt.

Kell-e említenem, mily kínos félelem és keserű csüggedés fogott el nem egyszer, mikor összehasonlítottam munkámat, ahogy azt elképzeltem, azzal, ami évek multán lassanként kikerült kezeimből? Sokszor azon a ponton voltam, hogy tűzbe dobom és visszatérek az örömteli könnyű munkákhoz és azon csábító változatos tanulmányokhoz, melyek a szellemi életet kellemessé teszik. Amikor nagy erőfeszítések után le tudtam győzni a kétségbeejtő gondolatokat, azt hittem, hogy végre mégis csak célhoz érek, erőm váratlanul elhagyott, hirtelen abba kellett hagynom munkámat és nem adhattam meg neki azt a végső csiszolást, mely minden lelkiismeretes munkás legfőbb törekvése. Ezt a magyarázatot jogosan követelheti tőlem az olvasó és ép ez okból meg fog bocsátani, ha, amint félek, nagyon sokszor a nehézségekben, melyeket nem sikerült eltüntetnem, a fáradtságtól elgyengült kéz nyomaira fog ismerni.

De nem igyekszem magamat igazolni, mert túlságosan nagyravágyó voltam, sem védekezni a hiányok és tévedéseim miatt. Megtettem, amit tudtam, belevivén egy vállalkozásba, melyet érdemes megkísérelni, teljesen az igazság szolgálatának szentelt lelkemnek minden lelkesedését és minden akaraterejét. Akik saját tapasztalatukból tudják, mily kínos csalódások érik az embert,

mikor eszményekért harcol, szívesen megbocsátanak azért, hogy oly nagyon távol maradtam az enyémtől. A többiek pedig ítéljenek rólam a legteljesebb szigorral, de előre kijelentem, hogy nem vizsgálhatják szigorúbb szemekkel könyvemet, mint én magam tettem.

Liège, 1886 január.

BEVEZETÉS.

A civilizáció legfőbb tényezője.

I.

Immortale Dei miserentis opus, quod est Ecclesia, quamquam per se et natura sua salutem spectat animorum adipiscendamque in coelis felicitatem, tamen in ipso etiam rerum mortalium genere tot ac tantas ultro parit utilitates, ut plures maioresque non posset, si in primis et maxime esset ad tuendam huius vitae quae in terris agitur, prosperitatem institutum.

XIII. Leó «De civitatum constitutione christiana» körlevele.

A könyvek, amely az emberi civilizáció történetét akarja előadni, kötelessége, nehogy félreértés támadjon közte és olvasói között megállapítani ezen kifejezés jelentését, mely már oly sok ellentmondó meghatározásban részesült. Tény, hogy mindenki az emberi társadalom valamely eszményének a megvalósítását akarja rajta érteni. De, ha arról van szó, mi is ez az eszmény, a vélemények szétválnak, még pedig a legnagyobb határozottsággal, mert ez egyike azon kérdéseknek, melyek legjobban foglalkoztatják az emberiséget. Hol az ember — bármily tanulatlan és darabos legyen is — ki álmodozásaiban nem kísérelte volna meg valamelyes megoldását; melyek azok a bennünket foglalkoztató különböző érdekek, amelyekkel szemben idegenül állhatna?

Ott ez a kérdés minden forradalom kezdetén, mely meg-rázkódtatta a földet az ókortól napjainkig, ez sugalmazta az összes társadalmi elméleteket Plato «Köz-társaságától» egész Cabet : «Icariá»-jáig. Az emberiség legnagyobb szerencsétlensége ép abból ered, hogy nem tudja ezt egyöntetűleg megoldani és a bölcselet a legnagyobb szolgálatot az által tenné az emberiségnek, ha megismertetné vele ennek végleges megoldását.

Hiába igyekeznének a kételkedők ezt a kérdést kikapcsolni, azt állítván, hogy tökéletes társadalom lehetetlen, mert összetevő elemei szükségszerűen tökéletlenek. Kétségtelen, hogy abszolút szempontból a társadalom az azt alkotó egyes egyedekben szemlélve örökös tökéletlenségre van kárhozthatva mindaddig, míg nem sikerül meggyógyítani természetünk öröklött betegségét. Ám az a tökéletesség, melyet joggal várhatunk az emberi társadalomtól, csak viszonylagos tulajdonság, mely az abszolút tökéletesség felé való törekvésben áll. Hogy oly tökéletes legyen, amilyen itt a földön csak lehet, elégséges volna számára oly szervező erő, mely összes elemeit ezen cél szempontjából egymás mellé rendelné, más szóval oly alaptörvény, mely ugyan számolva természetes fogyatkozásaikkal, azokat mégis állandó tökéletesedésük legmegfelelőbb feltételei közé helyezné.

Ez azt jelenti, hogy a civilizáció pontos meghatározása lehetetlen az ember előzetes ismerete nélkül, mert a valóságban minden társadalom emberek egyesülésében áll. A kérdés, melyet e lapok élére tűztünk, végül így foglalható össze : mi az ember ? Eszes és szabad lény lévén, van-e sajátos végcélja, melynek megvalósítására teljes lényét kell áldoznia vagy pedig küldetés nélkül vak sors által vettettet a mindenségbe, ahol csak jelentőség nélküli szerepet játszik? Az ész és öntudat ellenállhatatlan erejű választ ad e kérdésre és nincs olyan szofizma, mely meg tudná ezen tanubizonyosság

erejét gyengíteni. Igenis, magunkban hordozzuk meg nem dönthető bizonyosságát annak, hogy van célunk, melyet el kell érünk és hogy ezen célunk összes tehetőségeinknek és egész természetünknek magyarázata. Amikép testünknek nincs egyetlen szerve sem, mely ne lenne alárendelve az egész céljának s ez ismét azon szellemi erő miatt létezik, mely élteti, azonképen ezen utóbbinak, azaz a mi lelkünknek minden tulajdonsága azért adatott, hogy felsőbb hivatását, melyre küldetett, betöltse. Minden dolog, melyet a természet itt a földön használatunkra adott, ezen célnak van alárendelve és nem tudunk egyet sem elképzelni, melynek más rendeltetése volna. A társadalom sem tesz kivételt ezen szabály alól, mert az nem magáért van. Ha az más lehetne, mint eszköz azok számára, kikből áll, hogy azáltal végcéljukat elérjék, számukra felesleges, sőt káros lenne és következésképen a Teremtő megvetéséhez juttatná az embert.

Ezek után ki ne láthatná, mily világossággal jelentkezik a keresett meghatározás! Csak le kell vonni az eddigiekből a következtetést, mely következésképp fejezhető ki: *A társadalmi tökéletesedés, vagy más szóval a civilizáció, a társadalom azon alakja, amely tagjainak céljuk elérését legkönnyebbé teszi.* De mi az ember végcélja? Ez a legégetőbb kérdés, melyet ember csak felvethet és semmi sem oly fontos boldogságára, mint a válasz, melyet e kérdés kap. Ezt a választ rögtön meg kell adnia, mert felelőssége akkor kezdődik, mikor ezt a kérdést felveti; világosnak is kell lennie, mert a legkisebb bizonytalanság jóvá nem tehető és halálos tévedésekbe vezetheti. Oly világosságnak kell ennek lennie, mely minden embert, ki e világra jön, megvilágít és ragyognia kell lelkén attól fogva, hogy öntudatra ébred. Ez eléggé mutatja már, hogy nem szabad megelégednie saját erejével. Az ember, míg rövid életét leéli, ezer

tévedésnek lesz áldozata, lázas kutatásban emésztí fel önmagát és vissza nem vonható tettei teljes súlyukkal esnek sorsának mérlegébe. Lehetne-e az ilyen erőfeszítés eredményes? Aki nem önmagát alkotta, nem tudja megmondani, hogy miért van. A Teremtő és nem a teremtmény adhat számot a teremtről. A vészkiáltásra, melyet az emberi lélek az örökkévalóság végtelen csendjébe sívít: *Miért vagyok a világon?* csak egy hang, Isten hangja adhat választ.

Végelemzésben tehát theologiai kérdés az, melynek megoldását a társadalomtudomány keresi és kimondhatjuk, hogy az emberi civilizáció titkát csak az isteni kinyilatkoztatás titkában találhatjuk meg. Erre tanít minket minden történelmi kísérletezés előtt maga az ész. Akár akarjuk, akár nem, a társadalmi rejtély megoldását a vallástudomány adja. Itt van összekötve a politika a vallással: ezt a köteléket nem lehet szétépíteni, hacsak az embert meg nem csonkítjuk.

És mit tanít az a tudomány, melyet azon vallás tudománya képvisel, mely kétségenkívül a legtöbb tekintéllyel beszél? *Az ember*, tanítja a keresztény tudomány, *azért van teremtvé, hogy megismerje, szolgálja és szeresse Istent és ez által eljusson az örök életre.* Ez a meghatározás azok közé tartozik, melyeket az emberi elme az első pillanatra elfogad világos és szükségszerű voltuknál fogva. Az emberi elmének egy részét alkotja attól fogva, hogy az ember kezdi megismerni. Ettől fogva megvilágosítva oly fény által, melyet nem magában talált, meg nem ingatható bizonyossággal mondja újból és újból, hogy ha nincsen Isten, ő minden dolog végcélja, és ha Isten nem adott volna célt az embernek, az nem lehetne más, mint örök boldogsága.

II.

Ha igaz, hogy a társadalom feladata az emberek számára örök céljuk elérését megkönnyíteni, s hogy ezen végcél az örök boldogság, hiába keressük a régi világban a végleges civilizáció nyomait.

Kétségtelen, hogy Athén és Róma fényes helyet foglalnak el az emberiség történetében. Az egyik oly esztétikai eszményt valósított meg, mely örökké megragadja a képzelőtehetséget; a másik megvalósította a jognak az eszményét és a jogtudománynak oly emlékét hagyta a világra, amelynek megdönthetetlen alkotásai kigúnyolni látszanak az idők mulását. Mindketten létrehozták a polgári erények és az erkölcsi nagyság típusait, amelyek a nemzetek örökségének egy részét alkotják. De sem hatalmas alkotások, sem kiváló jellemek, sem fényes művészetek nem elégségesek arra, hogy a civilizált élet igazi feltételeit megadhassák. A régi világ nem ismerte a társadalom célját, mert nem ismerte az emberi élet célját, és mert azt, ha nem is kifejezetten, de tagadta. Nem ismerte el sehogysem, hogy az ember Isten számára van teremtvé, hanem ezzel teljesen ellenkező feladatot talált ki számára. *Az ember az állam számára van alkotva* — mondá — vagy egy még régibb alakjában, *a polgár a haza miatt van*. A közjognak ez oly alapvető tétele volt, amelyet minden értelmes ember, a legelőkelőbb csak úgy, mint a legegyszerűbb, hallgatagon elfogadott, és amelyet soha senkinek sem jutott volna eszébe kétségbevonni. Ez a szörnyű tévedés, mely a régi pogány államok alapításakor már létezett, minden bajnak szülőanyja lett. Mindenekelőtt ahhoz látott, hogy a polgárok verejtékével és vérével felépítse az államisten elvont véres bálványát. Majd a polgárok lelkiismerete elé állította ezt a bálványt és oly tiszteletet követelt számára, mely az igaz Istent illeti meg. A pol-

gár pedig rettegve ennek határozott parancsaitól, feláldozta a hamis istennek Teremtője meg nem változtatható törvényét, mely őt szabad és felelős személlyé tette és feláldozta amannak lelkiismeretével személyiségét, sőt emberi természetét is. Beleegyezett abba, hogy az állam kezében, melytől alakját és rendeltetését nyeri, csak értelmetlen anyag legyen.

Ennyi áldozat fejében az állami istenség imádóinak a boldogságot ígérte meg. De ezt a szót megkell magyaráznunk. Sem az állam, sem pedig hívei nem a lélek örök boldogságát értették rajta, mely a végtelen jónak békés birásában rejlik ; csakis a test elmuló és csalóka boldogságáról volt szó, amelynek életfeltételei az élvezetek és a tétlenség voltak. De a bálvány még sem érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy az oltárai előtt leboruló összes embereket részesíthette volna kegyeiben ; ezek nem voltak és nem is lehettek csak egy kis kiváltságos csoport járadéka. A nyugalom és élvezet a valóságban a munkának a gyermekei ; hogy kevesen élvezhessék ezt szakadatlanul, szükséges volt, hogy a hozzájuk hasonlók szakadatlanul dolgozzanak. A rabszolgaság volt minden társadalom végzetes törvénye, mely az élvezetben látta az emberi élet legnagyobb tökéletességét ; és ime ez az oka, miért helyezte az egész régi világ társadalmi épületének alapjába mint formátlan és értéktelen tömeget az emberi nem nagy részét, amely arra volt kárhoztatva, hogy élvezeti eszközül szolgáljon a föld boldogjai oligarchiájának.

De az államisten gonoszsága ezzel nem elégedett meg. Még azok számára is, kik élvezhették a törvényes szabadságot, mennyi eltakart rabszolgaság volt ! Az aszszony, a gyermek, a szegény, a plebejus, az idegen mindmegannyian egy alsóbbrendű osztályba látták magukat helyezve, ahol az emberi személy leglényegesebb jogaitól meg voltak fosztva. A szabad emberek különböző

csoportjai között meglevő ezen keserű egyenlőtlenség, párosulva a szabad ember és rabszolga közötti egyenlőtlenséggel, volt az a vastörvény, amelyet az államisten hirdetett a régi világ minden országában ; végzetszerűen felszabadította ez a halálos anarchiát és mindegyik kezdetől fogva magában hordotta bukásának okát. Ez áron el lehetett-e érni legalább a maroknyi kiválasztottak boldogságát ? Nem, mert ők is nélkülözték az ember legértékesebb javát, a szabadságot. De ne engedjük magunkat tévedésbe ejteni a visszaélés miatt, melyet a régi világ e szóval üzött. A szabadság ott csak polgári feltételt és sohasem politikai jogot jelentett. Azt jelentette csak, hogy az ember nem rabszolgája egy hozzáhasonlónak sem, de semmikép sem azt, hogy az ember nem rabszolgája az államnak.

Az államnak minden joga megvolt a polgárokkal szemben ; a polgároknak vele szemben semmi joguk sem volt. Mindazt, amit nekik meghagyott, bármikor visszavonhatta, amikor neki tetszett, mert ez csak engedmény volt részéről, és mert nem volt felelős senkinek sem azért, hogyan használja fel mindenhatóságát. Nem volt egyetlen polgár sem, kinek erkölcsi létét ne határozta volna meg az állam valamely érdeke vagy szeszélye. Ő volt a lelkiismeret egyetlen bírója és a cselekedetek erkölcsösségének egyedüli mértéke. A szolgálatában elkövetett bűntény dicséretreméltó cselekedet volt : *Salus populi suprema lex esto !* Létezése célját elérte az ember, ha hozzájárult a haza nagyságának emeléséhez ; ezután eltűnt az ember a halál sötét torkában, nem várva semmit sem az örökkévalóságtól, sajnálván az életet, ha abban élvezetet talált. Ilyen a régi társadalom : lakomaterem, amelyben kevés boldog mértéktelenül teletömi magát, kiszolgálva rabszolga nép által, de amely az egyik és másik számára is a semmiség előcsarnoka volt.

A bölcsélet semmit sem segített a bajon. Ez épúgy, mint a többi emberek, az állam isten bálványa előtt feküdt, akit különös kivétel gyanánt egyedül nem tagadt az összes bálványok között. Soha az ókor még legszabadabb gondolkozója sem merészkedett a pogányság ezen alapvető dogmáját, a haza istenségét, megingatni. Egyikük sem tiltakozott az ellen, hogy az állam szolgaságba hajtotta a lelkiismeretet és egyikük sem követelte vissza az embernek természetből adott elvitázhatatlan jogait. Ép ellenkezőleg, a bölcsélet ezen szolgaság kötelékeit még szorosabbakká tette, levezetve szigorú logikájával az első tévedésből a legvégső következtetéseket. Egész nyugodtan írták képzelt törvénykönyveikbe azokat a kegyetlenségeket, amelyektől visszariadtak a politikai érzékkel megáldott államférfiak. Szerencse, bármit mondjon is a régi bölcselők fejedelme, hogy nem az ő kartársaira bízták a politikai társadalom vezetését: elképzelhetjük azokból, amiket írtak, mire lettek volna képesek törvényeikkel.

Csak beteg képzelőtehetség lidércnyomása alatt lehet létrehozni oly társadalmi elméletet, amelyet az «isteni Plato» Köztársasága tartalmaz. Ezen rettenetes könyvben a bölcselő darabokra szedi az emberi társadalmat és beledobja a megcsonkított tagokat Aeson gőzkatlanába, azon reményben, hogy az onnét a bölcsélet varázserejétől megújulva és megfiatalodva fog kijönni. De csak rettenetes szörnyet vesz ki abból, amelynek láttára utálat tölti el az elmét. Semminek sem kegyelmez meg ez az újító, ki a haza nevében hozza törvényeit. Nem ismeri az ember jogát az élethez: halál a nem szívesen látott gyermekekre, halál a betegeknek.¹ A családban haszontalan, sőt kellemetlen intézményt lát, mert az különleges társadalmat alkot, melynek más érdekei van-

¹ Plato, *Respublica*, III. 406. (Didot).

nak, mint a köztársadalomnak ; megszünteti azt, mert asszonyközösségről álmodozik és ehhez kapcsolja azt, mit más kifejezés híjján anyaközösségnek kell nevezni. A női szemérem a két nem gyermekei közös nevelésének akadályja : megszünteti a szemérmet, bevezetvén a tornacsarnokba a teljesen mezítelen leányokat a hasonlóan teljesen mezítelen fiúk közé.¹ A magánvagyon egy másik akadályja a közös életnek : ettől úgy menekedik meg, hogy kötelezővé teszi a vagyonközösséget. Még tovább megy : szentesíti törvényeiben azt a bűnt, melyet a természet törvényei tiltanak, és amelynek megjelölésére a keresztény nyelvnek nincs szava.² De mire való, kérdezhetné az ember, mind ez a gyalázatosság ? Egyszerűen azért, mert a bölcselő azt hitte, hogy a bűnt kihasználhatja az állam javára, amiért is a bűn igazolást nyer. Hasonló meggondolások miatt mutatott a költészetnek is kaput ; nem mintha valami erkölcsrontót látna benne, hanem mert az lényegében oly szabad erőt képvisel, melyet az állam sem leigázni, sem szolgálatába hajtani nem tud. Egyébként is az jó társaságban van, kíváncsi a szeméremmel és szabadsággal és joga van saruiról a bölcselő állam porát lerázni.

Aristoteles állama nem ér többet Plato államánál. Amint nagy vetélytársra, úgy a stagirita sem ismerte az igaz szabadság fogalmát. Ő is elfogadta azt az alapelvet, hogy a polgár az államé.³ A szabad ember igazi kiváltsága nem a szabadság, hanem a tétlenség.⁴ Ennek a szerencsés tétlenségnek szükség-szerű következménye mások kényszermunkája, vagyis a rabszolgaság. A rabszolgaság szükséges és igazságos intézmény, magának a természetnek a követelménye ;

¹ Plato, *Republica*, V. 457., 458.

² U. o. V. 468.

³ Aristoteles, *Politika*, V. 1., 2. (Didot).

⁴ U. o. II., VI. 2.

vannak emberek, kik rabszolgáknak születnek, mint mások, hogy ezek urai legyenek.¹ Az ember élete nem sérthetetlen, vannak esetek, amelyekben a gyermekgyilkosság elő van írva, a magzatelhajtás megengedett dolog.² Ezzel szemben a szülőknek, kiknek joguk van megölni gyermekeiket, nem kötelességük azokat felnevelni. Az állam a nagy nevelő, a házi tűzhely nevelő hivatala nem létezik.

Igy fejezte ki a régi világ két legnagyobb lángelméje a pogány bölcsélet utópiáját. Mindenki láthatja, hogy ezek még rosszabbak annál a szomorú valóságnál, amelyet állítólag meg akartak javítani. Ezek a félelmetes logikusok, kik hűek maradtak hamis tanukhoz egész a végeletekig, irgalmatlan pontossággal alkalmazták azt és nem estek abba a szerencsés következtelésbe, amely a társadalomban a természet visszahatása a téves alapelvek ellen. Miután a pogány államból mindazt, ami még megmaradt az emberiségből, eltüntették, a régi kor bölcselete kimondta az utolsó szót Plato és Aristoteles szavaival: poklot épített a felhőkbe.

És így az emberiség tévútra vezetve államférfiai és bölcselői által, hosszú fejlődésében a valóság és eszmény egész körét futotta be anélkül, hogy találkozhatott volna a társadalmi igazsággal.

III.

Abban a pillanatban, melyben a régi kor legnagyobb és legszebb társadalma vállalkozott arra, hogy felsőbbrendű és fájdalomtéljes kísérletezés által lezárja az emberi nem megcsalatasának sorozatát, a kereszténység meghozta a világnak a társadalmi kérdés fényes és

¹ U. o. II. 8—20.

² U. o. VII. XIV. 10.

világos megoldását. Jézus Krisztus ép rendeltetésünk titkát fedte fel, levévén arról a fátyolt és a megszabadító igazság fenséges hangján kinyilatkoztatta az embert önmagának, megismertetvén őt örök küldetésével. A kinyilatkoztatás teljessé lett oly értelemben, hogy nem szorítkozott az igazság elméleti kihirdetésére, hanem megmutatta azt is, miképen kell az életet ahhoz alkalmazni. Mire lett volna jó az ember számára, ha tudta volna, hogy Istenhez kell mennie, az odavezető út ismerete nélkül? De a Mester, ki maga volt az út és élet, *via et vita*, meg akarta mutatni az emberiségnek ezt a szűk utat. Ő maga mondja, hogy az üdvösség egész szabálya ebben az egyetlen legfőbb parancsban van, mely minden törvényt és a prófétákat magában foglalja: *Szeresd a te Istenedet mindenek felett és felebarátodat, mint önmagadat.*¹ Tökéletes törvény ez, melyet az ember, lévén tökéletlen, nem tudott volna kitalálni, de amelyet visszautasítani sem tud, mert az győzelmesen kényszeríti magát lelkiismeretére és szívére! Mint valami isteni orákulum, mely nem tűr ellentmondást, szállott alá az emberiségre, és amellyel szemben az imádásra kell szorítkozni. Az új parancsolat magában érthető volt és nem volt szüksége más bizonyítékra, hogy emberi nemzedékek engedelmeskedjenek neki. De a keresztény törvénynek, mivel csak mint előkelő idegen tartózkodott az ember lelkében, hogy uralmát ott megőrizhesse, szüksége volt szilárdabb alapra, mint a változó emberi szenvedélyek, hogy arra támaszkodhassék. Az emberi szív, amely még a természeti törvényt sem tudta a maga teljességében megőrizni, nagyon hűtlen őrzője lett volna a titkos hajlamaival annyira ellenkező természetfeletti törvénynek. Hogy évszázadról-évszázadra át lehessen

¹ Szent Máté ev. XXII. 37—40; Márk XII. 20—31; Lukács X. 27.

adni, szükség volt olyan tekintélyre, mely nincs alávetve az emberi gondolat hullámszásainak, de amelytől nincs elzárva meggyengült természetünk sem. Látható, hogy a társadalmi rend követelménye volt a csalhatalanság. Az emberi nem boldogsága követelte meg, hogy az evangélium fáklyáját többé ne lehessen kioltani. Hiábavaló lett volna a kinyilatkoztatás, ha nem adott volna az elégséges eleven erőt az emberiségnek, hogy megőrizze a jövőben minden támadás ellen a reábízott kincset.

A kereszténység nagy újítása épen azon szerv létesítésében állott, melyben ez az eleven erő megtestesült és él, és ez a szerv az egyház. Társadalmi közvetítőhatalom ez a föld és ég között, mely örökké nyitva tartja az ember számára az Istenhez vezető utat. Az emberiség, melyet az örök élet principiuma táplál, ez által látta magát a csalhatalanságra felemelve. Amint az Isten lehellete az első agyag-Ádamba, úgy hatott bele az egyház az emberiségbe és életet adott neki, mint a lélek életre kelte a testet. Az egyház alapítása az emberi nem felmagasztalása volt és Istenhez való emelkedésének legfelsőbb fokát jelenté. Az egyház és emberiség ezen termékeny egyesülését művelvén a Teremtő, meghatározta egyúttal azt is, mily viszonyban kell lennie közös életüknek. A többi evangéliumi parancshoz hasonlóan határozott jellegű és vissza nem utasítható tekintélyű ez a szabály is: *«Adjátok meg a császárnak, ami a császáré és Istennek, ami Istenné»*.¹ Ez az evangéliumi parancs nagy és békés forradalomnak a csiráját hordja magában, a legnagyobbnak, mely valaha a föld történetében előfordult. Ez a césarizmus halálos ítélete, minden ember szabadságlevele és az összes keresztény népek alkotmánya. Azon a napon, amelyen ez elhangzott, új

¹ Szent Lukács ev. XX. 25.

társadalmi rend lépett ki a semmiségből, és akik hallották, a messze távolban láthatták a keresztény civilizáció fényesen csillogó arculatát. A civilizáló principium ezóta meghonosodott itt a földön.

Ha ezt az alapelvet tanulmányozzuk, azt vesszük észre, hogy ez két dolognak a megkülönböztetését foglalja magában, melyet a pogány társadalom mindig összetévesztett, mind az egyénben, mind a társadalomban: a lelki részt, mely az örök élet számára van teremtvé és a testi részt, mely az idő számára van alkotva. Ezen két alkatrészt összezavarása a társadalmat formátlan kaosszá változtatta, de az isteni szó, mely annak a mélyére hatott, olyan, mint az a parancs, amely elválasztotta a sötétséget a világosságtól. Egyszer és mindenkorra meghatározta a két hatalom természetét, melyeket többé összezavarni nem enged; pontosan meghatározta egyik és másik jellemét és célját. Ez óta a földi társadalom visszavezetve önmagába és határai közé szorítva, nem kívánt magának többé isteni jelzőket. Tagjaiban többé nem foglyokat és szabadságuktól megfosztott rabszolgákat látott, kik teljesen ki voltak szolgáltatva szeszélyeinek, hanem megtanulta bennük tisztelni a szabad és felelős lényeket, kik Isten és nem az ő számára vannak teremtvé. Kioktatva földi útjuk célja felől ahelyett, hogy Circe példájára lealacsonyította volna ezeket a kiváló vándorokat, megrészeztésvén élvezeteivel és bezárván őket ólaiba, tiszteletteljes figyelemmel bánt velük, mint egynapos vendégekkel, akik csak keresztülmenniük palotáin, és akinek joguk van érdeknélküli vendégszeretetre számítani.

Jóllehet csak mulandó szerepre látta magát kárhozattatva, a társadalom még sem veszítette el tekintélyét. Megtalálta méltóságát az igazságban és az isteni fenség fényének visszaverődésében látta magát megvilágítva. Isten elvégre kihirdette, hogy Ő akarta a társadalmat

és örök tervének betöltésében szerephez juttatta. Mint a Gondviselés értelmes munkatársa, sérthetlen jogokat élvezett és az evangélium védelmébe vette. Nem elégedett meg azzal, hogy a keresztényeknek tanácsolta, hanem határozottan meg is parancsolta, hogy engedelmeskedjenek a császárnak. Az egyház alapítóját követve, sohasem szűnt meg fensőbbsséggel elismerni a hatalom szent jellegét. *«Minden hatalom Istentől van — mondja az apostol — mert nincs hatalmasság, hanem csak Istentől, amelyek pedig vannak, az Istentől rendeltettek. Aki tehát ellene áll a hatalmasságnak, Isten rendelésének áll ellene; az ellenszegülők pedig maguknak szereznek kárhozatot. Mert a fejedelmek nem a jót cselekvőknek, hanem a gonoszaknak vannak félelmére. Akarsz-e tehát nem félni a hatalmasságtól? cselekedjél jót és dicséretet nyersz attól; mert Isten szolgálja ő a te javadra. Ha gonoszt cselekszel, félj; mert nem ok nélkül hordozza jegyverét; mivel Isten szolgálja, hogy bosszút álljon büntetéssel azon, ki gonoszt cselekszik. Annak okáért szükség, hogy engedelmeskedjete, nemcsak a büntetés miatt, hanem a lelkiismeretért is. Mert Istennek engedelmeskedtek, neki engedelmeskedvén».*¹

Az egyház ezen tanítása az alattvalóknak fejedelmeikkel szembeni kötelességéről annyira világos, határozott, annyira kötelező, hogy műveletlen hallgatók hangjának erejétől meghökkenve és nem értvén szavai értelmét, a zsarnokság pártolásával vádolták, mivel a tökéletes alávetés tanát hirdette híveinek. Szükséges-e visszautasítani ennyire téves vádat? Ugyanaz az isteni szó, melyből az egyház levezeti a császár hatalmát, annak egyben korlátot is szab. Amint kijelenti, hogy igazságos megadni neki, ami megilleti, ugyanúgy kijelenti, hogy igazságtalan neki többet adni, mint amihez joga van. Az emberi élet legnagyobb és legfelsőbb tere: az erkölcsi

¹ Szent Pál, A rómaiakhoz, XIII. 1—7.

élet, teljesen kívül áll a császár hatalmán, ahonnét az isteni szó erővel veti vissza, valahányszor oda akar hatolni. Ennek csak egy törvényhozója van : Isten, kinek a törvényei felette állanak az emberi törvényeknek. Az egyénnek az a kötelessége, hogy megadja Istennek, ami Istené, forrása és mértéke polgári szabadságának. Más szóval minden egyes Isten iránti kötelessége az állammal szemben jogává lesz : el nem vehető jog ez, melyet saját vérével megvédelmezni kötelessége. Ennek a dicső szabadságra kárhoztatott embernek a kötelessége az engedelmességet felmondani annak a rendeletnek, mely azt megtámadná és az apostolfejedelem szava elég hangosan hirdeti neki : *«Inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek»*.¹

A kereszténység politikai törvénykönyve tehát két egyformán parancsoló és teljesen elválaszthatatlan tételből áll : az egyik, mely megparancsolja a híveknek, hogy határain belül engedelmeskedjenek a világi hatalomnak ; a másik, amely megtiltja az engedelmességet, mikor az túllépi határait. Igazságtalan és a legnagyobb mértékben illojális dolog ezt a két egymást kölcsönösen kiegészítő fogalmat szétválasztani avégből, hogy mindegyik kizárólagos jelentőséget nyerjen. Csakis ily alapon vehették az egyház szemére ellenségei, hogy forradalmi tant hirdet, elfeledvén, hogy ép az inémt vádolták azzal, hogy a zsarnokság bűntársa, mintha meg lenne írva, hogy a gonoszság mindég önönmagát hazudtolja meg. Szükséges-e megjegyezni, hogy a keresztény engedetlen-ség és a lázadás között tátongó úr van ? A keresztény ember nem lázad fel a törvényes hatalom ellen, még akkor sem, ha az igazságtalan ; megelégszik azzal, hogy nem veszi figyelembe annak igazságtalan rendeleteit. Nem vetemedik fegyveres ellentállásra, tudván azt,

¹ Ap. csel. VI. 29.

hogy aki a *«fegyvert használja, fegyver által vész el»*.¹ Ellentállása csak időleges tartózkodás és semmi egyéb. Bezárkózván lelkiismeretének megvívhatlan várába, megvárja, míg az erőszak elmúlik és várakozván, elengedi magát pusztítani. Még akkor is, mikor nem engedelmeskedik a gonosz rendeletnek, tiszteli az azt kiadó hatalmat és ha végezetül ellentállása véröntéshez vezet, akkor is az ő vére folyik, nem a zsarnoké.

Ilyen a civilizáló principium gazdálkodása, mely a keresztény politika megingathatatlan alapja, ha azt lényeges intézkedéseiben szemléljük. Ki ne érezné az összhangot, melyet a társadalom két ereje között létesít és ki ne csodálná azt a művészetet, mellyel azokat egymástól megkülönbözteti, egyesíti és összeegyezteti? Ez az összhang azon különleges gondoskodásból származik, mellyel megvonja határait, amelyeken egymással találkozni kényszerülnek és azon teljes szabadságból, melyet egyiknek is, másiknak is saját illetékes területén hagy. Mindegyikük a civilizáló principium alapján szuverén saját birodalmában. Az egyház szabadon vezeti Istenhez a hívők seregét azon az úton, melyet Isten maga jelölt meg. Az összes ezen célnak megfelelő eszközöket joga van megválasztania és alkalmaznia anélkül, hogy bárki is ebben akadályozhatná. Az állam a maga részéről szuverénen határozza meg alkotmányának alapformáját a legközpontosítottabb egyeduralomtól a legdemokratikusabb köztársaságig; az egyház mindegyiket megáldja és egyikben sem érzi magát korlátozva. De csak velük egyetértésben teszi azt, és ha nem vonják be tanácsukba, nem akar erőszakkal behatolni kapuikon. Egyedül csak azt kívánja, hogy tartásuk tiszteletben Teremtőjétől kapott jogait, amiképp ő is tiszteli azokat, melyeket ők kaptak tőle. Ezen áron

¹ Szent Máté XXVI. 52.

közte és azok között az összhang és béke állandó lehet és biztosítja nekik a jóllétet a civilizáció összes javait.

IV.

A keresztény politika, melyet most jellemeztünk, nem utópia, mint a bölcselek álma, hanem a legelőbb valóság. Már tizennégy évszázada, hogy a civilizáló principium megtestesülve az európai társadalomban nem szűnik meg azt az örök társadalom mintájára, melyet keblében hordoz, alakítani. És mit csinált belőle? A legnagyobb, a legszebb és legboldogabb emberi társadalmat. A modern civilizáció ezen jellegét tagadni annyi, mint az evidenciát tagadni. És aki nem akarja a keresztény principiumnak emiatt a tiszteletet megadni, az valósággal elvakult. Ha a térképen a civilizáció határait megvonjuk, azt vesszük észre, hogy a kereszténység határait húztuk meg.¹ Ha átvizsgáljuk a társadalom felső rétegeit, hogy lássuk, mily mélyen hatotta át a civilizáló szellem munkája, azt állapíthatjuk meg, hogy az pontosan annál a határnál áll meg, melyet a keresztény alapelv elért. Egy szóval a civilizáció és kereszténység egyértékű kifejezések. Ma épúgy, mint az egyház első éveiben, az erkölcsi életnek csak egy légköre van: a keresztény törvény. *«In ipso vivimus, movemur et sumus»*.² Ha van jelenség, mely megerősítheti azon lelkeket, kiket korunk nyomorúsága lesújt, az abban áll, hogy meghajolni látják még azokat is az evangélium parancsai előtt, kik annak tanait

¹ Ezen sorokat azelőtt írtam, mielőtt az események Japánra fordították figyelmünket: azok nem változtatták meg nézetemet, amint nem változtatja meg az, ami ma Törökországban és Kínában történik. Ha valami haladást elértek ezek a népek, mindig a kereszténység adósai azért.

Godefroid Kurth jegyzete.

² Ap. csel. XVII. 28.

támadják és engedelmeskednek neki, mikor nem akarják törvényhozónak elismerni. És honnét van ez a keresztény törvénynek járó akaratlan tiszteletadás? Onnét, mert oly erővel rögződött meg az emberi nem lelkiismeretében, hogy úgyszólván azonosult vele. Abból született, mint természetfeletti lelkiismeret, mely nem szűnt meg vezetni az emberi társadalmat a haladás útján. Ez sugalmazta mindazt a nagyot, amit a multban létrehoztak az emberek, ez fogja irányítani a jövő összes nagy tetteit. Az igazság eszményét, melyet a kereszténység tárt szemeink elé, a valóságban nem lehet követni anélkül, hogy az e célból hozott erőfeszítés ne hozná meg természetes gyümölcseit, amik az emberek közötti béke és a társadalmi vonatkozások fejlődése lesznek. Az evangélium mondta: *«Keressétek mindenekelőtt Isten országát és az Ő igazságát és a többi javak bőségesen megadatnak nektek»*.¹

Érdemes tanulmányozni, mikép valósul meg ez az isteni szó a társadalomban. Az egyház az egyedüli intézmény lévén, amely az emberek végcéljával foglalkozik, egyedül adta meg azok természetes tehetségeinek, melyeket célja elérésére felhasznál, a szükséges biztosítékokat. Ám ezek a biztosítékok ép azon jogok összességében állnak, melyeket a régi világ megvont az emberi személytől és amelyeket a kereszténység által újjászült társadalom oly bőkezűen megad neki. Ezen jogoknak, melyek egyedül teszik lehetővé tehetségeinknek a jó céljából való helyes felhasználását, az egyház a forrása; ő az, aki az idő és erőfeszítései által meg tudta szerezni azok élvezetét minden ember számára és tiszteletben tartatni a polgári társadalommal mint minden vitán felül álló alapelvet.

Ha csak egy pillantást vetünk is a társadalmi tényekre,

¹ Szent Lukács ev. XII. 31.

áttekinthetjük a keresztény szellem hódításait. Az első jog, melynek ettől fogva kétségbevonhatatlan gyakorlását neki köszönjük : az élethez való jog. Az emberi élet sérthetlensége új alapelv, amelyet a földön először az egyház hozott be. Hogy ezt érvényesíthesse, hosszú harcot kellett vívnia a politika és bölcsélet ellen, melyek mindegyike tetszése szerint rendelkezett az emberi élettel, mint valami értéknélküli dologgal, melynek az állam az ura. Ő mutatta meg, hogy az élethez való jog el nem kobozható, amelyhez semmiféle címen és formában nem szabad bűn nélkül nyúlni. Ő bélyegezte meg ugyanazon határozottsággal az emberölést minden alakjában, a tiszta és egyszerű gyilkosságot és az abortust épúgy, mint a gyermekek kitevését, miután a szülőknek nem áll jogában elpusztítani azt a szent művet, melynek létrehozásában ők csak munkatársai Istennek ; úgyszintén az öngyilkosságot, miután az egyénnek nem szabad elvenni önmagától azt az életet, melynek nem ő az ura, hanem Istentől kapott kölcsönbe s melyről számot kell adnia. Isten egyedül ura életnek és halálnak : mélységes eszme ez, mely a törvényekben és erkölcsökben alkalmazva többet tett az emberi nem haladásáért, mint a bölcselők összes álmai és az államférfiak összes bölcsesége.

De az élet csak azért szent és sérthetetlen, mert az egyén számára célja eléréséhez nélkülözhetetlen eszköz. Ezt a célt azon eszközök állandó alkalmazása által kell elérnie, melyeket evégből kapott. Következésképen minden akadály, mely szabadságát ezen cél elérésében korlátozná, szentségtörés lenne. Semmiféle emberi törvény nem akadályozhatja meg abban, hogy Istennek szolgáljon, akiért teremtetett, sem abban, hogy úgy szolgáljon Istennek, ahogy Ő azt tőle kívánja. A kereszténynek teljesen szabadnak kell lennie abban, hogy mindent megteheszen, amit neki Isten parancsol és mindent elkerülhessen, amit Ő tilt. És mivel az isteni

törvények, akár tiltók, akár parancsolók, magukban foglalják az ember erkölcsi életének egész terjedelmét, következik, hogy ez a birodalom teljesen ki van vonva a földi törvény szeszélye alól, és hogy az ember lelki ismerete époly sérthetetlen lett, mint élete.

De ez még nem minden. Az ember lényegénél fogva társas lény, mert a társasélet egyik legfőbb eszköze célja elérésében a felebaráti szeretet parancsainak teljesítése által. Ennélfogva nem lehet tőle megvonni azt a jogot, hogy résztvegyen a társasélet örömeiben. De ez a társasélet különbözőkép nyilvánul meg és minden emberi lény több koncentrikus társaságnak a tagja, melyek oly terjedelműek, mint céljuk. A család, az állam, az egyház az a három kör, amelyben az egyén erkölcsi tevékenységét kifejti. Mivel ezek nélkülözhetetlenek, azért tette őket a kereszténység szentté.

A családi tűzhely köré csoportosult kezdetleges társadalom az összes társadalmi szervezetek között a legegyszerűbb és legrégebb. Család nélkül az ember vad lenne. A barbárság sivatagjában a civilizáció első oázisa a család, amely az a szentelt menedékhely, ahol az emberi személyiség a gyengédség és érzelem fuvallatára kifejlődik. Nem lehetne ez így, ha az ezt a gondviselés-szerű intézményt szabályozó törvények a hatalmasok romlott akarátának és a törvényhozók helyrenemhozható tévedéseinek lennének kiszolgáltatva. Ezért határozta meg azokat az egyház azon szuverén tekintélyével, melyet Istentől kapott. Az atyai tekintély kardját békés pásztorbottá alakította át, visszaállította a feleség és a gyermek jogait, a házastársi egyesülés szentelt kötelékeit megvédte az emberi változandóság támadásai ellen, ugyanolyan határozottsággal bélyegezte meg a válást, mely azt szétszakítja, mint a házasságtörést, mely azt beszennyezi. Az élet és lelkiismeret sérthetetlenségéhez hozzácsatolta a család sérthetetlenségét.

A közös élet sokkal terjedelmesebb formája a polgári társadalom, amely a házi társadalom fölé helyezkedve ugyanaz a család számára, mint a család az egyén számára. A polgári társadalom nélkül a család nem tudná civilizáló feladatát teljesíteni, mert az általános anarchia ebben akadályozná. A család a valóságban nagyon is kis központ ahhoz, hogy az érzelem, mely annak tagjait egyesíti, ha az egyedül uralkodik, más lehetne, mint a közös önzés. Hogy ezen veszély elkerülhető legyen, szükséges, hogy az ember tágabb körű társaságnak legyen tagja, mely egymáshoz közelebb hozza a családokat és fenntartsa köztük az összhangot. Ilyen az államnak a szerepe, és mivel ily gondviselészerű feladata van, veszi körül a keresztény törvény azzal a páratlan fenséggel, melyet a szent könyvek nyújtanak neki. Érthető tehát, miért bélyegzi meg az egyház a lázadást, mely a polgári társadalom békés törvényeinek a megszegése. Ép azon alapon, mint a gyilkosság és a házasságtörés, de sokkal nagyobb arányban, a lázadás is bűnös merénylet azon intézmények egyike ellen, amelyekre az embernek leginkább szüksége van örök célja elérésében.

És így az egyház, bár mindenekelőtt a mennyet keresi és a földön mint idegen megy keresztül, oly törvényeket ad az embernek, melyeket az nem hághat át és amelyek megtartása jólétének záloga. Jóttevő egységében átöleli az összes államokat és minden családot, hogy mind jobban és jobban egyesítse és egy családba és egy államba olvassza őket. Beleönti lelkét az emberi intézmények törékeny formáiba, azokat természetük fölé emeli és saját örökkévalóságából ad nekik valamit.

Az egyén, a család és az állam jogainak sérthetetlensége csak a *minimuma* annak a hódításnak, melyet a civilizáló alapelv a bukott természet megcsontosodott barbárságán szerzett. Ez a keresztény társadalom megingathatatlan alapja, de a szeretet épít erre az alapra

és emeli az égnek az el nem muló civilizáció palotáját. Enélkül a civilizáció csak lakatlan épületnek lenne pusztá és merev váza. A szeretet élteti és teszi virágzóvá a jogot, a szeretet fiatalítja meg újra, a szeretet védi meg azon véglgyengüléstől, mely minden emberi dolgot végre elér.

Barbár dolgot művel tehát, ki támadja az egyház társadalmi működését és megakasztja a civilizáció élő folyamát, aki akadályokat gördít az ő elveinek befolyása elé. A valóságban ezek azon alapelvek, amelyekből élünk, ezek a társadalomnak a lelke. Elméleti igazolásukat csakis az egyház tanításában találják meg és eltűnnének hamarosan azon a napon, amelyen az nem tanítaná őket. Ki hiszi komolyan például, hogy az emberi testvériség eszméje megmaradna a modern szellem örökségében, ha nem mint kinyilatkoztatott dogmát tanítanák és el lehet-e képzelni, mi lenne közérkölcseinkből azon a napon, melyen már többé nem a vallás tanainak megingathatatlan alapján állanának. Vajjon mit kezdenének azok, kik a kereszténység kiírtásán dolgoznak, hogy megújítsák a társadalom kebelében annak a fának gyümölcsseit, amelyet kivágtak? Erre a kérdésre még sohasem adtak választ, mindazonáltal állandóan fel kell vetni, mert a legfényesebb világításba helyezi ama rombolók tehetetlenségét és terméketlenségét.

Ha meg akarunk győződni arról, hogy mily benső a szolidaritás az egyház és civilizáció között, csak azt kell keresnünk, kik annak a tévedésnek és gonoszságnak a bajnokai, mely az erkölcsi és értelmi kultúra tagadása. Mindnyájan kivétel nélkül az egyház ellenségei között vannak. Egyedül náluk nyer minden az emberi élet ellen elkövetett merénylet igazolást. Ott tanítják a magzateihajtást, ott gyakorolják a gyermekek kitételét, ott engedik meg az öngyilkosságot és ott dicsőítik a párbajt. Náluk hangzanak el azon hamis

szavak, melyek tagadják a lelkiismeret szabadságát, akár elméletileg, mikor az emberi szabadakarat ellen tiltakoznak, akár politikailag, mikor az alattvalók lelkiismeretét kiszolgáltatják az államnak ezzel a gyűlöletes protestáns elvvel : *cuius regio eius religio* ! Azok közül kerülnek ki a házasság szent törvényeinek megsértői, ők szentesítik a válást, ők mentik a házasságtörést, ők azok, kik eltűrik félelem nélkül a bigamiát, sőt a polygamiát is, ők álmodoznak a családi társadalom teljes megszüntetéséről és annak helyébe egy szegyen-teljes teljes közösségről. Ugyancsak az ő részükről támad-ják káromló szavakkal a hanyatló népek utolsó bálvá-nyát, a hazát, és ott ajánlják tüzes szónokok, hogy a nemzeti zászlót a trágyadombra tűzzék. Azok között találja továbbá a polgári társadalom fensége a leg-kérlelhetetlenebb ellenségeit azon emberek között, kik a fegyveres felkelést tartják a legszentebb kötelesség-nek és azon teoretikusok között, kik a jövő jelszávaúl az *anarchia* vad szavát vetik oda ! Végezetül mintha csak igaz lenne, hogy az emberi örületnek nincs határa, ott csinálják az új dogmákat azok a bölcselők, kik az Emberiséget akarják isteníteni és annak tiszteletét Isten tisztelete helyébe helyezni, azok, kik azt ajánlják, hogy tömeges öngyilkossággal pusztítsák el magukat az embe-rek és a politikusok, kik azon dolgoznak, hogy meg-valósítsák rémes álmukat, melyet zászlajukra írtak : a *Semmit*.

A tévedések mindezen bajnokai, kik a civilizációra hivatkoznak és a barbárságot hozzák vissza, oly családi vonásokat mutatnak, melyek kézzelfoghatóvá teszik tit-kos rokonságukat. Már maga az a tény, hogy megátal-kodottságukban oly egyöntetűen dolgoznak az egyház és világi társadalom éltető egyesülésének megdöntésén, mutatja, hogy talán anélkül, hogy tudnák, egy félel-metes és titokzatos tervet hajtanak végre. Mert tény,

hogy bármennyire különbözzenek is elveik, bármennyire ellentétesek legyenek is társadalmi reformterveik, a civilizáló principium gyűlöletében teljesen egyetértenek. Versenyt tiltakoznak azon *végzetszerű újítás* ellen, melylyel a kereszténység az emberi társadalom egységet megdöntötte ; mindnyájan visszaálmodják azt a boldog társadalmi rendet, amelyben, mint egykoron, csak egy hatalom lenne, tudniillik az államé, amely törvényeket hozna vallási téren is és a lelkiismeretre kényszerítené negatív *Credoját*. Hobbes megegyezik ebben Jean-Jacques Rousseauval, Spinoza ugyanazt a nyelvet beszéli, mint Proudhon és a Saint-Simon-féle utópisták ebben a pontban találkoznak a Bluntschli-féle jogászokkal.¹

Ha sikerült nekik széttépni a mulandó társadalmat az örök egyházzal összekötő szent kapcsot, mikor a társadalmi test megfosztva lelkétől, már csak mint vak tapogat a tévedések éjjelén keresztül az élvezetek izapjában, akkor, szerintük, befejeződött az emberi nem felszabadítása és az egyház megszűnt létezni. Vajjon megvalósul-e ez az álom és a jövő igazat fog-e adni ezeknek a vizionáriusoknak, kik azzal hízelegnek önmaguknak, hogy nemsokára résztvesznek az egyház temetésén? Tizenkilenc évszázad tapasztalata legalább arra taníthatta volna őket, hogy ne olyan hangosan hirdessék reményeiket. Az egyház Jézus Krisztus ígéreteit bírja ; tudja, kibe helyezte bizodalmát és azt is tudja, hogy ellenségei csak a halállal kötöttek szövetséget.² Mozdulatlanul nézi, mint vonulnak el ellenségei, Ő, a halhatatlan, látja azokat meghalni.

¹ Hobbes : Les fondements de la politique ; I. I. Rousseau : Le contrat social ; Spinoza : Traité politique ; Proudhon : La justice dans la Révolution et dans l'Église ; Buntschli : Théorie de l'État.

² Izaiás XXVIII. 15.

De a polgári társadalom nem rendelkezik a halhatatlanság ugyanazon biztosítékaival. Emberi mű lévén, halandó, mint minden, ami az ember kezéből jön ki és ha a kereszténység nem kölcsönzi neki életprincipiumát, pusztulásra van kárhoztatva. Ám semmi sem akadályozhatja meg az embert abban, hogy úgy használja fel szabadságát, ahogy neki tetszik és hogy ki ne küszöbölje a társadalmi életből azt a keresztény principiumot, mely el nem pusztuló életrevalóságának forrása. Ez az új társadalom a gonoszságnak sokkal rettenetesebb országa lenne, mint a régi társadalom, mert sokkal megfontoltabb és akartabb lenne. Földi pokol zárná be ezen világ évkönyveit, melyet paradicsom nyit meg és az emberi nem, mint saját örületének áldozata, azt látná, hogy nem marad más hátra számára, mint a közös öngyilkosság tragikus orvossága. Ime ezt nyújthatják neki a hamis próféták, akik azt ígérnek neki, hogy felszabadítják az evangélium édes és könnyű igája alól. Az emberiség, mely őket hallgatja, kezében tartja sorsát. Elérve a két út keresztezéséhez, választhat az élet vagy a halál útja között. Vajjon ezen fog-e haladni az élvezet és káromlás által, vagy amazon a munka és hit által? Nem ezen sorok írójának a feladata, hogy ezen ünnepélyes kérdésre válaszoljon, de mint a példanélküli dráma tisztelettudó és meghatott szemlélője, nyugodtan néz ezen sorsdöntő választás elé és reményteljes szívvel szemléli az emberiség jövőjét.

A MODERN CIVILIZÁCIÓ KEZDETEI.

I. FEJEZET.

A római birodalom.

A római birodalom a pogány társadalom legtökéletesebb típusa. Azelőtt még sohasem létező hatalmas arányokkal, a világon egyedülálló hatalommal és fenséggel képviselte azt. Ha ezt a hatalmas politikai épületet tanulmányozzuk, melyen évszázadokon keresztül az egész régi világ dolgozott, az emberi nem legnagyobb erőfeszítésével ismerkedünk meg, mellyel valaha társadalmi eszmény megvalósításán fáradozott.

A római társadalom minden tekintetben rendkívüli látványt nyújtott. Mint az összes civilizáció örököse, azok mindegyikének hódításait összegyűjtötte és megtermékenyítette. Kelet hagyta rá az abszolút hatalom hagyományait és misztériumokkal teli kultuszát, amelyben a vallásos érzelem megfiatalodott ; Görögországtól a bölcséleti gondolkodás kincseit és a művészet csodáit kapta ; a barbár Nyugat pedig kifogyhatatlan ember-tartalékaival és erkölcsi erejével az örögedő civilizáció mindennapos veszteségeit volt hivatva pótolni. Mindezeket a forrásokat pedig megtartotta a par excellence szervező és uralkodó római lángész életereje. A római név tekintélye akkora volt, hogy a legellentétesebb elemeket is egyesíteni tudta, bármilyen szétváló törekvések voltak itt is, amott is. Százmillió ember élt három világrészben ugyanazon uralkodó kormánya alatt, ugyanazon törvényeknek engedelmeskedve és ugyanazon civi-

lizáció napjánál melegebben. Egész királyságok lettek római provinciákká és oly büszke fővárosok, mint Alexandria, Antiochia, Karthago, Athén, Jeruzsálem csak mint másodrendű csillagok keringtek a tiberisparti város körül, mely mindnyájukat elhomályosította ragyogó fényével. Úgy látszott, hogy Róma örökre hatalmába vette a földet, olyannyira rányomta saját bélyegét. Mindenütt meg lehetett találni kezének munkáját vagy lábainak nyomát. A forum aranyozott mérföldkövétől a közutak óriási hálózata vezetett egész a világ végéig, melyek keresztülmentek minden akadályon, átlépték a folyókat, keresztülhatoltak az erdőkön, megmázták a hegyeket, összekötvén egymással az összes provinciákat, mint a hatalmas artériák az egész nagy testben szétviszik az életerőt. A diadalívek az egész lakott földön épültek, egész népeket láttak elhaladni hatalmas ívezetük alatt, az amfiteátrumok és cirkuszok megteltek nézőkkel, Bretagne partjaitól egész a Kaukázus lábaiig óriási vízvezetékek, melyek számtalan íven nyugodtak, az erdők árnyékában fakadó források friss és tiszta vizét öntötték a nagy városok nyilvános tereire ; és végezetül maguk a sírok is, melyeknek elpusztíthatatlan felírásai győzedelmeskedtek halálon és feledésen, mintha örökkévalóvá akarták volna tenni azon városok életét, melyek köré mint csendes külvárosok csoportosultak.

De semmi sem közelítette meg azt az egyedülálló várost, mely hét dombjának magaslatáról tartotta leigázva a föld királynőit. A legragyogóbb képzelőtehetség sem tudja megközelíteni valóságait és a csodái körül röpködő szellem szárnyai elfáradnak. Építményei az emberi nem palotái voltak. A föld összes nemzetei ültek kolosszeumának, melyben 80.000 ülőhely volt, és cirkuszának, melybe 360.000 ember fért, lépcsőzetes padjain. Nyilvános terei fenséges és gazdag szentélyek voltak.

Gazdagságban és nagyságban vetélkedő pompás templomai tömött sorokban sorakoztak egymás mellé; aranyozott szobrok serege mint valamely természetfeletti hadsereg sorai ragyogtak ott a napfényben; magas oszlopai az égnek meredtek, hogy oda vigyék az oldalaikra írt győzelmek dicsőségét. Mindezen csudák központjában a Capitolium és a Palatinus emelkedtek egymással szemben, az egyik Jupiter székhelye, a másik a császár lakóhelye; amaz a távol mult fényében, emez a jelen hallatlan pompájában. Ilyen volt még az aranyváros a negyedik században is, mikor a gőgös Constantius, ki csak önmagát szokta csodálni, oda először bevonult. Meghatva, dobogó szívvel és fojtogató csodálkozással a kevély uralkodó szédülést érzett a nagyszerű Róma láttára, mintha csak valami isteni dologgal jutott volna érintkezésbe.¹

Mert bizony maga a birodalom szíve dobogott ebben a büszke városban, mely egyetemes és örök volt, mint maga a birodalom. A város egy egész világ volt: *Urbs orbis*-nak nevezték szójátékkal költői, hosszú szerencséje volt ennek; *urbs aeterna* ismételték feliratai sokkal előbb, mint a kereszténység ezt a nevet megszentelte. A rómaiak a birodalmat olyan társadalomnak tekintették, mely a föld összes népeit magában foglalta és hivatalos megszólításaikban császáraikat az emberi nem fejedelmeinek és a világ urainak nevezték. A birodalom örökkévalósága politikai axioma volt, mely magában foglalta hazafiságuk egész Credoját. Fogadalmakat tettek érte, a mindenség gondviselészerű rendje által gondolták azt biztosítottnak, hitüket elfogadtatták a többi népekkel is. Minden igazolta ezt a nagyszerű álmot: nyolc évszázadon keresztül összes ellenségeiken aratott győzelmeik és tekintélyük, melynek csak a föld

¹ Ammianus Marcellinus, XXI., X. 13—17.

határai szabtak korlátokat, mert hisz azt a Szahara homokja és Thule partjait csapkodó hullámok korlátozták. A Capitolium dombja köré csoportosulva az emberiség azt hitte, hogy ez alkalommal örökre szövetkezett és hogy feloldhatatlan szerződést kötött az új Babylonnal.

Ez a feltételezett szerződés, melyet a régi világ legkiválóbb lángelméi a világ minden részében mint a civilizált élet lényeges aktusát köszöntöttek, volt felfogásuk szerint az az eszköz, mely által az emberi társadalom célját eléri. Ezen szerződésnek két feltétele volt. A népek az Örök Városra bízta sorsukat, odaadván neki szabadságukat, Róma ezzel szemben magára vállalta, hogy valamennyiük számára megvalósítja azt a földi boldogságot, mely közös eszményük volt. Mindenekelőtt biztosította számukra a békét, az első jótétet, mely a többieknek a feltétele volt. Ezen boldogság és szent béke által, melyet római békének neveztek, az emberiség nyugodtan élt és megszabadult azon rémes ellentétektől, melyek a nemzetek közt állandóak voltak és amelyek nem szüntek meg beszennyezni a történelem eseményeit. De ez még nem volt minden. A római béke leánya volt a római boldogság oly értelemben, hogy a tógás nép uralma alatt a világ résztvehetett a civilizáció csábító neve alatt értett összes élvezetekben. Ez a boldogság, melyről a törvények szövege oly meggyőződéses büszkeséggel beszél, kizárólag a birodalom alattvalói járadéka lett : megállott annak a határainál és nem volt benne részük a birodalom határain kívül lakó barbárok-nak. Az életnek nem volt semmi varázsa annak a számára, ki azt egyszer megízlelte és mint a szerencsétlen Ovidiust megfosztották tőle. Ezen fényes varázsvilágon kívül az éj és zürzavar uralkodott : Róma, akárcsak a nap, a mindenség élete és öröme volt. Az emberiség nem kívánhatott mást a sorstól, minthogy az ilyen örömek-

kelteli társadalmi állapot tovább tartson. Egy testben egyesülve, melynek tagjai kinyúltak az egész földre, biztosítva oly jövőt, melynek határait a gondolat sem érte el, először élvezve oly jólétet, melyet még egyetlen század sem ismert, idő és térbeli végtelenségének, valamint a teremtetett természet körébeni mindenhatóságának öntudatára ébredt, önmagára ismert és önmagát imádta ebben a nagyszerű és csodálatos civilizációban, mely az ő lángelméje megszemélyesítőjének és az egyetemes szolidaritás élőképének látszott.

Róma ettől fogva az emberi nem nagy istensége lett, mert ő volt az istenített emberi nem. Minden időben a haza volt a pogányok számára a legszentebb istenség ; akkor is, mikor ez lett az összes civilizált emberek közös hazája, ez lett egyben közös vallásuk is. A számtalan isten és kultuszuk zavara közepett ez volt az egyedüli, melyet mindnyájan tiszteltek. Zeust, Jupitert, Isist, Mithrát csak bizonyos embercsoportok imádták, de mindezen nemzeti istenek felett az egyetemes Állam emelkedett óriási fényében a magányos égbe, ahol oly helyet foglalt el, melyhez hasonlót nem lehetett találni. Nem volt megerőltetett gondolkodásra szükség, hogy az ember létezéséről meggyőződjen. Róma nem volt valami elvont és láthatatlan dolog, hanem látható és fogható istenség, mely azon fenséges lényben testesült meg, akiben egész fénye központosult. A császár volt ez a halandó Isten. Ő személyesítette meg a hazát és ugyanaz a tisztelet illette meg, aminőt egykor annak adtak. Az állam istenségének pogány tana benne találta meg legtökéletesebb kifejezését ; egyébként mindenütt zavaros és befejezetlen volt, de a római lángész által a politikai elmélet magaslatára látta magát felemelve és a császár személyében, ki azt az eszmék világából a valóság országába helyezte, vakító fényben ragyogott.

Az egész római történelmet kellene átismételnünk, ha

a császár istenségének keletkezésénél akarnánk jelen lenni. Mindenekelőtt az a kollektív lélek volt ez, mely ott élt a népgyűléseken, a szenátusban és a hivatalokban; majd nemzedékről-nemzedékre a polgárok civakodása által ezen intézményekből kiüzetve, a nemzetnek ez a személytelen lelke addig központosult, míg végül megpróbáltatásainak végén beleolvadt egy ember személyiségébe, kire ráöntötte isteni tulajdonságainak egész teljét. Óriási munka, fájdalmas és kinteljes fejlődés volt ez. Se tudatos, sem akart, de kikerülhetetlen és ösztönyszerű volt, mert az idevezető számos állomás mindegyike csak ideiglenes orvosság volt a társadalom szenvedéseire és mert mindegyikük mögött a császárság mutatkozott mint ennyi viszontagság végső pontja. A császárság az anarchia és polgárháborúk megszűnése, a gyilkolások és azon bűnök vége volt, amelyek a társadalmi életre mint rettenetes lidércnyomás nehezdedtek; senki sem tartotta drágának az árát: a szenvedésekkel teli szabadságot. Következésképpen, mikor egy szép napon a kifáradt nép előtt a győzelem és lángész tekintélyével övezett férfiú jelent meg olajággal kezében, megígérvén, hogy behegeszt minden sebet és eltisztít minden romot, általános örömkialtással fogadták. Mindenki boldognak érezte magát, mikor látta, hogy az egyedül vállalja magára a közügyek terhét és dicsérték odaadását meggyőződéssel ismételve: *Beatus ille qui procul negotiis*.¹

A bizalommal nem fukarkodtak ily nagylelkű jótevővel szemben. Mindazt a hatalmat, mely a különböző hivatalok és gyűlések között oszlott meg, egyesítették és Octavianusra ruházták, ki természetszerűleg összehalmozott istenségnek érezte magát, miután nem volt semmi a hazában, mi nem benne élt. Minden, bármily

¹ Horatius, *Epod.* II. 1.

komoly dologról volt is szó, feltűnés és láрма nélkül történt : úgy az okosság, mint a hiúság érdekében állott a zökkenésnélküli átmenet és már régóta a császárság volt a római államforma, jóllehet sokféle fikcióval takarták el. Akit urukká tettek, nem volt úr, a büszke és szabad köztársasági rómaiak lesajnálhatták azokat, kik királyok szolgálói voltak, mikor az ő fejük elnök (princeps) vagy tábornok (imperator) volt.¹ Octavianus egyszerű háza a Palatinuson csak abban különbözött a többiektől, hogy babérkoszorú díszítette küszöbét ; ő maga egyszerű életet élt, gyalog járt Rómában, akárcsak a magánemberek, kiknek tiszteletben tartott megbízottja volt. Azt mondták, nehéz volt a felelősség, melyet e megbízás rakott rá : és ó ironia ! erőszakkal kellett a két első császárt attól visszatartani, hogy vissza ne adják hatalmukat.

Egyébként a látszatra semmi sem változott meg a császárság behozatala által. A fennmaradt intézmények tovább is éltek, a régi köztársasági hivatalok tovább működtek, a szenátus, a királyoknak ez a gyülekezete, ez a felsőbb tanácskozó gyűlés, melyben megtárgyalták szuverén tekintéllyel a haza összes fontos ügyeit, mint egykoron továbbra is a közéletnek elismert központja maradt. De már az első naptól kezdve mily kevéssé fedte a valóság a látszatot ! A régi intézmények még mindig tekintélyes fénye mögé bújva, a császár felszívta azok egész életét ; azok csak mint liktorok mentek előtte, a hatalom félelmes jelvényeit hordván magukkal, melyeket azonban nem volt szabad használniok. Nagyon is vigyázott, nehogy azok hirtelen eltüntetésével a közvéleményt megrémítse, de a fényes külső alatt lassú pusztulásra kárhoztatta azokat, sőt még azok maradványait is felhasználta ragyogó tervei számára.

¹ Sedem obtinet principis ne sit domino locus. Plinius, *Panegyrr. Trajan.*, c. 55.

Ez volt különösen a szenátus sorsa. Nem merték egy csapásra megszüntetni ezt a jeles testületet, melyben mintha nyolc század dicső emléke kelt volna új életre ; a látszat szerint még növelték is kiváltságait, ráruházván a népgyűlések választó jogát. De számos kiváltsága közül egyet sem gyakorolhatott teljesen szabadon : közvetve vagy közvetlenül a császár sugalmazta, vezette, kényszerítette, aki mindent megtehetett bármelyik tagjával és akinek a nagyon elmés törvényhozási kombinációk megengedték, hogy majd teljesen megbénítsa, majd pedig hogy elvethesse aktáit. Azon ritka esetekben, mikor tekintéllyel szólott a császárokhoz, csak azért tette, hogy a hatalom megtartására bírja őket, vagy hogy eleget tegyen szenvedélyeiknek. Röviden, a szenátus csak azért volt még meg, hogy a *királyi törvény* által a törvényesség látszatát adja az uralkodó hatalmának és hogy rendelkezésére bocsássa a régi társadalom kezességét. Ezen sápadt és remegő testületben, mely megszokta, hogy sorsát zsarnokainak homlokáról olvassa le, a császár keze alatt tartotta a természetes és történelmi felsőbbség összes képviselőit, kik árnyékot vethettek volna az övére : ő, a demagógia fia, állandóan ütötte ezt a par excellence arisztokratikus ésköztársaságiintézményt, megtizedelvén vagy lefokozván azokat a nagy családokat, melyek azt alkották, a nép pedig vagy hangosan helyeselt vagy némán nézte azon családok kiírtását, melyeket régóta gyűlölt. A szenátus csak előnyére volt az abszolutizmusnak és soha még a legzsarnokabb uralkodó sem gondolt arra, hogy megszabaduljon attól az intézménytől, mely a régi Róma vezetőit kiszolgáltatta az új Róma urainak.

Egyébként az első órák kétségei és óvatossága csakhamar megszűntek és a császári eszmény félelem nélkül könnyedén erősödhetett meg legmerészebb következményeivel együtt. Augustustól Diocletianusig növekedő nyíltsággal és merészséggel fejlesztette ki alapelveit. Ha-

marosan akadtak teoretikusai, kik abból egész politikai bölcseletet vezettek le. A birodalom legkiválóbb jogásza arra szentelték éjjeleiket és azon elmélkedtek, hogy a törvények alapján örökké megalapozzák a Caesar istenségének dogmáját. Feltalálható ebben a tanban az a jogi szabatosság és az a szigorúan logikus következtetés, mely annyira jellemző a római gondolkodás termékeire. A császári arisztokráciát, mely a nép feltételezett megbízása alapján működött, a politikai társadalom alkotmányos formájává tette. Az isteni és emberi jogok összessége a haza kezében volt. Ez pedig, valahányszor gazdátlan volt, szuverén akaratával arra az emberre bízta azok gyakorlását, kit erre legméltóbbnak tartott. A szenátus volt az a szerv, mely által a haza ezt az átruházást gyakorolta és a törvényes aktus, mely által ez történt, a római jogban *királyi törvény* név alatt ismeretes. Mihelyt a Caesar megkapta ezen törvény erejénél fogva mindazon hatalmat, mely együttesen a társadalmi tekintélyt képezte, az egész közhatalmat az ő személye szivta fel. A haza lelke az ő lelkébe ment át, részesévé lett tehát ama szent természetének, isten lett.

Ez a merész fikció, mely valóságos alkotmányos alapelvevé lett, a császári rendszer épülete kulcsának tekinthető. A császár istenségét valóságos szillogizmus útján vezették le a haza istenségének pogány eszméjéből. A fentebb leírt megtestesülés erejénél fogva a *császár*, mint egy régi író mondja, *látható testi isten lett, kit állandó tisztelet illet meg attól fogva, hogy az Augustus címet megkapta.*¹ Maga ez a cím is, mely azelőtt a halhatatlanok számára volt fenntartva, jelezte már a Caesar teljesen isteni jellegét; e többi jelzőket is, melyek az isteneket vagy a hazát jelezték, megadták neki; fenséget és örökkévalóságot tulajdonítottak neki; mindaz, ami tőle száрма-

¹ Veget., *De Re militari*, II. 5.

zott, szent volt, szavai orákulum voltak, szeszélyei isteni akarat. Augustustól kezdve a császár isteni tiszteletben részesült, ez a tisztelet a birodalom határai keletkezett, nemsokára megnyerte a provinciák nagy városait és végül Rómába is bejutott, ahol a világ urai palotájuk ablakából szemlélhették, amint a hívők serege szobraik elé borulva, imádság közben tömjént áldozott nekik. Segítségül hívták őket, rájuk esküdtek, csodáikat mesélték egymásnak,¹ tisztelték képeiket és a leghatalmasabb istenek oltárait elhagyták az övéik miatt.

Kétségtelen, hogy oly politikai tan, mely ily áldozatot kívánt az emberi észről, nem kevés hitetlen emberre talált és néha még az előszobabeli indiszkréciók is eljuttatták a hívők füleihez, hogy micsoda tréfákat engedtek meg maguknak a császárok saját istenségük felett. De ha a hitetlenség csendben maradt és nem okozott botrányt, nem törődtek vele. A hivatalos vallás megelégedett a pusztá külső csatlakozással és nem kötelezte a lelkiismeretet; engedelmességet és nem hitet követelt; szabad volt abban nem hinni, elégséges volt azt gyakorolni. Tudták, hogy a császár istensége az állam jólétéhez szükséges alkotmányos feltétel lévén, annak alá kellett magát vetnie az embernek hazafiságból, ha nem is valóságos meggyőződésből. Néhány tömjénsem elégetése a császár szobra előtt, vagy pár libáció az oltáron, jó polgárhoz illő cselekedet volt és semmi más; a leggyanakvóbb bölcselő csak úgy, mint a legbüszkébb istentagadó, minden lelkiismeretfurdalás nélkül követhette az ennyire alkalmazkodó vallást.

Bármint értékelték is egyébként az emberek az államistent, annak természete és hatalmának terjedelme nem volt kétséges senki előtt sem. Ezen hatalom határai azo-

¹ Svetonius *Octavianus*, 6.; *Vespasianus*, 7. Tacitus, *Historia*, IV. 81.

nosak voltak a birodalom határaival, azaz nem voltak határai. Időről-időre nagyon is jól lehetett hallani a tiltakozást visszaélései ellen, de sohasem az alapelv ellen, mely annak forrása volt. Még az oly felfogású emberek is, mint Tacitus, abbanhagyják a panaszkodást, mikor Traianust látják trónra lépni és azt hiszik, minden meg van mentve, mikor a zsarnok becsületes ember. Soha, több évszázadon keresztül, még a római birodalom legmerészebb gondolkodói sem merték megingatni, sőt még kétségbevonni sem azt a két politikai dogmát, melyen az nyugodott: a haza istenségét és annak megtestesülését egy emberben. Ez is, az is a nemzeti hit egy részét alkotta és a régi világ legnagyobb jogásza kifogástalan aforizmába öntötte gyakorlati következményeit: *«Ami az uralkodónak tetszik, az törvényerejű, azon királyi törvény alapján, mely az ő tekintélyének forrása és amelynek alapján a nép öreá ruházta és őbenne testesítette meg jogainak és hatalmának egész teljét!»*¹ Ez a césarizmus szíve és a római közjog axiómája, annak legkifejezőbb alakját mutatja, egyben pedig a pogány politika utolsó szavát mondja ki.

Az ily elmélet gyakorlati következményei könnyen kitalálhatók. A császár megtehet mindent, amit akar: *quod libet, licet*.² Ő minden törvény felett van és őt egy sem kötelezi: *princeps legibus solutus est*.³ Minden az övé: a test, a vagyon, a lélek. Ő az ura minden létezésnek, forrása minden jognak, minden emberi munkának magyarázata. A föld minden része tőle kapja a rendeleket és neki fizet adót. Palotája belsejéből végtelen sok rugó által hozza mozgásba a mindenség óriási gépezetét. Egyetlen jeladására számtalan ügynök megy szét az

¹ L. T. Dig. tit. IV. §. 1. Alpiamus.

² Spartianus, in *Anton. Caracalla* p. 132. k. (Cassanbon).

³ L. I. Dig. tit. III. §. 31. Alpiamus.

összes provinciákba és rendeleteit ismétlik Hadrianus falának árnyékában táborozó légionáriusok épúgy, mint a veteránusok, kik az álmosító melegben őrzik Arábia pusztáit. Az egész világ a szörnyű pók hálójában vergődik, az pedig a közepében ülve észreveszi a legkisebb rándulást is. Szemöldökének egyetlen rándulása sötétté teszi az életet. Kegye az életet jelenti ; élvezete a halált. Akire a császár a szenátusban ferde szemmel nézett, hazament és meghalt, nem mulasztván el utolsó tiszteletadásul végrendeletébe foglalni a boldog embergyilkost. Aki haragja elől akart menekülni, nem talált menedéket itt a földön : hogy megszabaduljon ezen örökdő szem és mindenható kéz elől, mely elérte az embert egész a föld határáig ; le kellett szállania Sabinussal és Eponimussal a föld belsejébe,¹ vagy el kellett menekülnie a szerencsétlen gyarmatosokkal barbár vidékekre, ahol a civilizált ember nézete szerint nem volt érdemes élni. «Te nem vagy a császár barátja !»² Ez az egyetlen mondat elhomályosította egy római bíró szemeit ; elejtette az igazság mérlegét és halálba küldte az igazat.

Képzeli el most ezt a halandó istent, amint a Palatinus magasságából szemléli a lábainál fekvő örök várost a római láthatár pompás vonalaiban, melyeket mintha csak azért vontak volna a századok, hogy a történelem legnagyobb eseményének keretül szolgáljanak. Minek kellett történnie ennek a hozzá hasonlók fölé ily magasan felemelt embernek a lelkében, ki látta, hogy az emberiség gladiátori üdvözléssel vonul el előtte? Majd mindenkor elveszítette fejét ezen óriási magasságban ; az elképzelhető határok nélküli hatalomnak mámore leigázta értelmét és zsákmányává lett azon császári kábultságnak, mely alól talán egy császár sem tudta kivonni ma-

¹ Dio Cassius, LXVI. 3. és 16.

² Szent János ev. XIX. 12.

gát. Engedve a legkellemesebb hallucinációknak és engedelmeskedve valami szíren hangnak, mely a feneketlen mélységből vesztükbe csalogatja az abszolút uralkodókat, megkezdte azt a mámorosan örült életet, amelyet a világ alulról szemlélt rémült bámulattal. A hatalomnyujtotta összes élvezetek hajhászására vetette magát, csakhamar kimerítette az ész és természet által megengedetteket ; unalmasaknak és ízteleneknek találta azokat.

Mások kellettek neki : beteges élvezetet talált abban, hogy az összes törvények megszegésével mutatta meg, hogy a törvények felett áll és hogy nem vett figyelembe egyetlen korlátot sem, melyet politika, erkölcs vagy maguk a természeti törvények raknak az emberi vállalkozások elé. Ez az isten az ő istenségét azzal bizonyította, hogy lehetetlen, azaz szörnyű dolgokat cselekedett ; mindig az emberi színvonal alatt maradt, bár mindig a fölé akart emelkedni ! Az emberi lelkiismeretet leginkább el-rémítő gáztettek azáltal, hogy a császári istenség egyik legnagyobb győzelmét jelentették valamely korláton, ettől fogva különös vonzóerőt gyakoroltak és az eddig még nem is álmodott különcködések annyi bájjal hatottak, mennyit a többiek már nem nyujthattak. Innét magyarázható, hogy a legtöbb császárnál megtaláljuk azokat a kegyetlenségeket, melyek az emberi természet és a Gondviselés örök törvényeinek a megvetései és amelyek pusztá felsorolása is beszennyezi a keresztény történetíró tollát. A császári örület tevékeny volt. Igazságos büntetés volt, hogy az uralkodó, kit a perverz politika szörnyhatalommal ruházott fel, maga is szörnnyé lett : az isten arra ébredt, hogy vadállat lett belőle.

Azonban a fényes égen, melyen a világ ura trónolt, állandóan egy felhő lebegett és ez elég fekete volt ahhoz, hogy a gyász árnyékát vesse a hatalom minden ragyogására : a holnap bizonytalansága volt ez. Az istenítés fénye közepett azonban mintha azt hallotta volna, mint

egykoron a Capitolimura felvonuló triumfátor, kit a sors által mögéje helyezett szemtelen rabszolga hangja arra figyelmeztet, hogy csak megbizásból és csak a viszsza vonásig isten. A valóságban elég volt a hazának, ennek a kollektív istenségnek, a szeszélye, hogy a császárban megtestesült lelkét visszahívja és azt ismét a semmiségbe taszítsa. Ez pedig nagyon sokszor megtörtént vele: felelőtlen és változó lévén, szeretett váltokozva, mintegy korlátlan mindenhatóságának jelzésére, majd a legkiválóbbakban, majd a legközönségesebbekben megtestesülni. De különösen szerette az erőszakosakat, kik fegyveres kézzel szereztek meg kegyeit; a tegnapi urainak holttestén keresztül futott hozzájuk és megátalkodottan hű volt azokhoz, kik vasláncokkal tudták bilincsekbe verni. Aki elég erős volt, hogy *királyi törvényt* erőszakolhasson a szenátusra, láthatta, hogy ezen pusztító tény által a haza lelke beleszáll és egyet alkot az övével. Rabló, ha elbukott, isten, ha a szerencse kedvezett neki, mert a császár számára nem volt középút az Olympus és kloáka között, hisz fegyveres kézzel vetették a kockát, mely ezt a kérdést eldöntötte. A császárság egész ideje alatt a trónöröklés egyetlen törvénye az erősebb joga volt és a hatalom törvényessége egy volt annak a birtoklásával.

Ebből magyarázható az óriási mértékben kifejlődött megkívánás és törekvés. Hol volt az a szabad ember, ki jövő reményében nem számított arra, ha végtelen kis valószínűséggel is, hogy egy napon mint császár ébred fel? Nem volt az a szegény katona, ki azzal ne hizeleg-hetett volna magának, mikor magára öltötte a légionárius kabátot, hogy azt végezetül a császári bíborral cseréli fel. A *Historia Augusti*-t olvasva, azt vesszük észre, hogy az összes szerencsefi császárok uralkodását számos jóslat előzte meg: a legnyomorultabb viszonyok között is valamennyinek megvolt császári horoszkópja. «Király leszel!»

Ezen szavak átkozott varázsa, mely Macbeth és Cromwell gonosztetteit okozta, a harcmezőn minden törekvő fülébe hangzott és arra hajtotta, hogy mindent merjen, azon elv szerint, melyet oly sokszor ismételtek a császárság megalapítói: «Ha gonoszságot akar az ember elkövetni, kövesse el a hatalomért».¹ Ezt az elvet túlgyakran alkalmazták. Megőrzésére patakokban folyt a vér. A Juliusi-család száznyolc tagja közül negyvenen haltak erőszakos halált és ujjain számlálhatja meg az ember az Augustustól Diocletianusig uralkodó császárok közül azokat, kik ágyban haltak meg: negyvenhat közül kilenc volt ilyen! Es majdnem mindig a legutálatosabb katasztrófák között emelkedtek fel és buktak el. Ha leszámítjuk Antoninus korát, mely alatt az emberiség viszonylagos békének örvendett, az egész császári korszak alatt a felfordulások oly gyakoriak voltak, hogy szinte szabály számba mentek és oly rettenetesek, hogy több alkalommal a birodalmat rögtöni feloszlással fenyegették. Így tartotta meg a császárság boldog megjelenésekor tett ígéreteit: a világtól a békéért cserébe szabadságát kérte és ime, a szolgasággal a legvéresebb háborút hozta neki; az állandósult polgárháborút és a politikai intézményé lett anarchiát.

Miután a jog helyét az erő foglalta el, a közélet súlypontja is magától áthelyeződött, ettől fogva ott volt, ahol az erő volt. Az elhagyott fórumról, a szolgaságba hajtott szenátusból a harcmezőre, a szoldateszka közé ment át. Ott kiáltották ki és tették le a császárokat; ott hirdették ki az egyedüli törvényeket, melyeknek nem kellett attól félniök, hogy megszegik őket. Katonai *pronunciamento* határozott a világ sorsa felől. Az uralkodó palotájában körülvéve a legfőbb hatalom fényétől, remegett és a halálra készült, valahányszor a legszélsőbb határokon vala-

¹ Suetonius *Caesar* 30. Cicero, *De officiis*, III. 21.

melyik vén katonát bajtársai Augustus címmel üdvözlötték.

Aki meg akarta tartani a hatalmat, annak legfőbb gondja az volt, hogy biztosítsa magának a hadsereg hűségét: «Fizesd jól a katonát, mondá az egyik császár, mással ne törődj».¹ Ez a rövid és fölényes formula nemcsak a katonai elem fontosságát bizonyítja, hanem azt is mutatja, hogyan lehetett azt megnyerni. Arannyal kellett megfizetni a csapatoknak a választást és támogatást. Mióta a katonai szolgálat mint polgári kötelesség megszűnt, hogy terhes, de jövedelmező mesterség legyen, a hadsereg jellege teljesen megváltozott. Mivel a provinciákban találomra sorozták a legkülönbébb nemzetiségek közül és telve volt kalandorokkal és zsoldosokkal, kiket egymással egyedül a katonai élet kötött össze, fokozatosan elvesztette mindazon tulajdonságait, melyek a római légiókat a világ legelső csapataivá tették. Hazaszeretet, becsület, fegyelem híján nem ismervén a birodalom érdekeit s csak a magáét keresvén, már régóta kiveszett belőle az önmegtagadás és áldozat azon szelleme, mely megszépíti a harci mesterséget. Még tudott harcolni, feltéve, hogy jól megfizették, de nem tudott többé odaadó lenni, nem tudott többé engedelmeskedni. Azok az uralkodók, kik, mint Pertinax és Probus, újjá akarták szervezni, bevezetve a régi szigorú fegyelmet, életükkel fizették meg ezt a hazafias tévedésüket. A katona mesterségéből csak a véres élvezeteket és gazdag hasznót akarta; a velejáró fáradtságot nem akarta többé és eltörte fejszóját azon urai fején, kik dolgoztatni akarták.

A demoralizált hadsereg volt tehát a társadalmi szétbomlás leghathatósabb erjesztője. Érdekei nemcsak különböztek a polgári társadalométól, hanem azokkal határozottan szemben állottak. A hadsereg abban találta

¹ Dio Cassius, LXXVI. 15.

hasznát, ha a birodalmat rendetlenségbe döntötte, mert hisz minden uralomváltozás új ajándékot hozott neki és új fosztogatásra adott alkalmat. Ez az erkölcstelen fel-fogás győzedelmeskedett a katonai forradalmakban. A legkisebb ürügy alapján a csapatok fellázadtak; a tábornok sátrához futottak, egy darab bíbort dobtak vállára és császárnak kiáltották ki. E pillanattól fogva vagy a trónra, vagy a halálra volt szánva: akár akarta, akár nem, az uralkodó császárt meg kellett fosztania a tróntól, hacsak nem akart annak vagy katonáinak áldozata lenni! Ime az az intézmény, melynek az volt a feladata, hogy a birodalmat megvédje, az erkölcsök megromlása következtében csak arra szolgált, hogy azt felforgassa és siettesse összeomlását.

A világ többi része pedig közönyös részvétlenséggel nézte a katonai tragédiákat, melyek parancsolókat adtak neki. A római, miután abban hagyta a fegyveres szolgálatot, egyben le is mondott arról, hogy politikai sorsának intézésében résztvegyen és ez nem nagy áldozatába került. Nem volt már meg az az erkölcsi üdesége, mely szükséges ahhoz, hogy valaki érdeklődéssel foglalkozzék a közügyekkel. Önként átengedte azok irányítását azoknak, kik magukra vállalták a fáradságot, feltéve, hogy békében élvezhette azokat az egyedüli javakat, amelyek biztosítását az államhatalomtól megkövetelte: a magánélet biztonságát, a lehető legnagyobb mértékű élvezetek békés kiélvezését. Ez volt az, amit római boldogságon értek. A boldogságot már csak mint élvezetet tudták elképzelni; az élvezet lett minden létezés célja és a sokféle szórakozás, melyet az előregedett társadalomban a nyilvános élet számos szerve desztillált mint részegítő mérget, volt az egyedüli életvarázs az emberi sokaság számára.

Az élvezet ezen vallása általános volt: nagy és kicsiny ugyanegy buzgósággal, az egyéni és társadalmi érdekek ugyanazon elfeledésével gyakorolta.

A nagyok politikai élete néhány hivatal gyakorlására szorítkozott, melyekért mindig hevesen küzdött a családi hiúság, jóllehet a velük járó kiadások, tekintve, hogy régi kiváltságaik elvesztek, csak romlásbavivő játékszerek voltak. Ami a népet illeti, megelégedett azzal, hogy üdv- vagy gúnykiáltásaival jelezze az uralkodás kezdetét vagy végét: ma térden áll a császár előtt, holnap pedig a Tiberisbe hurcolja holttestét. A magánélet teljesen elromlott, az erények mind ritkábbak lettek. A házaseletet elhagyták és napról-napra szaporodott az élvhájhászó házasságnélküliek száma, kiknek az atyaság örömei nem nyújtottak elég ellenértéket annak gondjával és kellemetlenségeivel szemben. A házasság elvesztette tekintélyét, egyben pedig fenséges szertartásait is; akik azt kötötték, nem tudták tiszteletben tartani: a legkihívóbb ürügyek alatt követték el a házasságtörést, vagy pedig házastársaik karjaiban szentségtelenítették meg oly merénylettekkel, melyek ellen a törvények hiába igyekeztek küzdeni. A római ház, mely az érzéki élvezetek csendes menedékhelye lett, nem visszhangzott többé attól a boldog zajtól, mellyel a sok gyermek veszi körül a házat. A gyermekkítétel állandóan csökkentette a város lakóit, egyben pedig emberhússal látta el a gladiátorok tanyáját és a kerítők lebujait. A nevelés szent feladatát a rabszolgákra bízta és a család közreműködése e nagyszerű munkában gyakran azon tanításra szorítkozott, melyet az ifjúság a családi ház falait díszítő erkölcstelen képekből merített. Hova tűntek azok az idők, mikor a család atya az ő kettős: főpapi és atyai méltóságában az atrium laresének tiszteletére és kiengesztelésére egész családja nevében áldozatot mutatott be.

Ekkor már ezek a családi védőistenségek a város isteneinek a sorsában osztozkodtak: kinevelték egyiket is, másikat is és a régi nemzeti mythológiával együtt megvetették azokat az intézményeket és

tiszteletreméltó eszméket, melyeket védőszárnyaival takart.

És míg a szellemi haladás jelének tartották azt a hitetlenséget, mely az erkölcsi romlottság gyümölcse volt, utálattal fordultak el a szellemi dolgoktól. Az irodalom épúgy elveszítette tekintélyét mint a vallás, csupán a rétorok üres szónoklatai, kik az ifjúságot az ügyvédi pályára készítették elő, találtak kegyelmet az elernyedő társadalomnál. A munka, mely a gazdagság és jólét élő forrása, legyőzhetetlen irtózatot keltett, de a gazdagság, mely az élvezetek anyja, általános tisztelet tárgya volt és adott egyedül elismert felsőbbiséget ebben a mindent egy szintre hozó és kiegyenlítő társadalomban.

A római, ki közömbös volt a szív és vér előkelőségével szemben, tiszteletben tartotta az arany patriciusait. A gazdagság hatalom volt. A minap felszabadítottak, ha pár milliójuk volt, megvetéssel tegezték le a Scipiók és Fabianusok leszegényedett utódait és Trimalcionnal kérdezték: «Mi is az a szegény?»¹ A gazdagok, kiket rabszolgák, eunukok, kéjnök és komédiás nép vett körül, maguk után vonván számos szabad embert, kik rajtuk élőködtek és klienseik lettek, mindmegannyian kis alkalmi dinasztiát alkottak, melyek vagyonukkal születtek és buktak el és amelyek, amíg léteztek, bizonyos mennyiségű emberi lényt csoportosítottak egyetlen ember köré. Az élvezetek keresése volt életük kizárólagos célja. Miként az uralkodók, ezek is hamarosan kielégítették magukat azzal, amit a természet megenged és a legpiszkosabb kicsapongásokkal és leglehetőlenebb örültségekkel igyekeztek munkanélküli létük ürességét kitölteni. De az a különleges keserűség, mely ott van minden túlzásba vitt élvezetben, mindent elrontott, amihez csak hozzáfogtak; velük volt az unalom gyönyörű házaik

¹ Petronius. *Satiricon*, c. 48.

árnyékos ernyői alatt Rómában, az unalom üldözte őket szép villáikban a nápolyi öböl elbájoló ege alatt és fel lehetett ismerni ezeket a *boldogokat*, mint a nép őket hívta, affektálásukról, mellyel közömbösségüket és jólakottságukat mutogatták.

Hasonló típusok különböző nevek alatt minden emberi társadalomban feltalálhatók és ameddig csak kivételek, az emberiség arra szorítkozhatik, hogy rájuk néz és elmegy mellettük. De nagyon szomorú, mikor azt látjuk, hogy egy egész nép lelkében hordja a hanyatló civilizációk ezen kétségbeesett betegségét: a munka utálatát és az élvezetszomjat. Tétlen és elgyengült lévén, lázas várakozással tekintett affelé, ki az állam sorsát intézte és akinek a közszükségletek kielégítése volt a feladata. A császárt mindenki úgy tekintette, mint a sokaság élvezetének ezen címmel ellátott kielégítőjét és ő maga volt az első, aki ezen küldetését elismerte. Saját érdeke kívánta, hogy támogassa mindazt, ami a néppel elfelejtette a politikai életet. «Az a nép, mely szórakozik, nem lázad fel», mondotta Augustusnak egy színész.¹ Ez okból vetélkedtek a legjobb császárok a legrosszabbakkal a tömeg élvezeteinek gondozásában és azok, kik legjobban végezték feladatukat, ha Nero volt is a nevük, oly hűségre számíthattak, mely kizárta az elpártolást. Enni és élvezni, ez a két szó kimerítette a népies boldogság eszményét és a suburra mélyéből a palatinusi istenhez intézett egyetlen imádságában a nép ezer torokkal ismételte a költő kiáltását: kenyeret és játékokat!

Bővében volt egyiknek is, másiknak is. A császárok e téren is találtak példákat és tanítást a köztársasági hagyományokban. Az a szokás, hogy a népnek havi ellátás fejében a meghódított világ jövedelmének egy része ingyen szétosztották, Cicero idejében egymaga az

¹ Dio Cassius, LIV. 17.

állam közvetett jövedelmének egy ötödét emésztette fel. A császárság idejében majdnem egyik feltétele lett az új irány fennállásának. Százféle más ingyenes kiosztás, mint gabona, szerencsés megérkezési ajándék, végrendeleti hagyományok, sorsjátékok egészítették ki azt a hagyományos szokást, hogy a világ zsákmányát megosztották a nagyvárosi tömegekkel. Nemcsak gabonát osztottak ki, hanem húst, bort, ruhákat, ingeket, kendőket, négyesfogatokat, sőt még vadállatokat és eunukokat is! Mindenféle bonok tömegét szórták a nép közé, melynek kezébe aranyáradat folyt, majd óriási lakomához ültették és biztatták, hogy vígan egye tele magát. «Egyetek, mondák a császári ajkak, a császár legnagyobb boldogsága, ha jóllakottnak látja a római népet.»¹ Trónja forgott kockán, ha a nép véletlenül éhezett. Nem egyszer a birodalom sorsa függött a beérkezés esélyeitől: ha egyiptomi vagy afrikai flotta megkészt, a zendülés hullámai, mint a haragos tenger, verdesték a Palatinus alapzatát és a világ ura érezte, hogy trónja ingadozik alatta. Nem is gondoskodott nagyobb buzgalommal semmiről sem, mint az örök város ellátásáról. Az ő példája nyomán majd hogy parancsainak engedelmeskedjenek, majd hogy saját hiúságukat elégítsék ki, a gazdagok vetélkedtek a bőkezűségben és nagylelkűségben, a plebejus pedig sokszor nem tudta ki felé nyujtsa először a kezét.

De ez még nem volt minden. A buzgólkodás, mely élelmezése felett őrködött, gondoskodott szórakoztatásáról is. A nép szórakoztatása állami intézmény volt; végezetül külön tisztviselői kar alakult, a nyilvános szórakozás tisztjei (tribuni voluptatum) különös örökösei azon tribunusoknak, kik a polgárok számára a hatalmat és becsületet követelték vissza. A császárok támogatásával,

¹ Vopiscus, *Aurelianus*, c. 47.

kikhez itt is csatlakoztak a gazdagok és előkelők hiúságból vagy politikából, a királyi nép napjai ünnepségekben és szórakozásokban teltek el. A rómaiak leghatalmasabb műalkotásaik élvezeti templomaik voltak. Mi volt Jupiter capitoliumi szentélye a Colosseum, vagy Caracalla thermáihoz képest?

Minden az anyagi szórakozásokra nyújtott jogcímet. A tisztálkodás szükségének kielégítése a thermákban a legraffináltabb élvezetekre nyújtott alkalmat. Az elpuhultság ezen palotái az élvezetek valóságos fegyvertárai voltak. Voltak ottan 1600, sőt kétezerüléses fürdőtermek, gimnáziumok, könyvtárak, múzeumok telve remekművekkel, társalgótermek, pompás kertek és ezerféle részegítő szórakozás, melyek elgyengítették a lélek erőit. A thermákból, hogy a napot befejezzék, a nyilvános látványosságokra mentek, melyek megragadó ereje még nagyobb volt. Nehéz fogalmat alkotni a nép örületéről vagy inkább fanatizmusáról kedvenc játékaik iránt. A politikai és vallásos főérdeklődés helyét foglalta ez el életében. Istenhozzádót mondott a nyilvános istentisztelet fenséges fényének, a fórum szenvedélyes vitáinak, a háború hősi kalandjainak, a munka nemes fáradozásainak, de a játékok megvigasztalták szégyenében és elfelejtették vele szolgátságát. Mikor talált volna időt arra, hogy visszaemlékezzék a multra, vagy hogy sajnáljon valamit, mikor az egész évben és sokszor reggeltől estig a szórakozás munkája foglalta le?

Az amfiteátrum és cirkusz voltak a római polgár igazi otthona: ott étkezett, ott tartotta siestáját, ott intézte el ügyeit, ott élt igazában és ha leszállt az éj, csak sajnálkozva vonult vissza valamely nagy ház padlásszobájában lévő szűkös és füstös lakásába. Az amfiteatrumban és cirkuszban lehetett érezni, hogy még lüktet egy kis élet a császári társadalomban. Az örömek ezen fényes hajlékaiban egy szempillantással az egész római társadalmat

lehetett látni, mely, akárcsak az istenek, megrészegeedett az élvezetek holocaustumainak felszálló füstjétől. A társadalom minden osztálya megjelent ott ünnepi ruhájában mint a legszentebb ünnepélyeken : a polgárok különböző osztályai a legszigorúbb szabályok szerint rangsorban elkülönítve ültek ; a császár egyedül fenségesen ült páholyában, melyet sokszor az unalom látogatott meg, de csak titokban, mert a császár unalma a közörmögésértéke lett volna és a tömeg elvárta, hogy urai vele együtt szórakozzanak ! Az egyébként alázatos és engedelmes nép mintha itt talált volna eredeti fenségére és elnyomott comitiáira : alkalomadtán tudott parancsoló hangon még uralkodóihoz is szólni, kit arra kötelezett, hogy tiszteletben tartsa élvezeteit és azokban vele egyessüljön.¹

A történelemnek nem kell ily tekintettel lennie és joga van ezen népies szórakozások értékét, melyeken Caesar közönnnyel, Marcus Aurelius pedig csömörrel vett részt, megállapítani. Minden nép értéke akkora, amennyit kultusza ér. A római nép szórakozásának jellegét az a hármas vonás adta meg, mely minden önmagáért keresett élvezetnél feltalálható : trágár, véres és ostoba volt. Azok a vad népszínművek, melyeknél a drámai művészet külső formái találhatók csak fel, azok az állítólagos szomorújátékok, melyekben természetűen mutatták be Pasiphae szerelmeit és Hercules szenvedéseit, azok az aljas némajátékok, melyekben a tekintetek szégyenteljes élvezete foglalta el a szellem nemes szórakozásának helyét, halálos méreggé lettek, melyek ragályukkal megfertőzték még a legerősebb lelkeket is. Egyetlen előadás elégséges volt, hogy megsemmisítse azon ifjú erkölcsi életét, ki ezekbe a barlangokba keveredett és a kényes

¹ Suetonius, *Octavianus*, 45 ; Spartianus, *Marcus Antoninus*, 15. ; v. ö. : Josephus, *Antiqu. Jud.* XIX., I. 4.

lelkiismeretű költők bevallották, hogy az a matróna, ki onnét kijött, nem szorult már egyéb tanításra az ocsmányság terén.¹

A bujaság ikertestvére, a vérszomj, nem kevésbé ízléstelen látványosságokban nyert kielégítést. Az óriási amfiteatrumban találkat adtak egymásnak mindazok, kik azon véleményen voltak, hogy az emberi test époly bájos a szenvedés vonaglásaiban, mint a kéj görceiben. A büntetést művészien változtatták át a közönség élvezetévé és minden egyes szemlélőt a hóhér társává tettek. A királyi nép örömének tetőpontját érte el ott, mikor emberi lényeket, gyakran nőket pusztítottak el a vadállatok fogai, vagy az ő élvezetére az emberek ezrei egymást fojtották meg. Élvezett a borzasztó sebek láttára, melyek megnyitották az élő testet, a csontok neszére, melyek ropogtak a fogak alatt, a mészárszékek szagára, mely mégannyi vonagló testből szállott fel; szemével követte minden részletében a vesztő gladiátor pusztulását, jelekkel és kiabálással halálos ütet parancsolt, méltatlankodott, ha az áldozat nem elég megadással nyujtotta nyakát, tüzes vasat fogatott vele, ha nagyon gyors halált színlelt, mely megrövidítette élvezetét; nem tudta ellenkezőleg eléggé ünnepelni a küzdőt, ki elég művészetel tudott ölni vagy kecsesen meghalni. Ugyanazt az örömet találta az oroszlánban, mely jól falt, mint a tigrisben, melynek hirtelen csapása egy ütéssel megnyitotta az egész testet, feleslegessé téve az orvosi boncolást, mint mondja egy régi író.² A tömeg ordítása az áldozatok hörgésével és a vadállatok ordításával keveredett; a gyilkos mámora tüzelte az összes arcokat és a vérfürdő vörös gőzén keresztül százezer emberevő zavaros szeme embervért ivott, mely bosszúért kiáltott az égbe!

¹ Ovidius, *Trist.*, II. 501. és köv.; Juvenalis, VI. 66.

² Galenus, *De Anatomia*, III. 5. (Kühn); Celsus, *De Medicina*, I. p. 11. (Targ.)

Végül a butaság, az érzékiség és kegyetlenség törvényes leánya, a maga részéről más élvezetekre hívta a tömeget, melyeket ezáltal újabb bilincsekbe vert. Mikor az ember a sokaság fanatizmusát látja a cirkuszi futtatásoknál és örült szenvedélyét a lovak és lovászok iránt, az a gondolata támad, hogy ez a nép már visszaesett gyermekkorába. A kocsisoknak az a kiváltságuk volt, hogy pártokra szakították a népet és jelszavakat adtak neki; a kék és zöld viadala a történelem nagy színpadán azt a helyet foglalta el, melyet egykor a patriciusok és plebejusok tragikus harca töltött be. Már nem az volt a nagy kérdés, hogy Marius vagy Sulla-e a világ ura, hanem hogy a verseny díját *Gladiatornak* vagy *Bucefalusnak* ítélik-e oda. A császárok a pártok élére állottak; többek közülök nem resteltek az arénába lépni vagy az istállóokban mutatkozni; a szenátorok résztvettek a futtatásokban és a matrónák a divatos kocsihajtók szerelmét keresték abban a reményben, hogy azok leányai egykoron a császári trónra jutnak! Az egész társadalom az öröm hatása alatt van, se nem lát, se nem hall mást; az összeomló világ zajában kedvenc látványosságainál ül, megátalkodottan szegezvén szemeit a rohanó drága négyesfogatokra, melyek repülő kerekei magukkal viszik Romulus fiának lelkét. Mikor a barbárok erőszakos keze felrázza az ennyire édes szórakozásából, sírni látjuk üres arénái előtt, elpusztult hazájából csak a lovakat és kocsisokat sajnálja és nem kíván egyebet a birodalom utolsó védelmezőitől, minthogy adják neki vissza cirkuszi játékait.¹

Ez az örület átragadt a világ többi részeire is és a provinciák nagy városaiban feltaláljuk ugyanazt az éhes és lezüllött népet, mely ingyenes kiosztásokból élt és rongyos ruháiban az amfiteatrumok padjain ült. A biro-

¹ Salvianus, *De gubernatione Dei*, VI. 15.

dalom egész területén az állam a népszörnyeteg ellátásával volt elfoglalva, húst és fehér kenyeret dobva neki és szórakoztatva azt majd gyermekies, majd vad élvezetekkel. Róma magához hasonlóvá tette a világot, közölte vele betegségét és megtanította bűneire. Az emberi hús ünnepei voltak a legdrágább ajándékok az összes általa leigázott népek számára és az ő égíse alatt töltötték meg az ingyenes kiosztások a birodalom minden nagyobb városában a tétlen proletárok kezeit. Nehéz lenne az állam ezen kosztosainak számát megállapítani, de mindenesetre nagyon sokan voltak.

A könnyű élet élvezeteinek varázsa mindennap egész tömeg lezüllött embert öntött a nagy városokba, kik elhagyták a nehéz falusi életet, hogy egész életükre az állam kosztosai legyenek.

Magában a fővárosban, a császárság kezdetén több mint kétszázötvenezeren voltak, amely szám Septimus Severus idejében több mint megkétszereződött. Ez képezte az öröm ezen hadseregének főrészt, amelynek boldogsága volt a római civilizáció létoka. A cirkusz és amfiteatrum számtalan lépcsőjén ünneplő ruhájában ülve ez a császári lazzaronik tömege, jóllakotva és szórakoztatva a halandó gondviselés által, élvezetek között élte le életét és a bámuló égnek egy szórakozó társadalom képét nyújtotta. Ha ez az államnak a célja, akkor azt sohasem értették meg jobban és sohasem valósították meg tökéletesebben !

De amikép az egyén, úgy a társadalom sem tud megszabadulni attól a végzetszerűségtől, amely a kéjeknek a büntetése. Az élvezetekkel való visszaélés hirtelen megállítván az összes fizikai és szellemi erőket, az embereket és a népeket a terméketlenség útján át a halálba vezeti.

Mint a kéjenc az orgia utáni napon, úgy a birodalom is a boldogság első mámorából felébredve, bágyadtnak és elgyengültnek érezte magát a jövő félelmetes felada-

taival szemben. Elhasználta évszázados tőkáját és képtelen volt azt pótolni. Minden ember- és eszmétartalek eltűnt. A II. századtól kezdve a jellemek rettenetes dekadenciája jelentkezik. Nem élt már egy sem azon büszke hazafiak és nagylelkű gondolkodók közül, kik, jóllehet kevesen voltak, mégis ragyogtatták köztársasági érenyeiket a Nero vagy Domitianus alatti rossz napokban. Akkor még lehetett időről-időre egy szabad gondolatot, egy szabad szót találni és az emberi méltóság önkéntes halálban talált menedéket a szolgaság elől. Az öngyilkosság mindenesetre kétségbeesés jele volt, de ez a kétségbeesés többet ért a szegényhez való ragaszkodásnál. Kétségtelen, hogy az a bátor asszony, ki kiragadta kebléből a tört, hogy azt a férjébe dőlje ezen egyszerű szavakkal: «ez nem fáj»,¹ méltóbb volt az életre és önmagát is sokkal jobban becsülte, mint azon szír dinasztiaiabeli kortársai, kik sem élni, sem meghalni nem tudtak. Kétségtelen, hogy egy Plinius és egy Tacitus pesszimizmusában van valami keserűség és a belső élet rettenetes kríziséről tanuskodik; de a léleknek az örök problémákkal szembeni ez a fennhéjázó álláspontja mennyivel felette áll a következő nemzedékek durva tagadásának és lealacsonyult vallásosságának!

A III. században hitetlenek és hívők egyaránt megvetendők lettek: amazok csak a vak sorsban hittek, emezek ocsmány kultuszok és nevetséges bűvészkedéseken vettek részt, amelyek a vallásos érzület újabb arculcsapásai voltak. Voltak csodatevők, kik, mint Alexander Abonatus, szelidített kígyóval és színes papírból készült fejvel alapított új vallást, a jóslások, amelyeket hasonló csaló eszközök által adtak, elterjedtek az egész világon és engedelmeskedett nekik még a bölcselő császár, Marcus Aurelius is.² Az értelem leszegényedése az összes szellemi

¹ Dio Cass., LX. 16.

² Lucianus, Alexander, 48.

termékekben megnyilatkozik. Hogy mivé lett a történelmi gondolat, arról fogalmat alkothatunk, ha összehasonlítjuk Tacitus meleg és hatalmas kiömlésekben gazdag lelkét azokkal a szájalomraméltó elbeszélésekkel, amelyek lehetetlen kompilátorok mondanak el a *Historia Augusta*-ban. Az ékesszólás, ez az annyira férfias és a római génuszhoz annyira méltó művészet, már csak ügyes beszéd; a fórumot felcserélte az előszobával és kizárólag díszhimnuszokat termel. A plasztikus művészetekben ugyanazon alacsony szellemi szintájt, az életerő ugyanazon kimerülését találjuk. Ha a sétáló a Velius tetején megáll Titus diadalívének büszke íve alatt és azt gondolatban jobb- és baloldali két szomszédjával, Septimus Severus és Nagy Constantin diadalívével összehasonlítja, ezen a három emléken a római dekadencia történetének legmegragadóbb lapjait olvashatja. Az elsőnek megbámulhatja egyszerű eleganciáját és imponáló nagyságát, amelyekben teljesen tudatos művészet jelenik meg; a másodikban tulságos fényűzést és pazarlást talál, amely összetéveszti a pompát az izléssel; a harmadik végre a hagyományos formáknak szolgai és helytelen utánzását mutatja, amelyet már nem értették meg, valamint a művészi értelmetlenséget, amelyet a legszgyenletesebb plagizálásig vittek. Még csak egy lépés ezen az úton és elérték a teljes barbárságot. Már rohanva közeledik és előreveti árnyékát a gondolat és művészet fényes magaslataira, kiterjeszkedve lassanként a szellemi és erkölcsi élet hatalmas mezejére. Innét hatalmába fog keríteni minden más teret.

De a kék, ha egyszer hatalmába keríti a társadalmi életet, nemcsak a felsőbb társadalmi osztályokat teszi tönkre, amelyek visszaéltek vele, hanem elpusztítja a dolgozó osztályokat is a túlságos áldozatokkal, amelyeket reá ró. Az a tékozló bőség, amelyben a társadalom egy osztálya úszott, neki megfelelő termelési erőfeszítést fel-

tételezett, mert az élvezet a gazdagságból születik, a gazdagság pedig a munka leánya. Az egyén életében a Gondviselés törvénye állítja helyre az egyensúlyt az erőfeszítés és az élvezet között : és ameddig ezt tiszteletben tartják, addig az élvezet ártatlan, mert az emberi verejték bőséges patakja, amelynek ajándéka, ellenmérgeül szolgál a gyilkos mámor ellen. Ám a pogány társadalom megsértette ezt a törvényt, mert tagjainak egy része számára csak az élvezetet és a tétlenséget akarta, míg a munkát és fáradságot a másokra rakta. Ezt a teremtetett világot, amelyben az öröm és a fájdalom testvérien fognak kezét, két légkörre osztotta : egyik oldalon van a végnélküli örömök birodalma, a másikon pedig az örökös munkáé.

Ez volt a rabszolgaság magyarázata. Sehol sem található ez a felosztás oly világosan és határozottan, mint a császárságban. Ott az élvezetek világa a munka világán nyugodott és az énekkel és nevetéssel teli római boldogság paradicsoma alatt a szolgaság és a kényszermunka pokla terült el könnyeivel és fogcsikorgatásaival. A kiválasztottak száma igen csekély volt a kárhozottak számához képest és az emberiség legnagyobb része a rabszolgaság kötelékeiben élt. De ez a rabszolgaság sokféle forma alá volt rejtve, amelyek rettenetes kiterjedését eltitkolták.

Szoros értelemben vett rabszolga is már magában sokkal több volt, mint a szabad ember. Ha ezen arányt nem lehet számokban kifejezni, az azért van, mert a császárság első százada óta nem merték őket többé megszámolni. Másodszor szegénynek tartották azt, akinek csak egy-kettő volt, némely nagy házban ezeket halmozta össze. A munka és élvezet eszközei lévén, akiket az ingóságok egy részének tekintettek és az emberiségen kívülállóknak tartottak, ezek a szerencsétlenek csak azért voltak, hogy szolgáljanak. A törvény mint valami nyers anyagot dobta őket a társadalmi épület alapjába,

ahol végtelen sok elővigyázattal tartották őket a mozdulatlanságban. Annak ellenére, hogy megvetette őket a társadalom, mégis szüksége volt rájuk épúgy, mint a teherhordó állatokra : nélkülük a civilizált élet, ahogy azt elképzelték, lehetetlen lett. Ők voltak az iparosok, a gazda akarata által mozgásba hozott és az ő szolgálatára működő élő gépek. A szabad emberek büszke tétlensége az ő munkájukon nyugodott és arányban volt azok számával és erőfeszítésével. Nyugalom, szabadság, tűzhely család nélkül éltek, és ami még rosszabb volt, nem volt erkölcsi életük. Semmi sem védelmezte őket gazdájuk kegyetlensége és bujasága ellen : testük és lelkiismeretük egyaránt az ő hatalmában volt. Néha a törvény kegyesen megemlékezett róluk és sorsukon észrevehetlenül enyhített valamit, de mindaz, amit a bölcelet és emberiség tett értük, abban állott, hogy elvetette a rabszolgaság elméleti alapját és azt a természetjoggal ellenkezőnek nyilvánította, hogy rögtön igazolja a polgári jog által.¹ Ez nem volt haladás és a törvényhozó meghatározása, aki csak azért hirdette ki azoknak emberi voltát, hogy azt rögtön megsértse, még pokluk kapuját sem nyitotta ki eléggé, hogy oda a remény bejuthasson.

De a rabszolgaság, bármi nagy lett légyen is áldozatainak száma, nem volt elégséges az élvezet azon óriási fogyasztására, amelybe a római világ merült. A rabszolgák csak gazdáiknak dolgoztak és a dologkerülő plebejusok óriási tömegének nem voltak rabszolgái. Ki dolgozott akkor nekik ? Ki szerezte meg számukra a kenyeret és húst ? Ki fizette azokat a gladiátorokat azokat a komédiásokat, színészeket, kocsisokat és azokat a vadállatokat, amelyeket az állam oly nagylelkűen bocsátott rendelkezésükre ? Ime a birodalom alapvető hibájához értünk, amely alapvető tévedésének a leánya.

¹ Instit. Justiniani. L. I. tit. V. ininit.

Ez lett a kötelességből vállalt császárságnak az átka, hogy táplálják a városokat, ki kellett rabolni a provinciákat, hogy a főváros éhező és forradalmi népét táplálhassák, ki kellett irtani a vidék békés és dolgozó népét. Így elpusztítva az egyedüli elemet, amely a meddővé lett társadalomban még termékeny volt, magát a társadalmat pusztította el. Ime ez a rövid összefoglalása ennek a hosszú és fájdalmas történetnek.

Távol a nagyvárosok romlottságától, a falusi osztályok megőrizték a munka erős és egészséges hagyományait: ők tudták magukat táplálni, és amit szerény igényük feleslegessé tett, az állam pénztárát táplálta, amelynek ez képezte legfőbb jövedelmét. Róma nem tudta ezt a derék birtokos munkásnépet helyesen felhasználni, amely előbb az ő erejét képezte. A végzet által hajtva, végül a mezei munkától adó címén majd azt az egész mesébe illő összeget követelte, amelyet minden évben a városi demagógia élvezeteire elpazarolt.

Sajnálatos irányzat volt ez, de törvényes, sőt mi több, megfelelt a római hagyományoknak. Róma, miután meghódította a világot, elméletben a provinciák földjének igazi tulajdonosa lett, melyek haszonélvezetét meghagyta a régi tulajdonosoknak, megterhelve azt oly járandóságokkal, melyek neki jóknak látszottak. Az adó, amelyet ezeken beszedett, a győzelmi zsákmányt helyettesítette és még kis részét sem tette ki annak, amit joga lett volna követelni. A prokonzulok rablásai, amelyek egyes korokban oly híresek voltak, bizonyos igazolást nyertek a hódítás kérlelhetetlen joga alapján, amelyre uralmuk helyezkedett. Igaz, hogy az állam megérkezésének az lett az eredménye, hogy a kormányzók kielégíthetetlen kapzsiságát bizonyos határok közé szorította, de ebből nem volt hasznuk azoknak a provinciáknak, amelyek tovább fizettek az államnak azt, amit egykoron zsarolással kényszerítettek ki tőlük. Ép ellenkezőleg,

az állam még súlyosbította helyzetüket, mert az adó állandóan emelkedett a közkiadások szédületesen gyors növekedése következtében. A világ kizsákmányolása napról-napra szellemesebb és rendszeresebb lett. Minden nap valami új eszközt találtak ki, amivel növelni lehetett a kincstár bevételeit, felkeresvén a termelést még azokban a roppant zavaros mélységekben is, ahol a köz boldogság elemeit dolgozzák fel. A világ egész vérét kivették ereiből az addig példanélküli préselés és szívás módszerével, a gazdagság és jólét minden forrására levezető csövet alkalmaztak, mely vizüket a császári pénztárba vezette le. Megadóztattak mindent egészen a vízig, a füstig, egész a halottakig, mindenütt találtak jogcímet adóra és az egész ország egy napon anélkül, hogy kérte volna, ajándékba kapta a római polgárjogot, mert a császár azt akarta, hogy az örökség huszadrészét mindenki adóba fizesse neki, amit pedig csak a polgároktól követeltek.

A kivetett bérek összege és az adófizetők jövedelme nem igen volt összhangban. Nem igen nyugtalanította őket az, hogy mit tudnak adni, hanem hogy az állam mit akar elkölteni. A kincstár intézkedéseinél a legtokéletesebb önkény uralkodott. És így történt, hogy Vespasianus egy csapásra megkényszerítette egyes provinciák adóját és hogy Julianus Apostata megtehetette a kincstár veszélyeztetése nélkül, hogy Gallia adóját háromnegyeddal leszállította, míg Alexander Severus, ha lehet hinni egy történetírónak, megelégedett volna harmincadrészével annak, amit Heiogabalus alatt fizettek!¹ A közvetett adók is hasonló hullámvázaknak voltak kitéve. A be- és kiviteli vámok az idők szerint

¹ Suetonius, Vespasianus, c. 16.; Lamprid; Severus, c. 39.; Amm. Marcell., XVI. 5, 14.

2 $\frac{1}{2}$ %-ról egész 12 $\frac{1}{2}$ %-ig emelkedtek.¹ Másrésről a kincstár a legzaklatóbb eljárásoktól sem riadt vissza, hogy megállapítsa minden egyes ember megadóztatható vagyonát. A besúgást örömmel fogadták; a csalás és a kínzás különösen kedvelt eszközök voltak a szegény birtokosokkal szemben; a kincstár hivatalnokainak megjelenése a tanyán sokszor az összeomlásnak és fog-ságnak volt előjele.

Végül az adóelosztás végtelen gonoszsága koronázta meg a világ kizsákmányolásának ezt a gyűlöletes rendszerét. Az előkelő családok ez alól mentesek voltak szenátori címük alapján; ők pedig a maguk részéről kiváltságos mentességüket jövedelmező üzlet segítségével nagyon sok emberre terjesztették ki, akiket érdekelt védelmükbe vettek. Ilyképen az adókötelesek nagy része és köztük a leggazdagabbak, kibújtak az adó alól és mivel annak az összege meg volt határozva, amivel az államnak tartoztak, a középosztályra nehezedett, amelyet a provinciák városainak polgársága és a falusi kisbirtokosok alkottak. El lehet képzelni, milyen nagy volt ezek aggodalma, akik napról-napra látták soraik ritkulását és a kivetett adók növekedését. Az ilyen helyzet tarthatatlan volt: bármily nagy volt is munka-energiájuk és a föld termő ereje, a jövedelem és a termelés költségei közötti különbség állandóan kisebb lett; sőt végezetül éppen megfordítva lett és hamarosan ott volt az összeomlás.

A földművesek ellenállottak, ahogyan tudtak. Mindenféle csalafintaságot felhasználtak, csak hogy a kincstárt megcsalják. Az állam természetesen büntetést alkalmazott és ebben a közte és az adókötelesek közötti erkölcs-telen összezapásban szükségszerűen minden társadalmi

¹ Naquet, *Des impôts indirects chez les Romains*, Paris, 1875. 34. és köv. o.

erőt hatalmába kerített, minden helyi intézményt felhasznál, hogy azt a kincstár eszközévé tegye, a zsarnokság szolgálatába állítva ekkép azokat az értékes biztosítékokat, amelyek a világnak meghagyott szabadság maradványát védelmezték. Ilyen lett különösen a municipiumok sorsa. A provinciák ezen érdekes köztársaságai mindezeideig megőrizték irigylésreméltó önkormányzatukat, megvolt előjárásuk, amelyet a nép választott és szenátusuk, curia név alatt, amely, a magisztrátussal összhangban, a város jóléte felett őrködött. Ezeket az eredetük és feladatuk folytán oly tiszteltreméltó testületeket választotta ki az állam, hogy azokat korbácsná tegye, amellyel a földművesosztályra sujt. Azzal a gyűlöletes és népszerűtlen feladattal terhelte meg őket, hogy az adók befolyásáról nekik kellett gondoskodniuk és egyébként szolidárisan felelősek voltak az elmaradott adókért. Polgártársaik átkozódásai és a kincstár hajthatatlan követeléseinek közé helyezve, a kuriálisok helyzete rosszabb volt a halálnál. Új feladatuk az ő és egyben az adófizetők pusztulása is volt. Saját igájukat csak úgy tudták megkönnyíteni, hogy annál nehezebbet tettek mások nyakába; és a szükség következtében kérlelhetetlenek lettek. «Minden kuriális lop», mondá egy történetíró.¹ Az adószedés a gyász és könnyek jelene volt: épúgy történtek, mint a katonai expedíciók és sokszor ugyanúgy végződtek, mint azok a fizetéseképtelenek foglyulejtésével, családjuk teljes kizsákmányolásával és a kétségbeesés tetteivel. Szülők eladták gyermekeiket, hogy szabadok legyenek a kincstárral szemben; mások öngyilkossággal végezték be napjaikat.

Kétségtelen, hogy ezek csak elszigetelt jelenségek voltak; sokkal súlyosabb és sokkal gyakoribb volt, hogy a tulajdonosok teljesen elhagyták birtokukat. Miután a

¹ Salvian. de Gabern. Dei. V. 4.

gazdagság élő forrásait támadták meg és szíven szúrták, ügylátszott azon volt, hogy a ráért csapások elől a semmisségbe tűnjék el. Ez az idegen és rettenetes jelen-ség folytatódott kérlelhetetlen folytonosságban az egy-másután következő váltakozó politikai jelenségeken át, amelyek betölték a birodalom utolsó évszázadait. Miután a természet törvényeinek valóságos felfordulása követ-keztében a birtok a romlás forrása lett, azt kellett látnia, hogy minden úton özönlik ki belőle az a gazdag és virágzó lakosság, amelyet egykoron táplált. Városok és falvak egyformán érezték ezt. A kuriálisok époly erővel igyekeztek megszabadulni, mint a parasztok attól a vérengző rögtől, amely őket elpusztította. Ezen szerencsét-len menekülők nyomait megtalálni minden irányban és a társadalom minden útján. Egyesek a hadseregben igyekez-nek elrejtőzni és vérüket ajánlják hazájuknak az arany helyett, mely már nincs nekik; mások a nagyvárosok szem-telen népének tömegét növelik, amely a világ költségén eszik és szórakozik és így növelik a bajt, amelynek áldozat-tai voltak; mások ismét örök istenhozzádot mondanak a római boldogságnak és elmenekülnek egészen a bar-bárokig, hogy a társadalmi életet a kiindulás pontjától újra kezdjék. De ezek csak mindmegannyi kétségbeesett eszközök voltak, amelyek csak egy kis csoportnak felel-tek meg. A falusi lakosság legnagyobb tömege tüzhelyé-hez és szokásaihoz ragaszkodva kevésbé bátor, de nem szomorúbb kiutat szokott meg. Előkelő patrónust kere-sett, aki meg tudta védelmezni a rideg kincstár ellen és mint látni fogjuk, ezt meg is kapta azon feltétel alatt, hogy átadta neki birtokát, amely számára annyi szoron-gattatás forrása volt és annak javára kellett mívelnie. Ez a lakosság tulajdonképen az állami szolgaságot egy nagyúr szolgaságával cserélte fel és oly nagy volt a nyo-morúság, hogy a szerencsétlen birtokos nem riadt vissza ezen kínos áldozattól.

Az állam üldözte mindezen szökevényeket, mint a vadász rohan a vad után és erővel helyezte őket vissza abba a társadalmi környezetbe, amelyben szüksége volt rájuk; a birtokost mezejére, hogy arról adót fizessen, a kúria tagját kúriájába, hogy azokat visszahajtsa és viselje azért a felelősséget. Ez az első eset a világon, hogy embereket kényszerbirtokkal és kötelező tisztségekkel büntetnek. De az államnak nem volt más eszköze ahhoz, hogy a földet, amely eltartotta, állandóvá tegye, minthogy erővel lekötötte azokat a néprétegeket, amelyek eltűntek óriási súlyának nyomása alatt. És így lassankint a római társadalomban a társadalmi helyzet köteles öröklése lépett életbe. Amint ez egyszer oda beférkőzött, annyira általánossá lett, hogy az alsóbb osztályok mintegy saját foglalkozásukban látták magukat bebörtönözve; a katona fia a harcmezőn, a munkás fia atyja mesterségében, a földműves tanyáján és a kúriális az ő káros méltóságában. Egy szóval mindenki, aki dolgozott és termelt, a dologra és termelésre volt kárhoztatva: ime a szabad emberek rabszolgasága, amely a másik mellett keletkezett és amely sokszor amannál sokkal nagyobb fájdalmakat okozott.

De semmiféle törvényhozás sem tud végezni a dolgok erejével. Az a rettenetes nyomás, amely a központi hatalom öntudatos kényszerítése alatt a kétségbeesett lakosság keblében támadt, minden akadályt összetört és a szigorú törvények ellenére, amelyek a kiutat őrizték, a középosztály rövidesen eltűnt. Akiket a nyomorúság nem pusztított el, azok elkerülhetetlenül leszálltak a társadalmi lépcső legalsó fokára és abba a szabadság és rabszolgaság közötti átmeneti állapotba estek, amelyről fenntebb volt szó. Az elnéptelenedés, amely az elszegényedésből született, mint a belpoklosság terjedt el a birodalom legszebb provinciáiban. Az egykori virágzó ültetvények helyén, melyek ezernyi földműves közt

osztottak meg, csak óriási legelőket lehetett látni, amelyek közepén szomorúan bolyongott lóháton néhány rabszolga, maga előtt hajtván a nálánál csak kissé vadabb marhákat. A régi Ausonia, az emberek és aratások termékeny anyja, oly pusztává változott át, mint amilyen manapság az örök város körül terül el. Ügylátszik, hogy maga a föld, méltatlankodva a szolgakezek érintése miatt, amelyek művelték, megtagadta ezentúl a termést, amellyel bőségben ellátta egykor szabad gazdait. Elámulva és félelemmel tele bámulta az állam munkáját a mezők pusztaságos csendjében, ahol hiába kereste az adófizetőket, mert csak szolgákat talált! Ezután már csak a termékeny földig jutva el, mintegy a levegőben lógott számtalan szervezetével, amelyek az űrben elerőtlenedtek és kimerültek, míg az egész birodalom területén önmaguktól, rajta kívül, új társadalmi csoportulatok fejlődtek ki, amelyek arra voltak hivatva, hogy helyét elfoglalják. Már a császári intézmények elhasznált köpenye alatt homályosan kifejlődtek a jövő hűbériség vonásai. Elérkezett az az óra, amely közvetlen megelőzte a társadalmi felbomlás óráját.

A katasztrófa láttára, amelynek előljáró jelei napról-napra többek és visszavonhatatlanok lettek, könnyű megérteni azt a rémületet, amely lekötötte a gondolkodáshoz szokott elméket. Világos volt, hogy a mélység szélén állanak, de hogyan lehet megakadályozni a szerencsétlenséget? Visszarohanni, visszatérni a multhoz, lehetett-e erre gondolni? Még ha ezek akarták is volna, a társadalom nem tudott volna visszafordulni arról az útról, amely a pusztulásba vezette. Róma világos példája volt ennek a tehetetlenségnek. Visszatérni a multba, ez volt a legnemesebb és gondolkozó hazafiak álma; kik teljesen átérezték a római nagyságot, azt képzelték, hogy a római civilizáció folyama visszafelé tud folyni, és hogy a birodalom óriási és élvhajhászó társadalmá újra bele

engedi magát zárni a régi erkölcsök szűk ruháiba. A képzelődés foglalta el a legnagyobb helyet a lelkesedők látásában, akik ki akarták békíteni Trimalcion kortársait Curius Denatus lencséjével és vissza akarták vezetni Lucian olvasóit a félistenek oltáraihoz. Semmi komoly eredménye sem lett az irodalmárok és műkedvelők ezen mesterséges agitációjának, amelyből csak a kicsinyeskedés és babona húztak hasznot.

A bölcelet is épígy tehetetlen volt. A római világ, amely közömbös volt az elméleti szemlélődések iránt, csak arra szorítkozott, hogy életszabályokat kérjen tőle, oly erkölcsi törvényt, amely megingathatatlan alapul szolgálhasson a közintézmények számára; ám ez csak vagy rosszat, vagy lehetetlent tudott nyújtani neki. Az epikureizmus a romlás terjedését siettette, a stoicizmus nem akadályozta azt meg. De el kell ismerni, hogy a régi világban a bölcelet által felvett formák között a legnemesebb és a legtisztéletreméltóbb volt: de csak kisszámú hideg és fölényes léleknek volt kizárólagos járadéka. Mivel hiányzott belőle az a prozelita-kereső szellem, mely az apostolokat és vértanukat termeli, képtelen volt leszállni a nagy tömegekhez, hogy azokban újra élessze a kivesző erények lángját. Egyébként a bölcelet önmegtagadást prédikálván és az életet a dolgok szomorú és csendes szemléletére szorítván, az embert érdektelenné tette a társadalmi élet kötelességeivel szemben és göggel teli önzésbe zárta. Mindössze néhány magányos és terméketlen erényt hozott létre; semmit sem tudott tenni az emberiség boldogságáért és a zsarnokság alkalmazkodott nagyjában a kétségbeesés ezen bölcsétéhez, amely átengedte neki a világot.

A baj lényeges voltát leginkább az mutatja, hogy a jó császárok nem tudták megszüntetni. Vespasianától Marcus Aureliusig, egy kivételével, tisztességes emberek sorozata ült a trónon, kiknek nagyon is magas felfogásuk volt

államfői kötelességeikről. Itt vannak egymásután Titus, aki az emberiség boldogsága volt, Trajanus, aki alatt a birodalom jólétének csúcspontját érte el, Antoninus, aki a római történelemben a legtisztéletreméltóbb nevet hagyta hátra, végül Marcus Aurelius, akivel a bölcelet került a császári trónra, hogy mintegy megvalósuljon Plato eszménye. Mit tehettek mégis a civilizációért és mit tettek, ami a világ bukását késleltetni tudta volna? Kétségtelen, hogy uralkodásuk alatt szünetelt az igazságtalan rezsim igazságtalan alkalmazása; de maga az irány nem változott meg. Az igazságosságnak és emberieségnek gyenge szellője kiindulva lelkükből, mint frissítő felszél vonult keresztül az igazságszolgáltatás egészségtelen légkörében; néhány nemes sugalmazás, melyet majd a halódó bölcelettől, majd a születő kereszténységtől kölcsönöztek, itt-ott féltékeny fényével megvilágította a társadalmi gonoszság sötétségét, de ez volt aztán minden. Rendszabályok és fenyegetések ellenére a rabszolgaság megtartotta a kegyetlenségét, a fürdők ocsmány promiszkuitásukat, a célibatus önző bűneit, a házasság vétkes terméketlenségét, a nép lealacsonyító szenvedélyeit. Még azt sem lehet mondani, hogy a társadalom lefelé csúszása a romlás lejtőjén Antoninus százada alatt megakadt volna. A valóságban nem is állott egy ember hatalmában, még ha az az ember császár volt is.

A császári hatalom, jóllehet istenítették, mégsem tudott elmenekülni azon általános törvények elől, amelyek irányították a római társadalom haladását. Egy része volt annak a társadalomnak, annak hatása alatt állott, annak törekvéseit fejezte ki és annál erősebb volt, minél jobban érezte, hogy ugyanaz az életmódja és iránya, mint annak a nagy testnek, amelynek a feje volt. Hogy azt ellenkező irányba vezesse, vagy ellenálljon a közszellem feltartóztathatlan folyásának, arra még gondolni is örültség lett volna és esztelenség lett

volna erre vállalkozni. Ha a sokaság felemelte hatalmas hangját, hogy az uralkodó tudomására hozza akaratát, neki kellett engednie, különben az elsöpörte volna.

Világos bizonyítékát találjuk ennek a keresztények ügyében, amelyben a legigazságosabb fejedelemnek ugyanaz a szerepe volt, mint Pilatusnak. Utálattal látták, mint folyt az ártatlanok vére, de megengedték azt, mert a nép követelte azok halálát és valóban megérdemlették azt a felelősségrevonást, amelyet egy keresztény hitvédő vágott közülök a legjobbnak a szemébe : «Hát csak azért vagy a népednek feje, hogy azt kövesd?»¹ Az ily helyzet megmagyarázza azt a búskomor lemondást, amely Marcus Aurelius vonásain uralkodik : a trón foglya lévén, éreznie kellett, hogy mindenható a rosszra, de tehetetlen a jóra. Hát érdemes volt a világ urának lenni?

Sőt mi több, feltéve, hogy a császárok elég erősek lettek volna valamely reform megindítására, azt a császári hatalomnál kellett volna megkezdeni és közülük egy sem egyezett volna bele abba. Ezen szempontból a legokosabbak sem értek többet, mint a legbolondabbak. Az abszolutizmus volt az egyiknek épúgy, mint a másiknak az eszménye és ha az Antoninusok az abszolút hatalom gyakorlásában bizonyos mértéket tartottak, ezalatt egyáltalában nem azt értették, hogy a hatalomnak bármiféle korlátja lenne. Mint a leggyűlöletesebb zsarnokok pártolták a nyilvános bűnök túltengését és akadályokat gördítettek a törvényes szabadság gyakorlása elé. A takarékos Vespasianus építtette a Colosseum pazar falait ; a szelíd Titus vettetett kétezer zsidó foglyot a vadállatok elé a caesareai amfiteatrumban. Az erényes Marcus Aurelius volt az, aki a Duna partján

¹ Meliton aszírbból fordított töredékben (Otto, *Corpus Apologet. christian. saec. secundi* frg. 10. p. 430.).

lévő sátrának belsejéből gondoskodik a római nép szórakozásáról, és biztosítja atyái jóindulatáról a nép örömeit. Trajanus, a legnagyobb római császár, legjobban féltette tekintélyét; független testületek létezését nem tűrte; ő volt a megalapítója annak a pénzügyi gyámságnak, amely alá kerültek szerencsétlenségükre az itáliai városok; ő terjesztette ki mérték nélkül a gabonakiosztás gyászos intézményét, és az alatt a százhuszonhárom nap alatt, míg győzedelmi ünnepe tartott, tízezer gladiátort és tizenegyezer vadállatot áldoztak fel a római nép szórakozására. Az igazán hatásos és döntő szerepet nem ők játszották, hanem azok az uralkodók, akik ügyesen a társadalmi mozgalom élére állottak, hogy azt meggyorsítsák, nem törődve azok következményeivel. Ezek között egész kivételes hely illeti meg Diocletianust, aki a césarizmusnak ünnepélyes formát adott és aki rányomta a pecsétet Augustus művére. Vele érte el az istenítő fejlődés végleges és legfőbb fokát. Magasan a föld felett lakott a császári isten a választottak kis csoportjával a római boldogság paradicsomában, az emberiség többi része pedig a munka és a szenvedés poklára lévén kárhóztatva, a kimerülésig ontotta verejtékét és véré.

Ez a régi civilizáció utolsó szava. Amely mértékben megvalósította azt a halálos alapelvet, amelyen felépült, oly mértékben került ellentétbe isteni küldetésével és végül nem volt már más mint hatalmas pusztító, amely, miután mindent elpusztított, önmaga elpusztításával végzi be munkáját. Az emberiség, amely istenítő ígéreteinek hitelt adva, nekiadta magát, nyögve ébred abból a boldogító álomból, amelybe évezredek keresztül ringatni engedte magát: egyszerre elvesztette az eget és a földet és nem marad számára más remény, minthogy a semmiségben el fog tűnni.

II. FEJEZET.

A germán világ.

A birodalom északi határain túl, a Rajna és a Duna túlsó partján terült el a barbár Európa. Ezen egész földrészek számára idegenek voltak az általános civilizáció örömei és nyomorúságai és azoknak is kellett mindig maradniok. A római tábornokok, kik oda behatoltak, oly istenségekre akadtak, akik hirtelen visszafordulásra kényszerítették őket és Augustus váratlan csapások által kioktatva, Germánia kapuihoz tette a birodalom határait. Egy folyó folyása választott el e vidéken két társadalmat, amelyek látszólag végzetszerűen közeledtek egymáshoz, de amelyek csak a harctéren tanulták egymást megismerni. Egyébként mindenben ellentétei voltak egymásnak, és a római, akit a kétségbeesés vagy a sors vetett a germán népek közé, elbámult a szemei elé táruló kép láttára.

Az erő volt végelemzésben az egyedüli törvény, amelynek általánosan engedelmeskedett és amelyet elismert a barbár társadalom, és így a közte és a római civilizáció között meglévő sok különbség eltűnt közös alapelvük előtt, amit a legjobban istenítettek. Ha mindegyiknek a mélyére hatolunk, mindkét részen azt látjuk, hogy az élet örömei az erők számára vannak fenn tartva, kik a kisebbséget alkotják, míg a társadalmi munka súlya teljesen a fegyvertelen gyengék sokaságát, a két csoportba oszlott rabszolgákat nyomja. Ez az alapvető hiba mindkét társadalomra hasonló végzetes következményekkel jár; a rendetlenség, amelyet belevisz a közéletbe, ott a halálnak a csirája és a társadalmi fejlődés végén egyik és másik olfalról is a teljes pusztulást okozza. A római birodalom lakói küszöbénél áll,

a barbároknál csak a messze távolban látható, mert még csak alig kezdték meg azt az életet, melynek végét elérték civilizált testvéreik és közben az összehasonlítás a kettő között teljesen a germánok előnyére esik. Őket még nem rontották meg az élvezetek ; s ha meg is van bennük a hajlam, nem tudnak még velük élni, és az élvezetek, amelyek rendelkezésükre állanak, inkább megélénkítik vérmérsékletüket, semmint azt elgyengítenék. A háború, mely legégetőbb szenvedélyük, újra acélozza életerejüket és felmagasztosítja személyes értékük érzését, míg ellenben a cirkusz és amfiteatrum látványai elpuhítják és elaltatják a római sokaságot. Könnyen előre lehet látni, melyik oldalra fog hajolni a harci szerencse, mikor a Gondviselés határozata szembeállítja a népet, amely tud harcolni azzal a társadalommal, amelyik a harcot csak nézni tudja.

Ezen évszázados vizsály első napjaiban mintha úgy látszott volna, hogy ez a számítás nem válik be. A római alkotmány életereje csak megváltozni kezdett, amikor első alkalommal mérte össze erejét germán nemzetekkel. Még a hódítások és növekedés korában volt és tábornokainak ambíciója évről-évre a dicsőség új útjait nyitotta meg a légiónak számára. De míg Róma Észak felé haladt előre, a szegénység és a kaland szenvedélye állandóan Dél kápráztató vidékei felé űzte a germán népségek tüzes tömegeit. *Ismered az országot, hol a narancs virágzik?* Nagyon régi barbár ének ez ; a szavak modernnek, de a sugalmazása olyan régi, mint a faj és bűvös ereje állandóan hatott az északi képzeletre. Ebben a kettős és ellentétes irányú mozgalomban a nép, melyik elhagyta tűzhelyét, fölényben volt a felett, amelyik az övét ki akarta terjeszteni, és a római törekvés azt látta, hogy a barbár lelkesedés megelőzte. Az első találkozás Itáliában és a Provenceban volt, ahol a beözönlő megszállók elpusztultak Marius fegyverei által.

A veszedelemtől felébredtve és mert még erős volt, Róma támadásba ment át és egy századon keresztül karddal kezében hajtotta maga előtt támadóit, kiűzván azokat Galliából, üldözvén őket saját hazájukban: a Rajnától az Elbáig, a Dunától az Északi-tengerig, a tisztságok közepén várakat építve, városokat és kereskedelmi helyeket nyitva, terjesztvén ott Róma erkölceit, nyelvét és vallását, egyszóval azon dolgozott, hogy az egész vidéket római provinciává tegye.

Közel járt az eredményhez. Germánia erdei már kezdtek világosulni, maga az ég, mondja egyik egykorú író, kedvesebb lett.¹ A csalódás nem sokáig tartott. Róma már képtelen volt arra a hosszú és türelmes munkára, amelyet egy nép asszimilálása megkíván. Már elfelejtette a hódítás művészetét, amikor légioi még tudtak győzni. A pillanatnyi meglepetésből a germán lélek rettenetes életrevalósággal ébredett fel. A szerencsétlenség, amelyben Varus légioi elpusztultak, a római sas visszavonulásának kiinduló pontját jelzi. A világ királynője megkezdte Germánia kiürítését és visszavonult a Rajna vonala mögé. Ám a germánok közelelről szorongatták; a várak mögé kellett beásniok magukat, sáncvonalakat kellett ásni és védekezniök, mint az ostromlottaknak; alkudoztak, intrikáltak, a fegyver helyett arannyal dolgoztak és megosztották az ellenséget, ahelyett, hogy legyőzték volna. A birodalom már oda jutott, hogy csakis a barbárok belső civakodására számíthatott. *Barcsek megmaradhatna* — írja az első században a rómaiak legnagyobb írója — *a birodalom szerencséjére a germánok megosztlása.*²

Ettől fogva Róma már az életéért küzdött. Nemsokára világossá vált ez, mikor a második században Itália a barbárok újabb betörésének lett tanuja és amikor

¹ Florus, IV. 17, 17.

² Tacitus, Germania, c. 33.

az egész mozgásban lévő Germánia azzal fenyegette, hogy a római világra veti magát. Róma megremegett. Marcus Aurelius hősiessége, az óriási segédforrások, amelyekkel még rendelkezett, a birodalom hatalmas gépezete nagynehezen leküzdötte a veszélyt : a beözönlést visszaverték. De a birodalom meggyengülve került ki a küzdelemből ; a germánok sokkal erősebbek és bátrabbak lettek. Ezentúl egységesebb csoportokat küldtek a harmezőre és jobban együtt dolgoztak. Világossá lett, hogy a nemzeti védelem náluk a koncentráció hatalmas munkáját indította meg. Ekkor keletkeznek azon szövetségek, amelyek a III. század első éveitől fogva egy név alatt egyesítettek mindazokat a népeket, amelyek eddig mindenféle csoportosítás ellen fellázadtak. A Dunánál a gótok, a Rajnánál az alemannok és frankok jelennek meg mint hatalmas és sötét viharfelhők. A harc nem volt többé egyforma, mert a barbárok elsajátították a rómaiak iskolájában azt a katonai felsőbbiséget, amit a rómaiak kezdtek elveszíteni : különben is ezzel a századdal a birodalom számára a példanélküli szerencsétlenségek korszaka nyílik meg. Minden oldalon áttörték a határokat és győzelmes barbár bandák járták keresztül-kasul a leggazdagabb provinciákon. A görög kultúra kincsei elpusztultak ; a Fekete-tengertől egész Herkules oszlopáig, a germán barbárok bátor kalózkodó által szállítva, rémületbe ejtették az összes partokat. 232-ben egy császár pusztult el hadseregével csapásuk alatt : ez volt a teljes megdőlésnek előjátéka. Egy kétségbeesett ellenhatás, a birodalom utolsó nagy embereinek áldozatkészségétől támogatva, még egyszer megmentette az ókori társadalmat. De a bizalom megszűnt ; az ellenségen aratott győzelem alatt meg kellett erősíteni az Örökvárost. Ami ezeket a barbárokat illeti, akik minden veszteség után még félelmetesebben és még nagyobb számban jelentek meg, azt hitték, hogy engedményekkel le lehet őket csendesíteni. Adót

fizettek nekik, földeket jelöltek ki számukra, megnyitották előttük a birodalom kapuit, nehogy azokat erőszakkal nyithassák meg. Az ellenük vívott háromszázéves állandó háború után a velük való döntő harc előestéjén állottak, amelyre azonban ők jobban voltak felfegyverkezve. Az erdeiből kilépő Germánia minden oldalról körülfogta a régi civilizációt és méltán kérdezhetette az ember, mi lesz a jövője a római zsarnokság és a barbár anarchia közt hanyatott világnak.

III. FEJEZET.

Az egyház.

A római törvény alatt pacifikált világ hallatlan módon érte el sorsát és Róma ez alá gyűjtve az összes népeket, eszköze volt előtte ismeretlen sorsnak. Amikor Augustus a világ urává lett, azt hitte, hogy örökre megerősítheti alapjaiban a Caesarok birodalmát, egy erős birodalom született az övék árnyékában, amely számára a római uralom határai nagyon szűkek voltak és amelynek, miután elnyelte a régit, ki kellett terjednie a barbárokra, hogy véget vessen azoknak a civilizációval való hosszú harcának. Kibékítván őket azzal összhangzatos egységének keblén és hogy így összehozza az egész emberi nemet az igazán örök és általános társadalomban.

Ennek a birodalomnak a születésében és fejlődésében minden csodálatos volt. Mintha a Gondviselés ironiája lenne az a csodálatos buzgóság, amellyel a római társadalom előre látszott szükségéhez alkalmazkodni: a római béke védte bölcsőjét, a római egység segítette elő növekedését, a római intézmények szállították neki a kész anyagot, hogy teremtő lángelméje sugalmazására szervezkedhessék. Végezetül mintegy megkoronázására ennek a nagy jelenség jelentőségének, a római birodalom

fővárosa az övéé lett és ott hatalmának központjában berendezkedve, a népek előtt mint a régi világ dicső és fénylő örököse és egy új világ örökéletű bevezetője jelent meg.

Felsőbb rendeltetéséről biztos lévén és küldetésének megingathatatlan hitében a leghatározottabban hirdelte ezt és önmagát Isten országának nevezte. Nem tekintve mást, egészen feltűnően különbözött céljaiban és hatóeszközeiben minden emberi társadalomtól és senki sem tagadhatja eszményének magasztos felsőbbségét minden felett, amit eddig kigondoltak. Itt már nem földi társadalomról volt szó, mely tagjainak sorsát földi életük hamar elmuló idejére korlátozta, hanem égi társadalomról, amely őket ezen föld jelenségein keresztül a valóságos égi haza felé vezette. A boldogság, amelyet nekik ígért, nem az érzékek keserű és mulandó kéje volt, amely a halált szüli, hanem a lélek és test dicsőséges átváltozása az isteni igazság és igazságosság világosságában. Az élő kapocs, amellyel azokat egymáshoz fűzte, nem az a kegyetlen erőszak volt, mely önmagában merül ki, mikora gyilkosközpont felé vezeti a kétségbeesetten ellenálló önzést, a szeretet volt az, amely gyengéd meggyőzés által hívta a szabadakaratot a fényes tűzhelyhez, ahol minden szeretet forrása volt. Uruk, ki felettük volt, nem olyan ember volt, kit a gőg istenné tett, hanem Isten, ki szeretetből emberré lett. Ennek az uralkodónak leghasználtabb neve Atya volt és ez a cím, amely magában foglalta összes gyermekei iránti végtelen gyengédségét, nekik is eszükbe juttatta, hogy egymás testvérei és hogy szeretniök kell egymást, mint önmagukat szeretik. És jöllehet ez a tökéletes testvériség a legszorosabb bensőséget feltételezte, mégsem volt kizárva belőle még a világszemében legnyomorultabb és a legmegvetettebb sem. Ha valaki lelkét hozta, elégséges volt ahhoz, hogy befogadják.

Ez az eszményi társadalom az anyagi világ törvényein kívül és az ő befolyásától elérhetetlen szférában megalkotva, megvalósította a tökéletes társadalom eszményét, amely foglalkoztatta az ókor bölcseinek eszméjét és megvalósította a próféták szavait, akik évszázadok óta hirdették Isten országának eljöveteletét. Megvolt most már ez az ország, birtokába vette a földet, magához hívott minden lelket, megmutatta nekik az örökkévalóság csillogó fényében fáradozásaik igaz célját, törekvéseik végcélját. A tér és idő határai számára nem léteztek. Az egész emberi nemet felölelte, betöltött minden évszázadot, kiterjedt az egész örökkévalóságra az idő tátongó szakadékain keresztül és elfoglalván egyszerre az eget és földet, benépesítette azokat a kiválasztottak légióival. Meggyőzvé a rombolás két nagy erejét, amely az anyagi világ felett uralkodik, a bűnt, amely a halál atyja, a halált, amely a bűnnek a bére, országát szellemi alapra építette, amelyet azok nem érhetnek fel. Csak a szíven és akaraton akart uralkodni, a belső élet titokzatos szentélyében. Jézus Krisztus országa ugyanis nem erről a világról való: *az bennetek van,*¹ mondá a Mester. A hívő, aki annak törvényeit szívében hordozta, fokról-fokra emelkedett az őszinte engedelmesség és a szeretet melege által az égi társadalom legmagasabb méltóságaira, mígnem keresztültörve a sír kapuit, Isten látására bocsáttatott.

Itt végnélküli és tiszta boldogságnak örvendett. Egy nap ezekben a fényes hajlékokban többet ér, mondja a próféta, mint ezer esztendő a halandók palotáiban.² *Az ember szeme,* mondá újra, egy más próféta után az apostol, aki a harmadik égbe ragadtatott, *nem látta, füle nem hallotta és elméje nem képes feljogni azt, amit Isten*

¹ Szent Lukács ev. XVII. 21.

² 83. zsolt. II.

azok számára készített, kik *Őt szeretik*.¹ És az evangélista, kinek gondolata a saséhoz hasonló ívben emelkedett az örök dolgok legmagasabb szemléletéig, csak hasonlatokkal tudta annak szépségét megrajzolni. A Titkos Jelenések Könyvében Isten országát mint arany várost mutatja be, amely ragyog, mint a kristály és jaszpisz ; összes alapjai drágakövekből vannak ; angyalok őrzik falait, égi világosság árasztja el fényével és Isten Báránya a napja. Ott az örökké tartó nap fényében a népek ünnepi ruhában sétálnak, jöven s menvén a mindig nyitott kapukon keresztül, amelyeken semmi beszennyezett sem léphet be ; és az Örökkévaló dicsérete hangzik végtelen kedves finomsággal állandóan ajkaikról.² Ime, ily formában képzelte el a hívők mámoros szíve Isten országát. Ez volt a teremtés művének legtökéletesebb befejezése, vagy jobban mondva második teremtés volt, sokkal szebb, mint az első és Isten Igéje, aki azt a semmiből létrehozta, akárcsak a világ kezdetén, megpihenhetett és művét jónak találhatta.

Az ilyen társadalom magától értetődik, hogy nem szórítható a történelem keretébe, mivel túlmegy az idők határain. Az egyház az emberi tudományt csak tagjainak egy csoportjánál használja, azoknál, kik a földön élnek és akiket küzdő Egyháznak nevez. Ez a küzdő Egyház, amely minden hívő számára próbaidő az ég számára, földi vándorlása alatt ezen világ légkörében mozog. Mint a lélek a testben, benn van minden egyes tagjában s akár akarja, akár nem, mint szabad és értelmes principium ellenállhatalan erővel hat a nyers erőre. De annak támadásai ellen mindig újraéledő harcot kell vívnia és váltakozva tejével vagy vérével kell táplálnia azt. Bármint legyen is, mióta megjelent a földön, a vilá-

¹ Szent Pál I. kor. II. 9. v. ö. Iz. LXIV. 4.

² Titkos Jel. K. XXI. f.

gon semmi fontos dolog sem történik, hacsak nem általa vagy ellene ; a legelső helyet foglalja el az emberi nem érdeklődésében és viszonyuk változatossága képezi tulajdonképpen az emberi civilizáció történelmét.

Isten országának kezdete az emberek között hasonlít a mustármaghoz ; bizony nagyon szerény és megvetett volt. A világ alig méltatta egy szórakozott pillantásra első hódításait. Néhány tudatlan és nehézkes halász egy jóbeszédű munkás köré csoportosulva, kit alig értettek meg, ezek az új társaság megalapítói. Követőik felismerhetők voltak arról az őrült különködésről, amellyel megvetették a közvéleményt és megkülönböztetni akarták magukat a többi emberektől. Dicsekedtek a szegénységgel és tudatlansággal, kárhoztatták a vígságot és örömet, nyomorult életet éltek s mint istenített vezetőjük, közönségesen a bitón végezték be életüket. Ezek a veszedelmes őrülte, mint maguk mondták, a bitóta őrjöngői voltak és azt hitték az emberek, hogy általánosságban nem is érdemeltek más véget. Hozzá még azt hirdették nevetésigyekezettel, hogy meghódítják tanításuk számára az egész emberiséget és azt állították, hogy mesterüktől kapták a megbízást, hogy tanításukat az egész világnak hirdessék. Biztos, hogy nem kellett nagy prófétának lenni ahhoz, hogy valaki megmondhassa ennek a vállalkozásnak a végét és elég volt egy kis tapasztalat és kevés józan ész annak az előrelátásához, hogy az a szekta rövid időn belül megszűnik a megvetés és üldözés következtében. És épen az ellenkezője történt ennek, mintha a kereszténység történetében minden csak azért lenne, hogy kijátssza az előrelátást és megzavarja az ész számításait. Ezt az annyira bámulatos látványt közelebből kell néznünk.

Az Egyház, amely a zsinagóga kebelében született, de már első napjaitól fogva nyitva állott minden emberi lélek számára, kezdetben a keresztények két különböző

eredetű csoportját foglalva magában, akik egy ideig megmaradtak egymástól megkülönböztetve, mint azon patakok vize, melyek találkoznak és együtt folynak anélkül, hogy rögtön összevegyülnének. A zsidófajú keresztények gőgje fellázadt ezen egyenlőség ellen az ő népük éa a pogányok között. Az ő felfogásuk szerint a Megváltó csak Izrael nyájának elveszett juhaiért jött és szent Péter és Pál nagylelkű merészségére volt szükség, hogy megértették, mikép a jó hír Ádám minden gyermekének szól. De ez nem volt elég ; meg kellett őket még arról is győzni, hogy a Jézus Krisztus vérével megváltott keresztény számára az Ószövetség törvényeinek előírása nem kötelező, bármily drágák is voltak azok a zsidó nép hazafisága és vallásos érzelme előtt. A zsinagóga követői azonban nem így vélekedtek ; ők az összes hívőket : zsidókat és pogányokat alá akarták vetni nemzeti szertartásaiknak és gőgös makacsságuk okozta az első vitákat mindjárt az Egyház bölcsőjénél. Egy gondviselészerű körülmény megszüntette e veszedelemet : a jeruzsálemi templom elpusztítása és a zsidóknak ezt követő szétszóródása. Ettől fogva Mózes törvényeinek nem volt többé létjogosultsága ; és valóban ezután zsidók és pogányok mindenkorra összevegyültek a kereszténységben és a fiatal Egyház hajója hirtelen kifutott a nyílt tengerre.

Jézus Krisztus hite már elterjedt a civilizált világon. Miként a villám az ég egyik végétől a másikig fénylik és egy szempillantás alatt bevilágítja az egész láthatárt, Isten országa behatolt a római birodalom minden provinciájába, sőt keresztüllépte azok határait is. A Megváltó kortárs nemzedéke még láthatta Kelet virágzó egyházainak csodálatos látványát és amikor a szeretett tanítvány, ki a Megváltó mellére hajtotta fejét, örök álomra szenderült, a Földközi-tenger összes partjain a keresztény élet fényes tűzhelyei csillogtak. Szent Pál apostol-

kodásának néhány éve alatt Phoenicia hegyeitől egész a messze nyugat távoli vidékéig elhintette a keresztény községeket és apostoltestvérei közül egyesek a római birodalomban ontották verejtékükkel vérüket, mások pedig a hagyomány szerint elmentek a föld legtávolabbi vidékére, hogy elvigyék a jó hirt a halál árnyékában ülő embereknek.

Két körülmény készítette elő az evangélium ezen hirtelen elterjedését. A római légiók meghódítva a világot, egyengették az apostolok előtt a missziók útjait és még a túlságba vitt központosítás is az ő számukra dolgozott. A birodalom egyik szélétől a másikig a hithirdetők biztonságban mozoghattak a római béke védelme alatt: mindenütt ugyanazt a nyelvet hallották beszélni, mindenütt ugyanazon intézményekkel találkoztak. Ezen egyetlen mondatral: *Civis Romanus sum*, megállíthatták egy pillanatra a népőrület kitörését és munkájukat, valamint személyüket a közös törvény védelme alá helyezhették.

A római talaj egyébként is elő volt készítve az evangéliumi vetés befogadására. Bárhol állott is meg Jézus Krisztus küldötte, mindenütt talált támpontot, legalább is egy kis hajlékot abban a számtalan zsidó községben, melyek nemzedékek óta éltek szétszórva a birodalom területén. Egyetlen valamire való város sem volt, amelynek valamelyik külvárosában ne lett volna zsidó kolónia a zsinagóga köré csoportosulva, ahova szombati napon elment Isten népe hallgatni a törvényt és a prófétákat és táplálkozni az Ószövetség ígéreteivel. Ezeknél a hozzá hasonló zsidó testvéreknél szállott meg az apostol; sőt a zsinagógában, a szent olvasás után, állva kezdett beszélni, hogy elmondja azokat a nagy eseményeket, melyek Izraelben történtek; és mint maga Krisztus az emmausi tanítványoknak, megmutatta hogyan teljesültek be a jövendölések az Ember Fiában. A bámuló hall-

gatóság visszaemlékezett az első keresztény pünkösdi szemtanuinak elbeszélésére és ha sokan tiltakoztak is az új tanítás ellen, mások meghatva elismerték Krisztusban, akit a nemzetek vártak s aki felé fordította haldokló atyjuk, Jákob szemeit és akinek eljövételét az összes próféták előre hirdették. És így az apostol körül magában a zsinagógában is keresztény mag képződött, amely növekedett az ellenmondások közepett és amely Isten népe között az evangéliumban említett erjedést eszközölte. Izrael Megváltójának láttára két táborra szakadt és míg egy része kétségbeesetten ragaszkodván az Őszövétség élettelen törvényeihez, megátkozta a Galileit és tanítványait, a másik rész telve örömmel és bizalommal Mária Fiában, a pogányok élére állott és bevezette őket Isten országába.

A hívek az első napoktól fogva jöttek. Mint a kaptárba érkező méhek, adtak egymásnak találkát a pogányság legkiválóbb szellemei az egyházzá lett zsinagógában. Mindazok, kiknek tekintete az égre volt irányítva, ott látták Betlehem csillagát, amely őket a Megváltó jászólához vezette. Az evangélium jótéteményeihez szokott korunkban senki sem képes megérteni annyi gögös büszke lélek meglepetését és annyi megsebzett szív elragadtatását, mikor a pogányság rémein keresztül először látták ragyogni Jézus alakját és mosolyát.

Ennek az Istennek a láttára, aki kinyitotta a karjait, hogy szeretettől vérző szívére szorítsa őket, az annyiféle nevetséges és trágár bálvány szerencsétlen imádói térdre borultak és a szellemek, akikben a bálványimádás túlzásai összezavarták az istenség fogalmait, mellüket verték és a pogány századossal mormolták : ez valóban az Istennek a Fia ! Az amfiteátrumok véres és piszkos társaságából a nemes lelkeket kimondhatatlan báj vonzotta azokhoz a szerény hajlékokhoz, ahonnet e szavakat lehetett hallani : *Jöjjetek hozzám mindnyájan, kik*

*tervelve vagytok és én felüdítlek titeket!*¹ Elámulva és megszelídülve beléptek és átlépve az Egyház szentelt küszöbét, azt vélték, hogy a fagyos halálból az élet édes melegébe és az éj sötétjéből az örök nap világába léptek. A szeretet balzsama behegesztette sebeiket, kitágította szíveiket : érezték, hogy szeretik őket és részükről végtelen édességet találtak abban, hogy szerették a hozzájuk hasonlókat és testvéreket láttak azokban. Az igazság teljes napja felvilágosította őket és megtalálták ott a feleletet e kérdésre : miért van a világ és az ember és boldogok voltak, megeléhvén azon problémák megoldását, amelyek annyira fárasztották a pogány bölcseleket, kik hosszú századok óta Plato barlangjába voltak zárva. A pogányság előítéleteivel és hibáival együtt elhagyták a régi rémületet is, mert a halhatatlanság ígérete ragyogott a keresztény élet felett és csendesítette le a lélek rémületét, amelyet a pogányság segítség nélkül hagyott a semmiség fenyegetéseivel szemben.

A kereszténység mélységes tan, tökéletes törvény és csalhatatlan remény volt egyszerre ; ő volt az az Oedipus, aki megoldotta azokat a gyászos rejtvényeket, amelyeket a régi világ felelet nélkül hagyott ; ez volt az igazi Prometheus, ki az embert Isten képére alakította és keblébe rejtette a halhatatlanság szikráját.

Ime, ez az oka, hogy miért tódultak a lelkek, akár a kereszténység sugárzó fényétől vonzva, akár a pogány valláson kívüli kétségbeeséstől hajtva, a fiatal Egyház kapuihoz. Odafutottak Keletről és Nyugatról kor, nem, rang és műveltségbeni különbségre való tekintet nélkül. Amikép a jászolban fekvő Megváltót imádni jövő bölcsek ott találták a pásztorokat, épúgy összetalálkoztak az Egyházban nagyok és kicsinyek, gazdagok és szegények, szabadok és rabszolgák. Az apostoli kortól fogva követői

¹ Szent Máté ev. XI. 28.

között voltak zsinagóga előjárók, légiók katonái, városok tisztviselei, provinciák kormányzói, királyok miniszterei. Összeszedte a lelkeket Athén areopágjáról, a római szenátus padjairól, ott voltak hívei a Cesarok palotáiban egészen a császári trón zsámolyáig. De mindezeket a büszke fejeket egyetlen közös törvény alá hajtotta ; nyomukat nem lehetett többé találni, amint beléptek az Egyházba, ahol összevegyültek a rabszolgákkal és koldusokkal, kik Krisztus kiváltságos védelmezettjei voltak. Mert az Egyház olyan fő alatt lévén alapítva, kinek nem volt egy köve sem, melyre fejét hajthatta volna, par excellence szegények társasága volt és a világ gazdagait és boldogait csak azon feltétel alatt fogadta be, hogy önkéntes szegénységet vállaltak. Ellenkezőleg karjaiba fogadta a megvetetteket, összegyűjtötte a nagyvárosok mélyéből a *világ sőpredékét* és társaságot alakított oly elemekből, amelyeket a világ magához méltatlanoknak tartott.

Az Egyház védve kezdetben az ő ismeretlensége és szegénysége által, nyugodtan növekedhetett a pogány társadalomban. Keresztény községek éltek a legtöbb városban, melyek azon egységes minta után voltak szervezve, amelyet az apostolok hagytak hátra a hit és erkölcs kincsével együtt. A hagyomány iránti vallásos tisztelet biztosította mindegyikben az apostoli tanítás örök megmaradását és a testvéri összeköttetés, amelyet egymás közt fenntartottak, a termékeny szeretet ugyanazon folyamát mozgatta valamennyiben. A legtávolabbi egyházak levelezésben voltak egymással ; a szomszédos községek előjárói gyakran jöttek össze zsinatokra, együtt örültek és szomorkodtak, a megpróbáltatásokban kölcsönösen támogatták egymást ; egyszóval mindegyik kivette a részét az általános Egyház életéből. Ha valamelyik a legcsekélyebb újítást hozta be, rögtön feljelenítették, megtámadták és elítélték a többiek ; mindnyájan

elzárkóztak az újítók elől és vagy el kellett hagyniok a tévedést, vagy le kellett mondaniok a keresztény világgal való közösségről. Egyszóval megvolt a római világban szétszórt különböző csoportokban bizonyos egységes lelkiismeret és a szolidaritás érzete, amely a legnagyobb erővel jelentkezett a döntő órákban.

A keresztény világnak ez az egysége, amelyet a szétszórtság közepett mindenkinek mindenki iránti égő szeretete tartott fenn, érzékelhető kifejezését annak az Egyháznak a felsőbbségében találta meg, amely a többiek feje és mintája volt. Ez a római Egyház volt, a Megváltó által az apostolfejedelemnek adott tekintéllyel, amelyet az utódainak adott át. Két testvér által alapítva, kiket a szeretet kötött egybe, miként az első Rómának alapítóit a gyűlölet választotta szét, a római Egyház testvéreinek köréből mint az igazság világító-tornya emelkedett ki. Veszély vagy kétség idején reá szegeztek tekintetüket, mert tudták, hogy nem tévedhetnek, ha őt követik, hisz Jézus Krisztus adta azt a nagyszerű kiváltságot, hogy minden időkre csalhatatlan őrzője lehessen a katolikus hitnek. Ez a kiváltság, amelyet oly gyönyörű szavakkal magasztalnak a szent atyák és a hitvallók, volt a forrása mindazoknak, amelyeket a hagyomány neki juttatott. Elsőbbségét nem vonták kétségbe: maguk a pogány császárok is elismerték ezt, azon ritka időközökben, mikor az üldözések alábbhagytak és Kelet Antiochiai szent Ignác szavaival a *szeretet elnöke* megtisztelő címmel illette.¹ Erre a magas méltóságra méltónak mutatta magát azon gondoskodással, mellyel a keresztény világ érdekeit gondozta és azon hősi erényeivel, amelyeket annak mutatott. Alamizsnái behegesztették a távoli provinciák sebeit, és mikor ütött

¹ Szent Ignác Ep. ad Rom. bevezetés.

a megpróbáltatások órája, egy egyház sem öntözte oly gazdagon saját vérével az evangéliumi szőlő gyökereit.

Kivéve az Istentől kapott felsőbbiséget, a római Egyház semmiben sem különbözött testvéreitől, amelyek mind kivétel nélkül, mint ő is, egyetlen egy isteni minta után voltak alkotva. Mindenütt ugyanaz az egyszerű és erős szervezet volt; mindenütt meg lehetett találni annak a formájában és szellemében teljesen új társadalomnak egyben hajlékony és mégis nagyon erős összeshívódását, amely nem a világról vett példát. Annyi egyház volt, mint amennyi jelentősebb keresztény csoport létezett, vagyis mint amennyi keresztényektől lakott város volt. Mindegyik élén egy-egy püspök állott, kinek tekintélye szakadatlan következős folytán magukig az apostolokig volt visszavezethető. Azoktól kapta tekintélyét püspöktestvérei közvetítése által, kik kézfeltétel által közölték vele a Szentlelket, s akik így rányomták mindörökre a papi jelleget, de csak azt szentelték fel, akit maga a nyáj, amelyet kormányozandó volt, mint legméltóbbat kiválasztott. Az Egyház ily módon egyesítette társadalmi életében szerencsés és a profán világ előtt teljesen ismeretlen módon azt a két elemet, amely összeegyeztethetetlennek látszott: a tekintély természetfölötti jellegét és a nép szabad választói jogát és megértjük azt a bámulatot, amellyel Alexander Severus, ez a tisztességes pogány császár, adózott annak a módnak, ahogyan megoldották a hatalom eredetének és átadásának nagy problémáját.¹

Egyébként a keresztény társaságban minden a tekintély és a szabadság összhangú egyensúlyát mutatta. Bármily nagy volt is a püspöki tekintély, sérthetetlen törvények írták azt körül, melyeket mindenki ismert; nem állhatott az meg a hívek bizalma és szeretete nélkül és

¹ Lamprid. Alex. Sev. cop. 45.

minden tekintélyét elveszítette, ha nélkülözötte a szeretet hivatalának atyai és irgalmas jellegét. Erejét a mérséklet adta és hatalmának határai annál tágabbak voltak, minél inkább tekintettel volt arra. De a püspök szerepe minden tekintetben óriási volt. Tanított, kormányzott és ítelt is egyben. A sacerdotium forrása és a lelki élet osztója volt. Ő kormányozta Isten színe előtt az Egyház anyagi javait, neki kellett gondoskodnia bizonytalan és fenyegetett életének számtalan szükségletéről. Ő volt a szegények táplálója, az árvák gyámja, az özvegyek védője, mindenki atyja. Végül ő képviselte a községet a világi hatalom előtt és ő neki szánták az első ütések, valahányszor az üldözés szele fújni kezdett. Egyszóval ő hordta Isten és emberek előtt annak a felelősségnek a terhét, amely a püspökséget a legfélelmetesebb méltósággá tette.

Magas méltóságával járó fény fenntartására és kötelességeinek megosztása céljából a püspököt egész egyházi család vette körül, mely kizárólag az oltár szolgálatára volt szentelve, akárcsak ő és amely tőle kapta szentelt jellegét és különös küldetését. A papi rendben különböző fokozatok voltak. Rangban az áldozópapok jöttek mindjárt a püspök után. Nagykiterjedésű és népes községekben, ahol a püspök egyedül nem tudta elvégezni lelkipásztori teendőit, ők voltak nélkülözhetetlen segítői. Megbízta őket vallásos ténykedései egy részének elvégzésével, különösen a tanítással és a szentségek kiszolgáltatásával bizonyos meghatározott reszortban. Szívesen támaszkodott rájuk; tanácskozássra gyűjtötte maga köré őket; bennük látta nemcsak legértékesebb munkatársait, hanem egyúttal leghivatottabb tanácsadóit is.

A szerepük az anyagiak terén nem kevésbé fontos szerepet töltöttek be, mint a papok a lelki ügyekben. Azoké volt a sacerdotium, emezeké a szolgálat. A püspök karjai voltak; helyettesítették az anyagi ügyek elintézésé-

sében, segédkeztek neki legfényesebb liturgiai ténykedéseinek végzésében. Megbízatásuk legfontosabb részét a szegények gondozása képezte. Az Egyház kezdettől fogva a pogányoknak a sacerdotium magaslatára emelt szeretet látványát nyújtotta, sa kéz mellett, amely az égi kenyeret osztotta a híveknek, megmutatta azt is, amely a szűkölködőknek a testi táplálékot nyújtotta.

De az egyházközségek rohamos fejlődése elégtelenné tette az egyházi ténykedések ezen kezdetleges felosztását. Alszerpapokat kellett beállítani, hogy segítsenek a szerpapoknak; a liturgiai ténykedések meghatározott részeit különleges szolgákra kellett bízni; így születtek meg az alsóbb rendek, az acolythusok, exorcisták, lectorok és ostiariusok, kik közül mindegyik azt a feladatot végezte, amit neve eléggé kifejez. Sőt, mivel a szerpapok nem teljesíthették szolgálatukat a nők körül anélkül, hogy a finomult erkölcsi érzékbe ne ütköztek volna, ezt a diaconissákra bízta, özvegyek vagy éltesebb szűzek voltak ezek, kiket az Egyház e tisztségre kinevezett és megosztotta velük a szeretet terének számos teendőit.

A papság szerepe nem szorítkozott csupán a tanításra, a kormányzásra és az Isten és emberek közötti közvetítő szerepére; példájával kellett tanítania és mint elsőnek kellett megvalósítania életében azokat a nagy köteleseket, amelyeket napról-napra a hívek lelkére kötött. Jézus Krisztus mondotta a papoknak, hogy ők a föld sava, mely ha elromlik, minden el fog romlani. Megérthető tehát az Egyház nagy gondja, amellyel vigyázott kiválasztott katonáinak erkölcsére. Ez volt legrégibb gondja és alig született meg a kánonjog, megsokszorosította erre a fontos tárgyra vonatkozó előírásait. Hogy valaki a papirendbe bocsátható lett legyen, nem volt elégséges a feddhetetlen élet, hanem oly multat kellett felmutatnia, amely biztosíték volt bizonyos hibák lehetősége ellen. A papnak ki kellett tünnie tisztasága, szeretete, tudo-

mánya által ; nemcsak a szenvedélyekről kellett lemondania, hanem a világi örömekről és foglalkozásokról is; búcsút kellett vennie a családi tűzhely örömeitől, a közélet tisztségeitől és teljesen Isten és felebarátjai szolgálatára kellett magát szentelnie. Bármily nagy volt is méltósága, ő is csak rabszolgája volt a közös törvénynek és valóságos felsőbbségét erényeitől és nem állásától nyerte. A legkisebb világi ember életszentsége által a legkiválóbb főpap fölé emelkedhetett és a hierarchia által okozott egyenlőtlenség így lett kisebb e szavakban, hogy az első lesznek az utolsók Isten országában. Egyébként a hierarchia maga is a nép soraiból került ki, sokszor rabszolgát választván ki püspököknek, míg a fejedelmeket a tömegben hagyta. A keresztény nép volt a községnek élő lelkiismerete, s ha nem együtt vert a szíve a papsággal, az élet meg volt zavarva és nem egy nagy püspök osztotta meg nagy gondjait a híveivel épúgy, mint a papsággal, mint szent Cyprián, ki nem akart semmit sem tenni az ő tanácsa és részvétele nélkül.¹

Maga a keresztény nép épúgy, mint papsága, az első időkben örökös választás által újult meg. Tagjait abból a pogány és romlott társaságból merítette, amelyben élt és amely akarata ellenére legjobbjaitól fosztotta meg magát ömiatta. Még a II. században is megtehetette Tertullian ezt a fontos kijelentést : *Az emberek nem mint keresztények születnek, hanem azzá lesznek.*² Ám az Egyház, amely mindennap kapott lelkeket a pogányság köréből, kik az üdvöt kérték tőle, olyannak találta azokat, amilyenekké a világ tette őket. Régi tévedésekbe merült lelkek, a szenvedélyek rabszolgaságához szokott szívek voltak ezek, akiket a leggyökeresebben át kellett alakítani, ahogyan emberi természetet valaha csak meglehetett vál-

¹ S. Cyprian, Epist. 5.

² Tertullian, Apologet. Cap. 18.

toztatni. A gyönyörök embereiből aszkétákat, a szofistákból hívőket kellett csinálni, a gyermekek ártatlanságára kellett visszavezetni oly társadalmat, amely a kicsapongások tudományában öregedett meg; vagy mint az apostolok mondák, keresztre kellett feszíteni a régi embert és helyébe új embert kellett helyezni: ime, a nagy feladat, amely előtt az Egyház állott és ezt a problémát meg is oldotta. Ha van jelenség, amely megérdemli az emberiség figyelmét, ez bizonyára az és a történelemnek nem lehet magasabb feladata, mint ennek a megmagyarázása.

Az Egyház titka mindenekelőtt az ő teljesen saját nevelői rendszerében volt, amelyben meg lehetett találni az emberi szív gyengéinek és erős oldalainak bámulatraméltó ismeretét azzal a csodálatos művészettel, amellyel megjavította az egyiket és kihasználta a másikat. Nem fogadta be könnyelműen azokat, kik jelentkeztek és amikor azokat méltóknak találta erre a kegyre, hosszú és szigorú próbaidőnek vetette alá. Kathekumenek neve alatt hosszú időt, gyakran éveket kellett a szentély küszöbén tölteniök, amely idő alatt fokozatosan kioktatták őket az összes tanokra és az erkölcsi törvény különböző ágazatainak gyakorlására vezették. Fáradságos és nehéz munka volt ez, amely végzőitől mélységes gyengédséget, tökéletes érzéket, felsőbbrendű megvilágítást kívánt; ép azért a papság legerényesebb és legkiválóbb tagjaira bízta. És csak mikor az Egyház azt vélte, hogy ezek a tanulók teljesen előkészültek a keresztyén élet jótéteményeire, bocsátotta őket a keresztséghöz. Amint újjászülettek, résztvettek a szentségek kegyelmeiben és a szentek közösségének érdemeiben. Ekkor minden hatható buzdító lett számukra a jóra: ünnepélyes fogadalmuk, a környezet példái, amelybe beléptek; számos megszentelő eszköz erősítő ereje, amelyek állandó használatát az Egyház nekik ajánlotta.

És bár keresztényekké lettek, mégis csak emberek maradtak és mint ilyenek alávetve az emberi természet gyengéinek és a bűnök támadásainak. A hívő szabad-akarata által örökre megőrizhette vagy egy pillanat alatt elveszíthette Isten gyermekének a méltóságát, amelyet a keresztségben kapott és nagyon gyakran a régi ember előtört az új emberből, mint a vadonc az oltvány alól és elpusztította annyi fáradság eredményét. Ám az Egyház nem vesztette el bátorságát és a művészet, amellyel fel-emelte az elesett keresztényt, nem kevésbé csodálatra-méltó, mint amellyel újjászülte a bukott embert. A bűnbánat eszközei, amelyeket a régi világ nem ismert, a hibával szemben ugyanis csak elítélendő elnézést, vagy irgalomnélküli szigort alkalmazott, az Egyház kezében azon mindenható emeltyűk lettek, amelyekkel az egész világot felemelte. Hála ezen csodálatos erkölcsi újítás-nak, a remény sohasem hagyta el a szerencsétlen bűnöst és a megbocsátás kapui örökre nyitva maradtak annak a számára, ki megtudta siratni hibáit. Az Egyház a saját használatára erkölcsi orvosságot készített, amely tovább-folytatta a kathekumenatus munkáját és ezt a meg-sebzett lelkeknek végtelen gyengéd gondoskodással és megrögzött tudományossággal adta be, mint aki ismeri ellenszereinek értékét. Ki számlálhatná el ennek a fen-séges tanításnak a hatásait, amely édesen hatja át a sötét elhagyatottságban lévő bűnös lelket, ott harcol büszkesége és kétségbeesése ellen, meghallja nyögését, utálat nélkül eltávolítja a szennyet, amelyben szenved, kihányatja vele a mérget, megtisztítja, kibékíti önmagával és Isten-nel és a szabadon elvállalt kiengesztelés által eltörli a kí-nzott lelkiismeret utolsó nyugtalanságait? A titok, amely-lyel az Egyház ezt a termékeny munkát végzi, hasonlít ahhoz a titokhoz, amelyben a teremtés jelenségei történ-nek és talán nem túlságosan merész állítás, hogy a keresz-tény civilizáció titka azonos a gyónás titkával.

Egyébként nem szabad azt képzelnünk, hogy ez a nagy munka oly végtelen könnyű volna a bűnös számára. A hibának teljes és őszinte megvallása az akarat erőfeszítését tételezi fel, amely már maga a legnagyobb ellenhatás a rossz ellen ; ami a kiengesztelést illeti, megfelelt az elkövetett bűnnek. A legnagyobb bűnök számára kemény és rettenetes volt és nagyon alkalmas a legkeményebb lélek megijesztésére. Az idő alatt, míg ez tartott, a bűnbánó élete mintegy fel volt függesztve. Nem áldozhatott, nem lehetett jelen a szent misztériumokon, nem volt része a keresztény társadalom örömeiben és vigasztalásaiban. Gyászba öltözve és hamuval fején, a szent hely kapujánál sóhajtozott, ahova beléptek testvérei, szomorú és kitagadott élete önöklés és szigorú gyakorlatok között telt el, ami váltságdíja volt az isteni igazság előtt. Hosszú évek multak el így, mert egyes penitenciák az egész életen át tartottak, mások tíz, tizenöt és húsz évre nyúltak el ! Lassanként a fokozatos kiengesztelés sorozata után a bűnbánó elfoglalta helyét testvérei között, a fiatal emberből aggastyán lett, és földi vándorlását könnyek közt fejezte be, de megmentette lelkét !

A keresztényt, ki megátalkodott a bűnben és visszautasította a kiengesztelést, az igazságszolgáltatás teljes szigorral sújtotta. A kiközösítés levágta a hívek testéről ezt a méltatlan tagot, ki ettől fogva nem hozott szégyent az Egyházra és nem volt veszély többé testvérei számára. Ám a kiközösítés a penitenciának egyik legszigorúbb formája volt, mert a bűnbánótól sohasem vonták meg a bocsánatot, és nem egy bűnös fáradt ki előbb annak a kérésében, mint az Egyház annak a megadásában.

Mily vonzónak és kedvesnek kellett lennie az akkori keresztény környezetnek, mikor ily fegyelemnek vetették magukat alá, hogy bejuthassanak és oly kegyetlen próbáknak, hogy megmaradhassanak; holott csak azt lát-

hatták előre, hogy a bakó keze által jutnak szegycmenteljes halálhoz ! Ez onnan volt, mert az emberi lélek újra megtalálta azt a belső életet, amelyet a pogányság megölt, azt a szent erkölcsöt, amelyet az oly mélységesen megsértett, valamint az embernek Istenhez és testvéreihez való viszonyának igaz szabályát. Bárki egyszer megízlelte a keresztény élet tiszta örömeit, a világéinak ürességét és semmiségét és az áldozatok ellenére, melyeket tőle kívánt, lelkiismerete és esze azt mondták neki, hogy az egyedül méltó hozzá.

Ezt a vallásos szükségletet, amely az emberi természet legnemesebb öröksége, egyedül a kereszténység tudta teljes mértékben kielégíteni. Tárgyában fenséges és kifejezésében nagyszerű kultusz fűzte szoros és édes kötelékek által Istenéhez és a hozzá hasonlókhöz, összegyűjtven ugyanabban a szentélyben gyakori időközökben az egész hívő népet. Ezek az összejövetelek a vallásos cselekmény fenségéhez a családi bensőséget és a titkok báját kapcsolták : hosszú ideig nem volt azoknak más színterük, mint a gazdag hívők házai, és az Apostolok levelei megőrizték számunkra az első napok *házi templomainak* emlékét.¹ A hívők tűzhelyéről elkerültek, mintha csak első alapítóikat akarták volna követni, azoknak a sírjaihoz és a földalatti temetők lettek a keresztény világ első fórumai. Ott a vértanúk hamvai köré gyűlve, a hívők szűk szobákban csoportosultak, amelyeket művészeik szent képekkel ékesítettek, ahova hosszú folyosókon lehetett bejutni, amelyeket itt-ott világosított meg felülről egy mécses. A püspök trónusán ülve, a kriptá mélyén elnökölt a szent összejövetelen. Anép jámbor himnuszokat énekelt ; a szerpapok és alszerpapok az Ó- és Újszövetségből olvastak fel, amelyet buzdító beszéd vagy tanítás követett, ezután pedig felhangzott a közös ima. Mind-

¹ Szent Pál Rom. lev. XVI. 5.

azok, kik nem vehettek részt a szent titkon, a katheku-
menek és a különböző bűnbánók, sorra elmentek a leg-
ünnepélyesebb tény előtt és mikor már csak a hívők
voltak jelen a gyülekezetben, az öröm jeléül békecsókot
váltottak és az isteni misztérium megkezdődött. A fényes
ruhákba öltözött főpap szavára vallásos csend közepett
a szeretet Istene elrejtve istenségét a kenyér és bor
színe alá, leszállott az ég magasságából a kiválasztott
nép körébe és szent lakomára hívta valamennyit, ame-
lyen testével és vérével táplálta őket.

A keresztény egész élete ebben az égi órában közpon-
tosult, amely az angyalokat adta vendégtársaivá és
Istent magát táplálékul. A kegyelem és az Egyház
szívében elrejtett élet kimeríthetetlen forrása az Eucha-
ristia állandóan megújította azt a termékeny nedvet,
amely ezen misztikus test ereiben folyt.

A világ bűnei és szenvedélyei hiába támadták minden
ponton a fiatal és szigorú erkölcsű társaságot, amely
kívüle növekedett: amint szentségeihez folyamodott,
a megszentelő kegyelem, mint valamely hatalmas ára-
dat, győzedelmesen behatolt legelhagyottabb csatornáiba
is és elsöpört minden nyomot, amelyet a világ hagyott
ott. Valahányszor a keresztény visszajött az eucharistikus
lakomáról, új erőt hozott magával, hogy ellenállhasson
a pogány környezet csalogatásainak és hogy hű marad-
hasson az Egyházzal szemben vállalt kötelességeihez.

Csakis természetfeletti segítség erősíthette meg az em-
beri szívekben a keresztény törvényországát. Ez a törvény
a valóságban a természet állandó kihívásának látszott.
Szerette azt megalázni, hirdetve annak a bukását, aka-
dályozta minden törekvésében és ellentmondott minden
vágyakozásainak. Örökre elhallgattatta azt az édes és
meggyőző hangot, amellyel ez a régi barát szólt az em-
beri szívhez. Az embernek megtiltotta, hogy arra hall-
gasson, sőt kötelességévé tette, hogy ellene küzdjön és

azt leigázza. A szigorú parancs, amelyet e tárgyra vonatkozólag neki adott, ebben a rettenetes és fájdalmas szóban foglalható össze : önöldöklés ! Arról volt szó, hogy ezentúl mint kötelességet tegye azt, amit azelőtt öngyilkosságnak tartott volna : ki kellett tépnie lelkéből ezt a testet, amely ott oly erősen meggyökeresedett, ellen kellett állnia lényének, az oly kedves törekvésének, mely őt önszeretetre és élvezeteinek kultuszára vitte; meg kellett tanulnia önmaga megutálását, testének pizskaiban és kevélységének szemtelenségében. Így az ember belsejébe a test uralmuktól megfosztott hatalmai és a szellem győzelmes fuvallatai közötti állandó harcot vitte. Azt követelte a kereszténytől, hogy legyen katona és állandó harcot vívjon egy idegen hatalom szolgálatában, ki egész lényét hatalmába ejtette, saját teste és saját ösztönei ellen. Ebből a mulandó életből, melynek a pogány bölcsesség szerint lakomának kellett lennie, állandó harcot csinált, amelynek győzői csak az égben kaphatták meg jutalmukat.

Az Egyház gyermekei kezébe nagyon nehezen forgatható fegyvereket adott, hogy ezen küzdelemből győzelmesen kerüljenek ki. Az egyik volt a munka, a másik az önmegtartóztatás; egyesítve olyanok voltak ezek, mint a hatalmas fogónak két karja, amelybe az Egyház beleszorította a testet, hogy azt, lévén az a nagy ellenség, összetörje. A munka, rabszolgák foglalatossága és a világ felfogása szerint nem méltó a szabad emberhez; a keresztény szemében szent és érdemszerző cselekedet volt. Nem elégedett meg azzal, hogy mint törvénynek lemondással alávesse magát, hanem örömmel fogadta, mint az üdv zálogát. A munka dicsőség és becsület lett az evangélium tanítványai között. Józsefre, Jézus atyjára gondoltak, ki a szerény názárethi műhelyben forgatta a szerszámot, szemük előtt volt a nemzetek apostola, aki sátorvászon készítéssel kereste meg kenyerét és aki ez

aranyigazságot mondotta : *Aki nem dolgozik, ne is egyék.*¹ Nagyon is új kijelentések voltak ezek, melyek a pogány társadalomban különösen hangzottak. Amikor valamely római feliraton azt olvassuk, hogy a meghalt szerette a munkát és munkás volt, tisztelettel kell meghajolnunk : a kereszténység művelte ezt és az véste a sírköbe a jövő parancsát.

A munka természetesen engedett pihenőórákat és ezeket az órákat használhatta fel az élvezet, hogy hatalmába vegye a szívet, azon a címen, hogy megengedett szórakozást nyújt neki. De a keresztény védve volt és ha eljött a szükséges nyugalom ideje, a lélek nem szünt meg öröködni. Éber öröket állított a különböző nyílásokhoz, amelyeket az érzékek megnyitottak a külvilág felé, nehogy ennek a szennye behatolhasson a lelkiismeret szentélyébe. Erőteljes megszorítással mérsékelte a legártatlanabb örömeket ; szigorú fegyelem által rászoktatta magát, hogy teljesen tartózkodjék az élvezetektől, melyek a pogány élet legfőbb célját tették. A bőjtök hosszúak és gyakoriak voltak az ősegyházban ; az önmegtartóztatás még a házasságban is virágzott és az önkéntes önöklések segítettek abban, hogy a fellázadt szenvedélyek állandóan lármás zendülését féken tarthassák. Miután a keresztény testének ura volt és nem rabszolgája, testi lakóhelyét nem sülyesztette le, hanem megneemesítette. Ahelyett, hogy abban az élvezetek ócska eszközét látta volna, a Szentlélek élő templomává tette ; méltóvá tette, hogy egy napon dicsőségben feltámadjon és a lélekkel osztozzék az örök megdicsőülésben. Bizonyos szent dolog volt számára ; az öngyilkosság gyűlöletes volt mint a kicsapongás, mert az is bűnös merénylet volt oly vagyon ellen, melyet Isten kölcsönzött neki, amellyel nem élhetett vissza. Ime, így

¹ Szent Pál a Thessz. II. 1. III. 10.

állott helyre a szigorú, de igazságos törvény uralma alatt a lélek és test közötti viszony természetes egyensúlya, amely a szellemi principium uralmában és az érdekek alávetésében áll.

A társadalom újjászületése együtt haladt az egyén újjászületésével. Amint minden egyes keresztény, aki az Evangélium törvényéhez alkalmazkodott, új ember volt, azonképen ezen új emberek egyesülése alkotta az új társadalmat. Az összes társadalmi viszonylatok átalakultak és mindenütt az erő kemény törvényét a szeretet édes törvénye foglalta el. A család megtalálta összhangját és szépségét. A házasság, mely annak alapja volt, szentség méltóságára emelkedett és egyben felbontathatlanná és sérthetlenné lett, azaz a válást, mely azt szét tépte és az ágyasságot, mely azt beszennyezte, egyforma szigorú törvény tiltotta. Az Egyház nem törődve a polgári törvény erkölcstelen rendelkezéseivel, az erre vonatkozó nagyon is finom elveinek hirdetésében nyugodt és rettenthetetlen erőt mutatott. Elég megemlítenünk azt az apostoli merészséget, amellyel Calistus pápa megerősítette az Egyház színe előtt nemes nőnek felszabadítottal vagy rabszolgával kötött házasságának szent jellegét, amelyet a római jog csak ágyasságnak ismert el. Az aszszony, védelmezve az annyira finom törvényhozás által női szemérmében és anyai jogaiban, most lett először a férfi nemes és tiszta élettársa, neki alárendelve ugyan, de szabadon. Isten előtt lelke ugyanoly értékű lévén, mint amazé. Ezt a gyenge és gyengéd teremtményt, amelyet a pogányság védelem nélkül kiszolgáltatót a legdurvább érzékiségnek, Jézus Krisztus megvédte még férje karjaiban is, megparancsolván neki, hogy az apostolfejedelem szavai szerint tisztelje benne az éltető kegyelem osztályrészesét.¹ És hogy a házasság szentsége annál

¹ Szent Péter I. lev. III. 7.

fenségesebb legyen, Jézus Krisztusnak az Egyházzal való egyesülését és ahhoz való szeretetét állították a hívek szemei elé, mint azon szeretetbeni egyesülés minta-képét, amelynek férj és feleség között kell lennie.¹

Az atya zsarnoki hatalma hasonlóképp megszűnt. Ettől fogva gyermekében nem olyan lényt látott, kinek életéről vagy haláláról határozhatott, hanem a Gondviseléstől rábízott lelket, akiről egy napon számot kellett adnia : ez eléggé megmondja, hogy elfelejtette a kitevést és megtanulta a nevelés művészetét. Ilyen volt a családi élet a templommá változott tűzhely körül, mióta onnét kidobták a bálványokat, hogy elhelyezzék az igaz Istent. Ha a halál elszakította a házastársi köteléket, az egyház nem szívesen látta ha másikat kötöttek. Az élet tartama alatt a szeretetnek, a halál után az emlékek elégnék kellett lennie, hogy a keresztény hitves életet betöltsen. Az alkalmazkodott a vallás igaz tanításaihoz, ki hű maradt a szeretett emlékhöz és nagylelkűen eltaszította magától az újabb frigy reményét és megszentelte magányát a szabad választás által. Az özvegy asszonyt az egyházban úgy tekintették, mint aki valami méltóságot visel. Hosszú fekete fátyolával elmerülten és gondolkozva járt örömek és foglalatosságok között, amelyek már nem voltak az övéi, hogy csakis mások szükségeivel és szenvedéseivel törődjék. Még nem volt szerzetesnő, de már nem is volt a világi asszony és a szeretet leányainak fenséges típusa már kezd kibontakozni ezen gyászba öltözött asszony vonásaiból.

De az összes méltóságok között, amelyek után az emberi lélek vágyódhatott, a legmagasabb és legszen-
tebb azon erős és kiváltságos lelkeké volt, kik hogy teljesen kivonhassák magukat a test uralma alól, lemon-

¹ Szent Pál, Eph. lev. V. 22—33. Constitut. Apostol. VI. 28.

dottak a családi élet örömeiről és Isten előtt mint az angyalok makula nélküli szüzességben éltek. A szüzek voltak az Egyház kertjének legillatosabb virágai ; feltékeny gonddal őrködött felettük ; büszke volt rájuk és összes kincsei közül egyet sem dicsért jobban, mint Krisztus szeplőtelen jegyeseinek tisztaságát. A vértanuk hősiessége, a tudósok bölcsesége, püspökeinek szeretete mind elhomályosodott szemei előtt azon természetfeletti fényben, amelyben a szüzesség ragyogott. Oly nagyon lelkesedett ezen egyetlen erényért, hogy egyesítette magával az anyasággal Máriának, a Megváltó Anyjának adott tiszteletben. A szüzek Királynéjának nyomdokaiba számtalan fiatal keresztény leány lépett, kik a világ kísértései közepette megőrizték ártatlanságuknak sértetlen tisztaságát. Az Egyház híveinek tiszteletre adván Lucia, Ágota, Cecilia és Ágnes példáit, megtanította őket azon nem tiszteletére, amely csodálatos teremtményeket hozott létre. A szüzek dicsfénye ragyogásával bevonta az összes nőket. Tisztaságuk meg volt még a házastársnál is és a keresztény házasság méltóságának egy részét azoknak köszönhetette, kik le tudtak róla mondani.

A szeretet hívó szavára mindazok a gyengeségek, amelyek a régi társadalom megvetéssel összetiport, szenteltekké lettek. A hívók tisztelete övezte az aggyastyán fehér haját, amely benne a patriarkák boldog típusát elevenítette fel ; a gyermek egyszerűsége például szolgált mindenkinnek, mert ahhoz kellett hasonlítani, hogy bejuthasson a mennyek országába ; a szegény rongyait dicsőítették, mert magának Jézusnak a tagjait takarták ; a rab-szolgákat mint testvéreket becsülték, miután Jézus Krisztus rabszolgahalált halt. A tudatlanok, a gyengék, a hibás testalkatúak, a betegek, egyszóval a világ kitagadottjai mind a nagyok és gazdagok mellett ültek az Úr asztalánál és még bajukból is különös méltóságot

nyertek. Mindaz a véletlen felsőbbrendűség, amellyel a hívek a világban rendelkeztek, lekerült, mint a színházi ruha, a község küszöbénél, ahol végtelen visszhanggal hangzottak a nemzetek apostolának ezen halhatatlan szavai : *Nincs többé zsidó sem görög, nincs szolga sem szabad, nincs férjű sem asszony, mert ti mindnyájan egyek vagytok Krisztus Jézusban.*¹ Hű lévén ezen tanításhoz az Egyház úgylátszik mintha tetszelgett volna magának, hogy nem ismeri különböző gyermekei között a társadalmi feltételek által okozott távolságokat. Az oltár előtt elfelejtette velük vagy édes gunnyal emlékeztette rá őket, az urakat Krisztus rabszolgáinak nevezvén, a rabszolgákat az ő felszabadítottjainak szólítván, mindnyájukat emlékeztetvén, hogy testvérek, hogy ugyanaz az Isten teremtette őket, hogy ugyanazon szülőktől származnak, hogy ugyanaz a Megváltó szabadította meg őket. Ez az annyira kedves név : testvér, a társadalmi kapocs által sugalmazott érzelem legbelsőbb kifejezése, többé nem tűnhetett el az emberi nyelvjárásból, mert magának a vallásnak a védelme alatt állott, amely a testvériséget nemcsak erkölcsi kötelességgé, hanem törvényi valósággá, sőt hitcikkellé tette. Annyira igaz, hogy az erkölcsök alapja a hívés és minden társadalmi haladás valamely dogmán épül fel, mely azt szüli.

Szeretet ! Ez a törvény magábanfoglalta valamennyit ; ez volt a keresztény tökéletesség utolsó szava. « Szeretni Istent mindenekfelett, a felebarátot pedig mint önmagunkat, ez az egész törvény és a próféták » mondá a Mester.² « Szóljak bár emberek és angyalok nyelvén, fűzé hozzá szent Pál, ha szeretetem nincs, olyanná lettem mint a zengő réz vagy pengő cimbalom. Legyen bár jövődőlő

¹ Szent Pál lev. a Gal. III. 28.

² Szent Máté XXII. 37—40 ; Márk XII. 24—31 ; Lukács X. 27.

tehetségem és tudjak minden titkot és minden tudományt ; legyen bár oly teljes a hitem, hogy a hegyeket áthelyezhessem, ha szeretetem nincs : semmi vagyok». ¹ «Szeressétek egymást», ² ismételte megható kitartással az utolsó élő apostol a híveknek, kik ajkairól hallották a Megváltó szavainak visszhangját. Bizonyára az ő mély-séges újdonságában édes és könnyű iga volt ez, amely mint szent kötelesség, előírta az emberi lélek legédesebb érzelmeit. A keresztények örömmel viselték. A világtól üldöztetve vagy megvetve, egymáshoz simultak, vigasztalták, támogatták és kölcsönösen bátorították egymást, szerettek találkozni a szent gyülekezetben, hol Krisztus volt körükben. Az önkéntes vagyonszövetség, amelyet az első hívek Jeruzsálemben gyakoroltak, mint a tökéletes társadalomnak az eszménye lebegett szemeik előtt, amelyhez vissza kellett térniök később azoknak, kik teljesen meg akarták valósítani az evangéliumi tanácsokat : addig is megőrizték emlékét azon közös lakókörökben, amelyekre gyakran összegyűltek a szent áldozattal kapcsolatban, és amelyeket Agapének, azaz szeretetlakomának hívtak. Rendesen a gazdagok viselték ezen szerény ünnepek költségeit ; sőt gondoskodtak a község időközi szükségleteiről is, amennyiben közös pénztárt állítottak fel, amelyet önkéntes adakozás táplált és amelyet a szerpapok vezettek a püspök felsőbb irányítása mellett. Ez a pénztár, amelyben az özvegy fillérje többet ért, mint a gazdag bőséges adománya, nyújtotta a szükséges eszközöket az istentisztelet megtartásához, a szegények támogatására, az árvák nevelésére, a halottak eltemetésére, a rabszolgák kiváltására, valamint mindazon munkákhoz, amelyeket a bölcsőjéből alig kilépett keresztény szeretet feltaláló lángelméje tele kézzel szórt

¹ Szent Pál I. Kor. lev. XIII. 1—3.

² Szent Jeromos, Comm. in epist. ad Galat. III., VI. 10.

maga körül. A szeretet, amely azt kiürítette, ugyanolyan örömmel töltötte meg, mert boldogság volt önmagát megfosztani és adni; és szent Lőrinc szerpap példája szerint azt tartotta magát leggazdagabbnak, kinek legtöbb szegénye volt.

A társadalmi kérdésnek ez új és gyökeres megoldása volt. Az egyház az abban való közreműködést minden egyes tagjának megparancsolván, egy csapásra valamennyit elvezette ahhoz a boldogsághoz, amely az ember végcélja. A keresztény társadalom a szó legszorosabb értelmében boldog társadalom volt! Világos volt lelke, meleg a tűzhelye. A hívők nyugodt lelkiismeret békéjében éltek, az apostol parancsához híven örvendeztek az Úrban és reményteljes várakozással készültek jövőtelére. A nagyvárosok alatt kivájt szentélyeiből nem a sírány hangja szállott az égbe, hanem az öröm és a remény himnuszának az illata. A sír sötétében élő fiatal kereszténység arcát állandó mosoly világítja meg és a történelem sötét korszakain keresztül kedves és nyugodt ragyogással fénylik.

Az ily világosság különös ellentétet alkot azzal a szűkös és fájdalmas helyzettel, amelyet az Evangéliumnak nyújtott a pogány társadalom. Idegen lévén ebben a világban, úgy bánt vele, mint idegennel, azaz mint ellenséggel. A törvény előtt nem létezett, sohasem kérvén és sohasem kapva meg az állam által elismert vallás jellegét. Szigorú büntetések alatt állott, mint el nem ismert kultusz; még a babonás és mágikus cselekményekre vonatkozókat is alkalmazhatták rá. Sőt, mivel a keresztény istentisztelettel együtt jártak az összejövetelek és közös imádság, az Egyházra még a titkos összejöveteleket sújtó törvény is ránehezedett. Végül társadalmi szervezete és hierarchiája ugyancsak törvénytelen volt, mivel az állam irigy szigorral tiltott minden egyesületet, azaz rajta kívül lévő független társulatot. A római tör-

vényhozás fojtó légkörében nem volt az Egyház számára szabad levegő : tehát következképen már létezése által is lázadó volt. Ily feltételek között az ember el se tudná képzelni, hogyan dacolhatott volna háromszáz éven keresztül a birodalom villámaival, ha csak nem lett volna a törvényhozás sűrű hálóján egy szakadék, amelyen keresztül csúszhatott. A valóságban a magántársulatokat tiltó szigorú rendelkezések kivételt tettek a temetkezési egyesületekkel. Mikor a törvény a többit mind tiltotta, ezeket megengedte, azt vélvén, nem nagyon kell félni azoktól az emberektől, kik azért egyesültek, hogy maguk számára sírról gondoskodjanak. Ezeknek a törvény által elismert egyesületeknek megvolt a szervezetük, közös vagyonuk, pénztáruk, időközi összejeveteleik, lakomáik és végül s főképen közös temetőjük, amelyben tagjaik végső pihenésének sérthetetlensége biztosítva volt. Az Egyház, mely gyermekeit összegyűjtötte a halálban, mint az életben, az állammal szemben ilyen temetkezési egyesület jellegét vette fel és ezen a címen sírjainak törvényes birtokosa lett. A törvény azon számos plebejus társasággal tette egyenlővé, amelyek szerény temetkező üregei ma is nagyszámban találhatók szétszórva az örök város alatt. Püspöke a kincstár naplóiban mint az egyesület elismert feje szerepelt, ki saját nevében megfizette az ilyenmő társulatokra kivetett adót. Ezen törvényes jelleg alatt az Egyház elrejthette hitének és istentiszteletének egész kincsét ; a törvény nem szállott le a sírokba, hogy az után kutasson, mit is csinál a sötétben.

Az Egyház egyébként a legnagyobb óvatosságot alkalmazta a be nem avatottakkal szemben. A katekumenokat csak lassanként avatta be és egyedül csak a hiveknek nyilatkoztatta ki az Eucharisztia titkát. Jelképes kifejezésekben gazdag nyelve megkönnyítette a beavatottnak az óvatosságot és anélkül, hogy eredetét a titoknak köszönhetne volna, a keresztény szimbolizmus

annak a megőrzője lett. Ha valaki bement volna a katakombák földalatti szentélyeibe, hogy ott felfedje, amit a keresztények oly nagy gonddal rejtettek el, nem talált volna ott egyebet, mint a kor ízlése és eszméi szerint ékesített halotti kamrákat. A feliratokból csak a nevet tudta volna meg; a falak freskóin csakis a pogány díszítő festészet kedvelt tárgyait láthatta volna. Még csak nem is sejtette volna a halak, horgonyok és pálmák titkos jelentését, amelyek oly gyakran találhatók a koporsókon és semmiből sem sejtette volna, hogy ezek a sötét sírok voltak a bölcsői ennek az emberiség történetében páratlan forradalomnak.

De bármily zárt volt is az Egyház, nem akadályozhatta meg, hogy erényeinek illata elterjedjen a földön és tanubizonyosságot tegyen róla az emberek előtt. A keresztényeket mindenekelőtt tiszta és kedves életükről lehetett felismerni: ők nem tették ki gyermekeiket, nem bocsátották el feleségeiket, nem kínozták rabszolgáikat. Az abortus és a természetelleni bűnök ismeretlenek voltak előttük. Justinus korában tudták, hogy keresztény lett az az asszony, ki előbbi életének bűneit elhagyta¹ és az üldözések idején a keresztények elárulták magukat azzal a nagy tisztelettel, amellyel a tisztaság törvényével szemben mutattak. Szeretetük bámulatba ejtette a pogányokat. «Nézzétek, hogyan szeretik egymást!»² mondák ellenségeik. Nem volt ez elég ok arra, hogy gyűlöletesekké legyenek; legfeljebb elég volt ahhoz, hogy megvessék őket. De az istengyilkos népnek engesztelhetetlen gyűlölete üldözte a Mestert tanítványaiban is és mivel nem tudott többé a keresztények bakója lenni, feljelentőjük lett. Ő általuk értesült először a birodalom azokról a zavarokról, amelyeket egy bizonyos Chrestus okozott a zsidóknál,³

¹ Szent Justin II. Apolog. c. 2.

² Tertullian, Apologet. c. 39.

³ Suetonius, Claud., c. 25.

és a proconsulok kénytelenek voltak bírászkodni a keresztények és vádlói között. Ezek a tisztviselők, akik csak vállukat szokták vonogatni a zsidóság belső civódásaira, kezdetben azt vélték, hogy Izrael fiai között oly gyakran előforduló múlt izgalomról van csak szó: kezdetben megelégedtek azzal, hogy egymásra hagyták a vádlókat és vádlottakat.¹ Ám a zsinagóga oly hangosan és oly kitartóan kiabált, hogy végre a keresztényekre vonta a nép figyelmét és mert csak ő általa ismerte ezeket, elhitte egészben mindazt, amit arra ráfogtak.

A kereszténységet a pogányok ettől fogva mint keleti és pedig mint a legvisszataszítóbb babonát ismerték. Senki sem méltatta arra, hogy mielőtt ítéletet mondott róla, lealacsonyította volna magát annak tanulmányozására. Seneca kivételével, kinek nagy szelleme valami szent kíváncsisággal vizsgálta az új tant, a római moralisták megelégedtek azzal, hogy gyűlölték és megvetették a zsidók beszéde alapján. Az Egyházban tisztátalan és szánságra méltatlan szektát láttak, egyikét a nagyvárosi romlottság rémes produktumainak, amelybe az egész világ minden piszka, mint egy kloakába összefolyt. A keresztények az emberiség szégyenfoltja voltak és megérdemelték amazok részéről akkora gyűlöletet, mint amekkorával azzal szemben viseltettek. Így beszél Tacitus és összes kortársai visszhangozzák ellenszenves és utálattal telt szavait anélkül, hogy egy Marcus Aurelius nemes szíve, vagy Epictet nagy esze több irgalommal vagy igazsággal viseltettek volna. Gyűlölt zsarnokok, mint Neró és Domitiánus a keresztényekkel szemben hallatlan kegyetlenkedéseket engedhettek meg maguknak: egyetlen egy tiltakozó hang sem emelkedett az ezen szerencsétlenekben megsértett emberiesség nevében.

¹ Act. Apost. XVIII. 14.

«A kifolyt vér oly tiszta lett volna?» mondogatták a pogány lelkiismeret büszke képviselői, akik mindig készek voltak feloldozni a császárukat, míg azok megelégedtek a keresztények üldözésével.

Elképzelhetjük, hogy vélekedett a sokaság azokról az emberekről, kiket gonosztevőknek és kétségbeesésükben mindenre képeseknek tartott. Ellenük fordította még erényüket is, ami az ő szemében képmutatás volt és a titokzatosság, amely azokat előírás szerint takarta, oly lepel volt szerinte, amely hitványságukat takarta. Az ezernyi istenség előtt leboruló világban, mondták, a kereszténység atheista szekta benyomását keltette, amely, mint minden hasonló, a vallást elképzelhetetlen babonával helyettesítette. Az istenek ezen kevély megvetői, állították rágalmazóik, szamarat imádnak és az a közönség, amelynek körében Anubis és Apisnak ezernyi imádója akadt, örömét lelte abban, hogy torzképeket készített, amelyeken a keresztények istenét hosszú fülekkel és patával ábrázolták. Kétségtelenül mély fájdalmat okozott azon kor keresztényeinek, amikor az utcán énekelni hallották, vagy szénnel a falakra írva látták ezeket a tisztátalani stenkáromlásokat, a praetorium jelenetének évszázados folytatásaképen. Még napjainkban is a pogány világ romjai alatt ásván, szent keserűséget érez az ember, mikor annyi piszok között ott találja a köpést, amellyel Róma a zsidók példájára beszenyezte a Megváltó arcát. Mennyire meghatja az embert annak a fiatal kereszténynek, Alexamenusnak, az emléke, ki a Palatinus *paedagógiumában* növekedett és aki rabszolgatársainak gúnyja közepett, bátran imádta Istenét, ki széttöri a rabszolgának a bilincseit! Semmit sem tudnánk róla azon szénrajz nélkül, amely őt térdelve imádkozó helyzetben ábrázolja egy keresztrefeszített számárfejű ember előtt, ezen felírással: *Alexamenus imádja Istenét!* Szerencsés ifjú, a te gyalázatod

dicsőséged lett és hited örökké ragyogni fog a szentségtörő paródia felett, mely nevedet számunkra megőrizte !

De a szektáriusok, mondták továbbá ellenségeik, inkább gyűlöletesek voltak, mint nevetségesek. Nem ok nélkül történt, hogy féltékeny gonddal rejtették el mindenki elől istentiszteletük legszentebb és legünnepélyesebb aktusát. Ami kegyetlenség csak lehetséges volt a képzelet számára, mind ráfogták erre. Az ellenségek tisztátalan szája az eucharistikus lakomát kannibálok étkezésévé változtatta át, ahol eleven gyermeket faltak fel és a legtisztább és legszentebb szertartást, amely csak valaha vigasztalta az ember lelkét, orgiának tüntették fel, amelyen vérfertőzés és házasságtörés pecsételte meg a számár imádói közötti szörnyű szerződést ! Egy szóval a keresztények arra kényszerítették a pogány társadalmat, hogy legrégebbi mythologiai emlékeikhez menjenek vissza, hogy Oedipus és Thyestes meséiben találjanak valamit, ami felérheti azok vallásos ünnepének gonoszságát. Hogy ily szörnyűségeket valószínűnek tarthattak, nem lepi meg azokat, akik visszaemlékeznek arra, hogy mik történtek bizonyos kultuszok misztériumaiban ; de hogy eltűrték azok követőinél, hogy ráfoghassák azokra, kik egyedül voltak képtelenek erre, ez oly jelenség, amely igazán meglep ; habár nem elszigetelt jelenség a kereszténység történetében.

Ezek után elkerülhetetlen volt, hogy ezek az annyira méltatlan életű emberek az istenek haragját zúdították arra a társaságra, amely a maga kebelében megtűrte őket. Mire való lenne a közcsapásoknak más okát keresni ? Ott voltak a keresztények és ők voltak felelősek mindazért a szerencsétlenségért, ami az államot érte. Nem volt árvíz, éhség, szerencsétlen háború, hogy a nagy városok utcáin ezer torokból ne hangzott volna : halál az isten-tagadókra ! Vagy : az oroszoknak elé a keresztényeket ! A tisztviselők nem mertek a lázas nép erőszakos köve-

teléseinek ellenmondani és a bevádolt keresztények csak Pilátusokat találtak, ahol bírákra vártak. «Nem engemet, mondá a tisztviselő szent Polykárpnak, hanem a népet kellene meggyőzni.»¹ Maga Traianus sem tudott másképp szólni és az ifjabb Pliniusához írt híres rendeletének igazi értelme a következő: Nem kell a keresztényeket felkeresni, mert ártatlanok, de meg kell őket büntetni, ha feljelentés jön ellenük, mert a közvélemény ezt kívánja! Ezáltal megnyiták a kapuk a vádaskodásnak és az igazságszolgáltatás a népszenvedély ócska eszköze lett. Elmondhatjuk, hogy az egész II. században az üldözéseknek nem volt más oka, mint a keresztény vére szomjas nép örülete.

Micsoda mozgatónak engedelmeskedett mégis ez a tömeg, amely az ocsmányságban egymással versengő sok idegen szekta közül egyedül a keresztényeket választotta ki fanatikus fellángolása áldozatául? Tán mert irtózott az emberi test áldozataitól, vagy tán mert bosszút akart állani a megsértett erkölcsi törvényekért, hagyta el az amfiteatrum szórakozásait és a komikus színház erkölcsös mutatványait, hogy Krisztus követőire rohanjon? Egyáltalán nem. A keresztényeket ép azért gyűlölte, mert kedvelt vétkeinek voltak bírái, a kereszténységtől ép azon erények miatt irtózott, amelyek nevében az ellene fellépett. Miután kéjjel merült el az élvezetek posványában, megittasodva a játékoktól és teletömve fehér kenyérrel, az élvezetek megdöntőit szimatolta ezekben a gyászos tekintetű emberekben, akiknek szigorú erkölcsai és rendezett élete csendes tiltakozás volt a római élet állandó farsangja ellen. Nagyon is számot vetett a veszéllyel, amelyet állandóan növekvő számuk és vonzó példájuk jelentett; homályosan, de rettegve látta előre, hogy ha azok győznek,

¹ Martyr. Polycarp., c. 10.

oly társadalom jön, amelyben nincsenek játékok, ünnepségek, bőség, kicsapongás, semmi, ami az életet egy kissé vonzóvá tenné.

A keresztények viselkedése nem csökkentette ezt a félelmet. Még Rómánál kevésbé romlott környezetben is magukra kellett vonniuk a figyelmet a század érdeklődéseivel és foglalkozásaival szemben tanúsított közömbösségükkel. Ez a közönyösség az adott viszonyok között eltávolodássá és majdnem undorra lett. Nemcsak a hamis istenek templomaitól és a bálványozó istentisztelettől fordultak el irtózáttal. Nem kevesebb tartózkodással fordultak el a régi társadalomban oly gyakori összejöveletektől, amelyek nagyon gyakran a magánéletet a közélet örvényeibe sodorták. Nagyon ritkán mutatkoztak a thermákban, és sohasem lehetett őket a közös fürdőkben, ahol a két nem találkozott, látni. Menekültek a nyilvános játékok elől, amelyek a római boldogság elengedhetetlen kellékei voltak, semmiképen sem találták vonzónak a cirkusz forró kövét az ezer színtől tarka kocsikkal és az ezernyi nézőközönséggel, amely kiabált és lelkesedve tapsolt; a pogányokra hagyták, hogy megtöltsék az amfiteátrum lépcsőzetét, ahol ők csak akkor szerepeltek, ha meg kellett hallniok! Az Egyház megtiltotta nekik a fényűzés és gyilkolás ezen templomainak látogatását, ahol a szemérmes és könyörületet egyformán arculütötték; sőt mi több, kizárta kebeléről azokat, kik a nyilvános játékokból éltek és azokat mesterségszerűen üzték.

Ám ez nem volt minden. Nem kevésbé szigorú büntetés sujtott még sok más mesterséget, amelyet keresztény nem üzhett anélkül, hogy részes ne lett volna a pogány erkölcstelenségben, vagy legalább is súlyos veszedelemnek ne tette volna ki magát. A szobrászat majdnem teljesen a bálványtisztelet dicsőítésének szolgálatában állott; a szépirodalom tanítása lehetetlen

volt a szennyves mythologia odaadó tanulmányozása nélkül; a közhivatalok a hivatalos istentiszteleten való részvételre köteleztek; a katonáskodás különösen, nem is tekintve, hogy magában véve kegyetlen, számos mélységesen pogány ritust őrzött meg.

A keresztény mindezen emberi tevékenységeket, mindezen forrásait a társadalmi összeköttetésnek elkerülte. Elzárkódó tartózkodásában ehhez hozzászokott és észrevétlenül megtanulta, hogy kell megenni azon világ nélkül, amely szándékosan nélküle akar lenni. Úgyszólván seholsem lehetett látni, még a bíróságoknál sem, mert ha valamelyes pörös ügye volt övéivel, szívesebben fordult püspöke békességes köntöséhez. Ha valamely vallásos ünnep alkalmából kivilágítás volt, az ő háza sötét maradt a fényben úszó utcában és kapuja, melyről hiányzott a babérkoszorú, amely a többi küszöbököt ékesítette, elárulta, hogy olyan ember, aki nem tud örülni a többiekkel és aki talán titokban még szomorodott is az általános öröm miatt. Így az életkomolyság veszedelemmé lett és a szokásos szomorúságot a kereszténység ismertető jelének vették.

Egyszóval a keresztények egész viselkedése mintha azért lett volna, hogy felizgassa a közvéleményt és megsértse a közfelfogást. Többé már nem lehetett ezen súlyos jelenséget tudomásul nem venni, amely valóban komoly nyugtalanságot kelthetett az államférfiakban. Világos volt, hogy a keresztények új társadalmat alakítottak a társadalomban, hogy ez a társadalom napról-napra nőtt jelentőségében, s hogy ellenállott mindenféle beolvasztásnak és áthasonulásnak. Ez az összefüggő, higgadt tömeg, amely keresztülment az államon anélkül, hogy egy tekintetre is méltatta volna, a római civilizáció irányával teljesen ellentétes úton haladt. A keresztény népnek csendes visszavonhatatlan elvonulása volt ez, amely egészen más okból volt félelmes,

mint a szent hegyről való elvonulás. Az Egyház hiába erősítette, hogy aláveti magát a törvényeknek, hogy engedelmeskedik a hatalomnak, imádkozik a hazáért és a császáráért, mégis csak egy új világnak volt az élő csirája, amely csak a régi kárára tudott növekedni és fejlődni.

Ezt észre kellett venni több-kevesebb világossággal mindazoknak, kik társadalmi problémával foglalkoztak; de az események maguk nyitották meg a kevésbbé éleslátók szemeit. Azon a napon, midőn látták, hogy a keresztények vonakodtak a császárnak áldozni és kijelentették nyugodt biztonsággal, hogy a császársban csak embert látnak és az istentiszteletet Isten számára tartják fenn, eloszlott minden kétség és világosan látható lett a keresztények és az állam közötti szakadék a maga teljes mélységében. Eddig még senkinek sem jutott eszébe, hogy a lelkiismeret bizonyos állítólagos jogai nevében a hazával szemben való legszentebb kötelességének teljesítésétől tartózkodott volna. Ez az előre megfontolt felségsértés bűne volt. A keresztény Egyház, mely legelőször okozta ezt a botrányt, önmagát bélyegezte meg, mint forradalmi szektát, tagjait pedig mint összekülvőket, kiknek vakmerőségét le kellett törni, ha csak egy kicsit törődtek a közjával. Amint ez a meggyőződés behatolt a politikai körökbe, az üldözések új jelleget nyertek és valóságos irtóháborúvá alakultak át.

Ez a háború eleddig példanélküli elkeseredéssel fél-századon át tartott Deciustól egész Diocletianusig. Már nem a fanatikus és vértől megbódult tömeg követelte a keresztények halálát, hanem az uralkodók maguk vezették államérdekből az üldözéseket. A nép örületének a keresztény nép elleni pillanatnyi kitörése helyébe hideg, megátalkodott üldözés lépett, az államgépezet minden eszközével rendelkezett és tudományosan kieszelt módszer szerint járt el.

Arra törekedett, hogy az Egyház fejére, azaz hierar-

chiájára üssön, megfosztotta azt minden törvényes jellegtől; először a temetkező helyei ellen fordult, melyeket elkobzott; nem büntette a hívőket azokkal a feltűnést keltő büntetésekkel, amelyekben azok mint győzők szerepeltek, hanem ügyesen összeállított apróbb próbáknak vetette őket alá, hogy hűtlenségre bírja őket és mint becstelenekeket elpusztíthassa.

Az előző nemzedékek szennyéből összegyűjtötte mindazokat a rágalmakat, amelyekben a köznép kezdett többé már nem hinni, megerősítette ezeket udvaroncok által, kik azt állították, hogy előbb keresztények voltak, s kik elbeszélték azokat a kegyetlenségeket, amelyeknek tanúi voltak az összejöveteleknél. Hajtóvadászatot rendezett a szent könyvekre s általában az Egyház minden irodalmi emlékére, amelyeket tűzben elégetett, elpusztított; másrésről fizetett hamisítótka tartott, kik hamis (apokrif) aktákat gyártottak, amelyeket nagy mennyiségben terjesztett a provinciákban, még az iskolákban is, ahol azokat kívülről kellett megtanulniok a gyermekeknek.¹ Egyszóval a birodalomnak ebben az óriási harcban, amelyet a pun hajórajnál veszedelmesebb ellenséggel vívott, az volt a *Carthaginem esse delendam*-ja, hogy vérébe fullasztja az Egyházat, vagy pedig a sárba tiporja.

A keresztény Egyház a római ellenségeskedés súlya alatt nem tört össze. Nem kereste a háborút, de elfogadta mint létezésének egy feltételét. Híven önmagához és Istenéhez, továbbra is tisztelte a meglévő hatalmat, de vonakodott neki megadni az isteni tiszteletet, egyebekben örvendezve látta folyni saját vérét. Három századon keresztül látványossággul szolgált az angyaloknak és az embereknek. Győzedelmeskedett vesztesége által, megerősítették sebei, újra éledt halála által. A császári társadalom naiv bámulattal állott előtte, mint a bűn az erény

¹ Euseb. Hist. eccl. IX. 5. és 7.

előtt, érezte, hogy legyőzte áldozata és megalázták annak büntetései. Senki sem vonhatta kétségbe ezen gonosztevő örültek, kik a római boldogság megdöntéséről álmodoztak és annak helyébe az ő lehetetlen, nevetséges eszményüket állították, meggyőződésének fékezhetlen erejét és bámulatba ejtő bátorságukat, amellyel azt védelmezték.

Bíráik előtt kevélyen és emberfeletten viselkedtek. A praetoriumban még sohasem lehetett az övékéhez hasonló kijelentéseket hallani. Ahelyett hogy tagadták volna vétküket, még dicsekedtek vele és az egyedüli büntetés, amelytől féltek az volt, hogy egyáltalán nem büntetik meg őket. Boldogsággal hangoztatták a keresztény nevet, amelyért üldözték őket; a legkegyetlenebb kínzások közepett, mint öröm és szerelmi kiáltásokat ismételtettek és gyakran az egész kihallgatás alatt a bíró nem tudott belőlük egyebet kivenni, mint azt az egyetlen büszke mondást: keresztény vagyok! Hazájukra, családjukra, társadalmi állásukra vonatkozó hozzájuk intézett kérdésekre szerettek bizonyos homályos és érthetetlen nyelvezettel válaszolni, mintha azzal a szándékkal tették volna ezt, hogy jobban kiemeljék a köztük és a világ közötti ellentétet. «Igazi atyám a Krisztus, mondá egy vértanu és anyám a hit, amely által hiszek Ő benne. — Jézus Krisztus rabszolgája vagyok, mondá egy szabad polgár. — Krisztus felszabadítottja vagyok, állította egy rabszolga. — Hazám Jeruzsálem, jelenté ki egy egyiptomi vértanu.»¹ És a bíró miután nem tudta kihámozni ezen misztikus zsargon értelmét, kétségbeesve másra tért át és rögtön a hitehagyás kérdésével foglalkozott.

Általánosságban nem kívánták a keresztényektől, hogy megtagadják azt a nevet, amelyhez kapcsolva voltak, sem pedig hogy hitök szent titkait káromolják; amit kívántak tőlük abban állott, hogy mint jó polgárok áldoz-

¹ Acta Martyrum pp. 44, 46, 51, 144. (Ruinart).

zanak a császárnak, vagy esküdjenek az ő nevére. Az állam az erkölcsi világ mélységes jelenségeinek megvetésében megelégedett az ilyfajta külső csatlakozással, amelyet minden nehézség nélkül elért a hitetlen tömegnél.

Egyedül a keresztények nem akartak ily hazugság által vétkezni, hirdetvén oly istent, akiben nem hittek, sem pedig szentségtöréssel, megtagadván azt, akit szívük mélyén imádtak. Ezért azok a jelenetek, amelyekben az egyház és a cézárizmus elveinek legélesebb szembeállításával találkozunk. Akkoriban a bíró és a keresztény között rendszerint a következő párbeszéd folyt le:

— Szeretned kell uralkodóinkat.

— Igen! de vajjon kik szeretik jobban a császárt, mint az ő keresztény alattvalói? Mi állandóan imádkozunk érte; mi azt kérjük Istentől, hogy sokáig békességben uralkodhassék és hogy az igazság törvényei szerint kormányozza népeit. Mi imádkozunk a hadseregért is és a birodalom boldogságáért.

— Helyes! De hogy a császárnak a te hűségedről még világosabb bizonyítékai legyenek, velünk áldozatot fogsz neki bemutatni.

— Tisztelem a császárt és könyörgök érte, de nem áldozhatok neki. Csakis a mindenható Istent, a minden-ség Teremtőjét imádom.

— A törvények téged köteleznek, hogy az isteni császárt imádjad.

— Az én Istenem megtiltja, hogy rajta kívül mást is imádjak.

— Engedelmeskednek kell a törvényeknek.

— Inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek.¹

Ez a kijelentés volt az a győzedelmes bizonyíték, amely az igazság terén a vitatkozást a régi és az új világ között

¹ Acta Martyrum, p. 78, 128, 139, 144 etc. (Ruinart).

elvágtá ; szent Péter napjai óta ez volt a keresztény lelkiismeret változatlan válasza az erőszakos perbefogásokra és amikor elhagyta a vértanu ajkait, az elméleti vita bezárult. Ezután egy másik következett, melyre a bíró jobban fel volt fegyverezve s amelyben azon erőlködött, hogy erőszakot kövessen el az akaraton, miután előbb az értelmet igyekezett meggyőzni. Néha a lehető legkisebb bálványimádást kívánta a kereszténytől : hogy néhány szem tömjént tegyen az oltárra, egy egyszerű fohász, sőt a hallgatás is elégséges volt. Mi rossz lehetett ebben és nem különös megátalkodottság kellett-e ahhoz, hogy valaki visszautasította legyen a kegyelmet, amely ily kevéssel beérte? Más alkalommal a szíve útján akarták megnyerni azáltal, hogy gondoskodást és csaknem atyai sajnálatot mutattak a vádlottakkal szemben. Saját boldogságukra kérték őket, emlékeztették őket mindazokra, kik kedvesek voltak nekik, még kihallgatásra is rendelték őket és rettenetes próba volt a vértanura, mikor az őszhajú atya, vagy gyengéden szeretett hitves kérő szavai támogatták a hivatalnokét, hogy a hitehagyást kötelességnek mutassák be.

Végezetül, mikor semmiképen sem lehetett lelkiismeretére hatni, a bíró mint legvégső eszközhöz, a kínzás-hoz folyamodott. Megelégedett volna azzal is, hogy a gyenge test adta volna meg azt, mit megvetően vissza-utasított a szabad akarat ! De még ebben a győzelemben is csak ritkán volt része. Krisztus atlétái győzhetetlenek voltak : ellen tudtak állani a bakó kínzásainak ép úgy, mint a szofisták áltudományának és rokonaik könnyei-nek. Mosolyogtak a legrettenetesebb kínzások közepett és nézték mikép tépik szét vassal testüket, mintha az nem is övék lett volna. «Volt valaki bennük, mondták, aki szenvedett helyettük.»¹

¹ Acta Martyrum, p. 93. (Ruinart).

Nagyon tévedne azonban aki azt hinné, hogy csak vérükkel tudtak fizetni. A bíró előtt a vitatkozásban nem kevesebb felsőbbbséget mutattak, mint amilyen állhatatosak voltak a kínzások közepett. Ezek a tudatlanok oly feleleteket adtak mint a bölcsek, ezek a nyomorultak válogatott bájjal teli nyelvezettel fejezték ki magukat, ami nem volt szellemesség híján. Nem jöttek zavarba az ellenvetések által, sem nem engedték magukat szofizmák által félrevezetni. Csodálatos szellemesség jelentkezett gyors válaszaikon, mélységes szavak hagyták el ajkukat a kihallgatás izgalmi közepett. «Ti azt büntetitek meg törvényeitekkel, amit imádtok isteneitekben», mondotta egyik vértanubírójának. «A ti isteneitek kevesebbet érnek mint ti», mondá egy másik «és azt akarjátok, hogy azokat imádják az emberek.» Balsamus szent Péter a kínpadra vonva a hóhér minden kínzását eltűrte és egy percnyi időt kapott. «Fogsz-e most áldozatot bemutatni?» kérdi tőle a bíró. «Hozasd ide a vascsíptetőket» válaszolta ő. Themilla nevű lyciniai özvegyet teljesen meztelenül kínozták: «Nemcsak engem egyedül», mondta a bírónak, «hanem anyádat és nővéredet is szégyennel illeted, mert a szemérem az összes nők közös java». Szent Pionius láncaira gonoszán valaki rossz tréfát csinált, így szólván hozzá: «De hát miért is hordozod ezeket a gyűrűket?» «Azért», felelé amaz, «nehogy valaki azt higgye, hogy a te isteneidnek megyek áldozatot bemutatni.» A vértanuk aktái telve vannak hasonló kiszólásokkal, amelyek mögött messze elmaradnak az antik hősiesség megcsodált vonásai. A Mester ígéretéhez híven, mikor eljött a tanuságtétel órája, legegyszerűbb követője szájába is az igazság és erő szavait adta.¹

A praetorium rémes és mélységes jeleneteinek egyforma vége a halálos ítélet volt. A hitvallók örömmel fogadták

¹ Acta Martynum, p. 127, 147, 197, 282, 365. (Ruinart.)

ezt. Diadallal és a vértanúság szent lelkesedésétől fel-emelve, tértek vissza börtönükbe. Mint a népek apostola elérték pályájuk végét, miután bátran harcoltak a hitért és köszöntötték az igazság koronáját, mely várt rájuk. Testvéreik szemében páratlan fenség vette körül ezen kiválasztottakat, akikben az Úr újra készült szenvedni. Börtönük a keresztények találkozó helye lett ; oda mentek imádkozni és velük együtt olvasni a szent könyveket, megcsókolni megszentelt bilincseiket, ihletet venni szavaikból és példájukból. Az Egyház boldog volt állhatatosságuk miatt ; a püspök szava hirdette dicsőségüket és a nép öntudata bennük már előre is a mennyei haza polgárait tisztelte, kik közvetítők a föld és az ég között. Sőt a szigorú fegyelem megható ellentétéképen elismerték, hogy a bűnbánókkal szemben kegyet gyakorolhatnak, ezekre a szegényekre alkalmazván azoknak a szükségesnél több érdemét.

Végül a legfőbb diadal, azaz a halál napja jött. A haláltusájában gyönyörködni összetódult ezernyi szemlélő szeme előtt aratta a vértanu a győzelem pálmáját oly kínok közepett, amelyeket alig lehet elképzelni és oly sokat szenvedve, amennyit egy egykorú okmány kifejezése szerint, az emberi természet csak el tudott szenvedni. Az ily látványosságokat szerette a nép és gyakran volt alkalma ennek örvendeni ; de mikor ezt a keresztények nyújtották neki, új és eddig hallatlan elem csatlakozott hozzá. Büntetésükben nem a kegyetlen kínzások voltak rendkívüliek, hanem az a hallatlan állhatatosság, amellyel azokat elviselték. Sem kérés, sem indulatszó nem hagyta el ajkaikat, amelyek csak Isten dicsőítésére és Jézus nevének még egy utolsó magasztalására nyíltak meg. A rabszolgák mint félistenek trónoltak a tehetetlen lángok között ; gyenge asszonyok mintegy játszva viseltek el oly szenvedéseket, amelyekről még hallani is rémes ; gyermekek mintha a meglett kor erejét kapták volna a hóhér keze alatt.

A pogányok, kik szerették látni áldozataikat könnyedén meghalni, valósággal őrjöngtek, mikor a keresztények csodálatosan könnyű halálát látták. Bölcselőik megalázva látták magukat a közönséges gonosztevők lelki ereje által: nem tudták megbocsátani nekik, hogy győzedelmeskedtek hóhéraikon és hogy oly állhatatosak voltak a kínok között, mire nem képesítette a bölcselet az ő követőit. Az üldözők sajátos képmutatásával azzal vádolták őket, hogy színésziessen halnak meg, holott ők pusztították el őket a színházakban, mintha büntetésük a népnek szórakozásul szolgált volna, anélkül, hogy annak példát adott.¹ Nem látták, hogy amikor a keresztények halálát a népnek szórakozásul dobták oda, ők maguk adták nekik a vérpadosztályt szószékül. A népies prédikációnak a leghatásosabbja, ha valaki megtud halni azért, amit hisz és ez okból minden egyes vértanú az Egyháznak egyúttal apostola is lett. Ezen látványosságok hatása alatt a nép lassanként elvesztette a keresztényekkel szembeni előítéleteit; azok szenvedése idővel részvéttel, bátorsága pedig csodálattal töltötte el. Amikor az állam kérlelhetlen volt azokkal szemben, különös ellenhatásképpen ép a nép követelt az emberiesség nevében irgalmat számukra. Sőt gyakran, és ez volt a vértanúk számára a legédesebb jutalom, a vérpadról egy szikra pattant át a közönyös vagy ellenséges indulatú szemlélő lelkére, amelyben a megtisztító tüzet gyújtotta lángra. Sokan azért jöttek, hogy szenvedéseikben gyönyörködjenek és meghatva, összetörve, azon isteni zavarral a szívében tértek vissza, amely az erkölcsi feltámadás előhírnöke. Nem egy kezdte üldözéssel, mint Pál, hogy mint vértanú fejezze be életét, Jézust megvallva a hóhér keze alatt. A vértanúk vére a keresztények vetőmagja volt.

¹ Marcus Aurelius., XI. 3. Epictet, Diss., IV. 7.

A büntetésekkel tehát nem lehetett meggyőzni a keresztényeket; mást kellett tenni és a pogány büszkeségnek meg kellett aláznia magát, hogy a keresztényekkel vitatkozzék. Csak hosszú idő múlva és kényszeredetten tanulta meg, hogy a keresztényekkel szemben a vas és tűz fegyverei helyett másokkal kell küzdenie. Első ellenfelei a fölényes megvetés hangján beszéltek vele, de csakhamar elhagyták a vitatkozás terét, hogy mint a csöcselék, üldözésüket követeljék. Ily szerepet játszott a cinikus bölcselő Crescentius, kit megalázott és meggyőzött szent Justinus a vitatkozásban s ki azt bosszúból feljelentette és boldog volt, mikor látta, hogy azt a hóhér hallgattatta el. A híres szónok, Frontonius is csak ezt tudta tenni. Megfoghatatlan, jelentette ki, hogy ez a nyomorult és tanulatlan csürhe, mely a keresztények többsége, oly problémák megoldására mer vállalkozni, melyeket a bölcsélet nem tud megoldani és arra a következtetésre jut, hogy ekkora merészséget és őrültséget meg kell büntetni. Marcus Aurelius ezen barátjának egész vádbeszéde ebben a szégyenteljes kiáltásban összepontosul, melyet a fanatikus néptől vett át: «Az orosz-lánok elé a keresztényeket!»

A III-ik század pogány vitatkozoói sokkal komolyabbak voltak. Ők, kik tanúi voltak annak a nyugtalanítóbb terjeszkedésnek, melyet a kereszténység az üldözések véres harmata hatása alatt tett, belátták, hogy nem elégséges annak a követelése, hogy nem kell őket elismerni. Élet-halál harcot folytattak ellene és ha nem tudták kipusztítani, nem az erőfeszítésükön és erejükön múltott. Legkiválóbb képviselőjük, Celsus, a kereszténység egész tanrendszerét áttanulmányozta; elolvasta a szent könyveket; erős kritika alá vette a hagyományokat és amily erővel forgatta az okoskodás fegyvereit, ép úgy használta a gúnyt is. Ez a szabadgondolkodó, ki az ész és tudomány nevében beszél, mintha a pogány-

ság összes gyujtógolyóit felhasználta volna, ha nem lett volna mellette Lucian, mint Teucer Ajax mellett: elv és erkölcs nélküli gúnyolódó ez, de éles esze és csípős éle ép elegendő volt, hogy ellenfelét, kit legyőzni nem tudott, kínozza és fárasssa. Végül Porphyrius az értelem és tudás óriási erőfeszítésével összegyűjtötte a racionalizmus összes érveit és a pogány világ tapsai mellett az Egyház ellen fordította ezt az óriási enciklopédiát, mely fegyvertára lett a harmadik század üldözőinek és amely nagyon ügyes támadást intézett a kinyilatkoztatott tanítás ellen és megpróbálta szimbolikus magyarázatokkal a régi mythológiát megújítani.

Ezeket az embereket a röpiratírók egész serege követte, kik a gúny és rágalmak egész özönét szórták a kereszténységre. A halál ezen ügyvivőinek neveit a feledés homálya borítja és csak azt tudjuk róluk, hogy minden eszközt felhasználtak, kik közül számosan mint hivatalos hamisítók, az állam parancsára dolgoztak, hogy az Egyháztól elvonják a lelkeket. Óriási szellemi munkájuk, melynek nyomai is elvesztek, teljesen eredménytelen maradt, mert negatív volt és a kereszténységet más valamivel kellett volna pótolni, ha el akarták pusztítani. A régi államvallás új életre keltése és a lelkek feletti egykori hatalmának a visszaállítása csak az ószeresek álma volt; egyébként is nehéz lett volna megteríteni azokat, kik az «Igazi beszédet» és «Az istenek párbeszédét» olvasták. Kétségbeesett és örült vállalkozás volt ott új vallásról gondolkodni, ami csak arra volt jó, hogy néhány lelkiismeretlen zsonglőr keresethez jusson és a csöcseléket fanatizálja. Komoly vállalkozásnak csak azt lehet tekinteni, hogy a különböző kultuszoknak, melyek mint a kereszténység, szintén Keletről jöttek és azzal, mint követőik nem szüntek meg hangoztatni, külsőleg hasonlatosságban voltak, keresztény színezetet adtak. A római birodalomban Krisztusnak

legveszedelmesebb ellenfele Mitras volt, kinek vallása látszólag mindenben megegyezett a kereszténységgel, így liturgiája, misztikus nyelve, keresztsége, ígérete a feltámadásról és újjászületésről. Kevésbé szerencsés gondolat volt a pogány krisztusok kitalálása, hogy az igazi Krisztustól elvonják a lelkeket, mint tette az a kis csoport Septimus Severus környezetében, mely a thyanai Apollonius legendáját találta ki. Csalásra azonban még a leghamisabb vallást sem lehet felépíteni és Philostratos álmissiása csak a hozzá hasonló hamis istenektől hódította el követőit.

De ha a pogányság tehetetlen volt is, magában az Egyház kebelében találta legértékesebb segítőit, kiknek munkája hathatósabb volt, mint az övé. Az eretnekség volt ez a szövetség. A Krisztust követők állandóan növekvő tömegében sokan voltak, kik nem lélekben és igazságban imádták őt és számosan csak azért jöttek hozzá, mert a legújabb és leghatalmasabbnak látszó Isten volt. A régi kultuszok összes örülete és szennye behatolt az Egyházba ezekkel az ujjoncokkal, kik csak névleg voltak keresztények. A III-ik századtól kezdve egész sereg szekta keletkezett, melyek neveit nehéz lenne a történelemben megjegyezni, de amelyek valamennyie magán viseli a pogányság letagadhatatlan jellegét. A látszólagos külső különbség alatt fel lehet ismerni a feltűnő családi rokonságot valamennyinél, ami abban állott, hogy Krisztus tiszta tanítását ki akarták egyeztetni a keleti képzelődések beteges álmaival.

Ezen törekvés legjellemzőbb és legszomorúbb eredménye az a számos szekta, melyet gnosticismus neve alatt ismerünk. Semmi sem volt annyira keresztényellenes, mint a gnosticizmus alaptanítása. Azt állította, hogy ismeri azt, amit a kereszténység megismerhetetlennek tartott és a kinyilatkoztatást álmokképekkel helyettesítette, amit tudománynak nevezett. A meg-

testesülés egyszerű és mélységes dogmáját az isteni nemzések szörnyűséges sorozatával helyettesítette ; a Messiás helyébe a felsőbbrendű isteni lények kategóriáit tette, melyek fokról-fokra tökéletlenebbek, amint egymást nemzik, míg végre a legalsóbbrendű eonok között mint utolsó jelentkezik ennek a rossz világnak a terem-tője, ki a zsidóknak adott rossz törvénynek az alkotója. Maga a Krisztus egy felsőbbrendű eon, ki egy időre a földre szállott, hogy az embereket tanítsa és a Jézusnak nevezett emberben testesült meg, kit azonban elhagyott kereszthalála előtt. Az emberi nem boldogsága ezen ezoterikus tan megismerésében áll, mely azonban csak a kiválóbb szellemek számára való volt és elérhetetlen a jóakarató emberek nagy tömege számára. Ez volt az a vallásos szinkretizmus, mely összevegyítette anélkül, hogy valami újat tudott volna alkotni, a kereszténység értékes töredékeit a hindu pantheizmus örökös ema-nációival és a két ellentétes erő örökös harcát tanító iráni dualizmussal. Miután a gnosticizmus téves tanítását mindenütt gyűjtötte, mindenütt talált is követőkre. Megfelelt ez az öregedő és kifáradt társadalom eklekticizmusának, mely újra rendbe akarta hozni vallásos hitét ; hízelgett a szofisták hiúságának, kiket abba a meggyőződésbe ringatott, hogy az ő monopóliumuk az a tanítás, melyhez nincs köze a közönséges népnek ; megnyerte a tömeg érzékiségét, mert a testi cselekedeteket közömbösöknek nyilvánította. A csábítás ezen eszközeivel a keresztény Egyház számára a legnagyobb veszedelem lett. A bakók pallosa és a röpiratírók tolla sokkal kevesebb bajt okozott neki, mint ezen gonosz-tevők kiabálása, kik elsikkasztották a kereszténységet, mikor annak nevében beszéltek.

Az Egyház bátran nézett ezen viharok elé. Mikor minden oldalról támadták egyszerre, vissza tudta verni az összes támadásokat anélkül, hogy az ellenkező túl-

zásokba esett volna az ellenállás hevében. Bár megtartotta a fegyelmet a maga szigorában, mégis ellenállott a túlbuzgók erőszakos követeléseinek, kik a túlzásba hajtott szigorúság útjára akarták vezetni. Nem csinált a tanácsból parancsot, sem pedig nem tiltotta azt, amit nem ajánlott. Elítélte azokat a túlzó tanokat, melyek a legártatlanabb földi élvezeteket is tiltották. Megtagadta a vértanu nevet azoktól, kik a halálba rohantak az által, hogy felesleges módon sértették a pogányok kultuszát. Szent Kallixtussal irgalmatlan harcot indított azon könnyörületlenek ellen, kik nem akarták megengedni az elrejtőzést az üldözések idején és akik megtagadták a bocsánatot a bűnbánó hittagadóktól. Szent Istvánnal erőiesen tiltakozott azon főpapok esztelen szigora ellen, kik tagadták az eretnekek által kiszolgáltatott keresztség érvényességét és így túlbuzgóságuk által kétségbevonták a szentségek belső hatóerejét. Egyszóval megtartotta a fiai közötti vitában azt a komoly mérsékletet és megdönthetetlen lelki egyensúlyt, melyet Istentől kapott anyaságának tudata adott neki.

A pápaságnak elévülhetetlen érdeme, hogy ő volt mindig az Egyháznak az a szerve, mely azok túlzása ellen harcolt, kiket Jézus a mennydörgés fiainak nevezett volna. Sohasem engedett a túlzásnak szabad kezét, még akkor sem, mikor az mindenkit megnyerni látszott; bátran védte a szeretet jogát és nem engedte magát zavarba ejteni azok tehetsége és erénye által, kik az igazság nevében beszéltek. Ellenállott szent Hippolytusnak és szent Cypriánnak, valamint egész zsinatoknak, még a szakadás veszélye sem rendítette meg és ezen állhatatossága jutalmául láthatta, hogy a legmegátalkodottabb ellenmondói is megalázták magukat előtte, vagy hogy azokat elhagyták követőik. Ily alkalmakkor tűnt ki a római Egyháznak a felsőbbsege a többiek felett és a keresztény világ ezen nagy jelenségek láttára Péter

utódjában ünnepelte a katolikus igazság csalhatatlan örökjét.

Ellenségeivel szemben más álláspontot foglalt el az Egyház. A szó volt az a fegyver, mellyel biztosan és erőlyesen vágott vissza azok támadásaira, úgy hogy hosszú időre lefegyverezte őket. Különböző támadói: a zsidók, eretnekek, pogányok ellen rendíthetetlen és küzdelemhez szokott harcosainak zárt seregét állította, kik visszaverték azok támadásait és ügyesen átvitték a harcot az ellenfél táborába. A legerősebb küzdelem a pogányokkal való vitatkozás volt, azért itt alkalmazta legkiválóbb katonáit. A kereszténységre nem hoztak szégyent első védelmezői, méltók voltak hozzá. Az emberi irodalom történetében nincs nagyszerűbb rész, mint amelyet a hitvédelmi irodalom állandó fejlődése foglal el a pogányság elleni küzdelem egész ideje alatt. Az apostoli időktől egész Konstantinig állandóan növekedett az Egyház szükségletei szerint, megoldott minden ellenvetést, kielégített minden kételyt, minden nyelven beszélt, mindenkihez szólt, minden tárgykört felölelt és csak akkor rakta le fegyvereit, mikor legyőzött ellenfele temetésére ment.

Ezen szent csatasor élén haladt az ismeretlen, ki az »Epistula ad Diognetum«-ot írta. Azon nemzedékhez tartozván, mely még ismerte az apostolokat, nyelvében bizonyos szent félelmet őrzött meg, amelyet az apostolok hallgatói éreztek azok beszédekor. Mint a próféták a magasságból tekint le és beszél, hogy néhány hallhatatlan vonással megrajzolja a keresztény történelembölcselet fenséges vázát, oly széles keretet ad, hogy tizennyolc évszázad után sem tudna még a legmerészebb szellem sem tágabbat nyújtani. Minutius Félix, ez a nagyon kedves és képzett ember, ki kiegészítő tehetségével mintha arra lett volna teremtvé, hogy kibékítse a világot az Egyházzal, megmutatta a pogányoknak, hogy a keresztények

értettek a szónokláshoz ha akartak és hogy az embernek nem kell semmiféle tehetségtől sem megfosztania magát, ha Krisztus követői közé áll. Szent Justinus a különböző rendszerek labirintusában eltévedt ókori bölcséletet képviseli, amely tévedései közepett elbűvölve és elragadva áll meg, mikor szemei előtt látja ragyogni az örök Ige dicsőségét. Athenagorasszal, ki mint ő, szintén a bölcselők köpenyét hordta, azon nemes lelkek fajtájához tartozik, kik a kereszténységben nem tagadást, hanem az emberi bölcsesség nagyszerű munkájának megkoronázását látták. A komor és változó jellemű Tertullianus ép ellenkezőleg az Egyház és üldözői közt meglevő ellentétet szereti kidomborítani és meghatva hallgatja a világ ezt a tragikus hangot, mely a puszták mélyéből indult ki és bejárta az egész Földközi-Tenger vidékét, mint a megsebzett oroszlán fájdalmasan büszke kiáltása. Alexandriai Kelemen ajkáról a világi tudomány nyelvén szól a kereszténység és a pogányok megtanulták tisztelni Krisztus tanítását, mikor azt látták, hogy egy általános tudású ember kelt a hit védelmére. Origenes, ez az emberi tudás összes ismereteiben jártas óriási tehetség, kinek vakmerő zsenialitása azonban ép oly veszedelmes volt mint Tertullianus hullámozó szenvedélye, kezébe vette Celsus félelmetes munkáját és azt porrá zúzta, úgy hogy a kereszténységnek ezt a félelmetes ellenfelét csak annak a munkáiból ismerjük, ki őt megsemmisítette. Végül Lactantius és Arnobius a legnagyobb küzdelem pillanatában az arénába mennek : jelen vannak a pogányság pusztulásánál, hozzájárulnak az Egyház győzelméhez és a harctér közepén győzelmi himnusz éneklésébe fognak. A keresztény hitvédelem ezen mesterei köré egész sereg író csoportosult, kiknek művei elvesztek az idők folyamán, de kiknek nevét megőrizte az Egyház, ezek : Aristides, Quadratus, Tatianus, Hermias, Meliton, Miltiades, antiochiai Theophilus, Claudius Apollinaris és mások, kiknek az

a dicsősége, hogy a bölcselet és ész praetoriumában első védelmezői voltak az Egyháznak.

De ez a vitairódalom távolról sem elégtette ki az óriási szellemi tevékenységet, mely a földalatti kereszténység-nél uralkodott. Tudásszomjuk óriási volt, égtek a vágytól, hogy minél jobban megismerjék az isteni kinyilatkoztatás kincseit, mely birtokukban volt és elméjük türelmetlenül várta, hogy része lehessen azon örömökből, melyet az igazság birtoklása adott a szívnek. A szent könyveket mindenütt lemásolták és minden nyelvre lefordították; több görög és latin fordítása volt már és Origines óriási munkája, mely *Hexapla* néven ismeretes, fényes bizonyítéka annak, mily buzgalommal és tudományos pontossággal fogtak a tanuláshoz. A II. század kezdetén a szentírás kánonja már meg volt állapítva; a szentírás-magyarázat már megvilágította annak homályos részeit; szellemesen magyarázták a teremtés hat napját és nehéz problémák mint pl. a rossz eredete, a keresztény bölcselet első kísérletezéseire adtak alkalmat. A történelem, az önmagára büszke társadalmak éber közös lelkiismerete, nemzedékről-nemzedékre adta át a régi emlékek fáklyáját. Az Apostolok Cselekedetének szerzője alig szállt sírba és már folytatókat talált. Az Egyház első történetírói nem könyvekből merítették annak történelmét, hanem kortársaik elbeszéléseiből és az apostoli kor még élő hagyományaiból. Herodotos példájára Papias és Hegesippos bejárták az egész világot, kikérdezték az öregeket és ha munkájuk teljesen elveszett is számunkra, a kezdő kereszténység szellemi életének értékes bizonyítéka. Ugyanakkor az Egyház gondoskodván, hogy megdicsőült gyermekeinek emlékét megőrizze a jövő nemzetei számára, összegyűjtötte a pogány bíróságoknál és a vérpadoknál annak a történelemnek az anyagát, mely egyedül áll a világon és amelynek legékesszólóbb részei a szenvedések elbeszélései és a halálos

ítéletek tárgyalásai. Majd leszállva a bölcsélet és történelem magaslatairól abba a légkörbe, melyben az emberek nagy tömege mozog, ezek számára új irodalmi formákat alkotott, mint a homiliát és a pasztorális leveleket, amelyekben az összes hívők számára tanításának tiszta tejét adta.

Ez a tanítás sohasem szünetelt. Az Egyház szünet nélkül tanított, a templom előcsarnokában végezte a katekizálást és tudományosan képezte a papjelölteket. Egy társadalom sem tartotta oly nagyra a tudóst, azt t. i., ki oktatott; egy sem használta fel oly mértékben a szellemi haladást az ember erkölcsi nevelése érdekében. Minden Egyház iskola is volt és az emberi szellem történelmében külön helye van az alexandriainak, melyet halhatatlanná tettek mesterei Alexandriai Kelemen és Origenes. Bár eredetileg a szent tudományok művelésére alakultak, ezen iskolák mégsem vetették meg a világi irodalom termékeit sem. Ha a szükséges elővigyázat megvolt, helyet talált az is ott, sőt ellenkezőleg az emberi ékesszólás virágait gyűjtötték ott, hogy azzal ékesítsék az igaz Isten szentéyleit, miként a katakombák munkásai a pogány művészettől kölcsönözték a freskók motívumait, melyekkel Jézus Krisztust dicsőítették.

Igy a fiatal Egyház a föld alatt, a sírok között, üldözöinek véres nyomása alatt önmagában találta meg egy teljes civilizáció összes elemeit, mely elégséges volt tagjainak egyéni és társadalmi életéhez. Megvolt külön tanítása, törvényhozása, hierarchiája, tudománya, irodalma és művészete anélkül, hogy bárkitől is valamit kölcsön kellett volna vennie. Nem volt oly bölcséleti és társadalmi kérdés, melynek ne adta volna eredeti és élő megoldását. Egyszóval új világot alkotott saját légkörrel, melyben más emberiség élt, mint a római társadalomban. Ennek a keresztény világnak a polgárai, kiket erős lelki kapocs kötött össze, szétszórva éltek az összes provinciák-

ban és a világ összes városaiban és aki az evangélium világánál nézte őket, az Isten országának a vándorait látta bennük, kik tábort ütöttek mindenütt az ember országa palotáinak árnyékában.

IV. FEJEZET.

A Nyugat-Római Birodalom bukása.

A külső és belső ellenségei ellen vívott háromszázéves háború után nagy erőfeszítései következtében meggyengülve, a birodalom nagynehezen elérte negyedik századát. A nagy problémák, melyeket meg kellett oldania, még sohasem voltak oly veszedelmesek mint ekkor. A kereszténységet nem írtotta ki, a barbárokat nem szelídítette meg; sőt ellenkezőleg, amaz aláásta, emez elárasztotta, a rómaiak maguk elhagyták és így egy zivatáros és fényes nap estéjén azt kellett látnia, hogy sorsa lehanyatlik a láthatáron a holnap reménye nélkül. A birodalom súlyos teherként nehezedett uralkodóinak vállaira, öröm és élvezet elhagyták a trónt, mert rettenetes gondok ostromolták a Palatinus fenséges vendégeit. A gond és aggodalom általános volt, mindenkin a közeli veszedelem előérzete uralkodott. De, amint a veszedelem óráiban ez már történni szokott, ha mindenki tudatában volt is a bajnak, mégis vigan haladt a maga útján és a világ tovább csúszott nevetve és szórakozva a végzetes szakadék lejtőjén.

Kétségbe kellett tehát esni a birodalom sorsa miatt, hacsak nem találkozott oly erős kéz, mely kiemelte volna a birodalom szekerét e régi csapából és nem helyezte vakmerően egy új jövő útjára. Előbb vagy utóbb találkoznia kellett oly politikai szellemnek, mely elég zsenialitással rendelkezvén a helyzet megértéséhez és elég tetterővel a cselekvéshez, vállalkozott erre a szerepre. Mily

nagyszerű munka volt véget vetni annak a századok óta dúló és elerőtlenítő viszálynak, mely Rómát a keresztények és barbárok ellen harcba vitte. Őszintén ki kellett azt békíteni egyikkel és másikkal is, a szükségessé vált engedmények által szolgálatába kellett állítani azt a két hatalmat, mely mindég ellene dolgozott. Ez által szélesebb és valóban általános alapokra lehetett helyezni a római civilizációt és a birodalom örökkévalóságát az egész emberi nem érdekévé tenni. Nagy Konstantin a kezdeményezés dicsősége, Nagy Theodoziusé pedig az érdem, hogy összes utódai közül legjobban értette meg gondolatát és legtöbb értelemmel és jóakarattal igyekezett azt megvalósítani. A Nyugati Birodalom utolsó százada ezen két kiváló férfiú között mulik el, az egyik megnyitja, a másik mélabús felvillanással lezárja s mindegyikük egy nagy gondolatnak köszöni neve nagyságát.

A római politika ily csodálatos újjáéledése természetfelettinek látszott és maga Konstantin is isteni sugalmazás hatásának tartotta. Valójában eddig hallatlan dolog volt, hogy uralkodása kezdetétől fogva a barbárok kerültek az állami méltóságokba, a püspökök ott ültek a császár tanácsában. Az üldözők, kiknek keze még piros volt a vértől, nem léphették át a császári palota küszöbét anélkül, hogy ott ne találkoztak volna a császár kegyei és mosolya által kitüntetett főpapokkal, kik addig csak azért kerültek elibük, hogy halálos ítéletüket hallják meg és a légiók veteránusai, kik megőszültek a germánok elleni harcokban, a konzulok évkönyveiben a legkiválóbb patricius családok nevei mellett idegen neveket is olvashattak. Békés, de mélységes forradalom volt ez, mely megváltoztatta a társadalom arculatát! Vajjon mit szólt volna ehhez Augusztus és Traján, ha tanui lehettek volna ennek? Elismerték-e volna utódjuknak azt az uralkodót, ki püspökökkel vette körül magát, ki magához hívta azokat ebédre, ki testvéreinek nevezte őket, ki

megcsókolta arcukon a csonkítások nyomait, melyeket elődei alatt hitükért szenvedtek, ki mint alázatos hallgató ült a nicaei zsinat atyái között a padon, ki kitüntetésképen a *külpüspök* címet követelte a maga számára?¹ És mennyire bámultak volna, ha látták volna, amint elárasztották palotáját a megbékített barbárok, kik népük hódolatát és ajándékait hozták neki és különféle festői ruházatban ezek az óriási szőkehajú, félszegtekinetű emberek nem mint testőrök vették körül, mint egykor Augustus idejében, hanem igazi udvart alkottak körülötte, mely bár nem volt oly hízelgő, mint a régi, de sokkal odaadóbb.² Keresztény és barbár Róma, mily lehetetlenség azok számára, kik a barbárokból és kereszténységben a római civilizáció tagadását látták!

A birodalom ezen új arculata Konstantin utódai alatt még jobban kidomborodott. Gratianus barbár ruhába öltözött és megvetéssel szórta le magáról a pogány főpap ruháját, hogy ezáltal mintegy érzékelhetővé tegye a birodalom kettős kibékülését a germán világgal és az Egyházzal. Theodozios alatt az átalakulás teljessé lett. A püspökök nem voltak többé alázatos könyörgők és védencek, hanem valóságos fejedelmek, kiket páratlan fény vett körül. Ahelyett, hogy mint Konstantin alatt, a császárnak köszönhatték volna fényük egy részét, inkább úgy látszott, hogy ők adtak a magukéból amannak. Míg amaz teljesen megnyitotta számukra palotája kapuit, emezek nem féltek előtte bezárni a templomait, akár csak az egyszerű hívők előtt, míg csak bűnbánattal ki nem engesztelte bűneit. Ami a barbárokat illeti, jól lehet nem egyszer éreztette velük győzelmes fegyvereinek súlyát, mégis inkább kedvességgel, mint erővel igyekezett őket megszeliđíteni: hisz ő maga vette föl a gót nemzetek

¹ Eusebius, Vita Constantini, IV. 24.

² Ugyanaz, ugyanott, IV. 7.

barátja címet és nem egyszer volt hallható a panasz, hogy a császár többi alattvalói rovására előnyökben részesíti a gótokat.

Lelki nagyságával sikerült megnyernie Róma legádázabb ellenségeinek szívét is. Mikor Athanarik kibékülve a birodalommal és telve tisztelettel nagylelkű legyőzője iránt meghalt Konstantinápolyban, a főváros bámult a fényes temetésen, melyet ez a nagy ember a barbár fejedelemnek rendezett és amelyen gyalog akarta követni a koporsót.¹ Az ilyfajta megnyilvánulásaiából lehetett az új politikát felismerni, mely azt a célt tűzte maga elé, hogy egyszer és mindenkorra véget vet a három előbbi század gyászos széthúzásának és amely erőfeszítései végén mint egy fenséges vízióban látta, hogy a nyugat népek két nagy családja együttesen halad ugyanazon *labarum* alatt egy új jövő felé!

Ezen magasztos eszmény megvalósításának akadályozói nem az egyházban, sem pedig nem a barbárok között voltak. A barbárok nem vetették meg a római civilizációt. Sőt ellenkezőleg, nagyon is vágyakoztak annak az örömei után és ha be akartak abba hatolni, csak azért tették, hogy ki vegyék abból a maguk részét és nem, hogy azt elpusztítsák. Mélységes tisztelettel viselkedtek a birodalom iránt és sokszor tudtukon kívül meghajoltak azon presztizs előtt, melyet Róma árnyéka körülöttük terjesztett. Ez az óriási társadalom, mely a föld legtermékenyebb és legszebb vidékeire terjedt fenségesen szép tenger körül, melyet nemzeti tóvá tett és amely oly sokféle nemzetet egyesített a római békei gyönyöreiben, melynek méretei, gazdagsága és dicsősége túlszárnyalta a gondolatot, és amelyet az ő mérhetlenségében tele renddel és összhanggal teljesen áthatott az istenekkel vetélkedő uralkodója, összehasonlítva a

¹ Jordanus, De orig. actibusque Getarum 28. fej.

kezdetleges germán társadalmakkal, szomorú klimájukkal, szegénységükkel, rendezetlenségükkel és tehetetlenségükkel, sokkal csodálatosabbnak látszott, semmint ne gyakorolt volna rendkívüli hatást a fiatal és élénk képzelőtehetségre. A császárok istensége elfogadott dogma volt úgy barbáröknál, mint a rómaiaknál; minden korszakban hallunk ennek dicséretét zengő hangokat. «Istent láttam, meg vagyok elégedve», mondá az az ismeretlen aggastyán, ki csónakon kelt át az Elbán, hogy Tiberiust láthassa és visszatérve nem volt több vágya. «Igenis, ismételte három évszázaddal később Konstantinápolyban Athanarik, a császár isten és szentségtörést követ el, ki annak személyét bántja».¹ Szavainak őszinteségét nem lehet kétségbevonni; naiv kifejezése volt ez annak a lelkesedésnek, melyet a birodalom fensége keltett a barbárban és amelyet négy évszázad csalódásokkal teli tapasztalatai sem tudtak teljesen lehűteni. A császári bibor iránti tiszteletük túlélte annak minden megaláztatását. Még akkor sem merték magukra öltetni, mikor kezükbe került, meg lévén győződve, hogy szerencsétlenséget hozna arra a vakmerőre, ki vállára merné vetni ennek az isteni ruhának a félelmetes terhét. Ez a magyarázata egy Arbogast, Alarik, Ricimer, Orestes, egyszóval az összes barbárok vonakodásának és látzólágos mérsékeltségének, kik Odovakar előtt jutottak abba a helyzetbe, hogy határozhattak a birodalom soráról.

A germánok nem elégedtek meg a római civilizáció bámulásával, hanem már régóta szokásba ment náluk, hogy annak szolgálatába állottak. Kitűnő katonák voltak, bátorságuk minden próbát kiállott, hűségük rendkívüli volt. A császárok közülük választották testőrei-

¹ Vellei. Patercul., II. 107; Jordan., 28. fejj.; Zosimus, IV, 34.

ket és már Néro alatt az ő csapataikat tekintették még fegyvertársaik is a hadsereg legerősebb részének.¹ Napról-napra növekedett számuk, de még inkább befolyásuk. Ezek a fiatal barbárok, kik félmeztelenül jöttek ki Germánia erdeiből s kiknek egyedüli kincsük lándzsájuk volt, erkölcsi és fizikai fölényük következtében a legfőbb katonai méltóságokat nyerték el az elkorcsosult rómaiakkal szemben. A harmadik században még találunk néhány jeles rómaít a hadsereg élén; a negyedik századtól kezdve már csak germán nevek katalógusával találkozunk ott: Stilico, Gainas, a két Arbogast, Charrietto, Merobaudes, Ricimer, Carausius, nem is említve azokat, kiknek római neve barbár eredetet takar, mint Aetius, Silvanus, Orestes és még annyi más. Utolsó védelmezői lettek a birodalomnak, melyet saját testvéreik ellen védelmeztek, többre becsülvén a vér szavánál a zászlóhoz való hűséget és a szerződés tiszteletét. Közülök azok, kik a *Laeti* nevet kapták, a határookra kerülve, hogy azokat megvédjék cserébe azért a földért, melyet kaptak, inkább testükön engedték át a támadókat, semmint elárulták volna a beléjük helyezett megtisztelő bizalmat. Még a nevük is, legalább a naiv etimológia szerint, onnét származik, hogy boldogok voltak, mert a nagy birodalmi civilizáció keretébe befogadták őket!²

Végül a Rajna és Duna partjain lakó szabad nemzettek is ép oly sokszor voltak szövetségesei, mint ellenfelei a birodalomnak. Harcoltak ellene, ez tény, amikor új földre volt szükségük, vagy amikor valamely ellenség arra kényszerítette őket, hogy a római provinciák felé terjeszkedjenek, de ezen körülményeket leszámítva Róma szolgálatába bocsátották fegyvereiket és bele-

¹ Tacitus, Historia, II. 28.

² Pl. Boulimillier és Dubos. V. ö. Guérord, Polyptique d'Irmion, I. k. 254. 1.

egyeztek, hogy csak eszközei legyenek az ő politikájának : «Keljetek fel, írja nekik III. Valentinianus és jöjjetek megvédeni a birodalmat, melynek egy részét alkotjátok».¹ És tömegesen jöttek. Frankok, burgundok, nyugati gótok harcoltak a római sasok árnyékában, abban a híres catalaunumi csatában, mely a civilizáció és vadság élet-halálra szóló párviadala volt. A civilizáció oldalán voltak ezen a döntő napon és ők mentették meg azt. A pusztító mongol hordákkal szemben ily erősen bizonyították faji egységüket és közös törekvéseiket a rómaiakkal !

A civilizáció története nem haladhat el közömbösen azon legendák mellett, amelyek egyes barbároknak, jelesen a burgundoknak és frankoknak, a rómaiakkal közös eredetet tulajdonítanak. Bármily hamisak legyenek is valójukban ezek a legendák, mégis azt bizonyítják, hogy a barbárok nem elégedtek meg távoli rokonsággal a világ uraival, hanem dicsőségnak tartották, hogy igazi rómaiak ! A civilizációval szemben csak azok a harcosok viseltettek ellenszenvvel, kik sohasem jöttek ki erdeikből és akik nem ismerték a római életet ; de akik érintkezésbe jöttek vele, szenvedélyes rajongói lettek. Szívesen vettek fel római neveket és öltöttek római ruházatot, szerették a különböző római méltóságok címeit ; ugyan nehézkes germán hangszúllyal, de a római nyelvet beszélték ; a szép és annyira elbájoló római nők befolyása alatt állottak ; engedtek az elragadtatásnak, melyet a fényűzés és művészetek oly sok csodája gyakorolt rájuk és abban a pillanatban, mikor a birodalom sorsát a kezükben tartották, az volt a meggyőződésük, hogy annak elpusztításánál van sokkal nagyobb dicsőség is, t. i. annak a megmentése. Halljuk csak, mit mond ékesszólóan egyik leghatalmasabb hódí-

¹ Jordanus, 36. feje.

tőjük : *«Fiatalságomban és erőmben elbizakodva, monda Ataulf egy narbonnei polgár előtt, ki azt elbeszélte szent Jeromosnak, arról álmodoztam, hogy elpusztítom a föld színéről a római nevet és helyébe a gótok nevét és tekintélyét teszem. De a tapasztalat arra tanított meg, hogy a gótok barbárságuk miatt nem tudnak engedelmeskedni a törvényeknek és másrésről felismertem, hogy törvények nélkül egy állam sem állhat fenn, ezért arra a dicsőségre vállalkoztam, hogy a maga teljességében visszaállítom a római nevet, sőt még nagyobbá teszem népem ereje által, abban a reményben, hogy az utókor szemében a birodalom megújítója leszek, miután nem tudtam ennek elpusztítója lenni».*¹

És így a barbár világ legkiválóbbjai maguk keresték a római befolyást, teljesen átengedvén magukat egy jóakarató és békés, de egyben értelmes és határozott hatalom átalakító tevékenységének. Az Egyház még nagyobb mértékben kész volt támogatni, sőt elviselni az ilyfajta befolyást. Attól a pillanattól fogva, hogy isteni alapítója kihirdette, hogy meg kell adni a császárnak, a mi a császáré, sohasem helyezkedett azzal szemben a rendszeres ellenségeskedés álláspontjára. Az üldözések közepett, melyeket el kellett viselnie, igaz, hogy itt és ott lehetett hallani, hogy egyes hitvallók ajkait jogos méltatlankodásból fakadó keserű szavak hagyták el azon társadalom ellen, mely legkiválóbb fiainak vérért kegyetlenül öntötte; de ezek csak kivételesek voltak. Az Egyház sohasem szünt meg hirdetni, hogy még a zsarnoki hatalomnak, az igazságtalan felsőbbségnek is engedelmeskedni kell; vallásos kötelességgé tette azt és bűnnek nyilvánította a lázadást vagy fegyveres ellenállást. A rosszban való tényleges együttműködést leszámítva,

¹ Paulus Oros. VII. 43. V. ö. Olympiodorus, 459. l. (*Corpus scriptorum byz.*).

ami bűn lett volna és amit még az élet árán is vissza kellett utasítani, az állam mindent követelhetett a kereszténytől anélkül, hogy az Egyház részéről bármi akadályokba ütközött volna.

Ép az Egyház volt az, aki a császársban, akár pogány, akár keresztény volt, gondviselésszerű küldetéssel felruházott egyént látott. Annak a hatalomnak a szervét tisztelte benne, melyet Isten minden emberi társadalomnak megadott, hogy abban lehetővé tegye a béke uralmát és a jog tiszteletét. Ez a békülékeny álláspont a földi hatalommal szemben valóságos barátsággá változott, mikor a császárok kereszténnyé lettek. Az Egyház mindazon dolgokban, melyek nem tartoztak a lelki ismeret körébe, a legtiszteltebb és legalázatosabb meghajlást gyakorolta velük szemben. Bölcselői és gondolkodói ellenvetés nélkül elfogadták a birodalom élet-tartamáról szóló római tanítást, sőt azt az öszövétségi jóvendölésekhez kapcsolva még meg is újították. A keresztény gondolatnak a pogány szellemmel való ezen kibékülése a hazafiság terén új államelméletnek adott életet, mely arra volt hivatva, hogy hosszú időkre befolyásolja a modern szellemet. A birodalom ezen elmélet szerint a földi életben az emberi nem azon egységét képviselte, melyet az Egyház a lelki életben valósított meg. Csak egy császár volt a földön, amiképp csak egy Isten volt az égben és a földi uralkodó az égi fejedelemtől kapta hatalmát, hogy elősegítse az emberiség boldogságát azáltal, hogy védelmezője lett az Egyháznak és rendelkezésére bocsátotta a szükséges eszközöket társadalmi feladatának teljesítéséhez. A hitvédők szerették megállapítani, hogy a birodalom és az Egyház egy időben születtek és ebben a körülményben a gondviselés ujját látták, mely szétválaszthatatlanul kötötte egyik sorsát a másikéhoz. És valójában, mit nem lehetett volna várni ettől a szövetségtől, melyben egyház és

állam testvéri kezét nyújtottak volna egymásnak és együtt dolgoztak volna az emberiség boldogságán ?

Az Egyház a maga részéről mindent megtett ennek a nagy eszmének a megvalósítására. Minden hátsógondolat nélkül elfogadta a császárokat védőkül. Amily elővigyázatos volt pogány elődeikkel szemben, ép oly bizalmat és odaadást mutatott irányukban, annak tudatában, hogy gyermekei lettek. Ezen korszaktól kezdve számos kemény harcban védte azokat a jogokat, melyek gyakorlását a kibékülés ezen első óráiban a császároknak engedte át, akkor őszinteséggel csatlakozott a Konstantin által megkezdett új rendszerhez.

De a birodalom nem tudta kihasználni ezt a készséget, melyet a germánoknál és az Egyházban talált és a nehéz feladatot, mely tevékenységét felvillanyozni látszott, nem tudta megoldani. Nem sikerült neki a barbárokat rómaiakká tenni, mert attól a naptól fogva, hogy velük találkozott, nem volt meg a szükséges cselekvő ereje, hogy törvényeinek alávehette volna őket. Még azokat sem sikerült sohasem alattvalóivá tennikikben védelmezőire talált. A civilizációból csak azt vették át, ami kezdetleges ízlésüknek megfelelt : fényűző ünnepeiket, de a római tóga alatt is barbárok maradtak, mint a harcmezőn. Csak képzeletüket kápráztatta el annak a csodálatos látványa, amit még megőrzött a birodalom, de természetük nem változott meg és azt, ami a régi polgárt azzá tette, a haza szenvedélyes kultusza t. i. és az egyén lemondása az állam javára, a barbárok sohasem ismerték.

Sőt ellenkezőleg, ép az következett be, ami a fiatal és tapasztalatlan társadalmaknál történni szokott, amelyek egy elöregedett és blazirt társadalommal jutottak érintkezésbe. Erkölcseik csodálatos gyorsasággal változtak meg és a szinte természetes állapotukból egyszerre mintegy aggkori elyengülésbe estek, anélkül, hogy átmentek

volna a barbárság és civilizáció, a civilizáció és dekadencia közbeeső fokozatain. Egyben kezdetlegesekek és kifinomultak, műveletlenek és raffináltak, naivak és romlottak lévén, annak a különleges romlottságnak egy fajtáját mutatták, melyet a zöld gyümölcs rothadásához lehet hasonlítani. Akkor is, mikor teljes erővel harcoltak a birodalomért annak külső ellenségei ellen, belül szétzüllesztőinek számát szaporították. A megvetés, mellyel a rómaiak ezeket az embereket, kikre oly nagy szükségük volt, állandóan illették, még inkább elkésérítette és felbőszítette őket. Miután megszokták, hogy a világ urainak tekintsék magukat, még akkor sem tudták őket egyenrangúaknak tekinteni, mikor védelmükre szorultak. Semmi sem szomorúbb, mint az a hűtlenséggel párosult ostobaság, amellyel oly kormányok, mint Valensé és Honoriusé arra kényszerítették őket, hogy bizonyos módon a birodalom ellen fordítsák fegyvereiket. Ez valóban oroszláningerlés volt. Lehet-e azon csodálkozni, ha a barbárok Rómának rosszért rosszal fizettek vissza? Miután azok, kiket védelmeztek, a civilizált világra szabadították őket, mint idegen testek bolyongtak az óriási provinciákon keresztül durva érintkezésükkel véres sebeket ejtve. Csak szeszélyük által vezetve ezek az óriási tömegek nehéz léptekkel vonulván a birodalom egyik végéről a másikra, egy pillanat alatt megváltoztatták a politikai élet mesterséges egyensúlyát és alapjaiban ingatták meg azt az épületet, melynek védelmét rájuk bízta.

Azt gondolta volna az ember, hogy a kereszténység visszaadta a birodalomnak erkölcsi erejét és a szükséges presztizst, hogy magába olvassza a barbárokat. Kétségen kívül így lett volna, ha a birodalom elhagyva vétkeit, melyek a sírba vitték, a kereszténység újáteremtő vizeiben kereste volna a gyógyulást. Megszabadítván magát a fenyegető halál okozóitól s intézményeit ezentúl a

keresztény erkölcsök alapjára helyezve, a halhatatlan fiatalság principiumát szerezte volna meg, amely állandó jövőt biztosított volna számára. De nem így történt, és a csalóka látszat ellenére alapszabályában megátalkodottan pogány maradt. Ez a megállapítás az első látszatra talán meglepő lehet, de a keresztény egyházhoz való viszonyának alapos tanulmányozása teljes helyességét bizonyítja. Kétségtelen és tagadhatatlan, hogy egyes császárok komoly erőfeszítést tettek, hogy a birodalom és kereszténység között tartós szövetséget és barátságot létesítsenek. A milánói rendelet óta, mely a szabad vallásgyakorlatot hirdette ki, a császárok a keresztény kultusz iránti jóakarataknak számos bizonyítékát nyújtották és ugyanakkor mind jobban és jobban elfordultak a régi nemzeti kultusztól. Több mint egy évszázadon keresztül a keresztény Egyháznak nyújtott előnyök és a pogányság ellen alkalmazott szigorú rendszabályok párhuzamosan fejlődtek a törvénykönyvben.

Amíg egyrészt a hivatalos kultuszt először akadályozták külső megnyilvánulásaiban és kigúnyolták a császárok rendeletei, majd elvetették mint államvallást, végül teljesen eltiltották, addig a kereszténység a császárok és nemsokára a birodalom vallása lett, elhalmozva gazdagsággal, istentisztelete évenkénti díjazásban részesült, a templomok menedékjogát örökölte, papjai mentesek lettek a legfőbb polgári terhek alól, kivétettek a községi hivatalok, a személyes szolgálmányok, a fejadó, a polgári bíraskodás alól, nyilvános előjogaik voltak és lassanként oly viszonyok közé jutottak, hogy az állami méltóságok egyikét alkották.

A törvényhozáson is meg lehetett látni a császárok megváltozott állásfoglalását. A kereszténység, mely még akkor is, mikor üldözték és száműzték, néha befolyásolni tudta erkölcsével a törvényeket, sokkal nagyobb joggal tudta érvényesíteni befolyását mostan, mikor az ural-

kodók nyilvánosan elismerték és tisztelték. Először is azok a törvények szüntek meg, melyek határozottan érdekei ellen voltak, mint például a célibátus elleni szigorú rendeletek, melyek akadályozták a szerzetesi és papi élet szabadságát. A vasárnap hivatalos nyugalmi nap lett, a fő keresztény ünnepek karácsony, húsvét, nyilvános szünnapok lettek és a nagybőjt szent volta miatt, az összes bűnügyek szüneteltek azon idő alatt, mikor a hívők *lelkük megtisztulását várták*.¹ Az erkölcsi rendet érdeklő rendeletekben egészen új szellem honosodott meg: a törvények sokkal humánusabbak lettek és jobban tisztelték az egyéni jogokat. Néha, mint látni fogjuk, hogy feltüntessék, kinek befolyása alatt állottak, még a keresztény kifejezéseket is alkalmazták, amit bámulva találunk meg Papinianus nyelvezetében. A törvényhozó gondoskodott az erkölcsök tisztaságáról: vérfertőzésnek nyilvánította a közeli rokonok közti házasságot; tüzzel büntette a természetellenes bűnöket *az emberi lélek lakóhelyének szent volta miatt*.² A gyengébb nem szemérmét védelmezte az a törvény, mely megtiltotta, hogy a bírónak feljelentett matrónákat elhurcolják házaikból. A fiatal leányok elrablása a csábítóra, sőt segítőtársaira is, kivételesen szigorú büntetést hozott. A kötelező prostitúciót először a keresztény rabszolganőkre, majd általában megszüntették, végül szigorú büntetéssel sujtották, sőt volt idő, mikor mindenféle prostitúció tilos volt.

Ezzel a tisztasággal a szelídség szelleme is terjeszkedett, melynek jótékony hatását a törvényekben lehetett látni. Az atyai tekintély elveszítette az élet és halál feletti jogát és a gyermekek kitétele, ha nem is szünt meg, de meg volt nehezítve. Bárki a kitett gyermekek közül egyet magához vett, a törvény értelmében oly jogokat nyert felette, mint

¹ Cod. Theod., IX., XXXV. 4. és 5.

² Cod. Theod., IX., VII. 6.

volt az úrnak rabszolgája felett és a gyermekét kitevő atyának megszűnt a joga, hogy azt magáénak követelje vissza : figyelemre méltó rendelkezés ez, mely azon lát-szat mellett, hogy új forrásokat nyitott a rabszolgaság-nak, inkább a fenyegetett gyengék védelmét szolgálta. Hasonló gondolat vezérelte a törvényhozót, mikor azt a rendeletet adta ki, hogy a szegény gyermekeket állam-költségen kell felnevelni, nehogy szüleik abba a kísér-tésbe essenek, hogy megöljék őket, mert — mondja Kon-stantin —, *a gyermekek nevelése nem szenvedhet hátrányt és korunk erkölcssei nem engedik meg, hogy egy emberi teremtmény is éhen vesszék.*¹ A börtönöket enyhébbekké tették, a férfiak és nők összezárását megszüntették, minden rabnak elégséges eledelt és fürdőhasználatot biz-tosítottak és valamennyit a pap védelme alá helyezték, ki a könyörület embere volt. A vizsgálati fogság idejét leszállították, a magánbörtönöket eltiltották. Azt az urat, ki halálra kínoztta rabszolgáját, embergyilkosnak nyilvánították. Tilos volt a bányamunkára ítélték arcát megbélyegezni, mert ez beszennyezése lett volna annak az emberi arcnak, mely az égi szépség mintájára volt alkotva.² A keresztényeket nem lehetett többé a vadállatok elé dobni. Egy törvény, mely alá a történelem szent Ambrus nevét írja, elrendelte, hogy a kegyelem sugalmazásának ideje legyen a közbenjárásra, a halálos ítélet kimondása és végrehajtása között harminc napnak kell elmulnia. Egy másik úgy intézkedett, hogy a császár elleni sértő beszé-deket ne büntessék, hacsak a császár minden egyes esetben külön határozottan el nem rendelte. A halálra-ítélték vagyona legközelebbi rokonaik számára volt biz-tosítva. Sőt mi több, és ezt tarthatjuk a kereszténység leg-nagyobb győzelmének, a pogány társadalom uralkodó szen-

¹ U. o. XI., XXVII. 1. és 2.

² U. o. IX., XI. 2.

vedélye felett, a gladiatorharcokat megszüntették! Nem egy csapásra lehetett ezt a szörnyű intézményt legyőzni. Konstantin *már 325-ben megtiltotta, de végül is el kellett tűrnie*; Valentinianus csak félve merte korlátozni túlzásait; Theodozios nem merte megszüntetni őket, és míg a keresztény Prudentius hiába tiltakozott Honoriusnál, addig a pogány Symmachus pompás gladiatori játékokkal botrányoztatta a világot, melyekkel fia praetorságát ünnepelte! Egy évszázaddal Konstantin kezdeményezése után a törvények mégis csak győzedelmeskedtek a szokások felett és ez annak a Telemachus szerzetes nagylelkű áldozatának köszönhető, ki, hogy a küzdő feleket szétválassza, közibük vetette magát és akinek vére utoljára öntözte az arénát. Végül az emberi szabadságot sértetetlennek nyilvánították s míg a törvény a rabszolgaságot alapjaiban támadta meg, addig a felszabadításnak új formáját hozta be, azt az egyház védelme alá helyezte és szertartásai a templomban a püspök jelenlétében folytak le. Igazán méltó volt a kereszténységhez, hogy ezeket az aktusokat vezette és ugyancsak az ő szellemét lehet feltalálni a törvény rendelkezésében, mely rendkívüli kivétel gyanánt ezeket megengedte a vásárnapokon is, miután a szeretet nem ismer szünnapot!

De a keresztény szellemnek ezen részletes hódításai a politika terén ne ejtsenek minket csalódásokba. A birodalom nem tért meg. Pogány maradt a keresztény császárok, a keresztény lakosság és a keresztény törvényhozás mellett. Igaz, külsőleg felvette a kereszténységet, de annak szellemét nem engedte szívéhez férközni. Ott az a pogány principium élt tovább, mely, az igazat megvallva, a birodalom lelke volt. Ott az állam istenségének és ennek következményeképp az uralkodó korlátlan mindenhatóságának az eszméje a maga teljességében uralkodott a lelkeken és tovább irányította a társadalom politikai életét. A császári trónra visszaszorítva, a cézárizmus

nem engedte magát onnét eltávolítani, ahonnt a világot uralta, és ahol maguk a keresztény császárok is vagy bolondjai, vagy cinkostársai lettek. Amint pogány elődeik, úgy ők sem tudták magukat azon szó varázsa alól kivonni, mely ezer torokból kiáltotta feléjük : «Hasonlók lesztek az istenekhez !» Szívesen engedték magukat át az apotheosisnak ; nem tiltakoztak az istenítés ellen és gyakran önmaguk adtak alkalmat arra, hogy a nép imádjá őket. Ha átnézzük a keresztény császárok hivatalos aktáit Konstantintól kezdve, ha megfigyeljük a hangnemet, ahogy azokkal beszélnek, ha tanulmányozzuk az udvarnál uralkodó etikett szellemét, azt hihetnők, hogy teljesen pogány társadalomban vagyunk és semmi sem engedné sejtetni, hogy ezek az uralkodók épúgy meghajtják fejüket, mint összes alattvalóik, az irigy Isten fensége előtt.

A császár maga az isten, összes rendeletei visszhangznak azon szentségtörő címeiktől, melyeket a hivatalos hagyományból vett át örökségképen, *isteni* és *szent* jelzőit kiterjeszti mindarra, mi valamiféle összefüggésben van személyével, és úgylátszik, nem tudja felfogni, hogy amikor profanizálja az emberi nyelv legszentebb szavait, megsérti egyben Isten szentségét, kit imád és a nép szabadságát, melyet kormányoz. Igaz, hogy ezek csak pusztá kifejezések voltak és lehetséges, hogy idővel elveszítették eredeti jelentőségüket, hogy teljesen ártatlanok legyenek, mikor a császári hatalom szelleme már nem felelt meg nekik. De a császárok nem így fogták ezt fel. Az abszolút hatalom, melyet szavaikkal maguknak tulajdonítottak, az ő szemükben teljes valóság volt és azáltal, hogy keresztények lettek, ennek a hatalomnak nem volt szabad kisebbednie. Úgylátszik, nem számoltak azzal a változással, melyen ezen hatalomnak át kellett mennie, ha jó keresztények akartak lenni. Nem értették meg azt a lényeges ellenmondást, mely a pogány poli-

tika, mely kiszolgáltatta nekik összes alattvalóik testét és lelkét és a keresztény tanítás között van, mely kivonta hatalmuk alól a lelkiismeret szent területét. Meg voltak győződve, hogy az új vallás felett is ugyanazon jogaik vannak, mint voltak a régi felett. Legfőbb papjai voltak amannak, ugyanazok akartak lenni emennél is. A történelem telve van a zsarnokok ilyfajta törekvéseivel, kik minduntalan elfelejtették, hogy a kereszténység a léleknek az állam alóli felszabadítását hirdetve, véget vetett a császárok vallási küldetésének! Nem tudták felfogni, hogy lehetséges oly jog is, amely nincs a császári címmel egybekötve. Az ő hatalmuktól független lelki társadalom, mely Istentől nyert megbízás alapján önmagát kormányozza, az összes keresztény fogalmak között a legérthetlenebb volt az igazi római számára és elmondhatjuk, hogy a császárok ezt sohasem értették meg. Az Egyház szerintük az állam egy részét képezte és következtetésképpen az ő rendelkezésük alatt állott; méltatlankodtak, hogy nem akarta ezt elismerni és minden az ő szégyélyük elleni ellenkezés szemükben hálátlanság és lázadás volt. Hát azért tisztelték, védték, emelték hivatalos intézmény rangjára, hogy ennyi jótéteményért ellenkezésel fizessen, mit sohasem tett volna a pogány vallás? Még arról sem volt szabad vitatkozni, mily határok között tartozik nekik engedelmességgel. *Az én akaratom helyettesíti a kánonokat,*¹ feleli naivan Konstantin azoknak a püspököknek, kik az Egyház törvényeire hivatkoztak, hogy ne kelljen egy igazságtalan rendeletet aláírniok. Hűséges fordítása volt ez Ulpianus alapelvének: *Quod principi placuit habet vigorem.*

Nagyon is számot kell adnunk erről a mindenható előítéletről, mely a keresztény császárok gondolkodásán

¹ Szent Ahanáz, *Historia arian. ad monachos* 33. és 34. fej.

uralkodott, ha némileg is meg akarjuk érteni azok viselkedését az egyházzal szemben. Világi pápákká tették magukat és ez a cím minden kétségen kívül állott szerintük, kik egyébként csakis annak a javára akartak hatalmukkal élni. Tagadhatatlan, hogy nagy buzgósággal és lelkesedéssel igyekeztek betölteni azt a különös főpapságot, melyet önmaguknak tulajdonítottak. Ropant sokat fáradoztak rossz dolgokért és sokszor elhanyagolták az államügyeket, hogy zavart okozzanak az Egyház ügyeiben. Kineveztek és letettek püspököket, patriárkákat kreáltak, zsinatokat hívtak egybe, meghatározták azok napirendjét, határozatokat diktáltak és erőszakkal kényszerítették a zsinati atyákat azok aláírására, sőt császári tekintélyük alapján még hitvallásokat is hirdettek ki, melyeket mint egyedüli hit-szabályokat a népekre erőszakoltak, míg szeszélyüknek engedve, azokat újra meg nem változtatták! Egy ötödik századbéli krónikás szerint az összes egyházi ügyek a császárok kezében voltak, mióta azok keresztények lettek.¹

Nem nagyon szükséges megemlíteni, hogy a keresztény egyház nem fogadhatott el ily függést új híveitől. Az ellenállás számára kötelesség volt; az ellenségeskedés nem is váratott sokáig magára. Az Egyház, az igazat megvallva, félelem nélkül nézhetett ellenfeleivel vívott küzdelme kimenetele elé, hisz azokat már legyőzte és győzelme jeléül Istenének szolgálivá tette! Másrésről azonban a harci feltételek az ő hátrányára változtak meg. Konstantin idejétől kezdve az egyházba a haszonlesők egész serege tódult, kiket vonz a győzelem, de akik csak kárára és szégyenére lesznek a győzőnek. Hiába öntözte ezen kétes megtérők homlokát a keresztvíz: megtartották és maguk körül terjesztették a római

¹ Socrates, Hist. eccl., V. prooem. in fine.

társadalom szomorú hagyatékát: a szellem és szív romlottságát és nagyon is rosszul érezték magukat Jézus Krisztus szigorú seregében. Büszke szellemek megalázva, mert nem volt több joguk az Egyházban, mint a szegény és közönséges tömegnek, szónokok és szofisták méltatlankodva a keresztény dogmák változtathatlansága miatt, melyek az igazság gyűlöletes korlátai közé szorították őket, kicsapongók, kiknek élete állandó tiltakozás volt az evangéliumi erkölcs szabályai ellen, mindezen emberek, kik csak kényszerűségből voltak keresztények, türelmetlenül hordták az Egyház igáját és csak a tévtanokban találták meg a kereszténység elviselhető formáját. Annyiféle volt a tévtan, mint amennyi volt az emberi szenvedély. Minden bűnnek, minden tévedésnek megfelelt valamely szakadár csoport, mely elrejtve, a vallásos társadallomban tanításának vagy erkölcstanának leglényegesebb pontjait, gonoszul aláasta. Mindazon tisztátalan elemek, kiket a közszellem hullámai sodortak az Egyházba, azzal álltak bosszút, hogy valami zavart támasztottak benne.

Ép azért volt az arianizmus az összes tévtanok között a legnépszerűbb és leghosszabb életű, mert legjobban megértette ennek a belső pogány ellenhatásnak a jellemét. Egészen különös szerencséje volt. Sehol sem volt és egy csapásra mindenütt felütötte fejét, mintha a különböző törekvések, melyeket életre hívott, csak a parancszo-ra vártak volna, hogy kijelentsék összetartásukat és együtt dolgozzanak. Teljesen racionalista alapokon nyugszik. A hívők két legfőbb tekintélyén, az Egyházon és hagyományon mosolyogva, az egyéni észre hivatkozik, az okoskodásra támaszkodik, szillogizmusaival harcol a dogmák ellen és a kinyilatkoztatás fényét az emberi értelem álmodozásaival és örületeivel helyettesíti. A görög szellem összes szellemes mélységei, valamint a változhatatlan igazsággal szembeni szemtelen

megvetése feltalálható szavaiban, veleértetődikjeiben, kétértelmű kifejezéseiben, ruganyos formuláiban, üres és hullámszó dogmaiban. Vezetőinek legnagyobb része igazi leszármazottja a szónokoknak és szofistáknak, kik egyedül a profán ókorból táplálkoztak, jobban ismerték Aristoteles *Kategóriáit*, mint a Szentírást, járatosabbak voltak Euclides, Galienus vagy Theiphrestes műveiben, mint a szent atyákéiban.¹ Rendkívüli szó-bőveléssel és hamis tanultsággal felruházva, az arianizmus tudósai nagyon könnyen elkápráztatták az olyan hallgatókat, mely mindenkor kész bámulatában hasra-vágódni akármelyik virtuóz előtt. Csodálatos módon értettek azon mozgékony és felületes lelkek irányításához, amilyenek voltak legnagyobbbrészt azok, akik a görög szellem levegőjét szívták magukba. Hízelttek nekik, hogy őket is meghívták a theológia kidolgozásához; a tömeg számára tanaikat költeményekbe és tréfákba öltöztették;² mélységes megvetést öntöttek beléjük azon nehézkes és köznapi lelkek iránt, kik vitakozás nélkül elfogadták a nélkülük készült dogmákat.

Óriási eredményt értek el az összes világi körökben. A szellemi kultúra bizonyítéka volt, ha valaki az arianizmust vallotta. Mily fölényes sajnálkozással tekinthettek a szekta kiválóbb szellemei koruk vallásos társadalmára, mikor okos kísérletezéseikkel sikerült annak hitét megváltoztatni és tudtán kívül tévedésekbe vezetni! Ezek a mesteri zsonglőrök kitűnően értettek ahhoz, hogyan lehet gonoszul valamely orthodox kifejezésbe alig észrevehető változtatással az eretnecség lényegét átültetni és gyökeresen felforgatni, egyetlen betű hozzáadása vagy elvétele által az Ige, vagy Szentháromság

¹ Eusebius, Hist. eccl. V, 28; Socrates, i. m. II. 35. és 46; IV. 71. V. 24; VI. 22 és VII. 7.

² Socrates, VI. 8.

természetének fogalmát. A niceai zsinat *ὁμοούσιος*-át *ὁμοιοούσιος*-szá, vagy az Igére vonatkozó *ὑπερνημέσιος*-t *ὑπερνημέος*-szá változtatni szerintük semmi sem¹ volt, de az arianizmus győzelme éppen abban állott, hogy valami látszólagos csekélység által el tudta takarni a súlyos csapásokat, melyeket a keresztény tanra mért. «Szóharc», felelték azoknak, kik tiltakoztak ezen hamisítások ellen és az ostoba semmitsejtők mindjárt készen voltak, hogy az igazhitűekre hárítsák a *felelősséget azokért a botrányokért*, melyeket az *iotáért* való küzdelem okozott.

Az arianizmus alapjában közömbös levén a tanokkal szemben, egyforma könnyűséggel változtatta azokat a pillanat szükségletei szerint, csak egy dologban volt következetes, t. i. hogy irtózott az Egyház tekintélyétől. Egymásután fogadta el a legellentétesebb hitvallásokat, fenntartva magának, hogy később körmönfont magyarázatokkal elvethesse azokat, de nem szűnt meg elkeseredéssel harcolni azon erő ellen, mely a keresztény közösségben a tanítás egységét és állandóságát biztosította. Sohasem volt hajlandó arra, hogy az Egyházban elismerje a saját előjárói által kormányozott független társaságot, melynek joga van parancsolni az értelemnek és igazi jellemét az a radikális ellenkezés árulja el, mellyel állandóan küzdött azon keresztény elv ellen, mely különbséget tesz a kétféle hatalom között. A császárok előtti szolgálai meghajlása az ariánusoknak époly nagy volt, mint az Egyházzal szembeni szemtelensége. Az ő számukra az maradt, mi volt pogány alattvalói előtt,

¹ Ezen első változtatás az *egylényegűség* helyébe egyszerűen *hasonló lényegűséget* tett, miáltal egy tollvonással megszűntette a Szentháromság dogmáját; a második *teremtett* Igét téve a *nemzett* Ige helyébe, tagadta annak istenségét. Mi maradt itt még meg a kereszténységből?

megtestesült isten, minden jognak a forrása, sőt még attól sem riadtak vissza, hogy, mint Eusebius az ő méltatlan *Vita Constantini*-jában tette, az igazi (apotheosis) istenítésben részesítsék. Azt a vallásos tekintélyt, melyet megtagadtak az Egyháztól, minden nehézség nélkül neki adták; a keresztény társadalom legfőbb fejének tartották és az *általános püspök* szentségtörő címével üdvözölték.¹ «Micsoda, kiáltják nekik győzelmes gúnnyal az igaz hit védelmezői, ti tagadjátok Isten Fiának, az Igének örökkévalóságát és a császárt mint *örök urat* tisztelitek!»² Ám ép ebben a pogány hagyományokhoz való tiszta és egyszerű visszatérésben állott az arianizmus lényege. Szerintük nem létezett lelki hatalom, csak császári mindenhatóság, mely a keresztény lelkiismeretnek diktálta a szeszélye szerint változó törvényeket és fegyveres kézzel döntötte el a dogmatikai vitákat. Ez talán néha egy kissé terhesnek látszott, de legalább lerázták az Egyház igáját és különben sem lehet soha elég drágán megfizetni az emberi szellem felszabadítását.

Igy támadott fel a pogány cézárizmus az ariánus eretnekség védelme alatt. Felesleges mondani, hogy a császárok nagy része igen nagy örömmel fogadta ennek a szektának a terjedését. Megszelidített kereszténységet hirdetett ez, mely nem zavarta nagyravágásukat; ők és eunukjaik nagyon is magukévá tették ezt a palotakereszténységet, mely oly készségesen hajtotta nyakát a szolgaság igájába. Az ariánus főpapok között egyébként engedelmes egyéneket találtak, kik telve voltak tisztelettel a császári bíbor iránt és akik sohasem engedték volna meg maguknak, mint tették a katolikus püspökök, hogy időszerűtlen megkülönböztetést tegye-

¹ Eusebius, *Vita Constantini*, I. 44.

² Sozomenus, *Hist. eccl.*, IV. 17.

nek a császár és Isten jogai között. Támogatták is Konstantin közvetlen utódai az arianizmust, mint az igazi keresztény vallást és nem rajtuk mult, hogy az egész birodalomban ki nem szorította az igaz hitet.

Az Egyház ekkor ismerte meg először egyes tagjaiban azt a megaláztatást, amelyben nem volt része a pogány császárok alatt. Püspökei a világi hatalom által kinevezett letehető tisztviseleőkke változtak át ; zsinatai, melyeken császári biztosok elnököltek, fegyveres fenyegetés kényszere alatt oly javaslatokat tárgyaltak, melyeket a bizánci palota előszobáiból küldöttek. Az intrika intézkedett kedve szerint az egyházi méltóságokkal és az Isten ígéje nagyon gyakran csak a szofisták és udvaroncok tisztátlan száján keresztül jutott a hívőkhöz. Kegyesztettség, számkivetés, börtön lett az osztályrésze azoknak a főpapoknak, kik tudatában voltak méltóságuknak és szerencsések voltak, mikor a pokoli csellel szőtt kegyetlen rágalmak nem zudították rájuk a hatalom szigorát, vagy a tömeg ellenségeskedését. Ehhez a titkos és képmutató üldözéshez gyakran erőszakoskodások járultak. A labarum uralma alatt újra keresztény vér folyt, mint Diocletianus idejében és a nagy városok tanui lettek azon szégyenletes látványoknak, amelyekben a hívők azon kínokat szenvedték, mint az első három században. A keresztény név összes ellenségei felkeltek telve reményekkel, hogy résztvegyenek Jézus Krisztus igazi tanítványai ellen indított harcban. Ha azt akarjuk tudni, melyik csoport maradt hű az evangélium tanításához, elég azt néznünk, melyik oldalhoz csatlakoztak a gyűlölet csálthatatlan ösztönétől vezettetve a zsidók és pogányok ebben a tőlük teljesen távolálló küzdelemben. «Üdvözlégy, Serapis kedvence», kiáltották Alexandria pogányai az ariánus Lucius püspöknek, mikor oda bevonult és ez a kiáltás mint öntudatlan, de mégis rettenetes ítélet hallatszik az egész történelmen keresztül,

melyet saját szövetségesei hoztak az ariánus eretnekség ellen.¹

A birodalom erőfeszései azonban ez alkalommal is eredménytelenek maradtak. Ellenségét, melyet nem tudott kiirtani, míg telve volt életerővel, nem sikerült megfékeznie most, mikor már gyengének érezte magát és azt csak eltakartan támadta. Még az a kereszténység is, mellyel elvénült arcát kendőzte, annak a győzelmes principiumnak adott tisztelet volt, melyet útjában akadályozni akart. Tagadhatatlan, hogy aratott részleges győzelmeket is, melyek csalódásba ejtették harcának végleges kimenetele felől. Nem egy pontban meggyengítette a keresztény társadalom ellenállását; mint a pogány-üldözések bizonyos számú gyengeséget és hitehagyást okozott, több provinciában siettetett annak az erkölcsi betegségnek hatását, mely a kereszténység és civilizáció megszűnését vonta maga után; sőt még azzal is dicsekedhetett, hogy szerencsésebb volt, mint Decius és Galerius és hogy az egész Egyház lábai előtt feküdt. A kereszténység fényes történetében van egy sötét óra és ez az, amelyben a zsarnok Constantinus uralma alatt az összes igazhitű püspökök a száműzetésben voltak szétszórva, minden ellentállás megtörve, minden belátás elnyomva, a vallásos élet világító csillaga kioltva látszott lenni és amikor szent Jeromos szerint az egész világ rémülten ébredt arra, hogy ariánus!² Kétségtelen, hogy azok, kik jelen voltak a riminii zsinat sajnálatos jeleneténél és akik látták meghajolni Hosiust és hallottak magának Liberiusnak tévedéséről, abba kísértésbe eshettek, hogy kétségbeessenek az Egyház jövőjéről: mert dicsősége sohasem részesült nagyobb megaláztatásban, életerejét sohasem érte kegyetlenebb támadás.

¹ Theodoret., IV. 19.

² Szent Jeromos, Dialog. adv. Luciferian., 19. fejt.

De, míg a birodalom átengedte magát az egynapos győzelem mámorának, a föld kicsúszott lábai alól és gyökerei elszáradtak a földben. A pogányság, melynek politikai kifejezése volt és amely nélkül nem tudott élni, mint a gyümölcs nem tud élni az őt termő fa nélkül, hirtelen elpusztult és különös ellenmondásképen ép ő mérte arra a legkegyetlenebb csapásokat. Megfosztva attól a tekintélytől, melyet a közhatalom fensége nyújtott neki, a régi nemzeti kultusz csak utálatot és megvetést keltett. Az emberi lelkiismeret fellázadt véres és tisztátalan szertartásainak erkölcstelensége ellen és elpirult amiatt, amit oly sokáig tisztelt. A keresztény hitvitázók nyomán nappali világosság hatolt a régi templomok szentelt sötétségébe és a maga mezítelenségében mutatta be a pogány kultusz hiábavalóságát és csalásait. A félrevezetett népek felemelt fővel léptek be az egykor annyira rettegett szentélyekbe és járták körül azokat az istenségeket, melyek előtt nemzedékek estek a porba. Szalmával és rongyokkal kitömött bálványokat, fa marionetteket találtak ott, melyek belsejét pókok és egerek foglalták el, továbbá üres kolosszusokat, melyek szemeit zsinórral lehetett kinyitani és becsukni és amelyek belsejébe papok rejtőztek, ahonnan az istenek nevében hamis jóvendőléseiket mondták. Ezeket a nevetséges és trágár jelvényeket most Kelet nagy városainak utcáin keresztül hordozták a nép hahotája mellett és ismételték a zsoltáros szavait: «A pogányok bálványai az emberi kéz munkái, szemeik vannak, hogy ne lássanak, szájuk, hogy ne beszéljenek, füleik, hogy ne halljanak».¹ Az Alpok csúcsain Theodozius katonái nevetve tépték ki Jupiter kezéből.

¹ Eusebius, *Vita Constantini*, III. 54—58; u. a. *De laud. Constantini*, 8. fej.; Socrates, III. 2. és V. 16.; Sozomenus, II. 5. és VII. 15.; Theodoretus, V. 22; Rufinus, II. 22, 24, 25.

az aranyvillámokat¹ és Rómában magában a Vesta-templomban tépték le az asszonyok az istennő nyakláncait és tették saját nyakukra.² Maguk a pogányok halmozták el gúnnyal Julianust, mikor az áldozatokat akarta visszaállítani.³ Mufattak ezen a mézároslegényen, ki véres kötényében állandóan a vadállatok beleiben turkált és pénzein, melyeken egy hátára fektetett bika volt, amint mondták, annak a világnak a jelképe, melyet a pogány császár buzgósága a fejetetejére állított.⁴

A közvélemény gúnyától üldözve, a haldokló vallás mindinkább babonás szertartásokba süllyedt, ahova csak a nagyon is kétes hívők állandóan csökkenő csoportja követte. A kultusz helyét a szellemidézés foglalta el; a legelterjedtebb vallásos ténykedés a varázslat lett és a legkiválóbb egyéniség, kit a pogány világ e korszakban magáénak mondhat, Jamblichus volt, ki épolly joggal nevezhető bűvésznek, mint bölcselőnek. Jellemző az a szemfényvesztés, amelyhez Maxentius azon napokban fordult, melyek a Konstantinnal való végleges küzdelmét megelőzték! Amíg egyik oldalon az imádság és Istenbe vetett bizalom tartotta fenn a szent lelkesedést, addig a másik részen szellemeket idéztek, áldott asszonyokat vagdaltak szét, újszülött gyermekeket fojtottak meg és vadállatok belső részeiből olvastak! A század vége hasonló látványt nyújtott, mikor az utolsó pogány trónkövetelő, Eugenius a szónok, mert harcbaszállni a győzelmes Theodoziussal. A politikusok, kiknek kezében csak eszköz volt, nem ismertek hatásosabb és érdemszerzőbb ájtatosságot a *taurobolium*-nál; érdekes megmagyarázni a törvények által tiltott kultusz ezen ünne-

¹ Szent Ágoston, De Civitate Dei, V, 26.

² Zosimus, V. 38.

³ Sozomenus, V. 19.

⁴ Eusebius, Vita Constantini, I. 36. és 37.

pélyes tevékenységét. Aki a taurobolium áldásait akarta elnyerni, átluggatott deszkákkal fedett gödörbe feküdt, amely felett egy bikát fojtottak meg és az állat meleg vére a hívőre csepegett, ki azt a megtisztulás zálogának tartotta. Ebből az utálatos gödörből lépett ki egy napon véresen a jeles Nichomachus Flavianus, a pogány párt büszkesége és reménye, kitől tanácsot kért Eugenius és akit még maga Theodozius is tiszteletben tartott.¹

A pogányság nem jött ki vele: annak ütött utolsó órája. Elpusztításához nem kellett már egy évszázad. Mihelyt nem védték a törvények, eltűnt a szívekből. Konstantin megtérése halálos csapást mért rá. Amint elhagyták a császárok, rögtön elárulta a tömeg, amely előző nap még tömjént égetett oltárai előtt és a keresztények üldözői bizonyára nem voltak az utolsók, kik a kegyelem hatásait érezték lelkükön. A negyedik század közepétől kezdve bálványai csak a falvakban találtak imádókra és a pogányokat és falusiakat egy szóval nevezték (paganus). Soha vallásos tannak nem volt nyomorultabb bukása. A dicsőség egyetlen sugára sem esett a haldokló pogányságra. Szerencsétlenségét senki sem könnyezte meg, vértanuk és hitvédők nélkül mult ki a közömbös világ szemeláttára abban a pestisszagú lyukban, melybe utolsó főpapjainak méltóságát temette.

A kereszténység nagyon is olcsó győzelmet arathatott volna, ha nem lettek volna más ellenségei, mint az exaltált Julianus és Nichomachus. De ha a pogányság mint vallás meg is szűnt, továbbra is megmaradt, legalább is a társadalom felsőbb rétegeiben mint bölcselet és társadalmi irányzat. Megelégedett a bölcseleti ellenzék negatív jellegével és mindazok vallása lett, kiknek egyáltalán nem volt vallása. Ki nem volt keresztény, csat-

¹ A IV. századból származó névtelen szerző költeménye, melyet Morel adott ki 1868 júniusban a *Revue archéologique*-ban.

lakozhatott hozzá. Mindazokat, kik az Egyházon kívül állottak, a pogányság utolsó védelmezőinek tartották. Ezen csoportnak, mint magától értetődik, nem annyira tagjainak száma, mint inkább azok egyénisége és társadalmi állása kölcsönzött tekintélyt és az uralkodó vallásokkal szemben nagyon elővigyázatosnak kellett lennie. Bizonyos mérsékelt racionalizmust vallottak azok, mely komoly pártatlanságot színelt a vallásos pártokkal szemben és amely, mint az akkori korban mondták, nem óhajtott nyilatkozni az *istenség* természete felől. Egyébként nagyon szerették a türelmességet és mérsékletet tanácsolni, amit a vértanúk unokái csak gúnnyal tudtak hallgatni.

Egy szóval a vallásos eszme nem igen kínozza a kereszténység ellenségeit. Az ellene táplált ellenszenvnek egyeseknél az irodalomszeretet, másoknál pedig a hazafiúi érzelem volt az igazi oka. A pogány irodalom megőrizte uralmát a képzelet felett. Sok irodalmilag képzett ember a klasszikus emlékek által lebilincselve azt hitte, hogy hű maradt a régi istenekhez, pedig csak az irodalmi formákhoz ragaszkodott. Egész gondolkodásuk a pogány mythologia varázsköreiben mozgott. Szinte lehetetlen volt a kereszt lábaihoz vezetni azokat az embereket, kiket mindaz elragadott, amit a kereszténység átkaival sujtott. A világi irodalom sokkal sikamlósabb talaj volt, semhogy keresztény ember azon veszély nélkül léphetett volna arra, hogy a sárba ne csússzék. Csak jellemének elárulásával léphetett be az akadémiai szentélyekbe, mert a negyedik század muzsái csakis a nehéz hiábavalóságokban és ocsmány képekben találták örömüket, ami nem igen volt összeegyeztethető azzal a komoly szellemmel és teljesen tiszta gondolkodással, melyet Krisztus az ő követőitől megkívánt. Vajjon ki gondolhatott volna keresztény költőre, mikor Ausonius erkölcsstelen házassági költeményét olvasta? A trágárság, igaz hogy ezeknél csak irodalmi szokás volt, mint ahogy az maradt

annak az olaszországi püspöknek, Ennodiusnak költeményeiben is, ki prózában nagyon épületes beszédekert, mint költő pedig a legszenyesebb epigrammokat írta Pasiphaë bikájáról. Semmi sem mutatja jobban, mint ez a példa, hogy mennyire nem volt összeegyeztethető akkor a keresztény hitvallással az irodalmi élet.

De mivé lettek ezek az irodalomtanárok és ezek az ékesszólás mesterei azon a napon, melyen a Galilei szigorú és szomorú tanítása elnéptelenítvén az Olympust és a természet, egy csapással kiszárította sugalmazásuk és jövedelmük forrásait? A szív és lelkiismeret híján az érdek és hiúság parancsolták nekik a hűséget a régi kultuszhoz. Foglalkozásuk teljesen pogány volt és így bizonyos mértékben a dekadencia kényszerítette őket arra, hogy maguk is pogányok legyenek. Ismeretes, mily feltűnést keltett egyiküknek, a híres Marius Victorinusnak a megtérése Rómában, ami hallatlan dolognak látszott! Szerencsétlenségükre, ha a rétorok szórakoztatták is még az embereket, meggyőzni nem tudták többé őket. Erőltetett buzgóságuk és mesterkelt lelkesedésük hidegen hagyta azokat. Még a mythológiáért sem tudták fellelkesíteni, mikor a császári trón a kezükbe került annak a fiatal naiv és rendíthetetlen pedánsnak a személyében, ki Homéros tanítványai közül a császári trónra tévedt.

Több tiszteletet érdemel azon szellemeknek a családja, kiket a hazafias érzelem kötött a pogánysághoz. A régi kultuszban mindazon dicső emlékek képviselőjét látván, amelyekkel elválaszthatatlanul össze voltak forrva, az lett a meggyőződésük, hogy a birodalom csak az által menthető meg. Az állandó visszaesés látványa, melynek okai sokkal mélyebbek voltak, semmint hogy az akkori emberek azokat megláthatták volna, sokban erősítette ezen meggyőződést. Szerintük a közveszedelem onnét származott, hogy elhagyták a nemzeti kultuszt és Róma csak akkor nyerheti vissza régi hatalmát, ha visszatér

isteneihez. De hogyan vezethette volna vissza a birodalom zászlai alá a győzelmet, mikor ennek az istennőnek a szobrát a keresztény püspökök felszólítására eltávolította a szenátus ülésterméből? Így argumentáltak a negyedik század utolsó napjaiban a pogány hitvitatók. Miután ez a bizonyítás kizárólag politikai alapokra volt fektetve, teljesen hidegen hagyta a szíveket. Symmachus hite hasonlít ahhoz, melyet Cicero vallott és amelyet Varro hirdetett: a hazát imádták ezek a kiváló polgárok isteneikben és Róma nagysága volt az ő egyedüli vallásuk. De elérkezett az óra, amikor az ilyen vallás már nem elégítette ki az emberi nemet.

A birodalom közben hasonlónak lévén megtagadott isteneihez, elérkezvén az öregség és tehetetlenség ugyanazon fokára, oly elgyengülést mutatott, hogy még legbátrabb imádkóit is megrémítette. Az örökkévalóságába vetett hit elveszett és közeli végének sejtése mind erősebb lett. Azt kezdték beszélni, hogy a tizenkét keselyű, melyet Romulus a Palatinus felett látott, azt a tizenkét évszázadot jelentette, melyre Róma hatalma kiterjedt és hogy uralmának utolsó százada már megkezdődött. Akkor volt az általános levertség, hogy egyik író e korban szemére vetette I. Leónak, hogy egy szaracén hercegnek megengedte, hogy Konstantinápolyba jöjjön, a császár kezéből átvenni az investitúrát: nem lett volna szabad, mondja, ennek a barbárnak megengedni, hogy saját szemeivel győződjék meg a birodalom gyengeségéről és szegénységéről. Gondoljunk csak vissza arra, hogy félszázaddal előbb a tisztelet és bámulat mily benyomást keltett annak a barbárnak a lelkében, kit a főváros fogadott és meg tudjuk ítélni Nagy Theodozius óta a visszaesés lejtőjén megtett út nagyságát.¹

¹ Malchus, Excerpt. ex legatt. gent., 333. 1. (Corpus script. byzant.)

És vajjon nem kellett-e kétségbeesni annak, ki a közügyek menetét szemlélte? A császár szálnalmas látványt nyújtott. Gyermekeké lett isten volt. A császári örület nem, mint egykor, a világot utálattal eltöltő gonosz-tettekben nyilvánult nála, hanem gyermekes bolondságokban, melyeken a világ nevetett. Címekkel és játékszerekkel szórakozik, nagyságának szemléletébe merül és mindennap szentebb és fenségesebb nevet talál ki, hogy azzal nevezze magát a halandók előtt. *Szent fenségének hajnaláról és a földet besugárzó istenségének jénýéről beszél.* Honorius néhány évvel az előtt, hogy Alarich elfoglalta Rómát, azzal dicsekszik diadalívén, hogy a gótokat *mindörökre* megfékezte; II. Theodozios törvénykönyvében elárulja, hogy *fenséges gondoskodásában éjjel-nappal az emberi nem sorsával foglalkozik* és Majorianus *örökkévaló* törvényeket hoz.¹ Egy császári testőrparancsnok, méltó szolgája urának, azt állítja, hogy államérdekből meg szabad szegni az Isten előtt tett esküt, de sokkal nagyobb bűn lenne a császár fejére tett esküt meg nem tartani.² A birodalom legszentebb törvényei a palota etikett-szabályai voltak. Egy napon az egész világ elbámult: az uralkodó orvosa fenséges betegje ágya mellé mert ülni! A hír Bizáncból elterjedt az egész római világban és a korszak krónikája, mely csak szerencsétlen háborúkról és elveszített provinciákról tudott beszámolni, mint általános szerencsétlenséget könyvelte el ezt az eseményt.³ Eunukok és felcicomázott udvaroncok tömege vette körül a fenséges császári bálványt és olyanféle titkos, de mindenható szenátust alkotott körülötte, mely vele vagy általa, vagy nélküle

¹ Mabillon, *Analecta*, IV. 359. l. Novell. Theodos., I. 1, 1; Novell. Majorian., tit. IV.

² Zosimus, V. 50. a vége felé.

³ Marcellinus, *Comit. Chronic.*, 462. év.

is kormányzott. Ezek után jött hierarchikus csoportokba osztva a hivatalos világ, amelyek mindegyikének külön cím járt ki. Rosszul járt az a tudatlan, ki eltévedt a Nagyságoknak, Mélységeknek és Kegyelmességeknek a labirintusában és aki hanyagságból nem adta volna meg minden egyes mandarinnak azt a címet, melyet a császári almanach neki kijelölt !

Ezeknek a tisztviselőknek a világa alkotta a birodalmat. Ha ez az ő automatikus forgását rendben elvégezte, minden jól ment. Mintha ez az okos szerkezet csak önmagáért lett volna, az emberiség pedig azért, hogy ennek mozgásához a szükséges eszközöket megadja. És mozgott is szakadatlanul ! A császár tovább hozta a törvényeket ; többet, mint bármikor. Theodozius törvénykönyve után ítélve, mely tucatszám tartalmazza az ugyanazon tárgyra vonatkozó törvényeket ; de a törvényhozásnak ez a lázas tevékenysége nagyon hasonlít ahhoz a szívhez, melynek verése annál gyorsabb lesz, minél jobban gyengül az életereje. A törvényeknek nem engedelmesskedtek, mert az államhatalomnak nem volt meg a kényszerítő ereje és mert nem volt azon a magaslaton, melyen lennie kellett volna. A gazdasági viszonyokról csak akkor tudunk magunknak helyes fogalmat alkotni, ha tudjuk, amit a történetíró Sokrates beszél el, hogy amíg Phrygiában éhség pusztított, addig Konstantinápoly bőségben tobzódott.¹

A birodalom gyorsan elnéptelenedett. Hiába igyekezett a provinciák vérszegénységét mindig bőségesebb germán vérátültetéssel gyógyítani : a római földre telepített gyarmatosok barbárok maradtak ott és az elnéptelenedés a nyomorral együtt terjedt továbbra is. Szomorú előjel volt az állandó adóelengedés ! A negyedik század vége felé Olaszország szívében, a *bolíognak*

¹ Sokrates, IV. 16.

nevezett Campaniában 500.000 hold föld feküdt gazdátlanul.¹ Étruria és Latium partjain a malária terjedt. Számos provinciában a villák romjain erdők nőttek és a természet barbársága megelőzve a népekét, elárasztotta a civilizált vidékeket. Galliában a termékeny szőlőtermő vidékek elvadultak, a katonai utak gondozás hiányában elromlottak, az eltömött vízfolyások mocsarakká váltak, a farkasok és egyéb vadállatok akadály nélkül mehettek egész a városok belsejébe.² A rajnai és dunai határok rémes látványt nyújtottak; a föld romokkal tele, a városok felperzselve és elhagyva, a mezőkön a halottak csontjai fehérlettek.³ A közeli betörés legkisebb hírére a fenyegetett vidékek lakói fejvesztve menekültek, mint hazátlan nomádok a birodalmon keresztül!⁴ Valahányszor az ember az eseményekről fel tudja emelni a fátylat, valahányszor egy kortanunak szavait hallja, szívszagató látvány tárul szemei elé, mi lenne akkor, ha mindent tudna! Mily szomorú világot vet például a társadalmi viszonyokra Valentinianusnak 364-ben kiadott ama törvénye, mely megtiltja a pásztoroknak, hogy lóra üljenek, csak azért, hogy lehetetlenné tegye rablási szándékaikat!⁵ Az ilyfajta veszedelmek kényszerítették a földműves-osztályt, mely legtöbbet szenvedett, hogy végre széttörje igáját. Kétségbeesésükben fegyvert fogtak és Galliában és Hispaniában bagaudok neve alatt szervezkedtek ezek a rettenetes parasztforradalmárok, kik nagy mértékben egyengették a betolakodók ügyét. Attila nem volt oly félelmes szá-

¹ Cod. Theod. XI., XXVIII. 2.

² Incerti gratiarum actio Constantino dicta, 6. fej. Toursi Gergely, Historia Eccl. Francorum, II. 34. — Sid. Apoll. Epist., VII. 1.

³ Priscus, Fragmenta, 171 lap. (Corpus script. byzant.)

⁴ Cod. Theod. X. x. 15.

⁵ Cod. Theod. IX. xxx, 2. és 5.

mukra, mint a cézár : azért örömmel üdvözölték a barbárok megérkezését, kiktől, mivel mindent elpusztítottak, azt várták, hogy az ő láncukat is bizonyára széttörik.

A világ ezeitig nem látott hasonló látványt. Az ember erőszakkal széttörve a társadalmi szerződést, lemondott a civilizáció örökségéről, hogy a kétségbeesés örületében visszamerüljön abba a barbárságba, amelyből tizenkét évszázad fáradságos munkája után lépett ki. Ezt a megkapó és tanulságos leckét hagyta az ókori társadalom rendeltetésének végére érve az utódokra, hogy legyen miről elmélkedniök. Ebben a gyászos pillanatban, melyben az emberiség felébredve isteni álmából, belátta, hogy helytelen utakon járt, érdekes meghallgatni sírkozását, melyet egyik kortársa fejezett ki felülmulhatatlan mélységgel és igazsággal.

Egy napon alázatos és remegő követség ment a vad Attilához, hogy felkeresse a Duna partján épült fővárosában. Ennek a különös városnak utcáin járkálva, mely tulajdonképen tábor volt, a követség egyik tagja — ki nem volt más, mint az elbeszélő — meglepődött, mikor egy barbár ruhába öltözött ember görögül köszöntötte. Társalgásba bocsátkozott vele és megtudta, hogy az, ki megszólította, görög kereskedő, ki, mint az általános pusztulásnak egyik áldozata, a hunokhoz menekült s ki boldog és gazdag lévén, örült új helyzetének, mert itt megtalálta azt a három dolgot, mi a birodalomban nem volt feltalálható : a szabadságot, a biztonságot és jólétet. Ez az új barbár sötét és szomorúan igaz képét rajzolta annak a sok bajnak, melyet a római uralom alatt el kellett szenvednie. Az egyéni szabadság korlátozása, az állam védőinek gyávasága és tehetetlensége, az adóknak kérlelhetetlen szigorral való behajtása, az igazságszolgáltatás gonoszsága, mely csak a szegényeket és gyengéket büntette, a gazdagoknak pedig pénzért szabad utat engedett, íme ezeket a vádakat hozta fel

ez az ember a birodalom ellen, kinek élete ékesszólóbb vád volt, mint a szavai. Priscus válaszolni akart, de valószínűleg tekintve a tárgy súlyos voltát, nem utasította vissza megszólítójának nagyon is igaz kifakadásait, hanem ösztönszerűen elhagyván a vitatkozás terét, nem a meglevő római társadalmat védelmezte, hanem azt dicsérte, amilyennek lennie kellett volna. Az ideális civilizáció elragadó képét vonultatta el szemei előtt; elszámlálta mindazon jótéteményeket, melyeket neki köszön az emberiség: az okos és előrelátó törvényhozást, az érdekeit szolgáló intézményeket, az igazságot szolgáló felvilágosult törvényszékeket, a határokon harcoló hadsereget, mely védi a munkást, kinek verejtéke növeli a közvagyon, a szabadságot, mellyel mindenki rendelkezik vagyonával, végül a kifinomult római szokásokat, melyek oly kiáltó ellentétben vannak a hunn vadsággal. Az új barbár nagyon is jól tudta, mennyire távol áll a valóság ettől a fenséges álmoképtől; mégis pusztá hallatára honvágy fogta el új környezetében a civilizáció után és mélyen meghatva, könnyező szemekkel így válaszolt: «Bizony kiváló dolog a római civilizáció, de a mostani kormányok nem oly bölcssek, mint a régiek és az ő hibájuk, hogy az elpusztult.»¹

Tévedett ez a barbárrá lett görög. Korának kormányai csak szomorú örökösei voltak annak a multnak, mely összehalmozott hibáinak súlyával agyonnyomta azokat és a mult bölcsesége szülte a jelen szerencsétlenségeit. A történetíró és bölcselő sok tanulságot nyer ennek a két szerencsétlen polgárnak társalgásából, kik anélkül, hogy tudnák, a római történelem zárószavát mondják el annak a faháznak az árnyékában, ahonnét nemsokára az Isten ostora indult el, hogy azt befejezze!

Szerencsére ennek a pusztulásra ítélt világnak kebe-

¹ Priscus, Fragmenta, 190. lap. (Corpus script. byzant.)

lében újerők növekedtek telve életrealitással és jövővel, melyek amannak utódai lettek. Benne voltak anélkül, hogy részét alkották volna; magukba szívták annak egész lényét, termékeny erővé változtatván mindazt, mit tőle elvontak. A lesóványodott és átlátszó testen keresztül, mely alól kilátszott a csontváz, erőteljes mozgást és egy új életrealitás hatalmas lüktetését lehetett észrevenni, mely, mivel régi testbe volt zárva, széttörte azt, hogy napfényre juthasson. A társadalom egy ismeretlen jövőt hordott méhében: és volt a birodalom utolsó századaiban idő, mikor ez a jövő mintegy villámfénynél teljes világossággal akart megnyilatkozni. Kit ne lepne meg például az a látvány, mikor a drinápolyi csata után a gótok által ostromlott Bizáncot a szaracénok védelmezték, kiket jövődőlésszerű ironia állított egymással szembe, jóllehet arra volt hivatva a két faj, hogy osztozkodják a birodalom roncsain Nyugaton és Keleten és akik egyelőre mint ellenségek álltak szemben amaz utolsó erődjének bejáratánál!¹

Amikor a modern világ eljövetele teljesen elő volt már készítve, akkor, mint a próféták szokták mondani, felhangzott a Gondviselés jelszava. Hatalmas mozgolódások, melyek eredete és egyes mozzanatai az ismeretlenség homályába vesznek, megrázkódtatták a távol Kelet nyugalmát és Európára vetette magát egyike azon mongol népeknek, melyek addig Ázsia fensíkjainak mérhetetlen pusztáit lakták. Ezeknek az új jövevényeknek pusztja megjelenése a birodalom keleti határain rémületbe ejtette a nemesebb népfajokat, kiknek tűzhelyeit akarták elvenni. Az emberek megborzadtak, mikor ezeket a csupaszarcú rút kentaurokat látták, kik sárga bőrükkel, összevagdalt arcukkal, lapos koponyájukkal és orrukkal, mély üregekben afféle világító

¹ Ammianus Marcellinus, XXXI. 16., 5.

pontokhoz hasonló szemeikkel, formátlan és esetlen testükkel olyanok voltak, mint a fabálványok a hidakon. Piszkosak és rosszul öltözöttek voltak, tejjel és nyers hússal táplálkoztak, melyet a nyereg alatt tartottak, egész nap lóháton ültek, éjjel össze-vissza feküdtek utálatos közösségben szekereik fedele alatt, melyeket magukkal vittek. Nem akartak embereket látni ezekben a különös szörnyekben, kikből hiányzott a szemérem és emberiesség érzete és akikről azt állították, hogy a boszorkányok és a puszták tisztátlan szellemeinek házasságából születtek. A megrémült népességre úgy hatottak, mint azok a természeti csapások, melyek ellen hiábavaló a védekezés. Támadásaikban gyorsak, mint a villám, ütésekben biztosak, ha üldözték őket, utólérhetetlenek, mintha csak azért éltek volna, hogy pusztítsanak, kik azzal dicsekedtek, hogy nem nő fő többé ott, hova lovaik léptek.

Mikor ezek a nomádok elhagyván az óriási pusztákat, hol szabadon mozoghattak állataikkal, rávetették magukat Keleteurópa állandó lakhelyű sűrű lakosságára, oly megrázkódtatást okoztak, melynek hatását még sokáig érezte a birodalom, mielőtt láthatta volna magukat a hunokat. A birodalmat a hunok három felvonásban pusztították el, melynek elsejében Attila elődei szerepelnek, ő maga csak a végén jelenik meg, hogy megadja a kegyelemdőfést kimerült ellenfelének. Mindenekelőtt a gót birodalom, a rómaiaknak a Fekete-tenger nagy folyói mellett levő szomszédja, mozdult meg a barbárok nyomása alatt és vetette a birodalomra annak az erős és bátor gót nemzetnek a maradékait, melyek oly veszedelmesek lettek a birodalom számára. A gótok először a Duna jobbpartján kaptak lakóhelyet, majd felfingerelve gazdáik álnoksága által, fegyvert fogtak és elpusztították a római hadsereget császárával együtt abban a szerencsétlen drinápolyi ütközetben, mely kiköszörülhetetlen

csapást mért a birodalomra ; majd néhány évi pihenés után újra harcba szállván, elpusztították Illyriát és Görögországot, Itáliára vetették magukat, kirabolták az Örökvárost, átmentek Gallián és Hispánián és meg nem álltak, míg egy emberöltő alatt mint hódítók el nem foglalták a Földközi-tenger három nagy félszigetét.

Ez volt az első felvonás. A hunoknak egy újabb lépése Németország és Magyarország síkságai felé második, az elsőnél nem kisebb, szerencsétlenséget okozott. Kiűzve lakóhelyeikről, a barbár népek egész sokasága zúdította egymásra megmaradt töredékeit, melyek összekeveredve félelmetes lavinává lettek és elárasztották Galliát, hol két részre szakadtak, egyik részük leözönlött túl az Appenineken, míg a másik Hispánára zúdult, onnét pedig Afrikára, úgyhogy ezen kettős betörés után alig maradt néhány kis roncs a provinciákból, mely nem volt a barbárok kezében. Középgallia, Itália és Afrika egy része még mint a római kultúra szigetei emelkedtek ki a nagy árvízből. Mozdulatlanul ebben a példanélküli pusztulásban, Honorius, a *remete császár* nyugodtan nézte megvédve Ravenna megközelíthetetlen lagunái által birodalmának pusztulását. Megkönnyezte, az igaz, Róma szomorú sorsát, de ezek a könnyek, mint mondják, annak a kutyácskának szóltak, melynek ez volt a neve és amelyet ugyanakkor vesztett el, mint birodalmát.

Attila, ki ennek a pusztulásnak az oka volt, mielőtt belenyúlt volna az eseményekbe, favárosából nézte művét és ravasz diplomáciájával befejezte azt, amit a kard megkezdett. Ez a félelmetes ember, ki époly egyenes volt, mint vad, amely felsőbbbséggel forgatta a harci bárdot, épúgy szötte a cselet. Kétszínűségre ép akkora volt, mint hiúsága és csak akkor fordult erőszakhoz, mikor ravaszsága csődöt mondott. Oly mértékben tudott magán uralkodni, mint azt érdekei megkívánták, majd hirtelen hallatlan hevessegre fakadt,

anélkül, hogy az ember tudhatná, nem volt-e ez a heves-ség maga is bizonyos mértékben tervszerű és szándékos. Sokáig abban találta kedvét, hogy egyszerre mind a két birodalmat fenyegette a halállal, ijesztgetve és zsarolva őket, míg Nyugaton Theodózius egyik unokájának kezét kérte, addig Keleten ennek a nagy embernek az unokáját, a császárt hazugnak és rabszolgának nyilvánította. Végre egy napon az a hír terjedt el, hogy Nyugat ellen vonul. Óriási rémület fogta el a provinciákat arra a hírre, hogy az Isten ostora közeleg. Nemcsak a birodalom elpusztítására ment, hanem a társadalmat és civilizációt akarta megölni, hogy a régi világ romjain sarjadzó jövőt is kipusztítsa. Az Egyház és a barbárok a pusztulás előtt állottak. Ekkor a rómaiak és germánok közötti szolidaritás oly erővel nyilvánkozott meg, amilyent még nem látott a történelem. Az összes germán népek, a frankok, burgundok, nyugati gótok és még vagy tíz más nép sorakozott Aëtius felszólítására a római sasok alá. Az egész Nyugat állott hősies erőfeszítéssel a pusztítóval szemben. A barbárok az Isten ostora ellen mentek, a püspökök városaik falain állottak. Mintha az általános csendben, mely megelőzte a halál emberének lépteit, Európa sóhajtását lehetett volna hallani. Majd jött a nagy összecsapás, az emberiség két családjának az összecsapása, melyben az összes civilizáló erők mérkőztek a pusztítás összes erőivel. Patakokban folyt a vér, hullahegyek emelkedtek azon a mauriaci napon : estig száz-ezer ember pusztult el, de a világ meg volt mentve és Attila visszavonult ! Ennek a nagy napnak az emlékét örökre megőrizték azok a népek, melyek ott szerepeltek : a gótok ebből merítették nemzeti hőskölteményük tárgyát és minden egyes azon korbéli püspök legendájában található belőle valami.

A birodalom eltűnt ezekben a görcsös vonaglásokban. Az utolsó császár, ki az említésreméltó III. Valentinianus

volt, kit csak azért ismer a történelem, mert meggyalázott egy nőt és meggyilkolt egy férfiút : igaz, hogy ez a férfiú Aëtius volt, Róma megmentője. Ezen merénylet után, mely a birodalmat védtelenül kiszolgáltatatta a vandálok rablásainak, volt ugyan még néhány császár, jöllehet nem volt már birodalom, mert még nem szoktak hozzá ily nagy cím megszűnéséhez ; de ezek a valóságban csak Bizánc által küldött császári biztosok voltak az itáliai provinciák kormányzására, vagy bábuk, kiket a barbárok választottak, hogy őket vezessék. Az egyik ilyen barbár, Ricimer egymásután több ilyen szegény embert nevezett ki, kiket hamarosan eltüntetett, mihelyt szerepüket komolyan akarták venni. Miután egy pár év alatt majd féltucat ravennai császár váltotta fel egymást, egy másik barbár kis fia számára akart játékszert csinálni a császári koronából, ki a sorsnak gúnyjaképen a Romulus nevet vette fel az Augustuséhoz. A gyermektől ismét egy szerencsés katona ragadta el a koronát, ki barbár lévén, nem merte felölteni a bíbort és a nehézséget úgy oldotta meg gyökeresen, hogy megszüntette a császári címet. Romulus Augustus lemondását olyképen tüntette fel kortársai előtt, mintha azáltal a régi római egység lenne helyreállítva, mint volt Diocletianusé. A császári jelvényeket következképpen visszaküldték Konstantinápolyba és a bizánciak érzékenységét azzal igyekeztek megnyugtadni, hogy Odovakár hatalmát a keleti császárok hatalmából vezették le. Ám a valóság egyáltalán nem felelt meg eme ravasz barbár jogköltésének. Nyugati birodalom nem létezett többé. Odovakár állásfoglalása ennek a ténynek a megállapítása volt és a herulok feje csak kihirdette az alkalmas pillanatban azt az ítéletet, melyet a történelem már jóval előtte meghozott.

V. FEJEZET.

Az Egyház fejlődése.

A császári épület romjai közül fenségesen nevető arculattal emelkedett ki Isten országa, hogy átvegye az emberek országának örökségét. A katakombák mélyéből, hova a vértanuk vérével épített kőfalait rejtette, az ég felé emelte számos alkotásának tekintélyes tömegét, melyek ugyan még jórészt befejezetlenek voltak, de amelyeken ezrek dolgoztak szünet nélkül. Nem egészen három évszázad alatt egész Európát elárasztotta és minden városban létesített keresztény közösséget. De a határok, melyek közé szorult a római lángész tevékenysége, nagyon is szűkeknek bizonyultak apostolai munkásságának. Általános terjeszkedésében a barbárokat is felölelte és számos oly népet vezetett a keresztény közösségbe, kik idegenek maradtak a birodalom számára. A hit fáklyája ragyogott a Duna partján a gótoknál, kiknek püspöke, Theofil résztvett a nicaei zsinaton, valamint a Kaukázus lábainál lakó népeknél, hova egy rabszolga vitte el ; fényével besugározta Arménia hegyeit, mely a keresztény civilizáció országútja lett Kelet felé, innét behatolt a perzsa birodalomba, hol számos lelket megvilágított és ahol tízezer vértanu ékesítette koronájával a küzdő Egyházat abban az időben, mikor Konstantin a békét ajándékozta neki, mintha csak a Gondviselés akarta volna állandó mozgásban tartani, hogy sohasem ízelhesse meg a teljes nyugalmat. Arábia ismerte Jézus Krisztust ; a himyariták keresztény király alatt éltek, Aden és Ormuz püspöki székhelyek voltak és a nomád szaracénusok királynőjük, Mavia által megtérítve, hit-hirdetőket kértek a birodalomtól. A Vörös-tenger másik partján, Abessziniában a győzelmes kereszt uralkodott a

fensíkon, ahol, mint Ibériában is, a keresztény rabszolgáknak köszönték a Megváltó ismeretét. És amíg, ha lehet hinni a hitelt érdemlő hagyományoknak, a távoli kereszténység fénye áttörte India és Kína sötét éjét, a legtávolabb Nyugaton teljes fénnel ragyogott az evangélium napja azokon a mesészerű vidékeken, amelyeket még a római légiók nem kutattak fel. Irország, a költők *Ultima Thule*-ja, a maga egészében Jézus Krisztus felé ment és szent Patrik által megkeresztelve, a magános Óceánon a keresztény civilizáció tűzhelyét gyújtotta meg, mely nemsokára magát a kontinenst is felmelegítette. Így kiterjeszkedve a rómaiakra és barbárokra, tekintet nélkül a különböző népfajokra, az Egyház tárt karokkal fogadta a föld összes népeit és először valószínűtlenül meg az egész emberi nemre kiterjedő család típusát. Most már, ha összedől is a birodalom, az Egyháznak nem kellett félnie, hogy agyonnyomják annak az épületnek a romjai, mely kezdetben védelmezte: ő uralkodott már azokon a népeken is, melyek annak elpusztításán dolgoztak.

A terjeszkedés órája ütött számára. Miután lassan növekedett három évszázadon keresztül a föld alatt, a napfényen intézményei hatalmas fejlődésnek indultak és az életerős fiatalság színében és gazdag formáiban jelentek meg. Az összes magvak sarjadoztak; a szőlőnek, melyet oly sokáig ritkított az üldözők vasa, minden részén virágok és gyümölcsök jelentkeztek. A keresztény közösségek megnövekedtek. Mindegyik magában foglalta a város egész területét, amelyben alakult és pásztora botja alá gyűjtötte a környéken szétszórva élő összes híveket. A megnövekedett plébániák egyházmegyékké lettek; a megnövekedett egyházmegyék viszont új plébániákra oszlottak. A papság száma megnövekedett; a kiterjedt kormányzás szükségleteinek megfelelőleg új egyházi méltóságok születtek. Az egyház-

megyék hierarchiai kapcsolatban voltak egymással. Az egy politikai provinciában fekvők egyesülésük által egyháztartományt képeztek és a főváros püspöke lett érseki címmel annak a feje. Az érsekek viszont alávetették magukat a patriárkák tekintélyének, mely a hagyományon és az apostoli kor intézményei iránt tanúsított tiszteleten alapult. A római, antiochiai és alexandriai pátriárkai székek, melyekhez később kegyeletből a jeruzsálemi és a császárok iránti előzékenységből a bizánci csatlakozott, osztozkodtak a keresztény világ kormányzásában. A rómaiak tekintélye és kétségbe nem vont elsőbbségével járó kiváltságai állandóan növekedtek. Ott élt újra Péter összes utódaiban, azok által fordult az egész Egyházhoz, azok által tanított és ítélte az összes testvéreket, míg őfelette senki sem ítélkezhetett. Ő volt az, ki mint a hitnek és hagyományoknak csalhatatlan őrzője, a hitvitákban az utolsó szót kimondotta és amikor Péter szólt, az úgy be volt fejezve.

Ez az egész hierarchia erős és tisztelt volt, mert nem a kényszeren, hanem a szereteten alapult. A szeretet megszüntette a távolságokat ; az adta a felsőbbbségeknek alattvalóikkal való viszonyában amazoknak az atyai jószágot, emezeknek pedig a fiúi bizodalmat. Fennt az alázatosság, lennt az engedelmesség uralkodott és ez a két erény egymásfelé tartva találkozott és a keresztény egyességben ölelkezett. Ez különösen a lelkek szellemi egyesülésében állott, melyben a hívők oly rendkívüli kedvességet találtak és amely számos intézményei által egészen átment az életbe és amely bizonyos időközökben egyazon szószék vagy oltár lábaihoz gyűjtötte a hívőket.

A legnagyobb és legáltalánosabb intézménye volt a zsinat. Itt az alkalom, hogy a kereszténység ezen eredeti és figyelemreméltó alkotását tanulmányozzuk, mely később, mint az államnak adott példa, megváltoztatta annak alakját. A zsinatok oly régiek, mint maga az Egy-

ház : sőt állíthatjuk, hogy kezdetben összeforrott velük, mert egy alkalommal az egész Egyház együtt volt az utolsó vacsora termében és ez volt az első zsinat. Később az evangélium munkásai szétmenvén, mint Mesterük megparancsolta, szívesen találkoztak alkalmas időkben azokon a szent összejöveteleken, ahol a Megváltó ígéretéhez képest közöttük volt és ahol a Szentlélek sugalmazta őket, mint pünkösd napján. Míg az üldözések tartottak, nehezen lehetett összejönni, de mihelyt az Egyház szabadsághoz jutott, nem volt semmi akadálya ezeknek az összejöveteleknek : és úgylátszik, Konstantin korával megkezdődött ezeknek a kora is. Ezen időtől fogva rendszerezsek és gyakoriak lettek és az Egyház háztartásában az őket megillető helyet foglalták el. A hierarchia minden fokán megvoltak és a világ minden részén tartották őket. Minden egyes főpásztor maga köré gyűjtötte papjait, sőt híveit is, hogy velük együtt imádkozzék és dolgozzék. Az egyházmegyék, az érsekségek, a patriárkátusok, az egész Egyház megtartották a maguk zsinatjait és minden egyes ilyen összejövetel a maga körében az egyházi törvényhozás termékeny forrásává lett. Az egyházi intézmények legnagyobb része ezeknek az egyházi parlamenteknek szakadatlan munkájából született. Ha átlapozzuk azokat az óriási gyűjteményeket, melyekben a történelem ezeknek az aktáit jegyezte fel, mintha a civilizáció munkatermébe hatolna be az ember és a jövő nemzedékek lelki kincseinek kialakulását látná. Oly tevékenység uralkodik ott, mely mindent átölel, párosulva mindent megértő értelemmel és mindent megtisztító szeretettel. Nincs oly erkölcsi vagy vallásos kérdés, melyet meg nem vitatnának ott, nincs oly társadalmi érdek, melyet ne vetnének ott mélységes vizsgálat alá. Egymásután kellene őket egyenkint megvizsgálnunk, ha látni akarnók, mennyivel gazdagította mind-egyikük az emberiség örökségét, majd kiirtva a vétkeket,

majd helyesbítve az eszméket, ismét hogy a haladás szükségének megfelelő változó munkára hívjanak. Így az ember napról-napra látná az emberi nem nevelését.

Sokkal szerényebb azonban ennek a könyvnek a feladata: csak általános eredményeit akarja bemutatni ennek a munkának úgy, ahogy leghatalmasabb arányai-ban jelentkezik és csak egy szempillantást vethet leg-feltűnőbb megnyilvánulásaira, melyek az általános zsinatok alakjában jelentkeztek. Semmi sem hasonlítható a kereszténység ezen általános gyűléseinek fenségéhez, melyeknek száma együtt haladt a keresztény századokkal. Azon a napon, melyen háromszáztizennyolc püspök, ugyanannyi virágzó provincia vallásos életének intézője, először gyűlt egybe a nicaei bazilikában az államhatalom védelme alatt, pogány és keresztény számot adathatott magának arról, hogy az emberiség új korszaka nyílt meg. Az Egyház alig került ki az üldözésekből és még csepegett a vére, melyet a hitért ontott, mikor a Márvány-tenger partjain seregszemlét tartott azon erők felett, melyekkel rendelkezett a világ meghódítására, mintegy előjátékkul annak birtokbavételéhez. Odajöttek gyűlésezni a vértanúk, kiknek megcsonkított testein a seb-helyek bizonyítékai voltak a nemrég kiállott szenvedés-nek: egyesek egyik szemüktől megfosztva, mások a bakó vasától elgyengített sánta lábukat vonszolták magukkal; megjelentek ottan az Egyház első idejének tiszteletreméltó képviselői, a jövő küzdelmek fiatal és nagy-lelkű atlétái: ott váltottak békecsókot Pafnucius és Alexandriai Athanasius és ebben a dicsőséges fáradalmakkal telt multnak és az új győzelmek fényétől bevilágított jövőnek fenséges találkozásában úgy látszott, hogy Isten országa látható valóság lett. A világ tisztelettel fordult az új Róma szenátusa felé, mely saját sorsáról akart tanácskozni. A császár tekintélye elhomályosult eme fenséges gyűlekezete mellett; ő, a koronás

katekumen, csak mint egyszerű hallgató ült ott, hogy mint néma oraculum hallgassa a Szentlélek szavait, ki az egyházfejedelmek ajkai által szólott. A nicaei zsinaton hirdették ki először az eretnység hazugságaival szemben azt a halhatatlan hitvallást, mely röviden magában foglalja az egész keresztény hitet, ugyanakkor, midőn a hierarchia, fegyelem és liturgia lényeges szabályait meg nem ingatható alapokra helyezték. Három évszázad munkáját ismételte meg és koronázta meg ez az egyetlen a világ pompájában tartott gyülekezet, mely elfogadta, hogy az Egyház állandó örökségévé tegye azokat a dogmákat, melyeket amazok hittek és az intézményeket, melyeket azok létesítettek.

Minden egyes következő zsinat folytatta az első munkáját és újabb emeletet húzott a keresztény hit épületére. A konstantinápolyi 381-ben véglegesen kidolgozta a Szentháromság tanát; az efezusi 431-ben és a chalcedoni 451-ben örökre meghatározta az Egyháznak a Megváltó személyére vonatkozó hitét. A jövő nemzedékek számára mind a négy az igazság megvilágító tornya, a fegyelem megingathatatlan alapja és a törvényhozás legfőbb tekintélye lett. Erőtéljes ösztönzésük következtében duzzadó életerő jelentkezett a vallásos világ minden birodalmában. A kánonok megszáporodtak, rendezvén a nagy társadalom életének ezerféle részletét az igazság és szeretet törvényei szerint. A liturgia a szabad légkörben minden pompáját kifejtette és minden nemzet fényének emelésén dolgozott különböző formában, ahogy szíve diktálta neki. Az ambroziánus ének mint kellemesen csengő lélek árasztotta el az imádság szavait, hogy azoknak égbevívő szárnyakat adjon. A bazilikák, az emberi igazság ezen barlangjai, melyeket a kereszténység az isteni irgalom szentélyeivé tett, megfiatalították a praetoriumi építési stílus típusát, felékesítvén azt mindazzal, amit a művészet és kegyelet Isten házának szépi-

tésére csak kitalálhatott. Az Egyház szépsége most vakító fénnel árasztotta el a világot ; épúgy hatalmába kerítette a képzelőtehetséget, mint megvilágította az elmét és megbékítette a szívet.

Nagy lévén műveiben, nagy volt és nagynak kellett lennie embereiben is. Szentjei a győzelem napjaiban méltók voltak azokhoz, kiket a legnagyobb szükség idejében szült és az első három század vértanui követőkre találtak a negyedik század tudósaiban. Ez volt a nagy püspökök százada. Keleten és Nyugaton majdnem természetfeletti egyéneket látunk egyházaink élén, kik erényeikkel, tehetségükkel és szenvedéseikkel elismerést parancsoltak ellenségeiknek és meghatott bámulatot a hívőknek. Mindaz a kedvesség és szeretet, mit az evangélium csepegtetett az emberek szívébe, mintha egybeolvadt volna ezekben a csodálatos emberekben a régi lángész erejével és gazdagságával, hogy a lehető legritkábban látható jellemeket mutassa be a világnak.

Szent Athanáz Egyiptom legkiválóbb alakja. A Gondviselés, mely a Szentháromság dogmájának tudósául és vértanujává rendelte, mintha egyedül és támasz nélkül vetette volna a keresztény hit ezen sarkkövét az ellene szövetkezett Kelet közepébe. Négy császár száműzte, több zsinat elítélte, állandóan védenie kellett életét és jóhírnevét az orgyilkosok és rágalmazók ellen, életének legnagyobb részét a számkivetésben, vagy a pusztában és sírokban töltötte, anélkül, hogy lelkieréje csak egy pillanatra is megtört volna a megpróbáltatások súlya alatt, vagy hogy szavát ne hallatta volna az egész világban, mely megbélyegezte az eretnkséget és tiltakozott az igazságtalanság ellen. Híveitől, kiket ismeretlen rejtékhelyeiről kormányzott, bálványozva, a római Egyházzal való közösségre támaszkodva, mélységes vallásosságából merítve életerőt és meggyőzhetetlen bátorságot, végre megérthette, hogy összes ellenségei pusztulását

láthatta és pátriárkai székén fejezhette be pályafutását, hol újra átélte az Egyház összes diadalait és megpróbáltatásait.

Caesareai szent Vazul nemcsak korának volt egyik fényessége, hanem egyik legtermékenyebb egyénisége az ősegyháznak. Pályafutása, mely sokkal nyugodtabb, mint a híres alexandriai pátriárkáé, Kappadócia egy szerény egyházmegyéjébe szorult, de buzgósága és lángelméje áttörte annak határait. Ő, ki époly kiváló volt a cselekvésben, mint a beszédben, Caesarea kapuinál egész szeretetvárost alapított, a Basiliadot és a szerzetesi élet szabályait írta meg, mely őt Kelet szerzetességének törvényhozójává tette. Két császár, Julianus Apostata és az eretnek Valens, támadta egymásután ezt a szelíd lelkipásztort abban a hitben, hogy könnyen megfélemlíthetik: mindkettő megzavarva és megszegyenítve vonult vissza. Modestussal, Valens testőrségének parancsnokával folytatott párbeszéde az Egyház első éveiben a vértanúk és bíráik között lefolyt jelenetekre emlékeztet.

— Mily jogon — kérdé tőle Modestus — veted el a császár vallását?

— A császár époly teremtménye Istennek mint én, teremtményt nem imádok.

— Rettegj a büntetéstől, te vakmerő.

— Melyek azok?

— A vagyonekobbzás, száműzetés, a halál.

— Fenyegess más dolgokkal. Nincs semmi veszteni valóm, mert nincs semmim, csak köpenyem és néhány könyvem. Ami a száműzetést illeti, idegen vagyok ezen a földön és bárhol legyek is, Isten vendége vagyok. Ami ezt a testet illeti, az első ütések után nem érzi már a fájdalmakat. Egyébként is a halál csak jótétemény lesz számomra, mert hamarabb hoz Teremtőm közelébe.

— Még sohasem beszéltek velem, a parancsnokkal így.

— Mert valószínűleg még sohasem találkoztál püspökkel.¹

Szent Ambrus, a konzulból lett püspök nemcsak a zsarnokkal szemben volt bátor pap, hanem egyúttal a törvényes uralkodó iránti kitartó hűség példáját is nyújtotta. Templomát fellegvárrá alakítván át, egymásután utasította onnét vissza az eretnek császárnét és az orthodox császárt, de ezer veszedelem dacára is sikra szállt, hogy a törvényes uralkodó ügyét megvédje a trónbitorlóval szemben. A történelem szereti bosszúálló szerepében bemutatni, mint temploma küszöbén a thesszalonikiak verével beszenyezett Theodóziussal szemben fellépett, de sokkal nagyobb volt akkor, midőn a vadállatok kapuján csúszott be az amfiteátrumba, hogy Gratianustól bocsánatot kérjen annak a bálványimádónak, kit felségsértés miatt ítélték halálra.² Akkora volt a tekintélye, hogy lábainál látta a keresztény fejedelmeket és a barbár főnököket, kiket egyformán leigázott ennek a főpapnak emberfeletti nagysága. «Most már tudjuk, miért vagy legyőzhetetlen, mondák a pogány frankok földiüknek, Arbogastnak, ki szent Ambrus barátságával dicsekedett: ez onnét van, mert annak az embernek vagy a barátja, ki a napnak mondja: Állj meg és a nap megáll.»³

Toursi szent Márton, a történelem egyik legnépszerűbb alakja, a szerzetesi élet gyökereit rakta le Nyugaton, ugyanakkor, midőn a pogányságét kiirtotta Gallia mezeiről. De e két nagy munka, melynek életét szentelte, nem hozott neki akkora dicsőséget és bámulatot, mint rendkívül finom lelkiismerete és lángoló szeretete. Ez a katónából lett barát, ki kardjával vágott le egy darabot

¹ Nazianzi szent Gergely, Orat. 43. (ol. 20.)

² Sozomenus, VII. 25.

³ Paulinus, Vita S. Ambrosii, 30. fej.

ruhájából a szegénynek, csak egyetlenegy lelkiismeret-furdalást ismert és ez abból a szeretetből származott, melyet halhatatlanná tettek a századok. Ő is, hogy megmentse egy szerencsétlen halálraítélt eretneknek az életét, megalázta magát, mint szent Ambrus s hajlandónak mutatkozott közösségben lenni azokkal a püspökökkel, kiknek elítélte szigorát: óriási áldozat volt ez, melyet a felebaráti szeretet követelt az orthodox főpap buzgóságától.

A két kötelesség közötti ezen összeütközés alapján megrendítette lelkét és nem tudta megbocsátani magának, hogy az egyházi fegyelmet megsértette a méltatlan főpapok érdekében és angyalnak kellett jönni, hogy a magányban megvigasztalja és az ég bocsánatát számára meghozza.

Az ilyen emberek a győzelmes Egyház örök dicsőségére szolgáltak: bebizonyították a világnak, hogy az Egyház nemcsak szenvedni tud, hanem hogy kiváló módon ért a kormányzás és civilizálás művészetéhez is. De nemcsak a püspökök között voltak ilyenek. Ha azok, kiket említettünk, kiválóbb fényben tündökölnék, csak azért van, mert rendkívüli volt tehetségük és tágabb a tér, melyen működtek, de a keresztény erények hősies gyakorlásában osztozkodtak a lekipásztorok megszámlálhatatlan tömegével, kik éjjel-nappal dolgoztak az üdvösség munkáján. A civilizáció ezen fáradhatatlan munkásait közös családi jelről lehet megismerni, mely őket egészen elkülöníti ebben a visszafejlődő században. Kifogástalan jellem és egyenes akarat teszi eszményi széppé ezeket a püspököket, kiknek képe oly élénk és tiszta fénnel üt el a hivatalos világ sötét és szomorú alapjától. A keresztény püspökök között lehetett feltalálni az utolsó rómaiakat, de arckifejezésük egy vonással gazdagabb volt, mint Romulus fiaié, a szeretet sugarát értem alatta, mely az evangélium által megvilágított homlokokon ragyog. Soha

egyetlen nagy dolognak sem volt ennyi hőse. Minden városban voltak ilyenek és nehéz lenne olyan püspöki székhelyet említeni, melyet ne díszített volna akkor több püspökének bátorsága és szentsége. Hány püspök lépett élte alkonyán a száműzetés útjára, mert nem akart egyezkedni a tévedéssel! Hányan voltak, kik egyedül erkölcsi felsőbbségük tekintélyével védelmezték győzelmesen nyájukat a császárok zsarnoksága és a barbárok kegyetlensége ellen! Hányan voltak ismét olyanok, kiknek fáradozásait és küzdelmeit nem jegyezte fel a történelem és akiknek neve feledésbe ment, de akiknek művei dacolnak az évszázadokkal!

A püspök feladatait teljesíteni nem volt épen könnyű dolog. Amióta a birodalom az Egyházat a társadalomtól elválasztó akadályt eltávolította, a keresztény társadalom életfeltételei nagyon is megváltoztak és azokkal együtt a hierarchiai feladata is. Nem egyszer kellett ezen kor hitvallóinak abba a kísértésbe jönniök, hogy a kereszténység aranykorát üdvözljék az üldözések korszakában, amikor elég volt a hitért a vért ontani, ha összehasonlították azt azokkal a veszedelmekkel és szinte legyőzhetetlen nehézségekkel, melyekben küzdöttek. A keresztények ellen kellett most harcolni, a szentélyekben kellett a harcot megvívni és maga a győzelem is szomorúan keserű volt, mert végelemzésben az Egyház fiain aratott győzelem volt. A hívők csoportját nem azok alkották főképp, mint egykor, kik önként jöttek a veszedelem idején Jézus Krisztushoz. Napról-napra nagyobb áradattal zúdult a pogányság a keresztény nép közé, magával vivén előítéleteit és tévedéseit. A püspök saját hívei között újra apostollá lett és gyakran ahelyett, hogy a keresztény erkölcsöknek megnyerhette volna a megkeresztelt pogányokat, fájdalommal kellett látnia, hogy amazok megrontották a hívőket. Boldog volt, amikor Isten és a világ fiainak ily összekeveredése alkalmával

az eredeti magvat megtarthatta a maga tisztaságában, nem akadályozhatván meg, hogy a többiek szégyent hozzanak a keresztiségre és a keresztény névre, melyre méltatlanok voltak !

Ezen ellentétes elemek összevegyülése következtében a keresztény társadalomban kétféle szellem, vagy ha úgy tetszik, kétféle irány uralkodott és ugyanaz a név takarta az evangélium sugallatára kinyílt erényeket és a pogányság iszapjából született bűnöket. Már láttuk, hogy a pogányság Konstantin után bejutván az Egyházba, mikép igyekezett azt az ariánus eretnekség révén a császárok kezébe játszani, államvallása téve azt, melynek a császárok lettek volna a fejei. De ez csak egy jelene volt annak a hatalmas küzdelemnek, mely az Egyház kebelében dúlt minden ponton a keresztény és pogány szellem között. Amíg ez utóbbi szennyes árával igyekezett azt elárasztani, addig amaz hatalmas ellentállást fejtett ki és az ugyanazon testben feltalálható óriási romlottság és életszentség találkozása jellemző vonása a negyedik század egyházának. Egyáltalán semmit sem ért az történelméből, ki nem számol ezzel a jellegzetes kétféleséggel és nem akarja kettéválasztani ezt a kétféle felelősséget.

Ha abban tanulmányozzuk a keresztény társadalmat, ami igazán megérdemli az Egyház nevet, azaz a törvényeinek engedelmeskedő hívőkben és nem az azokat megsértő hitetlenekben, mindenekeelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy az első három század tündöklő erényei ezekben is állandósultak. Egy sem vészett el, valamennyi tovább termelte az üdvösség gyümölcseit. Az igazi keresztény erkölcsi élete telve volt összhanggal és méltósággal. A család szabadon és boldogan fejlődött ki azon keretek között, melyekről tudta, hogy örökkévalók. A lelkek nevelése állandó gondoskodás tárgya volt. A régi világ ezt a rabszolgákra, vagyis azokra bízta, kiket legutolsók-

nak tartott ; a keresztény családok csak a szerzetesekre bízták, vagyis arra, amit legszentebbnek tartottak ! Az asszony, a tűzhelyek e jó szelleme, mindent megtisztított és megszentelt maga körül. Megcsodáltak egy Flaccilla és Pulcheria erényeit a császári trónon, míg a pogány birodalom csak egy Agrippina törekvéseit és Messalina kicsapongásait ismerte. Ki volt a Gracchusok anyja, Cornelia, szent Ágoston anyjával, Monikával szemben? Amikor halála előtti estén Ostiában az ablaknál állva, az «annyi könny fiának» kezét fogván, utolsó társaságukban az égről beszélt, Monika nyugodtan halhatott meg : az Egyház számára e legcsodálatosabb lángelmét szerezte meg, az összes keresztény anyáknak pedig a halhatatlan termékenység példáját adta.¹ Az asszonyoknak köszönhetette az egyház az összes nagy férfiakat. Egyikük, ki Aranyszájú szent Jánost adta neki, erre a kétségbeeséssel párosult bámuló felkiáltásra kényszerítette Libaniust : «Micsoda asszonyok vannak a keresztények között !»² Ezen nemes asszonyok szelíd szépsége megható és tiszteletreméltó egyben : a romlottság közepett élnek anélkül, hogy az megérintené őket, erényük annál fényesebben ragyog, mennél jobban fenyegeti őket a világ kísértése. Gyönyörű látványt nyújtottak magában Rómában, az érzéki élvezetek perzselőlevegőjű fővárosában a szent Jeromos környezetében élő római nagyasszonyok, a Paulák, a Marcellák, az Eustochiumok, a Melaniák, a Fabiolák és még sokan mások. Megfelekezvén rangjukról, szépségükről, vagyonukról, házaikat zárdákká alakították át, szegénnyé és a szerencsétlenek alázatos szolgálivá tevén magukat.

A rabszolgaság bilincsei meglazultak, ahol nem törtek

¹ Szent Ágoston, Vallomások, IX. 10.

² Aranyszájú szent János, Ad viduam jun. (Migne, I. k. 601. oszlop.)

szét. Az urak kemény kezei elernyedtek a hitszónokok szavára, száz és száz sugalmazott ajak ismételte különböző formában szent Pálnak Philemonhoz intézett ékes-szóló szavait. «Ne viteds magadat hordágyon, mondá a haldokló szent Efrém egy, az ágyánál síró leánynak, mert az embernek csak Krisztus igáját kell hordoznia.»¹ Kettős tanítást tartalmazott ez a nagy tanács, mely a rabszolgaság megszüntetésére eszközül a fényűzés elvetését jelölte meg. És valóban a fényűzéstől való irtózás, párosulva a munkaszeretettel, szüntette meg lassanként ezen gyűlöletes intézmény létjogosultságát. Itt is az Egyház adott példát. Ezerszám vásárolta össze a rabszolgákat és foglyokat nemzetiségre való tekintet nélkül és még a szentély edényeit is eladta, csak hogy visszaadja a társadalmi igazságtalanság áldozatainak a szabadságot. De nem feledkezett meg kedvelt szegényeiről sem. Alig jött fel a föld alól és már egész sereg épületet emelt, hogy ezen nincstelenek szenvedéseit enyhítse, kikkel oly kegyetlenül bánt el a régi társadalom. A szeretet ugyanannyi orvosságot talált ki, mint amennyi volt a baj és egész szótárt talált ki a számtalan szeretetintézmény megjelölésére, mely a birodalmat elárasztotta. A betegek és gyengék számára kórházak, árvaházak, az özvegyek számára menedékházak, az utasok és szűkölködők számára menedékhelyek épültek mindenütt, részben az Egyház költségén, mely a közösség alamizsnájának kezelője volt, részben egyes egyszerű hívők buzgóságából, kik a szegények vagyonkezelőinek tartották magukat és már életükben azoknak adták egész vagyonukat. «Ők táplálják szegényeinket!» mondták a pogányok; és Julianus Apostata tehetetlen dühében arra kényszerült, hogy hitsorsosainak az általa annyira gyűlölt nazarénusok szeretetét állítsa követendő példaul oda.

¹ Testamentum S. Ephrem, 7 fej. (Acta Sanctorum, febr. 1.)

Épígy tagadhatatlan volt az Egyháznak a pogány világ feletti szellemi felsőbbbsége. Míg a régi torzképű, felcicomázott és megkövesedett irodalom a nevetségességbe és trágárságba fulladt, addig hatalmas keresztény irodalom keletkezett telve erővel és hatással, mely megvetette a szónoki művészet mesterkéltségét, de hatalmas lendületével a szellem magaslatait érte el. A teremtő szellem hatalmas fuvallata széttörte a szűkös formát, melybe az erkölcsi eszmék és theológiai fogalmak kifejezései voltak zárva, hogy minden részében új, tág és szabad nyelvet alkosson, telve magasabbrendű könyvedséggel, mely a legtisztább szeretet és legmagasabb elmélkedés kifejezéseit adta a nép ajkára. Sőt mi több, az Egyház szűknek találván a klasszikus nyelveket, egész a világ végeig ment, hogy öntudatra ébressze a még a barbárság pólyáiban leledző nyelveket. Minden nyelvet beszélt, mint pünkösdi napján ; minden tájszólásba öntött valamit ékesszólásának melegéből és életének bőségéből. A gótok, kik a Duna mellett mozogtak sátorszekereikkel, csodálkozva hallgatták püspökük, Vulfila szavait, aki, hogy hozzáférhetővé tegye számukra a szent könyveket, írásukat és irodalmukat teremtette meg. Az ethópiaiak és egyiptomiak a fáraók nyelvén olvasták József és Mózes csodálatos történetét ; Örményország és Szíria buzgó hitűktől sugalmazva, számos fordító keze által ültették át nyelvükre a keresztényirodalom összes kincseit. Nyugat és Kelet versenyeztek egymással : míg Rufinus és mások fordításai révén örömmel ismerkedett meg a görög szellem mesterműveivel, addig a tudósok és hitvitázók oly irodalommal gazdagították a maguk részéről, melynek nem volt oka irigykedni a görög irodalomra.

A kereszténység által teremtett új irányok napról-napra jobban kifejlődnek ; a szentírástudomány két hatalmas iskola között oszlik meg, melyek egyazon

életerős törzsnek két ágát képezik : az antiochiai inkább a szó szerinti értelemhez ragaszkodott, míg az alexandriai az allegorikus értelmet vizsgálja. A Szentírást taglaló beszéd a keresztény világ összes templomaiban hallatja kenetdús és ékesszóló szavait. A hitvédelem a pogányság utolsó védelmezői és a számos eretnekség képviselőivel szembe a hit rendíthetetlen harcosainak egész seregét állítja. A költészet szent Efrémmel, szent Ambrussal és Prudentiussal új énekeket zeng az Úrnak, melyek sokkal kedvesebbek és tisztábbak, mint a pogány dicső énekek. A halotti beszéd, a diadalmas sírok mellett beszélő Egyház ezen hatalmas hangja, is megtalálja helyét a szentélyben azon a napon, amelyen Milano püspöke szószékéről siratja Theodozius halálát. A történetírás hatalmas lendületet vesz ; Sulpicius Severus és Paulus Orosius tolla átfogja az egész emberi nemet és évkönyveiben az isteni Gondviselés akaratának beteljesedését mutatja ; majd, hogy egészen átfoghassa, szent Ágostonnal egész az égig emelkedik és innét szemléli és rajzolja az emberi nem életét oly képen, melynek fenséges nagysága megközelíthetetlen.

Ennek a hatalmas szellemi mozgalomnak az élén a kiváló szellemek oly serege haladt, amekkorát az emberiség ritkán látott egyszerre ; mindnyájan az Egyház védelmére szentelték tehetségüket és életszentségükkel emelték talentumuk értékét. Az ékesszólás és írásművészet mintha az összes szentek öröksége lett volna. El lehet mondani, hogy minden nemzet és minden tartomány akarta szavát hallatni ezen számos sugalmazott hang összhangú zenéjében. Nem volt egyetlen püspöki szék sem, mely ebben a szent irodalom ily fényes korszakában ne termelt volna figyelemreméltó szellemi művet ; nem volt egyházmegye, melynek ne lett volna meg irodalma és ne lettek volna írói. A terméketlen Cappadocia, melynek nevét sohasem említették a régi

irodalom történetében, egymagában három elsőrangú tudóst adott, kik ezen szegény vidék örök dicsőségét képezik.

És mily bőkezűséggel osztotta a természet legirigylendőbb ajándékait ezeknek a csodálatos lángelméknek, kik a szellemek ezen fényes csillagzatában az első helyeket foglalják el! Soha Sokrates nem alkalmazott fényesebb dialektikát a szofisták elleni küzdelmében, mint szent Athanáz, a vitatkozás oroszlánja, kinek biztos okoskodása halálos csapást mért bölcsőjében az ariánus-tanításra. Mintha Demosthenes lelke és ékesszólása éledt volna újra megszentelve és megnemesítve annak a szent Jánosnak aranyszájában, kit, mint kiváló szónokot, a szószék szentelt tüze emésztett fel s ki sokkal szenvedélyesebb volt, mikor az oltár lépcsőin fekvő Eutropiust siratta, mint a nagy Athéni, mikor Aeschinest ostorozta. Szent Vazul, nyugodt és komoly, mint a régi világ félistenei, átültette irataiba a görög képzelőtehetség összes gazdagságát, míg Nazianzi szent Gergely gyönyörűen fejezte ki a csak az égi hazában megnyugvást találó száműzött lélek bújának örökös sóhajtását. Szent Jeromos, ez a nagy és nyugtalan szellem, kinek általános tudásvágya egymásután fordul a tudomány minden szaka felé, előfutára annak a csodálatos tudományos munkálkodásnak, melynek később a keresztény világ a zárdákban adott biztos helyet. Szent Ágoston, ez az óriási terjedelmű lángész, ki a szeretettől égő szív lángoló tüzeiben a kiváló szellem lángjait éleszti, mintha összhangú egységbe hozná a hit természetfeletti sugalmazásától megtermékenyített elme minden kincsét. Azon óriási magasságban állva, melyet csak elérhet az emberi szellem szárnya, minden jövő század számára a keresztény bölcselő és gondolkodó legtekélyesebb mintaképe marad.

Ime ily módon és ily arányokban jelentkezett az

emberiségnek az Egyház munkája és szelleme. De ez csak az volt, amit kívülről lehetett látni és hiányosan ismerné meg az, aki nem hatolna egész szíve mélyéig, hogy ott tanulmányozza abban a munkában, mely valóságos mesterműve és amibe egész lelkét beleadta. Mint valami pompás virág bontakozott ki az Egyház magaslatain a szerzetesség, mint életnedvének legtisztább gyümölcse és teremtménye fáradozásának legvégsőbb határa. Ebben találkozott a kereszténység legkiválóbbjai, kik nem elégedvén meg az isteni parancsok pontos betartásával, azon álmodoztak, hogy magasabbra törnek és tökéletesek lesznek. A Megváltó bár nem kötelezett mindenkit ily nemes cél elérésére, mégis buzdította erre a hívőket: «Legyetek tökéletesek, mondá, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes». Sőt még a tökéletesség útját is megmutatta az ahhoz eléggé erős lelkeknek. «Ha tökéletes akarsz lenni, mondá annak az ifjúnak, ki azt hitte, hogy minden parancsnak eleget tett, add el, amid vagyon és oszd a szegényeknek; azután jöjj és kövess engem.»¹

Őt követni annyi volt, mint utánózni teljes szegénységét, anyagi szüzességét és tökéletes alázatosságát; azt jelentette, hogy alá kellett vetni magát az illetőnek minden nehézségnek és szenvedésnek, mint ő tette, a Kálváriára kellett menni és meghalni a kereszten. Ime ezért remegett oly sok keresztény attól, hogy erre a szűk útra lépjen, mert nem tartotta magát elég erősnek ahhoz, hogy Jézus Krisztus keserű kelyhét kiürítse. De amióta az anyagi tökéletesség gyönyörű látvánnyal felcsillant az emberi nem szemeiben, mindég akadtak rendíthetetlen kedvelői, kik hozzászaladtak a tövises úton és telve szeretettel és örömmel haladtak az Üdvözítő nyomdokain anélkül, hogy visszatekintettek volna.

¹ Szent Máté evang. XIX. 21.

Az első nemzedéktől kezdve számos ily aszkéta volt a keresztény nép között. Megszabadítva magukat e világ minden foglalkozásától és érzelmeitől, hogy egyedül az üdvösség nagy munkájának szenteljék magukat, arra törekedtek, hogy Mesterük élő tükrei legyenek. Szívük nem volt a földön ; életük az égben folyt le és jóllehet e világban éltek, isteni magánynak örvendettek. Egyéb-ként kezdetben oly viszonyok voltak, hogy azok az összes keresztényeket elválasztották a többi emberektől és eltávolították a legfőbb akadályokat, melyek megnehezítették volna az evangéliumi tanácsok megvalósítását ebben a világban. A katakombák egyháza zárda volt és minden igaz keresztény szerzetes.

De megváltozott a helyzet, mikor a Konstantin által megindított vallási forradalom hirtelen megszüntette a válaszfalakat, amelyek azt védték és egyben elkülönítették, számos új és nagyrészen tisztátalan elemet vezetett az Egyházba. A szentelt magány, amelyben Isten szemei előtt vívták harcukat, megszűnt a keresztény tökéletesség rajongói számára és nem érezték magukat jobban a világban, mely nehézségek és szenvedések helyett dicsőséget és gazdagságot nyújtott az Egyháznak. Ekkor kezdődött az aszkétáknál az a mozgalom, mely a pusztába vitte őket, hogy elkerüljék azokat az üldözéseket, melyek veszedelmesebbek voltak, mint a bakókéi. Ime ez okból lett a negyedik századtól fogva a magány a tökéletes életnek lényeges alkotórésze. Kétségtelen, hogy ebben nem annyira célt, mint a megszentelődés eszközét látták. De alig ízlelték meg édeségeit, már nem tudtak mást szeretni a földön, mert a vallásos természetű emberek számára nem létezett más gyönyörűség, mint a léleknek Istennel való állandó társalgása. A szerzetesi élet tehát kezdetétől fogva annak az őszinte törekvésnek volt kifejezése, mely az új viszonyoknak megfelelő módon igyekezett az evangéliumi

tanácsokat megvalósítani. A Kelet, mely a kereszténység bölcsője volt, az lett a szerzetesség számára is. Az első kezdeményezők nyomában nagyon sokan haladtak és úgy látszott, hogy ezen mozgalom következtében kiürülnek a városok, hogy benépesedjenek a sivatagok. Thébaïs hegyei, Sina sziklái, Szíria és Arábia homokja, Mezopotámia síkságának szomorú romjai megteltek remetékkal; Nitria hegyein magán harmincezen éltek! A birodalom minden provinciájából jöttek ide. Thébaïs remetéi között voltak olyanok, kik csak latinul értettek és így kettős magánynak örvendhettek testvéreik között, kiknek nyelvét nem értették.

Nemsokára a Nyugat is láthatta, hogy a tökéletes életnek ez az új alakja nála is virágzásnak indul. Mikor bolyongásai közt szent Athanáz Rómába jött, hogy a Szentszék támogatását kérje az eretnesség ellen, két szerzetes volt vele és ő ismertette meg a rómaiakat először ezen alázatos aszkéták rendkívüli életével. Nemsokára utánzókra találtak az összes provinciákban és ahol voltak keresztények, ott voltak szerzetesek is. Az óriási sivatagokban, ahol a vadállatokkal kellett harcolni a létért, azokon a szomorú területeken, melyeket az elhaló régi civilizáció mindjobban elhagyott, a természetben lakó emberek angyalokhoz hasonlítottak, mint akik újra visszaállítják az emberek uralmát a legelhagyottabb vidékeken. A negyedik század végétől kezdve Trier városát egészen körülvették a remeték, kik csendes kunyhóikat egész az ámfiteátrum véres dómjáig építették, ahol visszhangzott az emberáldozatok kiabálása.¹ Ezek a magányos emberek hallatlan önsanyargatás gyakoroltak. Keleten, ahol mintha könnyebb lenne a test láncait hordani, oly csodákat lehetett látni, melyek mellett messze elmaradtak a régi aszkéták leghíresebb

¹ Szent Ágoston, Vallomások, VIII. 6

hőstettei is. Egyes szerzetesek élete mintha a természet kihívása lett volna. Isten társaságán kívül minden társaságtól megfosztva, más eledelük nem lévén, mint egy kis kenyér és nyers fű, csak nagyon rövid alvást engedvén maguknak, inkább testi hüvelyük felett lebegtek, mint abban laktak. Egész éjjeleken át imádkoztak és az örök dolgoknak a szemlélete volt lelküknek egyedüli tápláléka.

Ezen szent hadsereg pátriárkája, Remete szent Antal, legmegkapóbb mintája az azon kor felfogása szerinti keresztény szerzetesnek. Amikor a harmadik század vége felé a szerzetesi pályára lépett, a remeték, kevés kivétellel, még nem hatoltak be a pusztaságba ; ő volt az első, ki utat nyitott és oda fokozatosan behatolt. Sokáig egy sírban lakott ; később egy kígyókkal telt dűlendező kastélyba zárkózott, melynek elfalazta bejáratát és itt lakott húsz éven keresztül, nem lévén semmi egyebe, mint egy kis kenyér- és vízkészlete, melyet félevenként megújítottak számára. Ezen idő vége felé egy tanítványa hatolt be erővel hozzá, ki meg akarta vele osztani életét ; szép és fenséges volt és sugalmazottnak látszott. Más aszkéták a szomszédságában építették kunyhóikat és a hegyet benépesítették a szerzetesek. Mint atyjuk élt közöttük és oly tekintéllyel irányította őket, melyet nem keresett. Később a magány szeretete Thebais még hozzáférhetetlenebb részei felé vitte, ahol tanítványai újra körülvették és engedelmeskedtek törvényeinek. Néha, hogy megszabaduljon fiúi szeretetöktől, csodás erőtlől vonzva, más hegyre futott, majd ismét a szeretet visszavitte hozzájuk és újra megjelent, meglátogatva az egyes remetecsoportokat a pusztában, vigasztalta, bátorította őket, imádkozott velük, de alázatosságból nem akart szabályokat adni nekik, csak az evangéliumi tanácsokra hívta fel figyelmüket. Kezeivel dolgozott és amit keresett, szétosztotta

a szegények között, csak azt tartván meg magának, ami eledelére kellett, ami kevés kenyérből, vízből és sóból állott. Legfeljebb csak nagyon öreg korában lehetett rávenni, hogy egy kis olajat és főzeléket fogadjon el időközönként. Csak gyékényen, vagy a pusztta földön aludt. Sohasem nevetett, sohasem volt szomorú. Sohasem lehetett félszegnek látni, ami a magány következménye, hanem kedélyének tökéletes egyensúlya és lelkének belső békéje oly nyugalmat kölcsönzött arcának, melyről felismerhette az is, ki még sohasem látta. Megvetette a világi irodalmat és még görögül sem tudott, de a Szentírásból táplálkozott, melyet emlékezetében, ami a könyvet pótolta számára, állandóan átismételt. Isteni bölcsesség áradt ki beszédeiből és szava a szívek mélyére hatolt. A pogány bölcselők, kik vitatkozni jöttek hozzá, meggyőzve és elbájolva távoztak tőle. Ő maga megvetette a vitatkozásokat és nem avatkozott bele korának véleményharcába. Jóllehet, saját állítása szerint, a remete az emberek között olyan, mint a szárazra került hal, mégis többször megjelent a városok forgatagában, majd hogy közbenjárjon a szegény rabok érdekében, majd hogy Isten haragjával fenyegetse meg a kegyetlen üldözőket. Százéves volt, mikor Alexandria utoljára látta falai között mint prófétát, ki azért jött, hogy megszegyenítse az ariánusokat, kik azt híresztelték, hogy osztozik tévedéseikben. Nagy sokaság előtt beszélt, leleplezte az eretnekséget és sok pogányt megtérített, majd visszatért szeretett magányába, amelyet már csak az éggel cserélt fel. Elérvén életének százötödik évéhez, járásában megtartotta fiatalos erejét, szemei telve voltak étellel, fogai bár kissé elhasználtak, de mind megvoltak. Végül elszenderült, miután tanítványait, kérve-kérte, hogy ne engedjék magukat az eretnekség által félrevezetni és lelke fájdalom nélkül megvált attól a testtől, melyet alig lakott.

Ilyen volt szent Antal, ilyenek voltak az összes kiváló remeték, az ő tanítványai és testvérei, kiknek pályafutása természetfeletti hanggal nyitja meg a vallásos élet hőskorát. Az emberi társadalom történelme csodálkozik azon, hogy ily sokat kell foglalkoznia ezekkel az emberekkel, kik elmenekültek előle: valóban tekintélyes helyet foglalnak el annak évkönyveiben és senki sem gyakorolt oly hatást a társadalomra, mint ezek a remeték. Ellenállhatatlan erő vonzotta a tanítványok seregét mindegyikök köré, kik példának és vezetőnek választották őket: kunyhóikat az övé köré egymáshoz közel építették, hogy így részesülhessenek imáiban és és hasznot meríthessenek példájából és tanácsaiból. És így a magánytársadalomnak lett az anyja, de ez egy új társadalom volt, mely meghagyta a magányt, de megszüntette az elkülönítést és amelynek tagjai szerzetesek maradtak, bár megszűntek remeték lenni és zárdalakók lettek. A sivatag pátriárkái engedni kényszerültek annak a szeretetnek, mely oly jámbor környezettel vette körül őket és végre beleegyeztek, hogy annak fejei legyenek. Lassanként a cellák közelebb jöttek egymáshoz és egy fedél alá kerültek, mint már előbb, egy tekintély alá rendelték magukat. A teljes közösség elve győzedelmeskedett mindenben a magány szeretetén; hálóterem és közös ebédlő foglalta el sok házban az elkülönítő cellák helyét és így az aszkétaélet, hosszú körút után, az Isten szeretetében azt a társadalmat építette újra, amelyet Isten szeretetéből előbb elhagyott. Az apostoli napok eszményi közösségét, mint volt Jeruzsálemben, állították vissza ezek a testvércsoportok, melyekben egy szív és egy lélek volt. Amikor a vallásos élet ezen utóbbi átalakuláson keresztülment, szükségét érezte sajátos törvényhozásnak. Nem is hiányoztak a törvényhozói: szent Makarius, szent Pachomius, szent Vazul szerkesztették meg ezen lelki

köztársaság első törvénykönyveit, mely évről-évre új rajokat bocsátott ki az Egyház termékeny kaptárából. A szabályok lényeges vonásaikban hasonlítottak egymáshoz: imádság, elmélkedés, munka, bőjt voltak a napi foglalkozás legfontosabb részei; ezek megkönnyítették a szüzesség, engedelmesség, az alázatosság és az evangéliumi szegénység gyakorlását. Az imádság volt a lélek léleklése; az elmélkedés, melyet a szent könyvek állandó olvasása termékenyített, táplálta az imádságot és a kézimunka hozzájárult a lelkihez. «Legyetek fáradtak, mikor aludni mentek.» — mondja szent Makarius szabálya és szent Antal a lusták lelkét, melyet megtámadnak a szenvedélyek, romhoz hasonlítja, mely hamarosan szemét és piszok lerakódóhelye lesz.

Az aszkézis, a léleknek ez a tornája, az imádsággal és munkával, a léleknek a testtel szembeni függetlenségét segítette elő. A szigorú és állandó bőjtöt csak este felé szakították meg; de hús és bor akkor sem volt a szerzetes asztalán. Szigorúan tilos volt a különmeműek érintkezése. Senki sem léphette át másneműek által lakott zárdá küszöbét. A szegénység tökéletes volt. Mielőtt belépett a zárdába, a szerzetes eladta összes javait és mikor már bent volt, semmi sem volt az övé, még könyvei és ruhája sem. Nemcsak előljárói akaratának kellett engedelmeskednie, hanem még testvérei óhajának is, minden áldozat közül az akarat feláldozása lévén legkedvesebb Istennek. «Tudd meg, mondá egy régi szabály, kettő között az a nagyobb, aki engedelmeskedik.» Az ily élet, mely pokol lett volna világias ember számára, a szerzetesnek paradicsom volt. El lévén zárva a bűn előtt, kizárta a fájdalmat is és a paradicsomi ártatlansággal megtalálta a boldogságot is. Az emberi társadalom a pusztában azzal a szűzi jelleggel és égi illattal jelentkezett, mely őt angyali társadalommá tette. Azért, ha a világ örömei és szennye között valamely nemes-

lelkű fiatalember ily pusztai atya életével ismerkedett meg, mintha az örökkévalóság komoly és édes hangja szólott volna hozzá a magányból és nem egy engedelmeskedve a kegyelem hívó szavának, búcsút mondott a világnak, hogy ő is tökéletes tanítványa legyen az Üdvözítőnek. A kereszténység történetében különösen megható az a jelenet, mely minket a leghíresebb hirtelen megtéréssel ismertet meg, ami egyetlen olvasmány következtében történt: a könyv szent Antal élete volt szent Athanáz megírásában, az elbeszélő neve Ágoston.¹

Ebből a példából is láthatjuk, mily feladatot teljesítettek az Egyházban és a világban a szerzetesek. Mikor eljött az ideje, megjelentek, hogy a magányba vivén, megmentsek a világ szellemével annyira ellenkező keresztény erények kincseit. Mikor a pogány tömegek hirtelen betódultak a hívők közé és oda bevitték az érzékiséget és elpuhultságot, ők tiltakoztak állandó önsanyargatásukkal az Egyház szigorú fegyelme ellen intézett támadás ellen és ők tartották meg a maga teljes tisztaságában az első napok hagyományait. Az igehirdetés és példa által az egész Egyházra kiárasztották az evangéliumi szellem életadó hullámait, elküldvén a köztük megöregedett testvéreket, hogy a püspöki székekről kormányozzák a kereszténységet. Megállapították, hogy a negyedik század összes nagy püspökei kevés kivétellel szerzetesek voltak és hozzávehetjük, hogy az ötödik században egyes zárdák, mint a lerinaei, a püspökök valóságos csemetekertjei lettek. Sőt mi több, minden szerzetes apostol vagy lelkipásztor volt. Kelet nagy részének a megtérése azon remetéknak köszönhető, kik Szíria és a szomszédos vidékek homoksivatagjain laktak szétszórta. Hiába igyekeztek a magányba vonulni, egész a sivatag mélyéig követte őket a tömeg, mely

¹ Szent Ágoston, Vallomások, VIII. 6—12.

szívesen hallgatta őket és kész volt követni tanításukat. Magas oszlopáról, melyen negyvennyolc évig élt, Oszlopos szent Simeon az egész világról összesereglett zarándokoknak prédikált és a pogányok ezreit térítette meg ennek az embernek a szava, ki botránkoztatta a pogány felfogást: igazán érdemes volt ily magas szószékre menni, mikor ily nagy eredményt lehetett elérni.

Az Egyház tudta, mit köszönhet a szerzeteseknek. Szerette, bámulta őket, büszke volt rájuk, bennük látta anyaságának legdicsőbb gyümölcseit. Zsinatai megerősítették azokat; tudósai szabályokat adtak nekik; legkiválóbb főpapjai nem restelték megvédeni rágalmazói ellen és életrajzírói lettek szentjeinek. Szívesen mutatta ezekben az önkéntes szegényekben bölcséinek legjavát és szembeállította ezek tanítását azon bölcséleti iskolák tanaival, melyeket bámult a régi világ. Zéno, Plato vagy Epikur tanítványai feletti felsőbbségük legerősebb bizonyítéka volt a kereszténység felsőbbségének; egyedül elégséges volt ahhoz, hogy Jézus Krisztushoz vezesse a fáradt nagy szellemeket, kik minden iskola kapuin kopogtattak és minden tanítás poharából ittak. Ez magyarázza meg egyúttal azt a kegyetlenséget is, mellyel egyes-egyedül a keresztény bölcsélet üldözte a fanatikus tömeg.

Különös és figyelemreméltó jelensége ez a történelemnek! Miután a szerzetesi intézmény volt a legtisztább és legtökéletesebb kifejezése a keresztény gondolatnak, ő örökölte mindazt a gyűlöletet, mely a kereszténység bölcsőjét támadta és újra felhozták ellene szolgálai egyformasággal mindazon nevetséges vádak, melyekkel az első hívőket illették. Róma és Karthágó ugyanazon csöcseléke, mely egy évszázaddal előbb ezt kiabálta: *Az oroszok elé a keresztényeket!* nem kevésbé dühös átokkal kísérte azokat a szerzeteseket, kik először mutatkoztak utcáin és sértésekkel, ütlegekkel halmozta el azokat, mielőtt ismerte volna. Az utolsó pogány írók, kik

oly gyengén védték a hamis istenek ügyét, ismét fürgék és ékesszólók lettek, mikor a szerzeteseket kellett támadni. Ezek, szerintük, az emberiség ellenségei, sötét, gyászos fanatikuskok, kik remegnek a világosságtól, őrjöngő bolondok, kik azon a címen, hogy mindent a szegényeknek adnak, szegénnyé akarják tenni az egész világot. «Szerzetesnek lenni, mondja egyik író, annyi, mint nyomorultnak lenni és annak is látszani.»¹ Ugyanezen előítéletet találjuk a világias keresztényeknél, kik aranyba és selyembe öltözködtek és akik a szerzetesi szigorúságban csendes szemrehányást láttak gyávaságuk ellen. Még a császári trónról is felhasználják az alkalmat, Theodózius törvénykönyvének magasságából, hogy Krisztus ezen választottait megsértsék, úgy kezelvén őket, mint *a semmittevésre szentelt egyéneket*.

Ezek a semmittevők, igaz, nem vettek részt a római nép fáradságos munkájában. Nem szerveztek lázadást, nem követeltek fehér kenyeret, napjaikat nem a fürdőkben és cirkuszokban töltötték, hanem ha ott megjelentek, csak azért tették, hogy a harcolók közé vessék magukat és elvesszenek, mikor szétválasztani akarják őket. Ezért írtózott tőlük az a társadalom, melynek legkiválóbb képviselője, Symmachus az öngyilkos gladiátorokról beszélve, azt az állítást kockáztatta meg, hogy ezen tettük által bűnös merényletet követtek el a római nép élvezetei ellen!² A pogányok gyűlölték a szerzetesekben azt, amit gyűlölték az ősegyházban: Krisztus szigorú tanításához való törhetetlen ragaszkodást, mely véget vetett a régi világ víg szaturnáliáinak, az életet pedig harcnak és nem ünnepnek tartotta. Bennük a kereszténységet a maga teljességében látták és époly utálattal fordultak el tőle, mint Néro idejében.

¹ Eunapius, Excerpt. de sentent., frag. 46. (Corp. Script. byzant.)

² Symmachus, Epist., II. 46.

Ha a keresztényellenes szellem az ő tervszerű ellenkezésében csak erre a külső ellenségeskedésre szorítkozott volna, mely igazságtalanságokban és néha erőszakoskodásban nyilvánult, az Egyháznak nem lett volna semmi félnivalója tőle, mert ez egy pillanatra sem tartóztathatta volna fel diadalmas útjában. De, amint már említettük, a bajt más tette félelmessé. A pogány elem, mely sorai közé hatolt, ép elégséges volt arra, hogy sok ponton megbénítsa munkálkodását és elhomályosítsa ragyogó fényét. Ez az óriási hűtlen tömeg, mely mintha csak azért lett volna tagjává, hogy feloszlassa, nagyon megzavarta benső összhangját és anélkül, hogy életforrását elérhette volna, belsejében rosszulletet, sőt fájdalmat okozott.

Hatásuk érezhető volt úgy a tantételek, mint az erkölcsök terén. A dogmában eretnekség a neve. Az eretnekség munkához látott már az első századokban, mikor az Egyház még a katakombákban rejtőzködött, most hatalmasabbá és veszedelmesebbé lett és a keresztény császárok védelme alatt megsokszorozította támadásait és az ariánizmussal egyházat teremtett az egyházban. Az ellenvetés ezer új formája született meg ugyanazon időben, melyek csak az igazhit elleni gyűlöletben találkoztak. A szellemi világ minden pontjáról elárasztották a szofizmák és tévedések az igazságot. Míg látszólag Keleté volt a dicsőség, hogy a metafizikai eretnekségeket szülte és Arius újításához egy Nestorius, Eutyches, Apollinaris, Sabellius, Macedonius és mások számos ellenmondó tanítását csatolta, addig Nyugat, ahol a lelkek kevésbé voltak kalandozók és inkább higadtabb érzékűek, különös előszeretettel azon kérdéseket támadta, melyek egyes összefüggésben voltak az ember erkölcsi életével: és hazája lett a Donatusok, Pelagiusok és Priscillianusoknak. Szomorú katalógusa ez az emberi szellem összes tévedéseinek, amely fellázadt saját törvényei ellen és

lelkiismeretfurdalás nélkül tékozolta el a szellemi egység örökségét !

A legkiválóbb egyházak egymásután hajoltak meg ezen támadások előtt ; az antiochiai, jeruzsálemi és alexandriai püspöki székek, melyeket eretnekek foglaltak el, haladtak a zendülők élén és ez a lesujtó látvány még a legbátrabb hitet is megzavarhatta. Ezen forgószélben, mely a lelkeket a legkülönbözőbb tanítások felé sodorta, egyedül a római püspöki szék, mint viharos éjben a hatalmas világítótorony, tartotta magasra az orthodoxia erősfényű fátylóját. Ott sohasem lehetett mást, mind a legtisztább apostoli hagyomány hangját hallani. Az apostol, kinek az volt dicső feladata, hogy testvéreit megerősítse hitükben, mindig megjelölte a tévedést és hirdette az igazságot és akkora volt ennek a változatlan és meggyőzhetlen szónak a hatalma, hogy a dogmatikai tévedések ezen özönében ellensúlyozta annyi eretnecség hatását és Róma egészen egyedül mentette meg a keresztény társadalom egységét és hitének teljességét. A római szék ezen csodálatos és fáradhatatlan ellenállása nélkül az egész kereszténység végül annak az óceánnak növekvő árhába sodródott volna, mely rettenetes dühvel verdeste az Egyház alapjait.

A felburjánzó eretnecségeknél is rémesebb látványt nyújt az a hihetetlen erkölcsi züllöttség, melyet az akkori keresztény társadalomban találunk. A szerzetesi erények a zárdák árnyékában húzódtak meg és jórészt ismeretlenek maradtak a történelem előtt. A tiszta s elzárt házi tűzhely szintén védelmezte a nyilvánosság előtt a keresztény családok szerény és visszavonult életét. De a pogány bűnök cinikus tisztátalansága egész nyíltan kérkedett és a szemlélő csak ezeket látta. Aki a negyedik század vége felé résztvevett volna a nagyvárosok nyilvános szórakozásain, vagy követte volna az örömtől elbolondított sokaságot zülléseinek labirintusába, biztosra vette

volna, hogy a birodalom vallása megváltozott. Nagy ünnepeken a cirkuszok lépcsői jobban telve voltak, mint a templomok padjai és a legocsmányabb látványosságokat valóságos kéjjel élvezte az ezernyi keresztény nézőközönség. Az ezen kor erkölcsstanítóinak panaszai szomorú világot vetnek a társadalmi állapotokra. Kétségtelen, hogy nem mentesek azon túlzásoktól, melyek csak nagyon is természetesek a buzgó embereknél s amelyeket méltatlankodásuk adott ajkukra ; de ha kellő mértékre szállítjuk is vádaikat, még mindég nagyon megrendítő és szomorú képet kapunk. Bizonyára senkisé fogja hazugsággal vádolni Salvianust, mikor azt mondja, hogy örülhetne az ember, ha azon kor keresztényeinek csak a fele érdemelné meg a nevét.¹

És még súlyosabbá tette a helyzetet, hogy egy társadalmi réteg, sőt a hierarchia egy foka sem volt mentes ettől a romlottságtól. A papi rendet méltatlanok sokasága árasztotta el ; a püspöki székeket oly főpapok szennyezték be, akik aljasságban vetekedtek az eunukokkal ; egész zsinatok összeesküdtek az igazság ellen és valóságos zsarolásra vállalkoztak. Maguk a zárdák, a tökéletes élet bevehetetlen menedékhelyei, sem voltak mindenkor védve az erőszakosak és tisztátalanok ellen, kik nagyra-vágyásukat és gonoszságukat a szerzetesi ruha alá rejtették. Ezeket a botrányokat figyelte és szigorúan megítélte a pogányság még kisszámú tisztességes követője és azon meggyőződésben volt, hogy jogosan veti meg azt a vallásos társadalmat, mely ennyire be volt szennyyezve. Érthető, hogy visszataszító volt számukra annak az öldöklésnek a látványa, mely 366-ban bevérezte szent Damazus pápa megválasztását. Tűzzel-vassal támogatták az egyházi jelölteket, a szentélyek az elkeseredett pártok harcmezejévé lettek, nők és férfiak hullái bori-

¹ Salvianus, De gubern. Dei, VI., I. V. ö. III. 9.

tották a pápai trón lépcsőit, íme ez volt az a rémes látvány, mellyel Róma kereszténysége azon a napon megijesztette a világot.¹

De akkora volt az Egyház életerejé, hogy ez a véres próba sem tudta megrendíteni. A szíve mélyén rejtőző életprincipium szünet nélkül megújította erejét, melyet ezen küzdelmekben elhasznált és az őt érő botrányokért bőségesen kárpótolta az erényeknek az a csodálatos bősége, melyet napról-napra létrehozott. A század bűnei mint felhők vonultak át fényes arcán, anélkül, hogy el tudták volna homályosítani és ha néha úgy látszott is, hogy elmerül a viharban, csak azért volt, hogy annál fényesebben és tisztábban tűnjék fel újra. Az állandó harc, melyet a visszaélések ellen viselt, nem engedte meg, hogy azok gyökeret verjenek belsejében és ott polgárjogot szerezzenek. Még leigázva is, állandó tiltakozásával hite és fegyelme ellen intézett támadások ellen, tudta vállalni a felelősséget Isten előtt és meg tudta akadályozni a tévedés és gonoszság érdekében hozott rendeleteket. Hatalmas munkával állandóan távolította belsejéből az oda befurakodott tisztátalan elemeket. Majd eredeti formájukra vezetvén őket vissza, az eretnekség kapuin szorította ki őket, majd pedig a kiközösítés kardjával vágta le onnét őket. Abban állott a világ feletti győzelme, hogy állandóan ostromolva, sohasem adta meg magát és hogy állandóan megsebezve, sohasem kapott halálos sebet.

Ennek a győzelemnek kiszámíthatatlan hatása volt. Amint a katakombák mélyén háromszáz évig tartó véres üldözések között megtartotta a keresztény principium életét, azonképen a világ kísértései között megőrizte annak teljességét. Hogy ez a győzelem az első pillanatra nem is látszik oly fényesnek, mint a másik, onnét van,

¹ Ammianus Marcellinus, XXVII., III. 12.

mert nem fényes nappal az amfiteátrumban a véres harcok tragikus fegyvereivel vívta ki, hanem a lelkiismeret és szentélyek mélyén, a szívek legsötétebb rejtekeiben játszódott le ez a küzdelem. Egyébként a győzelem nem is volt oly fényes, mint egykoron, mert az ellenségben, kinek legyőzését ünnepelte az Egyház, saját elvesztett fiait kellett siratnia.

Am bármily drága árt kellett is érte fizetni, ez a győzelem letagadhatatlan volt. Mindenek dacára csak az az erkölcsi eszmény maradt meg, melyet ő hirdetett és csak egy társadalmi mintakép, melyet ő valósított meg. Csak úgy harcoltak ellene, hogy életerejének egy részét ellopták tőle és legértelmesebb ellenségei kénytelenek voltak tőle a fegyvereket kölcsönvenni, amelyekkel harcolni akartak ellene. Nagyon jól lehetett ezt látni Julianus Apostata sajnálatraméltó ellenhatásánál. Pogánysága nem volt más, mint elváltoztatott kereszténység és bántó, de kézzelfogható ellenmondásul mind azt, amivel meg akarta azt fiatalítani, a keresztény társadalomtól vette át. Mi más volt az ő pogány papsága, melynek önmegtartóztatást és célbátust ajánlott és amelynek megtiltotta, hogy az amfiteátrumok véres látványainál jelen legyen mint a keresztény papságnak a torzképe? Erkölcspredikálási kísérletei és bűnbánati berendezései, tervbevett szeretetintézményei vajjon mások voltak-e, mint egy hitehagyott keresztény emlékei, ki szegényes visszaemlékezéseivel az ellenség táborába ment? Magát pogány nézeteit is mélyen átjárta a keresztény szellem. Mikor Ammianus Marcellinus az *Örökkévaló* és *Világ Ura* címek ellen, melyeket a császárok használtak, tiltakozik, öntudatlanul is a keresztény elv előtt hódol; mikor Gallusnak, Julianus testvérének kegyetlenségét ostorozza, ki az amfiteátrum vadjai elé vettette az izauriai foglyokat, akiket szenvedésükben látott, ami annyira megfelelt egy régiebb kor kegyetlenségének és a római

hagyománynak, anélkül, hogy tudná, a keresztény befolyás haladását állapítja meg.¹ Számos más példát lehetne még felhozni : de ezek is eléggé mutatják már, hogy a pogányság erkölcsi légköre mily mértékben tisztult meg észrevétlenül. Az Egyház körül bolyongtak már ; az ő levegőjét szívták magukba és a kereszténységnek ezen utolsó ellenségei a valóságban önféjű keresztények voltak !

Egyébként már nagyon kevés jobblelkű ember maradt a pogányság rabszolgaházában bezárva. Az Egyház kifosztotta a világot, hogy legkiválóbb elemeivel önmagát gazdagítsa. Valahányszor nemes jellemmel, kiváló szellemmel találkozott ott, elvonta azt a hivatalos életből, hogy saját soraiba állítsa őket vagy pedig hierarchiája élén jelölt ki helyet számukra. A birodalom hiába is termelt néha régi nagyságához méltó embereket, mert nem sokáig tudta megtartani őket. Az Egyház megkereste Libanius padjain, a vigasztalhatatlan szónok két leg híresebb tanítványát, Vazult és Nazianzi szent Gergelyt és így megszerezte magának annak a csodálatos ékesszólásnak a kincseit, melyet bámultak a kortársak. Ugyancsak elvonta az irodalmi és elegáns patriciusi élettől Sidoniust, Synesiust, Nolai Paulinust ; levette Ambrus vállairól a konzuli tógát, hogy annak helyébe a püspöki palástot tegye ; egyszóval mindenkit magához vonzott, kiből erényt és tehetséget látott. Semmi sem oly figyelemreméltó, mint az az átalakulás, melyen átvezette a hozzá ragaszkodókat. Ezeket a visszafejlődő kor puha és hajlékony jellemeit, kik semmi kísértésnek sem tudtak ellenállni és semmi szennytől sem tudták magukat távoltartani, mintha acélfürdőbe mártotta volna, oly sok erővel és energiával rendelkeztek, mihelyt hatalmába kerítette őket. Az olyan, mint Sidonius Apollinaris,

¹ Ammianus Marcellinus, XIV., II. 1. ; XV., I. 3.

ki a világban csak állhatatlan irodalmár volt, püspöki széken nagy ember és szent lett! És mit szóljunk a nagy átváltozásról szent Ágoston és mégannyi másnak a lelkében, kiknek életét a megtérés két ellentétes szakaszra osztotta? A világban lelkük a különféle tanítások vizén úszott, szívüket a szenvedélyek hajtották mindenfelé: az Egyházban megerősödtek a sziklán és a beteg lelkek orvosai és vigasztalói lettek.

A birodalom eltűnt ennek a rejtett, de ellenállhatatlan erőnek a hatása alatt, melynek egész életnedve az Egyház ereiben keringett. Annak nem voltak már emberei, emezt szentek népesítették be. Amannak nem volt semmi tekintélye, emez természetfölötti rangot foglalt el az emberek gondolatvilágában. Amaz kiejtette elgyöngült kezeiből a világi hatalom kardját, emez megragadta azt és a világ üdvére forgatta. Akkor is, mikor a társadalmat meg kellett védelmezni a barbárok támadásai ellen, a püspökök és papok voltak azok, kik ezt a feladatot magukra vállalták. Stilico és Aetius, kiknek katonai nagyságát senki sem vonhatja kétségbe, époly sok bajt okoztak a birodalomnak nagyravágásukkal, mint amennyi jót nyújtottak neki győzelmeikkel; de azon kor nagy püspökei a civilizáció sokkal erősebb pajzsai voltak Alarich és Attila ellen. Az ötödik század városainak történelme csak püspökeik történelme által ismeretes. Mindegyik egyénisége magában foglalta kis hazáját, miután a nagy haza már nem létezett. Egyszerű szerzetesek az elhagyott népek gondviselésévé lettek. Norikumban, a legtöbb veszélynek kitett provinciában, mert az Itáliába vezető úton feküdt, egy Szeverin nevű remete csak tekintélyére támaszkodva meg tudta fékezni a rugiak, alemannok és más barbár népek hordáit, melyek a Duna partjai felé tódultak. A lakosság csak órá számíthatott és védelme alatt a szomszédos provinciákban ismeretlen nyugalomnak örvendett. Amikor meghalt,

a rettegés újra kezdődött és nem egy nép vándorolt ki hamvai után, melyeket Norikumból Itália belsejébe vittek.¹

Hasonló jelenetek játszódtak le mindenfelé. Az egész világ az egyházban látta az egyedüli erőt, mely meg tudta akadályozni az általános pusztulást. Mindenütt megfékezte a barbárok rettenetes támadását és ha nem is tudta megmenteni a birodalmat, legalább megmentette a nemzeteket és a civilizációt. Magába gyűjtve, mint az özönvízen úszó bárka, mindazt, ami életrevaló volt, megőrizte ezt az anyagot addig a napig, amelyen az áradat megszűnván, új épületet kellett emelni és új társadalmat teremteni.

Csak látni kell, mily fénnel ragyogott abban a nagy órában, melyben a Gondviselés ítélete beteljesedett a római birodalmon. Olyan volt vele szemben, mint az óriás a törpe mellett. Míg a pusztulás minden nyomorúsága összpontosult, mint láttuk III. Valentinianus szomorú uralkodása alatt, addig az Egyház teljes fénnel ragyogott annak a pápának személyében, kinek Nagy szent Gergely a neve. Benne a pápaság már abban a szerepében jelentkezett, amelyet betöltött a későbbi századokban : ő volt az általános civilizáció lelke és a világ irányítója. Hatalmas birodalomnak volt az ura, melynek határai oly mértékben tolódtak ki, amint összehűkültek a római birodaloméi. Gondos szemei figyelemmel kísérték az egész keresztény Egyházat. Szavára mindenütt hallgattak, vagy legalább is mindenütt hallották. Elhallgattatta az eretnekséget az egész birodalomban ; megbélyegezte Keleten Eutychest és Nyugaton Priscilianust ; utasításokat küldött Britanniába, ahonnét Róma már régen kivonta csapatait : megfékezte a konstantinápolyi pátriárka nagyravágását és négy századra kitolta

¹ Eugippus, Vita sancti Severini.

a fenyegető görög schizmat ; végül Rómából püspöki székből sugalmazta a chalcedoni zsinatot és elfogadtatta annak határozatait az egész világgal. Dogmatikus levelei és főpapi szentírásmagyarázó beszédei a negyedik század kiváló hittudósai közé emelik, de uralkodói hangja, mellyel beszél az egyházban, azok fölé emeli. Az összes keresztények meghajolnak felsőbbsege előtt és a világ pusztítóit, Attilát és Genserichet visszatartja vagy megszelídíti szava. Óriási erkölcsi tekintélye körül már kezd homályosan kibontakozni utódainak világi hatalma. Egyedüli reménye népének ebben a rémhírekkel teli időben és mint írja 449-ben, nem hagyhatja el Róma városát még azért sem, hogy a zsinatra menjen, mert attól fél, hogy távolléte sokakat kétségbe ejtene.¹

Létezett tehát még római birodalom, de ez a vallásnak lelki birodalma volt. Róma parancsolt mindenkor a világnak, de már Isten és nem a császár nevében. Az örökkévalóság ígérete, mellyel költői hízelegtek neki, valósággá vált, de más légkörben és más eszközök által. Vezetői papok voltak, légióit szerzetesek és hithirdetők alkották, fegyvere volt a szó, törvénye a szeretet, célja a mennyország. Hadd fejezze be Nagy Leó a párhuzamot, ajkairól a történelem mint beteljesedett jövőndőlés hallatszik :

«Apostolaidnak köszönöd, Róma, hogy az evangélium világossága ragyog feletted és hogy a tévedés tanítónőjéből az igazság tanítványa lettél. Ők a te igazi atyáid és pásztoraidd ; nekik köszönheted, hogy bemehettél a mennyek országába és sokkal jobban megérdemlik, hogy alapítóidnak hívják őket, mint azok, kik falakkal vettek körül és akik közül egyik, kinek nevedet köszönöd, testvérgyilkossággal szennyezte be bölcsődet. Ők vezettek a dicsőség ama fokára, hogy szent törzs, választott

¹ Szent Leó 31. levele.

nép, papi és királyi város lettél. Szent Péter dicső széke tett téged a világ fejévé és vallási tekintélyed sokkal távolabb terjed, mint földi hatalmad. Mert bár számos győzelmed hatalmadat messze vitte szárazon és vizen, de az a terület, melyet katonai vállalkozásaid hatalmad alá hajtottak, sokkal kisebb, mint amely felett Krisztus békéje által uralkodol.»¹

VI. FEJEZET.

Bizánc.

A sors megengedte, hogy a keleti Róma majd tíz évszázaddal túlélje a régít és hogy egész az új kor beköszöntéséig meghosszabbítsa a római birodalom egy részének elgyengült életét. Konstantin városa, melyet harcászati szempontból páratlan fekvése és uralkodóinak ügyes diplomáciája védelmezett, a negyedik századtól kezdve láthatta, mint özönlik el megszálló csapatok a túlsó partot, vagy mint pusztulnak el falai alatt. A pogányság politikai épülete megmaradt ennek sáncai között, megcsonkítva, de még mindig tekintélyesen és a nyugati nemzetek, melyek szabadon növekedtek az egyház védelme alatt, a távolból szemlélhették egy ezredéven át azt a látványt, melyet ez a kiélt és erkölcstelen társadalom nyújtott a régi világ elernyedő fényűzésével bezárva egy városba, mely erődje és börtöne volt egyben és amelyben sem élni, sem meghalni nem tudott. A keresztény civilizáció történelme viszont, mielőtt végleg elhagyná ezt a teret, mely már nem az övé, egy utolsó pillantást kénytelen vetni erre a jövő számára elzárt világra, hogy abból azt a tanítást merítse,

¹ U. a. Sermo 82.

melyet az mintha hivatásszerűen hagyott volna az emberi nemre.

A bizánci birodalom története e két szóban foglalható össze : ez a harmadik és utolsó szakasza a római dekadenciának. Bizánc nem más, mint a Keletre menekült pogány Róma, ahol talán sokszor öntudatlanul folytatta a régi cézárizmus kérlelhetetlen harcát az új szellem ellen. Különös jelenség, melyben mintha eredendő bűn százados szerencsétlenségét látná az ember, a boszporusparti város, mely látszólag arra volt teremtvé, hogy a megtért császárok keresztény fővárosa legyen, nagyon hamar meghazudtolta a világ reménykedéseit. Míg Neró Rómája, melyet keresztények vére öntözött, felhasználva gazdáinak eltávozását, lassanként a katolikus egyház fővárosa lett, addig Konstantin városa, melyet a kereszt árnyékába építettek, hamarosan azzá az erőddé lett, ahol a maguk teljességében megmaradtak azok az erkölcsök és az a szellem, melyet az Örökváros megvetett.

A császárok tehát, mikor elhagyták a Tiberist, hogy a Boszporus partjára menjenek, magukkal vitték a hivatalos pogányságot, mely Nyugat megújult talaján nem talált többé támpontot, ahol együtt volt velük, osztozkodván fölényes viselkedésükben és fékezhetetlen nagyzásukban. Az egyedüli engedmény, mit a kereszténységnek tett, abban állott, hogy lassanként megszüntette azokat az isteni címeket, melyekkel a negyedik század előtt elárasztotta uralkodóit és amelyeket az ötödik és későbbi századokban a hízelgők nem resteltek a keresztény fejedelmeknek adni. Most sem szívesen hagyja el őket, hanem s ezt bátran állíthatjuk, elrejtí azokat a császári ruhatárba azon számos szentségtörő előírás közé, melyeket a pogány etikettől kölcsönzött ki. A címeket leszámítva, egyébként semmi sem változott. A bizánci császárok tovább követeltek maguknak isteni

jogokat és legkevesbbé sem vettek tudomást arról, hogy tekintélyüknek az emberi lelkiismeret is szabhat határt. Mint pogány elődeik, ők is ég és föld urai akartak lenni és uralkodni a vallási társadalom felett ép úgy, mint a földi ország felett. Következésképpen a keresztény egyházban a főpapi címet követelték maguknak és jogászaik ezen követelésüket egész ártatlanul indokolták, arra hivatkozván, hogy a pogány vallásban is hasonló jogaik voltak. A VII. században Maximusnak, a kiváló hitvallónak, vértanuhalált kellett szenvednie, mert nem ismerte el II. Konstantint főpapnak és a VIII. században egy eretnek császár, Izauri Leó, a pápával szemben egész merészen a legfőbb hatalmat követelte maga számára az egyház és állam felett : «Pap és király vagyok !» írta II. Gergelynek.¹ Ezen különös főpapok aktái bizonyítják, mily buzgósággal végeztek vallási funkciókat. Constans és Valens példájára császári rendeletekkel intézték el a hitvitákat és maguk szerkesztettek hitcikkelyeket, melyeket örömmel erőszakoltak a népre. Nem egy hivatalosan készült dogmát dobtak a világba az ő égiszük alatt és Anastasius Henotikonjában, Heraclius Ekthesisében, II. Konstans Typusában mindig egy udvari *Credo* ágazatait találjuk, melyeket az egyház nem ismert. Magától értetődik, hogy a kánoni törvényhozás terén ugyanolyan független jogot követeltek maguknak, mint a dogmák körül és hogy felfogásuk szerint az egyházkormányzásnak az ő tetszésük szerint kellett történnie. A püspököket és zsinatokat kezük alatt tartották ; a kánonoknak meg kellett hajolniuk akaratauk előtt, vagy el kellett tűnniök és mihelyt azokat elismerni méltóztattak, a keresztény lelkiismeretnek hallgatnia és engedelmeskednie kellett.

A környezet, melyben a césarizmus követelései újraéled-

¹ Szent Gergely, II. Epist.

tek, nagyon jól elő volt készítve annak a befogadására. Kelet népeinél nem igen lehet megtalálni az egyén azon erkölcsi tökéletességét és azt a határozott közszellemet, ami a nyugati kereszténységet erőssé tette. Ázsiai szomszédjai erkölcsé és szelleme megfertőzte népét. Bizánc görög nemzetiségű, de keleti erkölcsű római birodalom volt. A királyi abszolutizmus egyáltalán nem rémítette meg azokat a népeket, melyek a közelből láttak, vagy magukon érezték az Arsakidák és Sasszanidák abszolutizmusát. Ami vallási eszméiket illeti, mindenkor a beözönlő egymásnak ellentmondó tanítások hatása alatt állottak, melyeket oly bőségesen termeltek Kelet melegen sütő napja alatt a különböző szekták. A mohamedanizmus, melynek óriási befolyást kölcsönöztek hirtelen katonai sikerei, a maga részéről nem maradt hatás nélkül az ennyire befolyásolható társadalomra és a VII. századtól fogva megtaláljuk befolyásának nyomait az igaz hit ellen intézett dogmatikus támadásokban. Az izlam tanítása volt az, amely bizonyos mértékben meghódította a birodalmat a képrombolás szomorú eretnekségében, arra várva, hogy a fegyver majd befejezi ennek a fanatikus apostolkodásnak a munkáját.

Egyébként a görög faj szellemi romlása magában is megmagyarázza beteges eklekticizmusát. Ez az annyira megáldott faj, melyet azonban Sokrates idejétől fogva megrontott a tehetségeivel való visszaélés, gyógyíthatatlan betegséget szerzett magának. Szelleme, melyet megrontottak a szofisták, a teljes felbomlás felé haladt. Mivel csak játszott az igazsággal és hazugsággal és egy másután a legellentéesebb tanokat védelmezte, azon egyedüli célból, hogy szellemi mélységét csillogtassa, a görög lángész képtelenné lett bármily tanítást is komolyan venni. Miután egészen az ész alapelveig minden természetes igazságot a porba rántott és nem volt mit elpusztítania, kimerülve aludt azokon a romokon,

melyeket ő okozott, mikor a kereszténység megjelent. Ez lett volna a gyógyulás, ha megértette volna. De ahelyett, hogy táplálékot keresett volna az egyház tiszta és egészséges tanításában, abban csak játékot keresett. A kinyilatkoztatott igazságok kincsére vetette tehát magát és a hit minden egyes cikkelye ezer vitatkozás tárgya lett, amelyekben megbámultathatta könnyedségét és zsenialitását. Ekkor keletkezett a görög szofisták második iskolája, a tévtanítóké. Karneades és Gorgias tanítványai újra kezdték az emberi ész ellen intézett támadásaikat, igaz, hogy más név alatt, de módszerük rokonságban volt a régi szofistákéval. Semmi sem oly meglepő, mint eljárásuk hasonlatossága, semmi sem oly természetes, mint az a családi kapocs, mely összeköti a két iskolát. Ezer év múlva a görög lángész gyógyíthatatlan sebe régi tünetekkel jelentkezik újra és genyedségéből az elkeseredett szofisták egész áradata támadt, hogy az igazságot megdöntse.

Megérthetjük azt az ellenszenvet, mellyel az ilyen szellemek a katolikus egyházzal szemben viseltettek, mely felfegyverkezett és éber őrzője volt a kinyilatkoztatott igazságoknak. Minden intézménye ellen fellázadtak. Tréfás mozgékonyosságuk megborzadt amannak fenséges komolysága és változatlansága előtt. Megvetették dogmáinak barbár merevségét, melyeket nem tehettek szellemes kritika tárgyává; méltatlankodtak azon, hogy megvetette azt a szellemi felsőbbiséget, melyet maguknak tulajdonítottak és hogy szemtelen előszeretettel többre becsülte az egyszerű, de becsületes lelkeket az ingadozó, bár fényes lángelméknél. Nem tudták elviselni, hogy semmibe sem vette kiválóságukat és tehetségüket, mikor törvényhozásról és tanításról volt szó. Azt az uralkodói függetlenséget, melyet a vallás terén magának követelt, nevetségesnek és egyben gyűlöletesnek tartották. A civilizáció ügkörében való teljes járatlanságával magyaráz-

ták azt a büszke viselkedését, melyet azon mesterekkel szemben tanusított, akik előtt ők térdet hajtottak. Mert valóban, minden tudományos kérdésben szétváltak, csak a legszentebb és legkegyesebb császár kultuszában találkoztak! A császár istensége volt az egyedüli dogma, melyet valamennyien elfogadtak. Benne üdvözölték az egyház fejét és elismerték mindazon jogait, melyeket magának tulajdonított, helyeselve összes jogbitorlásait. Azon feltétel alatt, hogy el méltóztatott fogadni vallási véleményeiket és őket trónjára ültetve, mindenki fölé helyezte, nem tagadtak meg tőle semmit sem. Ez magyarázza meg a bizánci cézárizmus vakmerőségét a vallási téren és azt a bámulatos eredményt, mit követeléseik elértek. Hogy igazságosak legyünk még a zsarnoksággal szemben is, el kell ismernünk, hogy az alattvalók szolgálata majd mindig megelőzte az uralkodók nagyraívását.

Ezzel szemben azonban nem akarjuk állítani, hogy a keresztény szellem teljesen eltűnt volna a Vazulok és Aranyuszájú szent Jánosok hazájából. Sajnos, az igazi keresztények, kik már kisebbségben voltak Athanázius idejében, napról-napra kevesebben lettek. Mert szétosztottan, elkülönítve éltek, a hatalom gyanús szemekkel nézte őket és az a népszerűtlenség vette körül őket, mely a romlott környezetekben a tisztességes emberek kikerülhetetlen sorsa, nem tudták meggyógyítani azt a társadalmat, mely visszautasította az orvosságot. Amit tehettek, abban állott, hogy ellenállottak a hullámoknak és nem engedték magukat elsodortatni az árral és itt-ott, a történetíró számára, a korukból kimagasló lelkeknek vigasztaló, de ritka látványát nyújtották. Amint a baj egyik helyről a másikra terjedt, ők is lassanként eltűntek. Kezdetben eltűntek a közhivatalokból, később el kellett hagyniok a vallási hierarchia sorait is és végül, a legutolsók, a zárdákba, az emberi méltóság

ezen legkiválóbb menedékhelyeire menekültek. Néhány nemzedéken keresztül még lehetett találni a szerzetesi kámzsa alatt bátor és öntudatos lelkeket és amikor már minden elveszett, még mindig folytatták a barátok, annál nagyobb bátorsággal, mennél kisebb volt a remény, a keresztény szabadság szép harcát a zsarnokság és vad erő ellen.

Végre eltűnt ez a tobzódó és terméketlen város, ez a valóságos mumia, melyet a régi világ a Bosporus partjain felejtett. Mikor a török kardok meghódították, nem hagyott mást a világra, mint azt az üdvös tanulságot, melyet dekadenciája nyújtott és a civilizációnak teljesen mindegy volt, hogy a szultán uralkodott-e az Arany-szarvnál vagy a cézár. A modern népek nem igen tanultak tőle mást, mint bűneit. Mert Bizáncból olyan ragály áradt ki, mely mindjárt keletkezésükkor megrohthatta azokat a nemzetiségeket, melyek érintkezésbe jöttek vele. A következő fejezetben látni fogjuk, mily közeli volt a veszedelem, hogy a bizantinizmus által megmérgezett germán faj elpusztul és hogy mily nagy áldozatába került, míg ennek a bilincseiből kikerülhetett. Külön meg kell jegyeznünk a szlávoknak, Kelet ezen germánjainak a sorsát. Semmi sem szomorúbb, mint az a nevelés, melyet ez az eretnek mostohaanya, Bizánc, adott nekik. Ezen műveletlen győzőkön úgy állott bosszút, hogy megrontotta őket. Beléjük oltotta eretnekiségének mérget, szennyével elárasztotta erkölcsüket és hellenizálva egyiket a másik után, igazi bizánciakká tette őket, kik bár vadabbak, de époly hitványak voltak, mint a konstantinápolyiak. Gyenge szellemek, méltóság nélküli jellemek, melyek minden vallási forradalomra és politikai szolgásra képesek voltak, zavaros és sanyalódó társadalmak, amelyekből semmi értékes kezdeményezés nem indult ki, ez az, amit annak civilizáló tevékenységnek a mérlege felmutathat, melyet Bizánc végzett

a szláv népek között. A bulgárok, szerbek, oláhok és még mások voltak így megmételvezve és a halál lehellete még az északi részekben lakó oroszokig is elért, kiknek első püspöke, mintha Photius szentségtörő kezei által nemcsak a püspöki szentelést kapta volna meg, hanem azt a meghunyászkodó szellemet is, mely a nemzeti papságot az uralkodó lábai elé vetette és az egyházat, mint foglyot, az egyeduralkodók győzelmi kocsijához kötötte. Keleteurópa, mely még mindig a bizantinizmus mély sarába süllyedve küszködik, bár csak ismerné meg bajának eredetét és átkozná meg azokat, kik ennek okai!

Nyugat sokkal szerencsésebb volt. A katolikus egyház hű őrzője volt bölcsőjének és a nagy távolság is megvédte a ragálytól. Természetes, hogy a Nyugat barbárait sem hagyta közömbösen Bizánc hizelgése és ajándéka. Sőt ellenkezőleg, sokszor attól kellett félni, hogy ügyes cseleivel behálózza őket és hosszú ideig bizánci eunukok nyúltak bele sorsának intézésébe. De ezek hiábavaló kísérletezések voltak. A germán faj nevelését nem tudták elvenni az Egyháztól, hanem osztzkodniok kellett vele, megtartván a szlávokat, neki hagyván a germánokat.

Mikor végre több évszázad után az egyház és Bizánc fiai szentől-szembe állottak egymással, bámulva néztek egymásra, mint oly népek, melyeknek semmi közös vonásuk sincs. Ha a görögök a latinokat a szellemi kultúra és anyagi élet fényűzése terén felül is multák, a latinok óriási magasságban állottak a görögök felett az erkölcs terén. Ezen egyenes és büszke népek csak méltatlankodni tudtak azon népek kétszínűségén és romlottságán, melyek gúnyt űztek darabosságából és tudatlanságából. Ez a durva kezű és nehéz kardú faj irtózott a mézes-mázas és álnok udvaroncok népétől. Ez volt a lényeges ellentét a kereszténység által felszabadított modern szellem és a pogányság által lealacsonyított régi

szellem között. Semmi sem tanulságosabb, mint ez az ellentét, semmi sem bizonyítja jobban a katolikus egyház nevelőerejét és aki mindezt meghatódás nélkül tudja szemlélni, annak a számára a történelem tanulmányai örök időkre elvesztek.

De azért Bizánc még sem volt értéktelen a keresztény társadalom számára. Azon korban, melyben az egyház szárnyai alatt a modern civilizáció sarjadzani kezdett Nyugaton, sokkal fiatalabb és gyengébb volt, semhogy külső ellenséggel szemben győzelmesen védekezhett volna és ekkor Bizánc tudta nélkül lett bevehetetlen erődje. Mi lett volna a katolikus Európából, ha 673-ban, 717-ben és még többször Mohamed követői meg nem törtek volna Bizánc bevehetetlen falai alatt? Elég e kérdést csak felvetnünk, hogy kellőleg értékelhessük azt az óriási szolgálatot, melyet a császári város tett a világnak az által, hogy falainál megállította az izlám győzelmes előtörését. Saját hazájába visszaszorítva, kénytelen volt más utat nyitani vér- és dicsőségszomjas tömegei lángoló buzgóságának. Behatolt Ázsia hatalmas pusztáiba, majd Afrikára vetette magát, melynek északi partján végigszárguldott lovaival és egy napon, hosszú körút után, annak a keresztény társadalomnak a másik szélét érte, melyet nem tudott kikezdeni Keleten. Támadásuk hatalmas erejét már meggyengítette az az óriási terület, melyet befutottak és az európai népek a frankok köré csoportosultak egy kiváló ember vezetése alatt. Egy nagy keresztény ország dőlt porba és a frankok országa, az egyház utolsó reménye, egy pillanatban, mintha szintén a halál torkában lett volna. Elképzelhetjük, mi lett volna a sorsa a civilizációnak, ha akkor, mikor még teljes volt fiatalos ereje és Kelet kimeríthetetlen forrásai nyitva állottak, az izlám Konstantinápolyon át Magyarország és Németország pusztaságain keresztül egész a gyenge meroving országokig törhetett volna elő,

melyekben egyenetlenség és kicsapongás uralkodott: bölcsőjében pusztította volna el a frank faj és Európa jövőjét. Tehát nem volt haszon nélkül a nyugati társadalom számára, hogy Kelet királynője oly sokáig kitarzott a Boszporusz európai promontorján és a történetíró áldhatja a türelmes Gondviselést, ki az utolsó császárokat mint hű őrszemeket állította oda, hogy vigyázzanak annak az épületnek a küszöbénél, melyben a katolikus civilizáció növekedett.

VII. FEJEZET.

Ariánus-országok.

A Nyugatrómai Birodalom megdőlt: egyike volt az emberiség történetében korszakot alkotó rettenetes válságoknak. Mint valami óriási természeti kataklizma zúdította a barbárokat a civilizációra, majd mint mindent elpusztító lavinákat, majd pedig mint vándorsziklákat, melyeket annak szélein végigvezetett, ahol azok elpusztították vagy széjjeltépték a finom hálózatait. A minden fegyveres betöréssel járó muló rettegéshez járultak még azok a görcsös vonaglások, melyeket ennyi új népnek a társadalmi testbe való beillesztése, ahol lakóhelyet szereztek maguknak, okozott. Magukkal hozták családjukat és isteneiket és nemcsak aranyat és kenyeret, hanem földet és tűzhelyei is kívántak. A győzelmet követő napok sokhelyütt véresebbek voltak magánál a győzelemnél. Nehéz lenne röviden leírni mindazt a gyilkolást és pusztítást, mely az V. század gyászos évkönyveit betölti: tűz és vas pusztított a provinciákon keresztül, egész népeket lemészároltak, népes vidékek kihaltak, amit a háború meghagyott, elpusztította az éhség, a kétségbeesés az embereket a legsajnálatraméltóbb végletekbe vitte, az állatok maguk is, megfosztva gaz-

dáiktól, kezdetleges vadságukba estek vissza. Nem túlzunk, mikor azt állítjuk, hogy az ember nem tud elképzelni oly kegyetlenséget, melyet ne zúdítottak volna az emberekre, a halál ezen szaturnáliái és a kortársak fájdalomkiáltása csak nagyon gyenge visszhangját őrizte meg ezen szerencsétlen időknél, mikor azt hitte volna az ember, hogy az egész világ elpusztul.¹

Mindazáltal a birodalom oly súlyosan nehezedett a világra, hogy sokan még a betörésekkel járó nyomorúságokat sem tartották elég drága árnak a birodalom elpusztulásáért. Megkönnyebbülést éreztek az emberek, hogy megszabadultak a római világ pokoli kályhájától, melynek rettenetesen túlfűtött levegője minden életet elpusztított; fellélekzettek a romok között és bár a barbárok kellemetlen és gyűlölt parancsolók voltak, mégis nagyobb biztonságban érezték magukat náluk, mint az óriási császári kísértet előtt. Kétségtelen, hogy a pusztulás rettenetes volt, de vajjon a birodalomban az élet nem volt még inkább az? Nem szabad megütköznünk, ha azon kor íróinál a megszállások szomorú emlékei mellett ily kifejezéseket találunk és csak akkor tudunk helyes képet alkotni magunknak az V. század nagy felfordulásainak az emberekre gyakorolt benyomásáról, ha mindkét nyilatkozatot egymással összevetjük.²

Egyébként világos volt, hogy új korszak köszöntött be. A világ már nem tartozott Rómához. Róma maga is és vele a világ fiatal és tapasztalatlan népek hatalma alatt állott, kik most léptek a történelem színpadjára. Nyugateurópa minden városában ott voltak ezek a hódítók. Germánia és Skandinávia, a *nemzetek ezen labora-*

¹ Victor de Vita, III. 18; Idotius, *Chron.* 16. fej.; sz. Izidor, *Historia*, 72. fej.; Procopius, *De Bello Vandalorum*, I. 2. és *De Bello Gothorum*, II. 17.

² Jordanus, IV. fej.

toriumai, az ötödik században mintha egész lakosságukat Délnek adták volna át és a Földközi-tenger partjain különös össze-visszaságban olyan népek neveivel találkozunk, melyeket Tacitus idejében a Balti- és Északi-tenger, Marcus Aurelius és Decius napjaiban pedig a Duna és Fekete-tenger partjain keresnénk. Minden egyes germán nép hagyott Itáliában egy csoportot: Odovakár alatt találunk ott herulokat, scyrokot, rugiakat, turcilin-geket, alánokat, nem is szólva a markomannok és taifelek leszármazottjairól, kiket a második századtól kezdve gyarmatosítottak és a keleti gótokról, kiknek hatalmas tömegei nemsokára elárasztották az össze nem függő népcsoportokat.

A katolikus Egyház hiányzott ezen hatalmas harcokban alakult országoknak és ez volt minden szerencsétlenségüknek az oka. Nem mintha a barbárokkal szemben megfeledezett volna általános apostoli feladatáról. Ő előbb meghódította azokat, mint azok elfoglalták a birodalmat. A IV. században katolikusok voltak a gótok, a burgundok, a vandálok és a lombardok. Theofil, ezen népek első püspöke, mikor a nicaei zsinatra ment, mintha első hírnöke lett volna vallásos életüknek. De az arianizmus, már nagyon korán, mint *ellenséges ember*, a születő keresztény társadalmak között sarjadzó evangéliumi vetésbe ment és ott a széthúzás és halál magvait vetette el. A gótok akkor még kezdetleges és tudatlan vallása nem tudott ellenállani a görög császárok mesterkedéseinek és kísértésének. Elfogadták azok *credóját*, kik tűzhelyet adtak nekik és öntudatlan hithirdetői lettek az eretnekségnek fajuk többi népei között.

Igy állt bosszút győzőin Bizánc, beléjük oltván a mérget, mely megölte bennük a keresztény életet. Az arianizmus formájában terjedt a régi társadalom rontó hatása a germánok között. Ezek nem ismervén bizalmatlanságot, elfogadták a görögök veszedelmes ajándékát

és elszakítva a katolikus egységtől, ezen óriási csalás által, nem vették észre, hogy magát a kereszténységet és jövőjüket rabolták el tőlük. Kevés oly tragikus látványt nyujtanak az emberiség évkönyvei, mint ezen népeké, kiket kegyetlenül megcsalt mostohájuk, kitől kenyeret kértek és skorpiót adott helyette nekik !

Az arianizmus teljesen nélkülözte azt a nevelő erőt, mely állandóan működik az egyházban és amely állandó csodakép megújítja az egyeseket és nemzeteket. Ezen természetfeletti erő titka, akkor is, mint ma, a megtestesülés alapvető dogmájában rejtett. Az egyház tudta, hogy alapítója Isten ; tudta, feloldhatatlan szerződés köti ehhez az Istenhez, hogy Az benne él, hogy odaadja magát minden egyes tagjának az Oltáriszentségben, hogy a Szentlélek sugalmazásai által vezeti, hogy meg-szenteli a kegyelem szétszórása által. A keresztény érezte, hogy Isten Szíve dobog szíve felé, ki szeretetből meghalt érte ; a maga részéről felmelegült a végtelen szeretet ezen tüznél és képessé lett oly csodálatos életszentségre, mely az emberi természettel ily rendkívüli gyümölcsöket termeltetett. Így az Ige istenségének a dogmája volt szószerinti értelemben a keresztény civilizáció élő for-rása.

Ezt a forrást szárította ki az arianizmus fagyasztó tanításával, mely az Igéből teremtményt csinált. Hiába igyekezett mindjárt e szentségtörés után ezt enyhíteni, állítván, hogy sokkal fenségesebb és felsőbbrendű a természete, mint a többi teremtetett lényeké, az isteni dics-fényt, mellyel imádói szemében ragyogott, mégis elvette tőle. A barbár, ki egészen odaadta volna magát a meg-feszített Istennek, nem tudott ily tiszteletet adni a terem-tett Igének. Az Ige bizonyos mértékben közelebb hozta hozzá Teremtőjét és ez az Isten, mivel ezentúl megköze-líthetetlen magányba távolodott el, nem volt többé a hívó szemében a szeretetteljes Atya. A lelket hidegen és

tétlenül hagyta az a tökéletlen és megtört fény, melyet tőle kapott ; nem értette többé a katolikus szeretet természetfeletti hősiességét és azt a nemes lelkesedést, melyet szent Pál a *kereszt örületének* nevez. Az arianizmus, ez a jámborságtól és szent jellegétől megfosztott vallás, mindent összevetve, nem volt egyéb, mint eltakart racionalizmus. Csak az elméhez szólt, a szívhez nem tudott férközni. Az emberi természetet olyannak hagyta, amilyennek találta, a nélkül, hogy egyetlen szenvedélytől is megszabadíthatta volna, vagy hogy csak egyet fejezhetett volna ki azon erények közül, melyek oly gazdagon virágoztak az igazhitűség védelme alatt.

Az arianizmus nemcsak természetlen volt, hanem rombolt is. A keresztény egyház élő társadalom volt, melynek megvolt a feje és tagjai és jótékony életnedv keringett egész testében, mely életet és egészséget osztzott mindennütt. Megtörvén a hit egységét, az arianizmus megdöntötte ezen szellemi test egységét is ; megakasztotta az életfolyamatot és követői magukra hagyatva, csak sorvadó és béna tagjai voltak az egyháznak. Elaprózott, elkülönített kis nemzeti csoportjai nem voltak egymással, sem a katolikus központtal összeköttetésben és csak vallásos zugegyesületeket alkottak. Nem volt meg az általános jellegük és szuverén függetlenségük, mely nagygyá teszi a katolikus egyházat. Nem voltak igazi egyházak, hanem inkább politikai intézmények, melyek fejei a királyok voltak és amelyek sorsa a nemzet földi érdekének volt alárendelve. A hierarchia főbb képviselői, kiket a király nevezett ki és azt tanították, amit ő akart, csak egyszerű erkölcsstanítók voltak, és a vallás, melyet lealacsonyítottak és irányítottak azok, kiket megtérítene és nevelnie kellett volna, nem egynek a kezében csak hatalmi eszköz volt.

Egyetlen-egy szentet sem találunk az ariánusok között, egyetlen jellem sem ragyog náluk. Összes egyházai

együttvéve sem tudtak egyetlen hithirdetőt nyújtani és akik oly hangosan kiabáltak a vitatkozásoknál, nem tudtak egyetlen szép beszédet sem mondani. Hol vannak az ariánusok szektájában azok a katolikus főpapok, kik a modern civilizációt teremtették meg, hol vannak azok a lelkipásztorok, kiknek püspökbötja felért a jogarral, hol azok a tudósok, kiknek oly határozott és nemes a beszéde, akik, bár fegyvertelenek voltak, lábaik elé borulni látták a királyokat? Az ariánus püspökök, alázatos szolgálói uruknak, kitől hatalmukat nyerték, azzal fizetik meg ezt a jólétet, hogy az egyházat szolgáságra hajtják. Udvari püspökök, királyukat kis cézárrá teszik és megtanítják megvetni azt a vallást, melynek ő a legfőbb papja. Ezért vonul dicstelenül és terméketlenül az ariánizmus a világon keresztül, maga után vonva a népek hallgatag sokaságát, kiket elragadott az egyháztól és a halálba vezet.

Ebből láthatjuk, miért nem tudtak valami rendeset létrehozni a VI. század barbár országai. Hiányzott náluk a civilizáló princípium, mely egyedül tudott rendet teremteni a zavarban. De ez nem minden. Különös történelmi körülmények közbejötté folytán az eretnecség rögtöni pusztulásukat okozta. Mert bárhol alakultak is ezek az országok, mindenütt találtak ízig-vérig katolikus lakosságot. Ezek a megszállás után még jobban ragaszkodtak hitükhöz, mert abban elnyomott nemzetiségük ismertetőjelét látták. Ariánus annyit jelentett, mint barbár és megszálló és a provinciabeliek számára ezen szóhoz kapcsolódott a hódítás és kizsákmányolás szomorú emléke. A vallásos érzelem hozzájárult a nemzeti kétségbeesés növeléséhez és állandósította a megálázott hazafiság bosszúvágyát.

Ez a helyzet, mely minden ariánus országban megvolt, a legnagyobb mértékben veszedelmes volt és csak a legnagyobb ügyességgel lehetett szomorú hatását

ellensúlyozni. Senki sem fogta ezt fel jobban, mint Theodorik és senki sem alkalmazott több pártatlanságot és türelmet a katolikus egyházzal való elkerülhetetlen összeköttetéseiben. Kiváltságaival szemben tanúsított tisztelete, az az aggályos tartózkodás, mely visszatarthatta belügyeibe való beavatkozástól, az a szimpátia és jóakarát, melyet püspökeivel szemben tanúsított, és különösen a pápa iránti majdnem gyermeki figyelme, mind azt bizonyítja, hogy ez a nagy ember nemcsak jelleménél fogva hajlott a mérsékletre, hanem, hogy nagyon is tudatában volt az állandóan fenyegető veszedelemnek. Kétségtelenül arra gondolt, hogy amikor a lehető legjobban számol katolikus alattvalóinak néha beteges érzékenységevel, elfelejteti velük, hogy nemcsak idegennek, hanem egyúttal eretneknek engedelmeskednek.

De feltéve, hogy mindig hű maradt volna is ezen szándékához és hogy az összes ariánus királyok utánózták is volna, a viszony katolikusok és ariánusok között mégsem lett volna jobb. Az alapelveket nem lehetett összeegyeztetni, a helyzet volt teljesen hamis. A győzők minden nagylelkűsége sem tudta megakadályozni az ariánus vallás fölényes és sértő fellépését, sem pedig megédesíteni azt a keserűséget, mit a katolikus nép érzett, mikor megalázva látta vallását és vele együtt nemzetiségét. A vallási megoszlottság tehát állandó egyenetlenségek okozója lett és örökös akadálya a győzők és legyőzöttek igazi egybeolvadásának.

Hogy a helyzet súlyosságát teljesen felérthessük, meg kell említenünk az ariánizmus kérlelhetlen fanatizmusát és azt a szenvedélyét, mellyel erőszakos eszközöket alkalmazott mások hite ellen. A félszeg és műveletlen embereknél, amilyenek a barbárok voltak, ez a fanatizmus előbb vagy utóbb véres és politikailag helytelen üldözésekben tört ki. Egy ariánus ország sem kímélte meg

az Egyházat ezen háború szerencsétlenségétől. A vandáloké, mintha arra törekedett volna, hogy a három első század legszomorúbb napjait hozza vissza. Püspököket és papokat a legválogatottabb kínzások közt, szigetekre vagy a pusztába száműztek, templomokat bezártak vagy istállóvá változtattak át, a katolikusokat kizárták az állami hivatalokból, akik pedig elég bátrak voltak hogy megvallották hitüket, kínpaddal és büntetésekkel sújtották, ebben állott az az örületes üldözés, melyet Genserich hozott be és amely kettős erővel dühöngött Hunnerich és Thrasamund alatt és majd egész a vandál birodalom megdőléig tartott.

A katolikus egyház ellen indított harc nem volt mindenütt ily elkeseredett, de mindenütt elég erős volt ahhoz, hogy azt a kevés rokonszenvet, mit barbár parancsolóik iránt éreztek, kiölje szívükből. Majd a barbár tömeg aggódott a katolikus püspökök intézkedése miatt és üzte el püspöki székeükből a legkiválóbbakat és legerényesebbeket; majd ismét a királyok kezdtek bizalmatlankodni az igazhitű papsággal szemben és amikor erre a lejtőre kerültek, a tömeg fanatizmusa, melyet felkeltettek, mindig mélyebbre rántotta őket. Eurich, a nyugati gótok legnagyobb uralkodója, intézte a legrendszeresebb támadásokat az igazhitűség ellen és Nagy Theodorik, ki pályája végét vérral szennyezte be, állítólag oly tervekkel foglalkozott, melyek, ha igazán megvoltak, azt mutatják, hová juthatott az ily előrelátó és mérsékelt politika is.

Az ilyfajta erőszakoskodások csak a széthullást sietették. Örület volt az ariánus királyok részéről, hogy a katolikus egyházat támadták. Erkölcsi és szellemi fölénye sohasem érvényesült jobban, mint a megpróbáltatásokban, melyekből mindig megerősödve jött ki. Ha a barbár országok jövőjét akarták biztosítani, nem lett-e volna helyesebb, miután úgysem tudták meg-

győzni, vele kibékülni és feláldozni az eretnekséget? Az ariánizmust csak a királyok akarata tartotta fenn, elég volt magára hagyni és megdőlt. Az uralkodó, ki szakítani akart volna vele, maga után vitte volna egész népét és a katolikus egységhez való visszatérést az egész világ örömmel fogadta volna. Így a vallási harc elcsendesült volna; rómaiak és barbárok nehézség nélkül egybeolvadtak volna és az ebből a szerencsés kibékülésből származó nemzetek hirtelen növekvésnek indultak volna ugyanazon oltár lábainál állva és ugyanazon főpap áldásától kísérve.

Az ily vállalkozás megérte volna, hogy megpróbálják és tagadhatatlan, hogy az ily megoldás gondolata nem egyszer jelentkezett a felvilágosult uralkodóknak, mint valami szép álom. Tudták, mit érnek a püspökök: tisztelettel fogadták tanácsaikat és figyelmeztetéseiket; sokszor örültek annak, hogy azok beavatkoztak a közügyekbe: kiérették, hogy valami nagy sugalmazásnak kell lennie abban a társadalomban, mely arlesij Caesariust, paviai Epiphaniust és viennei Avitust adta az emberiségnek. Néha a szentélyhez közeledtek: határozatlanul, elbájolva, megrendülve tették lábukat a küszöbre, de nem lépték át, vagy későn lépték át. Szerencsétlen habozás, mely alatt örökre elmulott az üdv órája! Gallia egész jövője attól a választól függ, melyet Gundebald ad szent Avitus javaslataira: elutasítja és ez a végzetszerű *nem* nyomatékos súllyal esik a mérlegbe, melyet a frankok javára billent. *Finis Burgundiae!*

Mily más lehetett volna Itália sorsa, ha Theodorik népével együtt elfogadta volna a katolikus vallást. Nem vehette-e volna át háromszáz évvel Nagy Károly előtt a barbár népek nevelését és nem teremthetett-e volna Nyugaton egy keresztény birodalmat? És az Amalok családja nem lehetett-e volna arra hivatva, hogy ebben a boldog országban egy dinasztia alapját

vesse meg, amely a világ legszebb királyságában uralkodott volna? Gyönyörű álom, amelynek megvalósítása egyedül a keleti gótok királyaitól függött. Ám a hit az egyéni lelkiismeret körébe tartozik: politikai belátások nem befolyásolhatják, és történelemben az a gondviselésszerű elem, mely a nemzetek sorsát intézi, független az akarattól és emberi előrelátástól.

A végzetsszerű szétbomlás kikerülhetetlen volt. Az ariánus országok katolikus lakói semmit sem várhatván uraiktól, máshol keresték politikai eszményüket. Afrika és Itália katolikus lakói nem felejtették el, hogy a birodalom közös hazájuk volt és a császár egyedüli törvényes uralkodójuk és visszakíváncoltak a birodalmi egységbe, különösen attól kezdve, mikor a császár ügyes számítással az ariánizmus elleni katolikus ellenhatás élére állott. Belizárt tárt karokkal fogadták és a városok kapui nyitva állottak katonái előtt.¹ Galliában a burgundok és nyugati gótok katolikus alattvalói Clodvigba helyezték bizalmukat, ki nemrég tért vallásukra: előre mint szabadítót üdvözölték és ujjongva fogadták, mikor földjükre lépett.² Ennek a könnyű eredménynek titka nem volt rejtve senki előtt és a frankok királya jobban ismerte, mint bárki is. Történelmi kinyilatkoztatás rejlik rövid beszédében, melyet a nyugati gótok elleni vállalkozás pillanatában intézett katonáihoz: «Nem szeretem látni, hogy ariánusok kezében vannak Gallia ezen szép provinciái. Menjünk tehát ellenük Isten segítségével és miután legyőztük őket, vessük országukat hatalmunk alá.»³ A barbár nem csalatkozott. Anélkül,

¹ Procopius, *De Bello vandalico*, I., 20.; *De Bello gothico* I. 5.

² Toursi Gergely, *Historia eul. Francorum*, II. 23, 26, 35, 36.

³ U. a. u. o., II. 37.

hogy tudta volna, a Gondviselés eszköze volt azon népek ellen, kik visszautasították az üdvösséget.

Igy pusztultak el egymás után az ariánus országok azon eredeti bűn következtében, melyben fogantattak. Abban a pillanatban, mikor a pusztulás fellegei tornyosulni kezdtek fejük felett, voltak, kik ösztönszerűen megéreztek a veszedelmet és rohanva menekültek az egyház védelme alá. De már nagyon késő volt. Ez az *in extremis* megtérés nem tudta megmenteni a burgundok országát, sem feltartóztatni a nyugati gótok és lombardok pusztulását. A baj megvolt és pusztító hatását nem lehetett már feltartóztatni. Csak, miután látták ezek a népek, hogy az ariánizmus hibájából politikai terveik elpusztultak, kellett új életet kezdeniök, a katolikus egyház védelme alatt és feltámadniok egy napon, kedvezőbb életerővel, egy új, dicsőséggel és nagysággal teli jövő számára.

Kevésbé szerencsések voltak azok, akik egész végig megmaradtak az ariánus eretnekségben, mert teljesen elpusztultak, még nyomot sem hagytak maguk után, mintha szélvész septe volna el őket. A világ utoljára megegyeszer látta a dramatikus jelenetek szomorú egymásutánját, melyekhez, mintha azon kor emberei nagyon is hozzászórtak volna. A tricamarai, vezuvi, vouiléi döntő ütközetek, Papua szikláin ostromlott és hahotával magát megadó Gelimer, a lelkifurdalás kínos látomásai között elhaló Theodorik, a fegyveres kézzel eleső Totilas és Tejas, kik dicsőséggel hantolták be a keleti gótok sírját, a birodalmat, melynek születésénél jelen volt, túlélő kilencvenéves Cassiodorus, ki mint maga a társadalom, a szentély árnyékába menekült, a gyermekeivel együtt felkoncolt és kútba dobott Zsigmond, II. Alarik, ki fél országával Clodvig kardja alatt esett el, a tizenhat év alatt ötször gazdát cserélő Róma, mely pusztasággá változott, Itália éhenhaló és emberhúst evő lakói, a tel-

jesen elpusztult és az arabok beözönlésére teljesen megérett Afrika, Európa térképéről örökre eltörölt szép országok: ezek voltak azok az események, melyek villámgyorsasággal követték egymást, a VI. század közepe felé. Mikor e század a vége felé közeledett, nem volt már semmi azokból a büszke hódítókból, kik betöltötték első éveit. Az afrikai kalózok birodalma, Burgundia és Itália békés királyságai, az aquitaniai gótok félelmes hatalma, az alánok, svévek, herulok és gepidák rendezetlen királyságai, mind eltűntek és a VII. század felkelő napja új világra ragyogott. Hány fiatal és élet-erős nép pazarolta el értékes tehetségét érdemetlen dolgokra és pusztult el maga is, hogy így fejezzük ki magunkat, egy meg nem valósított ígérekkel teli hajnal mesébe illő fényében. Elbizakodva fiatalságukban és erejükben, a világ kijelölt folyását akarták megváltoztatni és mint a Busento, mely legfélelmetesebb vezérük holttestét takarja, őket is elárasztotta a civilizáció folyója és eltakarta sírjukat.

VIII. FEJEZET.

Katholikus társadalmak keletkezése.

Szomorúnak és vészteljesnek látszott a katolikus egyház és keresztény civilizáció jövője az ötödik század végén. Azon napnak az estéje volt ez, amelyen egy világ pusztult el. Összedőlt trónok recsegése, egymásra zúduló népek lármája töltötte be a kortársak füleit; az emberek még nem felejtették el azon borzasztóan rémes jelenségeket, melyek a római társadalom haldoklását kísérték. A remény egyetlen sugara sem esett a romokra és semmi sem ígért további életet az emberiségnek. Bárhova nézett is az ember, sötét fellegeket látott a láthatáron és vészteljes félhomály vette körül, melyet az örök éj

előhírnökének tarthatott. Az az óra volt ez, melyben a legerősebb lelkeket és legmerészebb embereket is kétség és fáradtság fogta el. Hitvallók és kiváló tudósok kijelentették, hogy a világ vége közel van és fáradhatatlan apostolok, kik a vihar közepett egy nagy jövő magvait vetették el, kijelentették, hogy az Antikrisztus már eljött.¹

A katolikus egyház siralmas helyzete, mely egyedül nyújthatott reményt a megújódásra, maga erősítette meg e szomorú kilátást. A keserű megpróbáltatások és csalódások mily hosszú sorozatán ment keresztül azon naptól fogva, hogy Konstantin szavára telve fiatalossággal és reménnyel, kijött a katakombákból, hogy a császári trónra üljön a világ urai mellé! Ez a dicső szövetség szégyenteljes szolgálattá változott számára. Bizánc zsarnokai minden nap újabb láncokat igyekeztek számára kovácsolni és csak fájdalmas harcokban tudta méltóságát erőszakosságuk ellen megvédeni. Az egész Keleti Birodalomban nem volt egyetlen hely sem, ahol a császár *vizuma* nélkül küldhette volna imádságát Istenhez. Az eretnekségek a császárok támogatásával és biztatásával állandóan szaporodtak és rongyokká tépték azt az egységet, melyre annyira büszke volt. Megcsonkítva és vasba verve azt kellett látnia, hogy a fiatal barbár népek kicsúsznak befolyása alól és észrevétlenül elszakadnak tőle, hogy visszatérjenek a pogányságba, melyet alig hagytak el. A keleti népek szívverése elárulta, hogy a keresztény élet náluk fokról-fokra gyengült.

Nyugat nem kevésbé siralmas látványt nyújtott. Keletkezése óta a kereszténység először kezdett ott tért veszíteni. Határai, melyek a IV. században tágabbak voltak, mint a birodaloméi, mintha azzal együtt szű-

¹ Sulpitius Severus, *Dialog.*, II. 14.

kültek volna. A barbárság özönvize elárasztotta a duna- és rajnavidéki virágzó kereszténységet és hullámai elborították a civilizáció nyomait. Szent Irén hiába kereste volna Germánia magányos helyein szavai visszhangját, mely háromszáz évvel előbb lakóinak katolikus hitéről tanuskodott.¹ A Maas és Schelde pogány folyók lettek; a Temze és Humber csak bálványimádó népeknek adtak vizet. Gallia északi és Bretagne legnagyobb részében a keresztény szentélyek rombadültek; Krisztus keresztje eltünt Thor isten kalapácsütései alatt és a szent edények, mint közönséges zsákmány kerültek a kapzsi hódítók kezeibe.² Liguriában még a VII. század közepe felé is voltak pogány szentélyek és aki elég merész volt azokat ledönteni, annak a veszélynek tette ki magát, hogy legyilkolják azok pogány látogatói.³ A világ többi részeiben a fennhéjázó és kegyetlen ariánizmus győzelmeskedett. Galliában, Hispániában, Itáliában, Afrikában az Egyház ezen istentelen szekta uralma és fegyvere alatt nyögött, melyet vakbuzgó prozelitizmusa élesztett és amely nem ismert más meggyőző eszközt, mint a vad erőt. Teljesen katolikus vidékeken üresek voltak a püspöki székek; a pásztoraiktól megfosztott plébániák templomai elhagyatva állottak; tövis és burján zárta el a szentélyek bejáratait és nyájak legelészték a romok között.⁴ Sehol sem lehetett találni katolikus népet, mely szabad lett volna vagy határozhatott volna jövőjéről. Középgallia hiába harcolt függetlenségéért a Schelde barbárjai ellen. A bretonok lépésről-lépésre hátráltak támadóik elől, kik már úgyis elvették hazai

¹ Szent Irén, *Adv. haer.*, I. 10., 2.

² *Vita S. Vedasti*, 6. fej.; Toursi Gergely, *Hist. eccl. Franc.*, II. 27.; Beda, *Hist. eccl. Angl.* I. 15.

³ Jonas, *Vita Bertulfi*, 16. fej.

⁴ Sidonius Apollinaris, *Epist.* VII. 5.

földjük háromnegyedrészt. Ami az íreket illeti, a hullámok, melyek ez ideig védték függetlenségüket, egyúttal el is zárták őket a többi keresztény népektől és azzal fenyegették, hogy teljesen elkülönítik őket nemzeti előítéleteikkel együtt. Minden jel arra mutatott, hogy a katolikus vallás arra van kárhóztatva, hogy a legyőzöttek vallása és a rabszolgák tana legyen. Aki így Bizánc és az ariánizmus közé szorítva látta, azt hihette, hogy nemsokára el kell tűnnie, hogy a világot mentség nélkül kiszolgáltatassa a pusztítás ezen két eszközének.

Ezen ünnepélyes pillanatban egy rendkívüli ujság híre járta be Európát. Clodvig, a száli frankok királya, tért a katolikus hitre és vele együtt népének nagy része megkeresztelkedett Reimsben. Az ily esemény, bár aránylag szerény volt, ebben a rendkívül kétséges órában valóságos történelmi forradalom lett. Mintha a Gondviselés keze nyult volna ki a felhőkből és akasztotta volna meg hirtelen a történelem folyását, hogy megváltoztassa irányát és új útra vezesse.

A római egyház valóban szép eredményt ért el. A frank nép, mintha valamely ismeretlen küldetés számára maradt volna a tartalékban, a megszállások korszakában a háttérben maradt, aminek következtében elkerülte a római erkölcsök rontó hatását és az ariánizmus mótelyét. Teljesen mentes maradván a régi kultúra befolyásától, kiirtotta azt a belga provinciákban, ahol első lakóhelye volt és miután mindent elsöpört maga előtt, az egészségtől duzzadó gyermek lendületével és erejével ment sorsa elé. Két csoportból állott, amelyek egyike, a ripáriaké, Mainztól Kölnig és a Wesertől a Maasig terjedt; míg a másik, a száliaké, Hollandia és Campine mélyen fekvő síkságairól kiindulva a Schelde és Somme felé ment, ahol új hódítások reményei kecsegtették. Tournai, Cambrai, Soissons, Párizs jelzik ezen nép diadalmas átvonulásának egyes részleteit Gallián. Elfoglalták ezt egész a Loireig

és megvetették egy északi országnak az alapjait, melynek jövőjét senki sem sejtette előre.

A keresztény családba való belépése csak idő kérdése volt. De igen nagy volt a veszedelem, hogy a többi germán népek példájára az ariánus vallást fogadja el, mely a győzők vallása volt és ez által örökre uralkodóvá teszi azt Nyugaton. Az ariánizmus már be is jutott hozzá, sőt Clodvig családjába is beférkőzött és azt a reményt táplálta, hogy az uralkodó nővére értékesebb hódítások záloga kezében. De Clodvig szétoszlatta az egyik reményét és a másik félelmét, meghajtván fejét a katolikus püspök előtt. Nagyjelentőségű nap volt ez Gallia, az Egyház és az egész emberiség jövője számára, melyen a frankok királya és háromezer fegyveres alattvalója az új hívők fehér ruhájába öltözve először vonult be drapéria, virág és illatárban a reimsi székesegyház fenéséges ívei alá.¹

Az Egyházezen a napon azon munkának a gyümölcseit aratta, melyet püspökei végeztek, kik hosszú idő óta figyelték a frank népet és akik meg akarták óvni az ariánizmus befolyása ellen. Mint a többi barbár népek, a frankok is a galliai városok félisteneinek igája alatt nyögtek, kik a nép védői és az ég urai voltak. Királyaik Childerich óta barátságos összeköttetést tartottak fenn az Egyház püspökeivel és a katolikus vallás szépsége, melynek pompája és jótéteményei minden oldalról körülvették, már régóta hatással volt képzelőtehetségükre és megszelidítette szívüket. Ezen különböző okok mellett, melyek a döntő napon Clodvig elhátározását befolyásolták, az Egyház egy más szövetségesének a befolyása is érvényesült, kivel mindig találkozott a népek meghódításánál és a ki nem volt más, mint a keresztény asszony. A kegyelem megtette a többit

¹ Toursi Gergely *Hist. eccl. Franc.* II. 31.

és Zülpich befejezte szent Rémig és Clotild munkáját.

Óriási hatással volt a frankok megtérése. A kereszténység örömkialtásban tört ki. Theodosius napjai óta egészen szokatlanok voltak az ily örömteljes győzelmek. A legfőbb egyházi méltóságok kitörő lelkesedéssel fogadták a jó hírt. Szent Avitus ezen alkalommal, mint a galliai püspöki kar képviselője, az Egyház ügyét már szorosan a koronás megtérő sorsához látta kapcsolva; népében Isten kardját üdvözölte és a Gondviselés nevében civilizáló feladatának programját rajzolta meg. A történelem gyönyörűen igazolta a nagy szellem prófétai látomását, ki mintegy lélekben látta a jövőt és előre elbeszélte azt egy halhatatlan iratában.¹ Addig is, míg a frank nép megvalósíthatta az egyház reményeit, élvezte iránta való hűségének jutalmát. A reimsi keresztelőkápolnában a hit áldásai mellett egész Gallia királyi koronáját is megkapta. Mióta katolikus hatalom volt ezen a vidéken, az összes katolikus provinciabeliek szíve feléje fordult, mert csak kelletlenül hordták ariánus parancsolóik igáját. A burgundoknál, a nyugati gótoknál a katolikus népek újjongva üdvözölték a frankok előnyomulását, kikben jövőendő szabadítóikat látták. Vallásos és nemzeti törekvéseik, melyeket, míg nem volt reményük, visszatartottak, rögtön előretörtek, mihelyt a szabadulás hajnala a láthatáron feltűnt.

És ha ezek az érzelmek néha nem a legmegfelelőbb formában jelentkeztek, abban sem találhatunk semmi természet- vagy törvényellenest. A katolikus főpapok érzelme is ez volt és nem egy közülük, mint Rhodezi szent Quentien vagy Langresi szent Aprunculus, kénytelen volt egyházmegyéjéből menekülni, mert azzal gyanúsították, hogy a frankokkal tart. De semmi sem

¹ Szent Avitus, *Epist.*, 41.

tudta lehűteni a nép lelkesedését szabadítói iránt. Ugyanaz történt itt, mint Afrikában és Itáliában, mikor Belizár jöttékor még a föld is hogy el nem tűnt az ariánusok lábai alól. Clodvig volt Gallia Belizárja; megfedkezett a barbárról és csak a katolikust látta benne, ki a keresztség által honfitársa lett a rómaiaknak.

A ravasz hódító teljesen tisztában volt azzal, micsoda hasznot húzhat a helyzetből és már láttuk, mikép tudott ariánus ellenfelei ellen indított vállalkozásainak szentháború jellegét adni.

A keresztesháborúk nem gyakorolhattak nagyobb hatást a XI. század embereinek a képzeletére, mint Clodvig kortársaira a nyugati gótok elleni háború, mely Toursi Gergely elbeszélésében valóságos hőskölménnyé lett. Miután alattvalói lelkesedése előretolta, akiket pedig felszabadítani akart, türelmetlenül várták, Clodvignak csak meg kellett jelennie és győzött. Egy csapásra elvette a Loiretől a Pyreneusokig terjedő gyönyörű provinciákat a nyugati gótoktól és viaszszorítván őket ezen hegylánc túlsó oldalára, egyszer és mindenkorra elzárta előlük Középeurópát. A burgundok elleni harc nem volt ily elkeseredett; mindazonáltal egy csapásra hűbéreseivé tette az egész népet, melynek élete kétes és lealázó volt, fiai pedig nemsokára ezt is megszüntették a végleges elfoglalással. Már előbb beolvasztotta azokat az országokat, melyek a száli frankok felett uralkodtak; így a tongerni és cambraii királyságokat.¹ Az aquitániai hadjárat után a kölni ripáriak győzelmei és tehetsége előtt meghajolva önként választották uralkodójuknak. Az alemannok és thüringiaiak meghódolása koronázta meg a gyors hódítások ezen sorozatát. Ezek a büszke népek, melyek nemrég még egyenlők voltak a frankokkal vagy felettük is állottak,

¹ G. Kurth, *Clovis* (2. kiad.), I. köt. 266—277. o.

ezentúl csak már ezen kiváló nép körül keringő bolygók voltak.¹

A szerencsés Clodvig néhány évig tartó háború után azt látta, hogy a civilizált világ legegységesebb és leghatalmasabb királyságának az ura. Ezen ország gyökerei mélyre nyúltak a germán föld belsejébe, melyből harci erejének tápláló nedvét szívta, és kiterjedve Nyugateurópa legjobb vidékeire, határai elérték a Pyreneusokat és az Alpokat, melyeket természetes határaivá és bevehetetlen erődjeivé tett. A bizánci udvar hamarosan észrevette, mily nagy jelentőségre tett szert ez az új nemzetség; összeköttetésbe lépett vele és ügyes diplomáciájának hagyományaihoz híven a többi barbár népek kiirtásánál politikája eszközéül akarta felhasználni. Hízélgéssel és cirógatással halmozták el Clodvigot; még az az elégtétele is meglett, hogy nyilvánosan hordhatta a consuli jelvényeket, de ezek a gyermekjátékok, melyekkel a hiú barbárokat szokta a konstantinápolyi politika elkábítani, nem zavarták meg hideg és nyugodt eszét, és Bizánc nem ért el nála semmit. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ő és utódai állásfoglalása a bizánci ravaszsággal szemben a frank nép újabb fajta győzelmét jelentik, mely époly legyőzhetetlen volt a diplomácia, mint fegyveres háború mezején.

Ahelyett, hogy Kelet eszköze lett volna, Clodvig inkább Nyugat ura akart maradni. Nagy Theodorikot elszomorította az a látvány, hogy szeme láttára emelkedett egy tőle független hatalom, mely nem félvén fenyegetéseitől, bátran megüzente hispániai barátainak a háborút és szeme láttára vette el unokája örökségének legjobb részeit. Kétségtelen, hogyha jellemre és tehetségre összehasonlítjuk Theodorikot Clodviggal, az első egyáltalán nem kerül a második helyre. De az em-

¹ Toursi Gergely, *Hist. eccl. Franc.*, II. 27—43.

ber személyes tulajdonságai, bármily kiválóak legyenek is, nagyon kevés súllyal bírnak a társadalmat irányító nagy mozgalmakban. A politikai tájékozódás a két államfőt ellentétes irányban vitte. Amannak eszménye a római multban volt, melynek hamvait igyekezett új életre kelteni. Emez kétségtelenül előnyben volt vetélytársával szemben, mert kitalálta vagy legalább is érezte a jövőt és tartózkodás nélkül szövetségre lépett azzal az üggyel, amelyé a jövő volt a társadalomban. A katolikus egyház, melynek bajnoka volt, összes vállalkozásainak ereje és fennmaradása egy részét kölcsönözte, és a siker azon eszközeivel vette körül, melyeket az ariánus uralkodók ki engedtek csúszni kezeik közül. Ily nagy jutalommal fizette meg a frank nép hűségét. Lábai elé vetvén összes ellenségeit, uralkodó néppé tette, mely arra lett hivatva, hogy átvegye Róma örökségét és vele egyetértésben az európai civilizáció élén haladjon.

Még nem mulott el egy évszázad a frankok megtérése óta és Európa egy újabb nép csatlakozását ünnepelhetette a keresztény családhoz. Az angol-szász nép megtérése a hatodik század véres évkönyveiben egyike azon elbájoló idilleknek, melyeket az Egyház vetett el az emberi sors tragikus egyformaságába, hogy oda az égi öröm egy fénysugarát vezesse be. Az angol-szászok barbársága époly rémes volt mint a többi rokonaiké, és az a mód, hogy Britanniában letelepedtek csak még jobban elárulta nemzeti jellemüket. Miután már régóta pusztították ezt a vidéket, felhasználták a rómaiak eltávozását követő zavarokat és hatalmukba kerítették ez országot.

Mindenki tudja, milyen volt ez a hódítás, mely teljesen elseperte a római civilizációt; mindent elpusztítottak, vallást, nyelvet, intézményeket, szokásokat. A barbárságot a maga teljességében átültették az Elba partjáról Britannia földjére. Ahol csak letelepedtek

ezek a megszállók, a lakosságot teljesen kiirtották, a kevés, életben maradt bennszülött pedig a legkegyetlenebb szolgaságba jutott.¹ És Britannia lassanként eltűnt a civilizált világ térképéről. Nyolc germán ország keletkezett a római romok helyén, melyek alapítási évei, akár a történelem, akár a hagyomány őrizte meg azokat, a hódítás egyes állomásait jelzik. Először a jütek alapítottak országot Kent vidékén, majd a szászok a sziget déli provinciáiban megalapítják Sussex, Wessex és Essex tartományokat; kissé később keletkeznek északon az angolok országai: Estanglia, Northumbria, melyet sokan Berniciára és Deirára osztanak, és végül a sziget közepén Mercia.

A kelta lakosság mindezek ellenére kétségbeesett erővel állott ellen. Bár nagyon szét voltak szórva, ahhoz hogy megtörhessék a közös ellenséget, mégis elég bátorságuk és hazaszeretetük volt ahhoz, hogy drágán fizetessék meg velük a győzelmet. Több mint egy évszázaddal Hengist és Horsa után, még minden talpalatnyi földért Középbritanniában véres harcot kellett vívni a hódítóknak az őslakókkal. De a küzdelem nem egyforma erővel folyt. Néhány részleges győzelem dacára, mely az előnyomulást csak hátráltatta, a briteket ellenségek lépésről-lépésre szorították vissza. És amit egyszer elvesztettek, örökre elvesztett. A szász bárd a régi belga népet két törzsre vágta szét, mely többé nem tudott egyesülni. Egy része a legyőzötteknek kétségbeesve hazája jövője miatt, a tengeren túlra menekült és szokásaival és erkölceivel Amerika partjain elterülő vidéken telepedett le. A nemzet többi része a fel nem tartható hódítók által viaszorítva, Bretagne-félsziget nyugati partjain talált menedéket, ahol a galliai hegyek

¹ Az angol-szász törvénykönyvekben a brit név (Wealh) rabszolgát jelent.

egész mai napig megőriték a régi brit tipust és nyelvet.¹ Ide vitték magukkal a szászok elleni gyűlöletükkel a nemzeti reváns mesébeillő reményeit is. Egyik királyuk, Artur neve körül csoportosult mindjárt halála után ezen szerencsétlen faj lázas képzelődése, mely a jelen szenvedéseiben a jövő azon varázsálmaival, vigasztalta magát, melybe jósai és bárdjai ringatták. Várákozván elszakadt a többi keresztény nemzetektől és tévútra vezetettvén az örületes harc által, elveszítette önuralmát és lassanként visszakerült a kezdetleges barbárságba. Vad rejtekeiben csak nemzetisége védelmére gondolt és kiengedte száradni a római kultúra forrásait és el engedte aludni az evangélium fátklyáját. A szászok elleni gyűlölet volt Bretagne keltáinak egyetlen szenvedélye. Elfojtotta ez náluk a keresztény szeretet szavát, mely még az ellenségben is a testvérré ismer. A megsértett hazafiság által tévútra vezetve, megtagadták a keresztény tanítás közlését ellenségeiktől. Egyetlenegy híthírdető sem találkozott köztük, ki kereszttel a kezében kísérelte volna meg a két faj kibékítését az általános testvériség nevében. Egyetlen brit püspök sem vállalkozott arra a dicső nevelői szerepre Wodan fiai, a királyok mellett, amelyet szent Remig betöltött a frankoknál. Nem értették meg, hogy az evangélium törvényeinek alávétvén azon embereket, kiket fegyverrel legyőzni nem tudtak, megszabadítják őket a barbárság tövisétől, mely oly sok bajt okozott saját népüknek is; nem tudták felfogni, hogyha az angol-szászok keresztényekké lettek, elviselhető szomszédjai vagy talán barátai lehettek a briteknek. Sőt mi több, ez a helyzet nemcsak a győzők, hanem a legyőzöttek számára is szomorú volt. Az angol-szász országok épűgy nem voltak

¹ Gildas, *De excid. Brit.*, I. 2. és 25.; Einhard, *Annales*, A. 786.

egymással összefüggésben, mint ahogy nem voltak a britek országai. Véres harcokat vívtak egymással a főhatóságért és egyenlenségük szomorú áldozatai benépesítették a szárazföld rabszolgapiacait. Egyszóval a barbárság éje mindig sötétebb lett Britannia nagy szigetén, mely mintha örökre elveszett volna a civilizáció számára.

Itt kell megemlítenünk egy látszólag jelentéktelen kis eseményt, melynek következményei azonban keresztülhúzták az emberi elme számításait. A VI. század vége felé élt Róma egyik zárdájában teljesen elzárkózva egy szerzetes, kinek neve ismeretlen volt a zárdá falain kívül és akihez a világ zaja nem jutott el. Ezt a szerzetest, ki egy napon az örökváros rabszolgapiacára ment, nagyon meglepte néhány szőkehajú és kékszemű rabszolga, kikről lehetett látni, hogy északi vidékről valók. Érdeklődését felkeltették Észak ezen szegény gyermekei; érdeklődött hazájuk felől és azt a választ kapta, hogy angolok. Angyaloknak kell lenniök, kiáltott fel, jámbor lelkesedésében. Egy római barátának ez a szava hívta életre az angol civilizációt; a történelemben nem nagyon sok ily nagylelkű és termékeny szóval találkozunk. Gergely ezen naptól kezdve azzal a tervvel foglalkozott, hogy az angol-szász faj üdvének szenteli magát. De hogy kezdhetett ily vállalkozáshoz egy szegény aszkéta, ki még saját akaratával sem rendelkezett? A kérdést magasabb hatalmak oldották meg. Egy szép napon a szerzetes a pápai trónra került és régi álmát valóra válthatta. Parancsára zárdájának egyik szerzetese, Ágoston, negyven hithirdetőnek az élén, kik mint ő, valamennyien szent Benedek családjához tartoztak, útnak indult, hogy újra meghódítsa fegyver nélkül az új Rómának a nevében azt a szigetet, melynek elvesztése miatt hullatta a birodalom az első könnyeket.¹

¹ Beda, *Hist. eccl. Angl.*, I. 23—25.

Elképzelhetjük, mily aggodalmak között indult el ez a kis karaván a coeliushegyi zárda nevető oázisából 596-ban, mikor búcsút mondott Róma szép egének és a régi kor nagy emlékeinek, hogy behatoljon Észak kódéba vad népségek közé, melyeknek nem ismerte nyelvét és amelyek keresztény vért öntöttek isteneik oltárait. Nem egyszer veszítették el a bátorságot ezek a hithirdetők; a pápának kellett közbelépnie, bátorítania, újból a rohamra vinnie az új katonákat, elhárítania útjukból az akadályokat, az országok királyainak és püspökeinek a jóindulatába ajánlva őket, amelyeken áthaladtak, míg végre 597-ben Kent vidékén partra szálltak azon a helyen, ahol a hagyomány szerint másfél száz évvel előttük partot értek a rémes hódítók, kik meghódítására ők most vállalkoztak.¹

Ez alkalommal ismét egy keresztény asszony készítette elő Ethelbert király szívét az evangélium befogadására; ő lett az Egyház első új hívője és segítője népe megtérítésében. A politikai egység hiánya az angolszászoknál a hithirdetőknek oly nehézségeket okozott, amilyenekkel nem találkoztak a frankok megtérítői; egyenként kellett megnyerni a nyolc országot. De a komoly és elmélkedésre hajló angol-szász fajt vallásos érzéke előkészítette a keresztény tanítás befogadására. Ahelyett, hogy a pogány fanatizmus vad kitöréseivel fogadták volna, nyilvános gyűléseikben éretten, ünnepélyesen megvitatták a pápa küldötteinek adandó választ. Fenséges látványt nyújtanak ezek az angol nép bölcsője körül tartott gyűlések, amelyeken Isten tiszteléről és az örökkévaló dolgokról tanácskoztak.

A lélek ezen nemes utazásának minden szépsége, melyben egy nép indult az igazság keresésére, felfelátható Northumbria királyának, Edwinnek, a történeté-

¹ Nagy szent Gergely, *Epist.*, VI. 51—54., 57—59.

ben, kit, a mélabús barbárt, az evangélium gyógyított meg. Természeténél fogva a szép és jóra hajló lelke, keresztény neje, megpróbáltatásokkal teli élete, mely megtanította, hogy legnemesebb hajlamainak kielégítését földöntúli világban kell keresnie, az Egyház küszöbéhez vitte ezt a viharoknak kitett szívet, de akarata megzavarodott és nem tudta magát elhatározni abban a pillanatban, melyben az utolsó lépést kellett volna megtennie. Végül oly népnek volt az ura, melynek vallásos sorsa királyáéhoz volt kötve és nem tudta, hogyan fogadnák harcosai az új tant. Végre mégis tanácsadói elé terjesztette azokat a kételyeket, melyek kínozták és ekkor kezdődött meg Northumberland népgyűlésében az a híres tanácskozás, melynek Beda jegyezte fel részleteit. Vajjon elfogadja-e a northumberlandi nép a kereszténységet vagy tovább is bálványimádó marad? Ezt a kérdést kellett a nemzet bölcseinek eldöntenie királyuk elnöklete alatt abban a gyűlésben, melynél fontosabb angol-szász *Witenagemot* sohasem volt Anglia földjén. Fenségesen nagy jelenet volt ez, amelyben néhány órán keresztül egy nagy nép sorsa és talán az egész kereszténység jövője a világban volt kétes és amelyben arról egy maroknyi barbár döntött! A civilizáció történelme örökre feljegyzi azokat a szavakat, melyeket az az öreg ember mondott, ki véglegesen megszüntette az uralkodó határozatlanságát:

«Halljad, király, hogyan képzem el az ember életét itt a földön az örökkévalósághoz hasonlítva, mely előttünk ismeretlen. Mikor télen lakománál ülsz néped vezéreivel és szolgáliddal, a terem közepén tűz lángol és kellemes meleg uralkodik, míg künn eső vagy hóvihar tombol. Ilyenkor néha egy veréb repül gyorsan a termen keresztül, bejövén az egyik ajtón és eltűnván a másikon. Ezen rövid idő alatt meg van védve a vihar ellen, de ez csak egy pillanatig tart, mint a villám és hamar eltűnván

szemeid elől, a télből a télbe jut. Ilyen az emberi élet ; egy pillanatig ragyog, de nem tudjuk mi volt előtte és mi jön utána. Ha az új tanítás egy kissé több bizonyosságot nyújt, megérdemli, hogy elfogadjuk».¹

Ez az ékesszóló beszéd méltán nyitja meg az angol parlamenti beszédek sorozatát és érthetővé teszi számunkra azt a rendkívüli gyorsaságot, mellyel a kereszténység elterjedt azon embereknél, kiktől ily beszédet lehetett hallani. Alig kilencven év alatt az evangélium meghódította mind a nyolc népet. Essex hamarosan megtért Kent után, Wessex 634-ben, Estanglia ugyanazon időben. Mercia 656-ban hódolt be. A legutolsó pogányokat Sussexben lehetett találni, melyet a hatalmas Anderida erdő választott el Anglia többi részeitől, és Wight szigeten ; de 688-ban megkeresztelkedett Ethelwald király, és ettől fogva az egész angol-szász nemzet az Egyházban találkozott. A megtérés utáni napon ezen országok mindegyikében pogány ellenhatás keletkezett, de ezen átmeneti erőszakosságok csak a haldokló pogányság utolsó vonaglásai voltak. Az angol-szász kereszténységet az egyedüli komoly veszély Mercia felől fenyegette, ahol a királyok gyilkosa, Penda Középaglia ezen hatalmas országában a pogányság bosszulójának lépett fel. De a vad harcos halála véget vetett a krízisnek és az apostolkodás békében fejezhette be munkáját utódainak védelme alatt.

Skócia hegyei és a skót papok, kik sokkal nagylelkűebbek voltak, mint a britek, együtt fáradoztak az idegen hithirdetőkkel és játszottak nagy szerepet a hitterjesztés terén Northumberlandban. A régi Britannia földje, melyet egyszerre oly sok munkás tett termékennyé, kiket az uralkodók védelme és a népek rokonszenve bátorított, sokkal virágzóbb kereszténységet termelt,

¹ Beda, *Hist. eccl. Angl.*, II. 13.

mint a római uralom idejében. Mélyen vallásos érzelem hatotta át Észak fiatal egyházait. Különösen kimagaslott a római székhez való törhetetlen ragaszkodásuk. Szász kolóniákat alapítottak az örökvárosban, oda vitték minden esztendőben hálájuk adóját és legkiválóbb fiaik oda mentek meghalni szerzetesi kámzsában, szent Péter sírja mellett. A keresztény Anglia alig született meg, túlszárnyalta a többi nemzeteket, kik idősebbek voltak nála és alig fejeződött be a VII. század, már saját hithirdetőit küldhette a szárazföldre, hogy megköszönje a hit jótéteményeit, melyeket attól kapott.

A frank nép és az angol-szász nemzetek megtérése közötti időt a katolikus egyház győzelmeinek egész sorozata tölti ki. A püspökök által alapított frank civilizációhoz és a pápaság által megalapított brit kereszténységhez csatlakoztak évről-évre az újabb keresztény társadalmak, melyeket az ir hithirdetők buzgósa teremtett meg, kik rettenthetetlen és lelkes önkéntesei voltak Krisztus hadseregének. Irország oly páratlan helyet foglal el a VI. század történelmében, melyet egy nemzet sem vitathat el tőle és amely egyedül megalapította történelmi nagyságát. Már nagyon korán civilizálta apostola, kinek nevéhez a legkedvesebb emlékek fűződnek, két tenger által védve a szárazföld pusztulásai ellen ezen korban a keresztény élet elveszett paradicsoma lett. Hatalmas zárdáiban, melyek közül egyesek, mint Bangor és Clonard, háromezer szerzetesnek adtak szállást, oly szellemi tevékenység uralkodott, milyent nem ismert akkor Európa. Az egyháztól nemcsak a hit ajándékát, hanem a régi irodalom kincseit is megkapta: nagy szorgalommal és buzgósággal tanulmányozta azokat és tette termékkennyé az örökséget. Britanniából és talán még messzebből is jöttek könyveit lemásolni és tanulni mestereitől.¹

¹ Beda, *Hist. eccl. Angl.*, III. 27.; V. 9. és 10.

De Irországot boldogsága nem ringatta álomba. Az európai missziók szemináriuma akart lenni és lett is abban a korban, melyben a germánoknál a kereszténység még csak kezdetén volt és nagyon is szükség volt segítségre, hogy terjeszkedhessék. Ezt a segítséget Irország adta neki. Minden esztendőben rajok indultak ki a szent szigetről és elvitték távol vidékekre az evangéliumi tanítás mézét. Az Ir tenger hullámai mint egy kettős áramlat titkos hatásának engedelmeskedve két csoportra oszlottak, melyeket Isten szelleme vezérelt két ellentétes irányba, északnak és délnek. Ezen apostoli légiók útírányát a történetíró azon barázdákból ismerheti meg, melyeket a különböző nemzeteknél vontak. Észak felé az Irországból kiindult fénysugár Caledonia és szigeteinek ködös partjait érintette és a civilizáció fényes napját ragyogtatta a barbárságban didergő régi kelta lakosságra. Dél felé áthatolt a pirkadó frank civilizáción, új életre keltette Belgium és Burgundia gyengülő hitét, megtörte Svájc és Alemannia vallásos éjét, és mintha a fény forrásához akart volna visszatérni, egy utolsó fénysugarat az Appeninieken túl is vetett egész Itália közepéig.

A szentek szigetéről kiindult apostoli hadsereg élén két ember állott. Mindkettő fiatal, képzett, nem közönseges származású; lemondanak hazájukról, hogy a lelkek üdvének szenteljék magukat; mindkettő szigorú aszkéta és lelkiismeretes megtartója a szerzetesi szabályoknak, de egyúttal szenvedélyes kedvelője a költészetnek, kik bájos verseikkel teszik kedvessé a nehéz apostoli munkát; mindkettő fáradhatatlan munkása lévén az evangéliumnak, állandóan nevel, tanít és civilizációt hagy maga után ott, ahol barbárságot talált. Annyira hasonlított egymáshoz a kelta faj e két kiváló képviselője, hogy a történelem sokszor összetéveszti őket egymással és még nevüket sem tudja megkülönböztetni.

Az idősebb Columbán, ki Észak apostola volt, a skót civilizáció megteremtője. Az alatt a harmincnégy év alatt, míg a tengeren és Caledonia tavain hajózott, mindig ezen a munkán dolgozott. A skótoknak félig keresztény országára akadt ott; megtérítésüket befejezte, uralkodójukat királlyá kente és közbenjárásával függetlenítette az anyaországtól, Irországtól. A piktek országa még teljesen pogány és barbár volt; királyukat megkeresztelte, a nemzetet megtérítette, számos templomot épített, győzedelmeskedett papnők ellenállásán és végül bevezette őket a nagy keresztény családba. A híres ionai monostor, melyet az Atlanti-óceán partján fekvő viharos sivatag közepén alapított, Skótország vallási fővárosa lett. Maga pedig, mint a régi idők patriárkái, bár csak egyszerű pap volt, kiváltságos tekintélynek örvendett az egész vidéken, mely teher átszállott utódaira is. Amikor ez a nagy ember meghalt (597), egy nemes nemzet született és eggyel több lett a keresztény népek száma.

Az idősebb Columbán a vizek apostola volt, az ifjabbik az erdőké lett. A régi Európa kietlen hegyeibe vitte az apostol fáklyáját és a gyarmatos fejszékét: a régi kultúra romjain és a kezdetleges barbárság sivatagjain megy keresztül itt ez a fáradhatatlan zarándok, hiába keresvén csendes magányt. Luxeuil Burgundiában, Sankt Gallen Svájcban, Bobbio Itáliában nemcsak legfontosabb három pontját jelzi európai körútjának, hanem egyúttal a civilizáló szellem termékeny és állandó munkájának is az emléke. Ha, mint szent Márton, kímélet nélkül elpusztította is a bálványokat, de nagy építő is volt, ki öreg korában gyenge kezeivel maga hordott köveket a bobbioi zárda felépítéséhez. A Trebbia partján egy szikla-barlangban halt meg, de egész földi pályája alatt része volt a világ minden viharában és senki hallatta érdesebben hangját, mint ő, mikor a bűnös királyokat feddette.

Még ebben a században látta az Egyház az ariánizmus csillagát elhalványulni. A népek közül, melyek követői voltak, egyesek, kik elkeseredett védelmezői lettek, vele együtt elpusztultak; mások, nagyon is helyes érzékük által vezettetve, az Egyház karjaiba menekültek, hogy megszabaduljanak ettől az embergyilkos eretnekségtől. Már láttuk, mikép tették széppé haldoklásukat abban a pillanatban, melyben ellenségeik keze alatt elpusztultak, Gallia burgundjai és valamivel később Hispania svévjei az által, hogy őszintén visszatértek őseik vallásához. 587-ben a nyugati gótokon volt a sor, hogy tisztes módon kérjenek bocsánatot az Örök ige lábainál. Ez a nép, mely igazhitű népesség közé volt ékelve, többször engedett az üldözés lázának, mi az ariánizmus jellemző vonása volt és a többször megújuló fanatizmusa szennyezte be Leovigild különben kiváló uralkodását. A kihaló eretnekség még egyszer dühönghetett a püspökök és papok ellen. A templomokat kifosztották, a püspöki székek betöltetlenül maradtak, a hierarchiát fokozatos kipusztítás fenyegette, ami magának a vallásnak a halálát jelentette volna. Hogy ezt minél előbb elérjék, az ariánus püspökök még attól sem riadtak vissza, hogy a királyok által támogatott gyűléseken elhallgatások és kétértelműségek által eltüntessék azokat a tanbeli különbségeket, melyek elválasztották a katholicizmustól az ariánizmust, hogy megnyerjék a hittagadásnak azokat, kiket az üldözések nem tudtak meghódítani. És így azzal hízelegtek maguknak, hogy megvalósították a nyugati gótok között a vallási egységet, mi a nemzeti egység szükséges feltétele volt.

De reményeiket megcáfolták az események. Hispania erényekben és tehetségekben gazdag egyháza, melynek oly vezérei voltak, mint sevillai szent Leander, visszautasította az eretnekség minden támadását. Az

üldözőnek nemsokára azt kellett látnia, hogy amaz behatol házába, hogy elragadja fiát és örökösét, Hermenegildot. A halállal fizette meg a fiatal herceg a bátorságát, mert inkább a hitének volt a vértanuja, mint lázadásának áldozata. Ám nyugodtan állíthatjuk, hogy vérével keresztelte meg a nyugati gótokat, mert a következő évben testvére, Reccared, a trón birtokába kerülén, oda ültette maga mellé a katolikus vallást is. Az 589-ki toledói nemzeti zsinat, amelyen az egész nyugati gót nemzet politikai és egyházi vezetői által képviselve nyilvánosan a katolikus vallás mellett foglalt állást, a civilizáció történelmének egyik legfontosabb eseménye. Soha egy nép sem kötött ünnepélyesebb szövetséget Jézus Krisztussal és egy sem lépett őszintebben a katolikus egységbe. Egyes gyenge lázadásokat és vallási mezbe öltöztetett egyéni vállalkozásokat leszámítva, a nemzeti vallást minden ellenállás és tiltakozás nélkül elhagyták. Az ariánizmus elveszett, mert saját követői megvetették és közömbösek lettek irányában, mihelyt az államhatalom nem támogatta többé. Az Egyház itt épűgy, mint másutt, enyhén bánt a legyőzöttekkel. Győzelmét nem szennyezte be erőszakkal és az ariánizmus, mely oly sok vértanút követelt, egyet sem volt kénytelen adni.

Ugyanazon időben tértek vissza a katolikus egységre a lombardok is. Autharit és Agilulf királyok nyilvánosan elhagyták az ariánizmust és az Egyház kebelébe tértek vissza, mi által halálos csapást mértek az eretnekségre és betetőzték az Egyház győzelmeit. Itt, az igazat megvallva, a megtérés sokkal egyénibb volt, mert még Rothari király is, Agilulf unokája, hű maradt Arius vallásához, vagy legalább is visszatért ahhoz politikai okok miatt.¹ De a kocka el volt vetve. Az

¹ Paulus Diaconus, IV. 42. és 47.

ariánizmus elpusztult mindenütt abban a pillanatban, amelyben a halálos méreggel beoltotta azokat a nemzeteket, melyek hozzá csatlakoztak. A nyugati gótok nem tudtak megszabadulni attól az elgyengítő anarchiától, mit trónöröklési törvényük vont maga után, a lombardok pedig nem tudtak őszintén kibékülni az Egyház fejeivel, kiket állandóan fenyegetett szertelen nagyravágyásuk. Ez az eredeti bűnben fogant két nemzet, ha ugyan használhatjuk ezt a kifejezést, nem volt életképes. A katolikus Európában valóságos időszerűtlenségek voltak és csak a VIII. századig tudták életüket fenntartani, amikor egyetlen ütközet következtében egyik is másik is elpusztult. De politikai épületük összeomlása után a civilizáló alapelv, melyhez csatlakoztak, új életre keltette romjaikat és teljesen katolikus alapon újjászervezte nemzeti létüket. A lombardok és nyugati gótok nemzete nem pusztult el, újjászülettek Északitalia virágzó köztársaságaiban és az ibériai félsziget nemes királyságaiban. Az Egyház, miután újra szülte őket, halhatatlanságát is közölte velük.

Ezeket a nagy napokat, melyeken egész népek hajoltak meg a kathukumenok fehér ruhájába öltözve a katolikus főpapok pásztorbotja előtt, más, époló vigasztaló napok követték. Mintha minden, Európa vallási egységének helyreállítására szövetkezett volna; a brittek és irek, kik nem akarták magukat alávetni az egész Egyházban elfogadott fegyelemnek és makacsul ragaszkodtak egyes nemzeti hagyományaikhoz, végül engedtek a jobb befolyásnak és feláldozták nemzeti szokásaikat a keresztény szeretetnek. De külön álláspontjuk sohasem vonatkozott a hittételekre, sem pedig a liturgia vagy fegyelem lényeges pontjaira. A legfontosabbak a husvét ünnepének időpontja, az egyházi tonsura és a kereszttség lényegtelen szertartásai körül forogtak. A keresztény világtól való teljes elkülönített-

ségük és az összeköttetés teljes hiánya a megszállás ideje alatt, egyébként eléggé megmagyarázza ezt a különbséget. Megálltak, míg az Egyház tovább haladt. Az egyházi intézmények megkövesedtek náluk, míg a többi keresztény népeknél gazdag fejlődésnek indultak. De a keltáknak ezen elavult szokásokhoz való makacs ragaszkodása csak hitük tisztaságát bizonyítja, mert hisz ezek keresztény eredetűek voltak. Sokkal kellemetlenebb volt azonban, hogy vallási ügyeiket azonosították hazájuk ügyeivel és végül amazt tették felelőssé hazafias tévedéseikért, és a kis brit és ír család miatt megfélemltek a nagy katolikus családról. Innét származott a veszély, mely vallásos életüket fenyegette. Ha tovább is elkülönítve maradtak volna, a keresztény világ legészakibb részén ugyanazon megcsontosodás következett volna be, mint amilyenről Abessziniában, a legdélibb részen, találkozunk. Az ír kereszténység elvágva az Egyház életadó központjától, elszáradt volna és nem lehetett volna többé ráismerni.

Szerencsére a római hithirdetők, kik az angol-szászok megtérítésére jöttek, újra összeköttetésbe hozták a kelta fajt a civilizált világgal és új életre támasztották náluk az általános keresztény szeretet szellemét, mely nem ismeri a határok és fajok közti különbséget. A britek tovább vonakodtak; még csak nem is válasszoltak szent Ágoston sürgető felhívására, ki könyörögve kérte őket, hogy hagyjanak fel önszeretetükkkel és fogadják el az egész Egyház szertartásait és dolgozzanak nagylelkűen vele együtt az angol-szászok megtérítésén. «Ha nem akartok békében élni testvéreitekkel — mondá nekik — harcolnotok kell ellenségeitekkel, és ha nem akarjátok az utat megmutatni a szászoknak, azok majd kardjaikkal halállal büntetnek benneteket.» Az események, melyek nemsokára megvalósították a tiszteltreméltó aggastyán fenyegetéseit, végül kinyitották

a britek szemeit.¹ Lassanként szent Péter tekintélye iránti tisztelet és a keresztény felebaráti szeretet érzete győzedelmeskedett nemzeti előítéleteik felett és egymásután az összes kelta fajok alkalmazkodtak a római fegyelemhez. A déli irek 633-ban, az északiak 716-ban hajoltak meg. Ettől fogva nem volt többé külön állásfoglalás és az Egyház egysége nagyszerű kifejezést talált abban az egyöntetűségben, mellyel a katolikus világ ünnepelte a feltámadás ünnepét.

Az Egyháznak ez a hatalmas lendülete a VI. században, az egyház győzelmeinek az a kettős sorozata, melyet egyrészt a pogányságon, másrészt az eretnekségeken aratott, a történelem legmegkapóbb jelenségei közé tartozik. Nem egészen egy évszázad alatt a világ színpada megváltozott. Új szereplők töltik meg és új drámát játszanak. Azok az erők, melyek az Egyház tevékenységét akadályozhatták, mind eltűntek. Egyedül állott a barbárság és civilizáció romjain, és most először formálhatta saját mintája szerint azokat a nemzeteket, melyek elismerték tekintélyét. Ekkor vetette meg alapjait annak a hatalomnak, melyet az egész középkoron keresztül gyakorolt az európai társadalom felett. A népek, melyeket az evangéliumhoz hívott, még nem rendelkeztek intézményekkel abban a pillanatban, melyben befogadta őket, vagy csak nagyon kezdetleges intézmények voltak azok. Ótöle kérnek mintát, őt bízzák meg azok szervezésével. És hogy betölthesse ezt a feladatot, helyet adnak neki bíróságaikban, meghívják tanácsaikba, külön helyet tartanak fenn számára egészen trónjaikig. Bizalmuk oly feladattal ruházza fel, mely tulajdonképpen nem az övé, mégis kiválóan tölti azt be és századokon keresztül vezető szerepet játszik a földi társadalmakban,

¹ Beda, *Hist. eccl. Angl.*, II. 2.

mely megilleti szolgálataiért. Ez teszi a történelemben oly fontossá a VI. századbeli népek megtérését. Ez nemcsak vallási esemény, hanem új rendszer keletkezése, új civilizáció kezdete. A régi világ kora végleg lezárul és mintha hallani lehetne a modern történelem temploma kinyíló kapuinak a csikorgását.

Honnét az a csodálatos befolyás, melyet az Egyház egy adott pillanattól kezdve gyakorolt az emberi gondolkodásra és hogy magyarázható meg az a villámgyors változás, melyet ép most állapítottunk meg? Bizonyos fajta *előre megállapított összhang* által, mely csodálatos törvényeivel a barbárokat az Egyházhoz vonzotta, az Egyházat pedig ugyanakkor a barbárokhoz küldötte. Bármily nagyok lettek légyen is az akadályok, melyek ezen kettős folyam elé kerültek, végül mégis engedniök kellett ellenállhatatlan erejének. Egész világosan látható, mily erővel vitte a barbárokat tudtukon kívül természetes nemes törekvésük a katolikus egyház kebelébe. Ezen összes népeknél megtérésük előestéjén óriási fáradtsággal és a vallásos gondolat rendkívüli elcsüggedésével találkozunk. Akár pogányok, akár ariánusok voltak, egyformán kifárasztotta őket a bálványok véres kultusza és a megcsonkított Igének fagyos tisztelete. Az elsők, kik naponként érintkeztek a keresztény tanítással, eléggé tudtak gondolkodni ahhoz, hogy meginogjon bennük isteneikben vetett hitük és adott pillanatban egyedül a lelkiismeret belső munkájának kellett vallásos fejlődésük irányát meghatározni. A keresztények Istene rémülettel és tisztelettel töltötte el őket; láthatták mennyire jobb, bölcsőbb és szereteteljesebb volt, mint azok a kezdetleges kegyetlen istenek, kiket addig imádott. Ez volt különben Konstantin és Theodózius Istene, ez volt Belizár és Clodvig Istene, és egy harcos nép nem tagadhatta meg sokáig a tiszteletet a győzelmek fenséges urától.

Az ariánus barbároknál a zavar és bizonytalanság épp ily nagy volt. Az ariánizmushoz nem azért csatlakoztak, mert az a tan jobban megfelelt volna nekik, és semmit sem hallottak azokból a végnélküli vitatkozásokból, melyeket szektájuk szofistái minduntalan elkezdettek az Ige személyére vonatkozólag. Az eretnekséghez kezdetben csak nemzeti hiúságból csatlakoztak, de véres tapasztalatokkal kellett ezt megfizetniök és nemsokára látniuk kellett, hogy mily szomorú következményei voltak annak, hogy vallásilag külön váltak a rómaiaktól.

Végül bálványimádók és eretnekek egyformán szenvedtek a világosság hiánya miatt és érezték helyzetük nyomorúságát. Gundebald és Edwin fájdalmas bizonytalansága nem egyedülálló jelenség azon kor embereinek vallásos életében, és ha az azt takaró félhomályt el lehetne távolítani, nem egy embernek a homlokán lehetne ugyanazon szomorú kételyek nyomait látni. A barbárok természete sokkal egyszerűbb és igazabb volt, semhogy ne érezte volna annak a szükségét, hogy ezen kegyetlen nyugtalanságtól megszabaduljon és oly tanhoz meneküljön, mely megnyugtatta az elmét és egyben megvigasztalja a szívet. Kell-e azon csodálkoznunk hogy ahhoz a valláshoz fordultak, mely egyedül nyújtott nyugalmat és szeretetet? Nagyon könnyen megtalálhatták szívük mélyén azt az Istent, kit a katolikus vallás hirdetett és sajnálkozás nélkül áldozták fel a kereszt Istenének Ariust és Wodant. A katolikus egyház természetes felsőbbsege elvégezte a többi.

De az Egyház nem tudott volna ily sok lelket megnyerni és megtartani, hacsak arra szorítkozott volna, hogy magához engedje őket, és az élet minden útján nem ment volna elébük. A VI. század bámulatos eredményeinek a történetében nagy szerepe van keresztény szeretet terjesztésének, melynek egyedülálló tevékenysége megfékezett minden ellenállást és leigázott minden

akaratot. A lelkek üdvéért való buzgólkodás olyan volt, mint a láng, mely ennek a társadalomnak a szívében égett, azt nagygyá tette és csodálatos terjeszkedési erőt adott neki. Alig győzte bevárni, hogy az emberiség többi részével is közölhesse az igazság és igazságosság azon kincseit, melyek őrzője volt és azokat nagylelkűen szétszórta az egész világon. A régi vallások, mint Terminus isten, a nemzeti szentélyeik romjai között ülve rémülettel szemlélték ennek az idegennnek győzelmes bevonulását, ki mintha valamennyitől Róma nagyra-vágyását örökölte volna és aki hithirdetőivel több győzelmet aratott, mint az örökváros hadseregeivel.

Bár a missziók létfeltételét képezték mindenkor annak a vallásnak, melynek alapítója mondotta: «Menjetekek és tanítsatok minden nemzeteket», mégis ezen kortól kezdve sokkal nagyobb lendületet vettek. Nyugatot teljesen felszántották azok az apostolok, kik széthordták a Jó Hírt. Akik Észak jeges vidékeiről jöttek, találkoztak azokkal, kik Dél meleg klímáját hagyták el. Római hithirdetők behatoltak Britannia erdeibe, az aquitaniak a Schelde és Maas barbárjait térítették, az irek bejárták Gallia és Germánia legelhagyottabb pusztáit és csak az Appeninek lábainál állottak meg. A vallásos élet forró árama állandóan keringett a központtól a végekig s a végektől a központig és ezer csatornából termékenyítette meg a barbárság legterméketlenebb pusztáit.

Igazán érdemes lenne az Egyház nyomán behatolni ezen régi korok mélyére, hogy a közelből szemlélhessük a kezdődő újjáteremtés munkáját. Ám ez a munka az ismeretlen áldozatok és láthatatlan odaadások számtalan sorozatából tevődik össze, melyet csak Isten látott és amelyet a történelem csak eredményeiből ismerhet. Vannak köztük jelenségek, melyek az erkölcsi és mások, melyek a természeti rendhez tartoznak: abban a szent

sötétben játszódnak le, mely az élet eredetét takarja. És bár mélyíthetné azokat, az ember nem tudja egy tekintetre átlátni azok nagy sokaságát, hogy megkülönböztethesse a szülés fokozatos munkáját. Ez magyarázza meg, hogy a modern történelem legáltalánosabb és legfontosabb tényeiről hiányoznak a történelmi források. Itt-ott egy jelenet, mely a hithirdetőt abban a harcban mutatja be, melyet feladata nehézségeivel vív; egy jóslatszerű szó, mely az evangélium egyik-másik munkásának az ajkát elhagyja, ez az egész, amit a történetírás számunkra feljegyzett; ez bizony alig elég ahhoz, hogy a többit kitalálhassuk.

Mindenekelőtt az a rendkívüli kedvesség tűnik fel, mellyel a hithirdető az új hívőkkel érintkezik. A kedvesség és szeretet törvényének apostola lévén, gyengéd kezekkel rakja vállukra az evangélium édes igáját. «Ne felejtsetek el — mondá ezen század pápája —, hogy szelidséggel és meggyőzéssel kell a hit egységéhez visszavezetni azokat, kik attól eltávolodtak. Isten nem akarja, hogy az önkéntes áldozatok és kényszer eltávolítsa a vallástól azokat, kiket a tanítás oda vonzott».¹ Ezt a nemes alapelvet követte az Egyház a római világ megtérésénél, ehhez hű maradt a germán népek megtérítésénél is. A barbárok, kik nem akartak meghajolni törvényei előtt, nem panaszkodhattak, hogy üldözte őket. Ha tanításának ellenállottak is, tisztelte az Istentől teremtetett lelkiismeretet; meghagyta őket abban a méltóságban, melyet az államban elfoglaltak, és az általa megtérített uralkodók megtartottak környezetükben és asztalukhoz hívtak barbárokat, kik pogányok akartak maradni. Ezekről a koronás újhívókról mind el lehet mondani, amit a tiszteletreméltó Beda Anglia első keresztény királyáról mondott: «Nagyon örült népe megtérésé-

¹ Nagy szent Gergely, *Epist.*, I. 35.; IX. 6.

nek, de senkit sem kényszerített a keresztény hit elfogadására, mert megtanulta azoktól, kik az üdvösség útjára vezették, hogy Krisztus szolgálatának önkéntesnek és minden kényszer nélkülinek kell lennie». ¹

De ha a keresztény hithirdetőknek a bálványimádókali első találkozása mindig békés volt is, a bálványokkal való első találkozásuk mindig harccal végződött. Mert az evangélium emberének harcra kell szállani ezzel, bármily veszélynek tegye is ki magát, sohasem riad vissza a támadástól. Összetöri vagy megcsonkítja a szobrokat, kivágja a szent fákat, feldúlja az oltárokat és szentélyeket; mindenütt rögtön hadat izen azok meggyökeresedett vallási eszméinek, kiket meg akar téríteni. Ez a módszer helytelennek látszik, de a valóságban a legnagyobb ügyességre vall, mert mindenkor a bálvány tehetetlenségét mutatja be, ami a barbár számára valóságos istenítéletet jelent. Az ily próbának az első eredménye, hogy a barbár szíve elfordul attól az istenségtől, mely nem tud bosszút állni. Már közel van ahhoz, hogy higgyen abban, ki ily győzelmeket aratott. És ha most azt mondják neki, hogy az az Isten, kinek a nevében ennyire megalázták bálványát, az egy igaz Isten, a mindenható és végtelenül jó Lény, ki mindent teremtett, ki tud és lát mindent, és aki az emberek leggyengédebb atyja, ez a mélységes fogalom behatol az igazság befogadására teremtett szívébe, melynek látását a szofizmák még nem gyengítették meg. Az így megvilágosított értelem maga után vonja az akarat beleegyezését és a barbár leteszi a fegyvert. De ez még nem jelenti, hogy már keresztény. Ajkai ellentmondtak e régi embernek, de szíve telve van a régi pogány szenvedélyekkel és elméjében régi előítéletek laknak, melyek szeretnének együtt maradni az irigy

¹ Beda, *Hist. eccl. Angl.*, I. 26.

Isten törvényeivel. Az Egyház ismeri a barbár lélek ezen kettősségét, de nem rémíti ez meg, mert jól tudja, hogy elég nagy tere van ottan ahhoz, hogy idővel kifejtse egész tevékenységét. Elég, ha biztosan elhelyezkedett az akaratban és elmében; ha egyszer ott befogadásra talált, lassanként gyökeret ver, úgy hogy nem lehet onnét többé kitépni anélkül, hogy a lelket magát ne tépnék vérző részekre.

A leglényegesebb az, hogy a barbárt rávegyék, hogy életében egyszer mondja határozottan és meggyőződéssel: keresztény vagyok! Ez az első lépés megtérésénél, de csak az első. A nevelés végzi el a többit és bátran állíthatjuk, hogy az Egyház nagy munkája a keresztség után kezdődik. Csodálatos odaadásra és értelemre van itt szükség, melyhez megingathatatlan határozottságnak és végtelen szeretetnek kell járulnia. Az Egyháznak, mint a prófétának, kicsinynek kell lennie a kicsinyekkel, és ezen tudatlan lelkeket, ahogy szent Pál akarja, tejjel kell táplálnia, mint a gyermeket, várva addig, míg a keresztény élet minden táplálékát adhatja nekik. A teljes és hirtelen szakítás a multtal veszedelmes lett volna és rettenetes ellenhatásokat váltott volna ki; teljesen ellentéte lett volna ez a helyes nevelési módszernek, amiért az Egyház nagyon is óvta ettől munkásait.

Ismereteseek Nagy szent Gergely tanácsai, melyeket angliai missziók számára adott. Ez az okmány, a civilizáció történelmének egyik legfontosabb alapja, a kath. apostolkodás egész programját magában foglalja. Meg kell csodálnunk ebben azt a széles látókört és helyes felfogást, mellyel alig találkozunk másutt, mint szent Péter székén. A pápa, kinek erkölcsi szigorúsága sokszor zavarba hozza az emberi gyengeséget, bámulatosan engedékeny Britannia új hívőivel szemben. Bár megbélyegzi a vérfertőző házasságokat és

megtiltja azokat az újonnan megtérteknek, de nem akarja kizárni az egyházból azokat, kik megtérésük előtt kötöttek ilyeneket. Az angol-szászok kedvéért enyhíti az egyházi fegyelem szigorát, mely eltiltotta a házasságot rokonok között a hetedik fokig; ezeknél megengedi a harmadik foktól kezdve. «A visszaélésekkel szemben — mondja — az Egyház nem szorítkozhatik a javító buzgóságra, hanem alkalmaznia kell az engedékenységét, mely elnéző, és az okosságot, mely behúnyja szemét és talán ez utóbbi eszköz a leghatásosabb annak a rossznak a megakadályozásában, mely ellen harcolni kell.»¹ És később visszatérve az evangelizálás ezen nagy munkájára, hithirdetőinek újabb tanácsokat ad, melyek telve vannak határozottsággal és bölcseséggel. Nem tanácsolja a pogány szentélyek lerombolását; meg kell elégedni — mondja — a bálványok lerombolásával és a templomaik megtisztításával; a keresztény vallás azokban tarthatja meg ünnepeit és csak haszna lehet abból a vak vallásosságból, mely ezen megszokott helyekre vonzotta a bálványimádó tömegeket. Épígy nem kell megszüntetni áldozataikat és szent lakomáikat; elégséges, ha ezután az igaz Isten tiszteletére tartják azokat. «Hagyjátok meg — folytatja — néhány külső örömeiket; ezek arra lesznek jók, hogy jobban megszerettségük velük a belsőket. Nem lehet ezeket a nehéz felfogású embereket egyszerre minden tévedésüktől megtisztítani. Aki a legmagasabb hegy-csúcsokra akar feljutni, lépésről-lépésre halad előre és nem ugrálva, hanem fokról-fokra haladva jut előbbre.»²

Egy szóval az Egyház a barbár lelkét, mint életerő-

¹ Nagy szent Gergely, *Epist.*, XI. 74.; Beda, *Hist. eccl. Angl.*, I. 27.

² Nagy szent Gergely, *Epist.*, XI. 76.; Beda, *Hist. eccl. Angl.*, I. 30.

től duzzadó vadoncot kezelte és megelégedett azzal, hogy egy tisztább és szelidebb élet elemeit oltotta abba, a megkezdett munka befejezését pedig az időre és későbbi munkára hagyta. Az évszázadok igazolták ezen módszer helyességét. A zamatos gyümölcsök, melyek manapság a régi barbár népek törzsén teremnek, nem azok gyümölcsei: életnedvükkel táplálják ugyan őket, de ízüket és illatukat más életprincipiumtól kapják.

És így a VII. század kezdetén egész Nyugat katolikus volt és a hit egysége egy családban egyesítette azokat a népeket, melyeket annyi ok távolított el egymástól. Az Egyház lett a társadalmak társadalma, a nemzetek összekötő kapcsa, az emberiség központja. Semmi sem közelítette meg erejét és virágzását. A haladás óriási munkája tartotta mozgásban szárnyait. Nagyszerű volt az eszménye: a világ meghódítása, hogy azt civilizálja és Jézus Krisztus országát megalapítsa itt a földön. Nemes törekvés volt ez, mely naponként új áldozatokat és új vállalkozásokat szült! Csodálatraméltó volt a termékenysége a VI. századbeli Egyháznak, mely minden évben egy új alkotásról tud beszámolni. Egy évszám különösen megérdemli, hogy megjegyezzük: a legérdekesebb összeesése két eseménynek, melyet valaha a Gondviselés az emberiség történelmében összehozott. 529-ben, míg Justinianus Athenben bezárta a bölcsélet utolsó szentélyét, a keresztény bölcsesség megnyitotta magáét Samnium magaslatain és a tökéletesség kedvelőinek oly tanácsokat és parancsokat adott, melyeneket Sokrates nem ismert. Ebben az évben történt, hogy Benedek szerpap, az az aszkéta, ki gyermekkorától fogva mintegy természetfeletti szövetségre lépett a magánnyal, felment a Monte Cassinóra, ott ledöntötte a szent fát Apollo templomával, azok romjain azt a híres zárdát alapította, mely

vallási fővárosa lett annak a legnagyobb lelki családnak, mely az Egyház kebelében élt. Ha egyrésről a pogány bölcselet terméketlenségét szemléljük, mely semmi érzékelhető befolyást sem gyakorolt a társadalmi életre, másrésről pedig a bencésrend termékenységét vizsgáljuk, melynek gyarmatosai elfoglalták és civilizálták egész Nyugatot, méltán tekinthetjük az 539-ik évet oly kimagasló pontnak, mely elválasztja az új világot a régítől.

Ez az új világ a római püspök pásztorbotja alatt élt, akinek jórészben még létezését is köszönhetette. A pápa — Nagy szent Leó pápa óta szent Péter utódjai lelki atyaságukat ugyanis ezzel a címmel jelezték — állandóan növekvő tekintélyre tett szert Nyugaton. Senkinek sem volt a földön akkora tekintélye, mint neki és bár még a császár alattvalójának tekintette magát, a világ mégis valóságos uralkodót látott benne. A körülmények különleges összejárása az előző két évszázadban, előkészítette a pápaság nagy földi hatalmát. Ismeretes, mikép lettek a püspökök a politikai élet állandó elszegényesedése következtében a birodalomban a polgári hatalom munkatársai és nélkülözhetetlen segítői. Justinianus törvényei a püspököt a comesek társaivá tették a városok és provinciák kormányzásában; kizárólag rájuk bízta az erkölcsrendészetet, az erkölcsi érdekek védelmét, a közmunkák és börtönök felügyeletét; azonkívül széleskörű joghatósággal ruházták fel; sőt jogosítva voltak a köztisztviselők közigazgatását ellenőrizni és döntő befolyásuk volt azoknak a megválasztásába. Röviden a politikai élet súlypontja lassanként áthelyeződött, miután a püspökök a polgári joghatóságok nagy részét elnyerték.¹

Ez volt a püspökök világi hatalmának a magja álta-

¹ *Codex Justinianus*, I., IV., De episcopali audientia.

lában, különösen pedig a római püspök világi hatalmának az eredete. Mintha azért hagyták volna el az örök-várost és mentek volna máshova letelepedni a császárok, hogy ezt az Egyháznak engedjék át a fővárosnak. Azok távozása után a pápát ismerték el a legfőbb tekintélynek a császári városban és mintha ő lett volna az egyedüli ura a fenséges népnek. Különben meg is érdemelte a megbízást. A keresztény világ fejének a tekintélyét növelte még a számos egyházi *patrimonium* jövedelme, melyek az összes provinciákban szétszórva a Szent-széket Itália legnagyobb földbirtokosává tették. Gazdaságról fogalmat alkothatunk, ha tudjuk, hogy egyetlen patrimoniumán Siciliában négyszáz bérlő volt és hogy ez után három és fél talentum adót fizetett.¹ Tehát az erkölcsi tekintély mellett anyagi forrásokkal is rendelkezett, mely annak a gyakorlását lehetővé tette. Tekintélye oly mély gyökereket vert, hogy az ariánizmus sem tudta Itáliában megrendíteni. Sőt ellenkezőleg, a hatalmas Theodorik uralkodása idejében maga a királynak a minisztere állapítja meg a római püspök ezen kettős hatalmát. «Mint a keresztény nép — feje, írja Cassiodorus I. János pápának — ön az őrzője amaz biztonságának. Kérem, ossza meg velem a gondot Róma városa körül. Ön nemcsak lelkipásztor; ön nem hanyagolhatja el nyájának földi érdekeit sem.»² És amit Cassiodorus mond, hogy meghajoljon a pápaság előtt, ugyanazt mondja egyik pápa a század vége felé, hogy e miatt panaszkodjék: «Aki Rómában a főpapi címet viseli — írja Nagy szent Leó pápa — annyira igénybe van véve a világi gondokkal, hogy gyakran azt kérdezheti magától, lelkek pásztora-e vagy pedig világi uralkodó.»³

¹ Nagy szent Gergely, *Epist.*, II. 32.; János szerpap, II. 53.

² Cassiodorus, *Variationes*, XI. 2.

³ Nagy szent Gergely, *Epist.*, I. 25.

Ezek a szavak csak nagyon is homályos kifejezői a naponként mind jobban feltűnő valóságnak. Az exarcha, akire a császári kormány Itália gondját bízta, a lakosok előtt csak idegen volt, egy, gyakran zsarnoki hatalom ügynöke, aki még a barbárok támadásai ellen sem tudta megvédeni. A megszállók előnyomulása következtében elvágyva az ország többi részeitől, Ravennába záratta magát, ahol époly tehetetlen volt, mint egykor Honorius. Ezen idő alatt a pápa, ki mindenütt jelen volt és mindenütt cselekedett, vigasztalta az itáliai népet szenvedéseiben vagy osztozkodott vele azokban, határtalan népszerűségnek örvendett. A császárok, exarchák és a nép hallgatólagos beleegyezésével benne látták Itália védőjét és parancsolóját. Emberi hatalomnak sohasem volt ily szent és tiszta eredete. A hatalom bizonyos mértékben maga ment a pápasághoz, anélkül, hogy az kereste vagy óhajtotta volna, mert roppant felelősséget hárított rá és a korona, melyet nyújtott, töviskorona volt. Csak mint terhes iga hullott a pápák vállára, mely alól kibujtak a császárok. Védekeztek, amennyire csak módjukban volt ezen veszedelemteljes felmagasztalás ellen és megátalkodottan megőrizték Bizánc alattvalóinak címét és jellegét, mikor már rég független urai voltak Rómának. De az események erősebbek voltak, mint ellenállásuk. Világi hatalmuk kifejlődése a világ gondviselészerű rendjében rejtett: minden közreműködött abban, hogy az emberi társadalom élére kerüljenek.

A pápaságnak ez a nagyszerű jövője világossá vált a VI. század folyamán. Mintha az lett volna a sorsa, hogy az Egyház minden örömében és megpróbáltatásában osztozkodjék; e század vége felé számos győzelmet aratott a katolikus ügyben; hallatlan lendületet vesz és páratlan fényben jelenik meg Nagy szent Gergely személyében. Ez az ember, ki oly kivételes helyet foglal el az emberi civilizáció történelmében, csak egyszerű szerzetes volt,

kit akarata ellen hoztak ki cellájából és helyeztek szent Péter székébe és aki ezen magas polcra helyezve, mindig siratja hegyi fészket. Senki sem látszott kevésbbé alkalmasnak arra, hogy parancsoljon a hozzá hasonlóknak és beleavatkozzék a világ ügyeibe. Egészsége, melyet már nagyon korán megrongált a túlszigorú életmód, alig hagyott benne életet és utolsó éveiben, mikor láz és kösvény kínozza, alig tudott felkelni betegágyából és a halált, mint megváltást óhajtotta, a lábbadozó végtelen gyengesége mellett az általános felelősség óriási terhét hordozta vállain. Állandóan rémes háborúk borzalmai vesznek körül; valóságban a lombardok kardja alatt él; naponként látja, mint a rómaiakat láncsal a nyakukon fogságba hurcolják, vagy mint levágott kezekkel visszatérnek¹ és az emberiség siralmas pusztulása közben a pusztítás és halál gyászos jelenetei által körülvéve, miután nem tudja begyógyítani a minden oldalról ütött sebeket, nem tud attól a gondolattól szabadulni, hogy a világ vége elközelgett.²

És mégis ez a gyenge ember volt az, ki az Egyház történelmében oly gyakori felsőbb irónia következtében egyike a modern civilizáció hatalmas megteremtőinek. Ő az, aki a leghatalmasabb csapásokat méri az ariánus eretnekségre és a pogány bálványimádásra és ugyancsak ő az, aki a pápaságot arra a magaslatra emelte, amelyen az a századokon keresztül megmaradt. Senki sem magaslott ki annyira, mint ez az alázatos ember. Mint tudós, méltán foglal helyet a szent Ágostonok és Jeromosok mellett; mint költő, szent Ambrussal vetekedik; egy egész nép lelke csüng a kiváló szónoknak ajkain, ki elfelejteti vele, hogy az ellenség a város kapuinál áll, míg Isten országáról beszél neki. Mint páásztor teljesen

¹ Nagy szent Gergely, *Epist.*, II. 46.; V. 40.

² U. a. *Epist.*, III. 29.; V. 18.; IX. 123.; XI. 6.

kimerül abban a harcban, melyet a nyáját fenyegető ezer lelki és testi veszedelem ellen vív és ami körülötte történik, csak gondjait növeli. Egyedül áll Róma bástyáin, hogy elűzze a lombardokat ; ő ostorozza a vezérek lustaságát és amikor tehetetlenségük és gyávaságuk már nem tudja győzelemre vinni Róma zászlait, ő köszörüli ki a csorbát ügyes diplomáciájával.¹ Amíg egyik kezével a kül-ellenség ellen védelmezi népét, addig a másikkal a mindig telhetetlen kincstár örült merényletei ellen oltalmazza; tiltakozik az igazságtalan törvények ellen, szembe száll az eretnek rendeletekkel ; egy szóval : szembe száll a császárokkal és lombardokkal. Bizánc névleges hatalma mellett az övé az egyedüli, az intézkedik egyedül Rómában és egész Itáliában. Lelki tekintélyét az egész világon elismerik. A pápa szava eljut a legtávolabbi vidékekre és hallható minden országban. A kereszténységet érdeklő összes kérdésekkel foglalkozik. Levelezése mutatja, hogy a vallásos társadalomban felmerülő összes kis és nagy kérdések foglalkoztatják. Kaukázus völgyeitől, ahova a megtért eretnekek ügyében küldi utasításait,² egész Corsica és Sardinia pusztaságáig, ahol a bálványimádás maradványait üldözi ;³ a spanyol egyházmegyéktől, melyeket bevezet a katolikus életbe,⁴ egész a Sinai-hegy zárdáig, ahova alamizsnát küld,⁵ a szuverén főpap nyugodt és világos tekintete egymásután minden pontot átvizsgál, a kereszténység legtávolabbi vidékein is megállapítja a szükségleteket és felfedi a visszaéléseket. A kincstár által igazságtalanul kínzott szegény ember

¹ Nagy szent Gergely, *Epist.*, II. 29—31. ; V. 36.

² U. a. u. o. III. 65., 66 ; V. 40., 41.

³ U. a. u. o. XI. 67.

⁴ U. a. u. o. IV. 24—25. ; V. 41. ; VIII., I., IX. 65. ; XI. 22.

⁵ U. a. u. o. I. 43.

ügye époly fontos helyet foglal el a pápa *Registráiban* és leveleiben, mint az angol-szász nép megtérésének a terve.¹ Még magukkal a zsidókkal, a nép bizalmatlanságának és irigységének ezen állandó áldozataival szemben is barátságos; a pápaság megtiltja erőszakos megtérítésüket és visszaadatja zsinagógáikat, melyeket elvettek tőlük.² Bár a pillanat számos gondja nehéz súllyal nehezedik vállaira, az örökkévaló dolgokkal való foglalkozástól nem tudja visszatartani és az Egyház belső élete legkedvesebb gondoskodásának tárgya marad. A mise sacramentariumában, a katolikus költészetnek az istentisztelet halhatatlan formáiban megtestesült ezen mesterművében, véglegesen szabályozta a szertartások ünnepestélyét; ehhez csatolja a nagyszerűen szép gregoriánus éneket,³ melyet véglegesen megállapít, csodálatos rövidséggel határozza meg a képek tiszteletének tanát és szól arról a szerepről, melyet a szentélyekben, *ennek az azok számára írt könyvnek kell játszania, kik nem tudnak olvasni.*⁴

Egy szóval a pápaság mindenütt jelen van: a politikai élet legnagyobb magaslatain és az emberi lelkiismeret csodálatos mélységeiben mindenütt ugyanazon törvényeket hozza. Betölti és uralja a barbár társadalmat, egyedüli záloga lévén amaz egységének. Mindenkihez szól, mindenki hozzá fordul és a civilizált világ széleiről is szent Péter sírjához, mint a kereszténység központjához, zárandokolnak a népek. Kimondhatatlan szenvedések közepett a még viharos időkben ez a nagy központosító munka előkészítette Európa erkölcsi és szellemi

¹ U. a. u. o. XI. 1., 2.

² U. a. u. o. I. 65.; III. 5.

³ U. a. u. o. I. 10., 35., 47., 71.; VII. 26.; VIII. 25.; IX. 6., 55., 56.; XII. 12.

⁴ János szerpap, *Vit. S. Greg. Magn.* II. 1/2.

egységét és jövőendő sorsának biztos előérzetével beszél a pápaság a *keresztény köztársaság* nevében,¹ melynek nemsokára feje lesz.

A VI. század vége felé ilyenek voltak az Egyház hódításai és reményei. Mint a Szentírás meddő asszonya, hirtelen gyermektömegtől látja magát körülveve és a civilizáció zászlajával a kezében halad a jövő felé, ahova azon népek hosszú sora követi, kiket ő szült.

IX. FEJEZET.

A VI. század barbár társadalma.

A barbárok megkeresztelkedtek, de még nem voltak keresztények. Legnagyobb részük számára az Egyházba való belépés csak abban állott, hogy értelmük elfogadta Jézus Krisztus tanítását és hogy többé-kevésbé komolyan megigérték, hogy ahhoz fogják életüket alkalmazni. Hitük valóban őszinte, meghajlásuk minden hátsó gondolat nélküli volt. Ha egyszer befogadták őket a keresztény egységbe, nem kellett többé félni, hogy onnét kilépnek. Számos kedves kapocs tartotta őket ott vissza. Egy szóval otthon érezték magukat Krisztus komoly családjában, mely testvéri szeretettel fogadta be őket. Szabadon lélegzettek a kereszténység légkörében; megízlelték ott azt a bizonyosságot és reményt, amelyre még a legközönségesebb léleknek is néha oly nagy szüksége van és azt a vigasztalást, melyet a lélek a megpróbáltatások óráiban nem talál meg önmagában. Az Egyház fensége leigázta őket: püspökeinek erkölcsi nagysága tiszteletet parancsolt nekik. Alázatosakká és kicsinyekké lettek, mint a szelidített vadállatok, ezen emberfeletti aggastyánok előtt. Mikor ezek bevezették őket a szen-

¹ Nagy szent Gergely, *Epist.*, IX. 43.

télyekbe, elbűvölte és elbájolta őket az a nagyszerű istentisztelet, mely a szívhez és képzelethez szólt egyszerűen. Virágjai, szőnyegjei, tömjénillata, összhangos dallamai fogalmat adtak nekik arról a keresztény égről, melyről a hithirdetők beszéltek nekik. «Atyánk, ez az a paradicsom, melyet nekünk ígérsz?»¹

A hithirdetők számára a nagy nehézség nem abban állott, hogy megtérítsék őket, sem pedig, hogy megtérésük után megtartsák őket az Egyházban, hanem hogy újjá teremtsék őket, megfékezvén szenvedélyeiket, kiirtván előítéleteiket. Nagyon ritkán lehetett ezt elérni mindjárt kezdetben. Természetes, hogy voltak köztük természetüknél fogva keresztény lelkek, milyeneket minden égöv alatt lehet találni, kik önként mentek az evangélium elé, mely a legszivesebben fogadta őket. De ezek csak szép kivételek voltak. De rendszeren a megkeresztelt germánok pogány szellemet és szívet hoztak magukkal az Egyházba, mely telve volt a barbárság átöröklött gyengeségeivel. Isten tíz parancsolatából legfeljebb az elsőt tartották meg, de azt is csak nagyon tökéletlenül. Nem volt az Egyháznak egy tana sem, egyetlen előírása, mely behatolhatott volna ezekbe a félszeg lelkekbe anélkül, hogy ne talált volna rögtön lázadó bűnökre és tévedésekre, melyek el akarták előle zárni az odavezető utat. És mégis be kellett hatolni ezekbe az elpusztított lelkekbe; ki kellett kutatni azok rejtekeit, világosságot kellett vinni sötétjükkbe, meg kellett őket tisztítani a szennytől. És ezt a munkát minden egyes barbárnál külön-külön kellett végezni. Fáradságos és veszélyes munka volt ez! Nemzedékek szálltak sírba; nem egy hithirdető roskadt össze feladatának súlya alatt, míg ennyi egyesült fáradsággal valami maradandó és végleges eredményt lehetett elérni.

¹ Hincmar, *Vita S. Remigii*, IV. 62. (*Acta Sanctorum*)

Századok munkája volt ez és ez a munka mindjárt a kereszténység után kezdődött. Mint minden civilizáló vállalkozásnak, ennek is kezdetben erősen harci jellege volt, mit később is állandóan megtartott. A kegyelem dolgozott a bűnbeesett természet vad hajlamainak megszelidítésén, a szellem került a test fölé és legyőzvéen ellenállását, a lelki fegyelem zabláját rakta rá. Az ily küzdelem kimenetele nem lehetett kétséges, mert, nem is tekintve, hogy nem egyforma erők harcoltak a két oldalon, a támadást a legcsodálatosabb művészettel vezették, míg a védelem csak vak elkeseredéssel rendelkezett. Mindazonáltal az állat az emberben néha oly elkeseredéssel harcolt az iga ellen, hogy néha attól kellett félni, hogy az Egyház legyőzve kénytelen lesz letenni a világ civilizálásáról.

Az összes európai népek történetének kezdetén a kereszténység és természet harcával találkozunk. Mindenütt ugyanazon hevességgel és változatossággal dült és ha egy népnél megismertük, tudhatjuk, milyen volt a többiekénél is. De sehol sem folyt oly nagy arányokban és sehol sem tanulmányozható könnyebben, mint a frankoknál. Miután Európa közepén laktak és szomszédságba keveredtek az összes barbár és civilizált népekkel, melyek története megtölti a születő középkor évkönyveit, résztvettek mindenben, mi a kereszténység kebelében történt és főszerepet játszottak abban. Náluk született meg a keresztény civilizáció, náluk keletkeztek és oldódtak meg a társadalmi kérdések, náluk összpontosul mindaz a fény, mit a történelem első századaira tud vetni. Épp ez okból e könyv, melynek az a célja, hogy a különféle eseményekből kihámozza az egységes törvényt, előszeretettel foglalkozik ezen általános nép tanulmányozásával, melyen évszázadokon keresztül a modern társadalom jövője függött.

Minden fiatal társadalom életében van egy mozzanat,

amelyben mintha a kezdetleges barbárságba esnék vissza egy csapásra: ez a háború. A háborúk a frankoknál mindennaposok voltak és a régi embert és régi szokásokat mutatták be teljes vadságukban. Mihelyt az öldöklés istenségének a varázsa alá került és feje felett hallotta a walkürök sikoltását, a harcos elveszítette önuralmát; elfelejtette, hogy keresztény és teljesen átengedte magát a vér lázának. Ekkor semmi erkölcsi törvényre sem volt tekintettel. A lakosságot felkoncolták vagy rabláncra fűzték, a nőket meggyalázták; a templomokat és zárdákat profanizálták, kifosztották, felgyújtották; a városokat lerombolták, a terményeket elrabolták vagy megsemmisítették és a lakosság nyöszörgése pedig — mondja egyik krónikás — Dioklecián korára emlékeztetett.¹ Az összes pogány szenvedélyek szabadjukra engedve, ordítottak és lázadtak fel és mintha ezek az alig megtért emberek végleg visszatértek volna bálványaikhoz és véres áldozataikhoz. Mikor Theodebert, Clodvig unokája, hatalmas frank sereg élén bevonult Itáliába, rémületbe ejtették a vidék lakosságát azon jelenetek, melyek a legkegyetlenebb megszállásra emlékeztettek. A Po átkelésénél a keresztény király katonái lemészárolták az összes feltalálható gót asszonyokat és gyermekeket, holttesteiket a folyóba dobták, mintegy első véres áldozatul a háború isténének. «Mert — mondja az író, ki ezeket feljegyezte — bár keresztényekké lettek ezek a barbárok, régi babonás szertartásaik nagy részét megőrizték, mint például az emberáldozatokat és azon istentelen műveleteiket, melyekkel a jövőt igyekeztek megismerni.»²

A barbárság ezen áradata annál rémesebb, mert még a szentélyek küszöbénél sem állott meg. Az Egyház sem

¹ U. o. IV. 47.; 48—50.; *Vita S. Galli*, auctore Wettino, II. 35. (*Sriptores rerum merovingicarum*, IV. köt.

² Procopius, *De Bello goth.*, II. 25.

tudott teljesen megmenekülni előle. Mielőtt kifejtjenők, hogy az Egyház mit tett a civilizáció érdekében, meg kell mutatnunk, mikép fenyegette őt is a veszedelem, hogy ellensége legyen, melyet meg kellett szelidítenie. A leg-súlyosabb csapásokat a királyok mérték rá. Semmi sem oly meglepő, minthogy a barbárok ugyanazon eszközöket alkalmazták ellene, mint a császárok. Ugyanazon alapvető tévedés végzetszerűségét látjuk ebben. Bizánc urainak a mintájára a frank királyok is a nemzeti egyház fejének tekintették magukat és azt leigázva tartották. Mint azok, ők is azt hitték, hogy összehívhatják zsinatait; mint azok, ezek is eltörölték a szabad püspökválasztást.

III. Siegbert, a Meroving-királyok legjobbika, Cahorsi szent Dezsőhöz intézett iratában határozottan hirdeti, hogy az uralkodónak jogában áll a beleegyezése nélkül összehívott zsinatot betiltani.¹ És mily goromba hangon torkolta le egy másik király a püspököket, kik tiltakoztak egy, az atyja által eszközölt szabálytalan püspöki kinevezés ellen.² Ám a vallásos társadalom ezen legszentebb jogai ellen elkövetett mindezen merényletek nagyon is keserű gyümölcsöt termeltek. A zsinatok, miután függetlenségük, mely működésük alapja volt, veszélyben volt, lassanként elmaradtak, ami által az a veszedelem fenyegetett, hogy kiszárad a vallásos törvényhozás bőséges forrása, ami minden társadalmi haladásnak a szülő-anya volt. Nem volt bűn, amely ne hatolt volna be a püspöki székekbe azon barbárokkal, kik a királyi kinevezés alapján foglalták azokat el. A hierarchia feje romlott volt, nem kevésbbé az alsópapság. A tudatlan, darabos, babonás papok, szerencsétlenségre, igen nagy számban voltak. Voltak, kik olvasni sem tudtak; szent Bonifác olyanra bukkant, ki a keresztelésnél a következő

¹ S. Desiderius Cadurc., *Epist.* 46. (*Bouquet.* I. köt. 47. l.)

² Toursi Gergely, *Hist. eccl. Franc.*, IV. 26.

formulát használta : *in nomine Patria, et Filia et Spiritus Sancti*.¹ Siralmas jelenség, hogy ép az egyháziak közül választották különös előszeretettel a gyilkos királynék bűneik eszközét!² Világos, hogy ily szolgák kezében a vallás csak arra való volt, hogy a barbárságot növelje, nem pedig, hogy azt civilizálja.

Lehet-e csodálkoznunk azon, hogy ily körülmények között a frank egyház terjeszkedése meggyengült ; ha ahelyett, hogy apostolokat küldhetett volna távoli országokba, ő hozzá jöttek idegen hithirdetők és hogy a birodalom határainál a kereszténység mintha visszafejlődött volna ? Lehet-e továbbá azon csodálkozni, hogy az Egyház bizonyos találkozások alkalmával meghajolt a barbár előítéletek előtt, ha kénytelen például túrni a párviadalokat, ha az *istenítéletek* több szertartását helybenhagyta, mivel nem tudta azokat megszüntetni ? Ezek voltak a barbárság ellenhatásai a civilizáló erő ellen ; elkerülhetetlenek voltak és csak azon kell csodálkoznunk, hogy nem terjedtek el jobban és nem tartottak tovább.

Közben pedig mintha az állam magával rántotta volna a hanyatlásba az Egyházat, amelybe az látható módon süllyedt. A frank hódítás hatalmas erőfeszítése megállott a VII. században és Clodvig népe lassanként megismerte a megalázó szerencsétlenségeket. Nem volt egyetlen szomszédja sem, mely nem mért volna rá csapásokat az ütközetekben. Siegbertet legyőzik a hunok, Guntramot a nyugati gótok, II. Childebert a lombardok.³ A legnagyobb Meroving, I. Dagobert, szégyenletes vereséget

¹ S. Bonifác, *Epist.* 58. (*Jaffé.*)

² Toursi Gergely i. m. V. 50. ; VIII., 29. Pap megveri püspökét. U. a. *Vita Patr.*, VI. 4. Gyilkos papok. U. a. *Hist. eccl. Franc.*, V. 36. ; VI. 36.

³ Toursi Gergely, *Hist. eccl. Franc.*, IX. 25.

szenvedett egy nyomorult szláv néptől, melyet a kalandor házaló, Samo vezetett és ugyanaz a király csak gyáva orgyilkosság által tudott megszabadulni a menekülő bulgárok hordáitól, melyek menedéket kerestek országában. A hűbér nemzetek megtanulván megvetni az ily gazdákat, lerázták magukról az igát és a frank nép az anarchia vonaglászai közepett azt látta, hogy egykori adófizetői hatalmának rongyain osztozkodnak. Az ember azt hihetné, hogy az utolsó Merovingeknek nem volt más feladata, minthogy a legszebb keresztény birodalom felosztását vezessék.

A hatalom sohasem volt kötelességének tudatában. A munkában meggörbült nép mindig fizetett és mindenki megsarcolta. Oly súlyos terheket raktak rá, hogy nem egyszer kifogyott a türelemből és véres zendüléssel állott bosszút.¹ Az adószedés nem egyszer halálos veszedelemmel járt a kincstári tisztviselőkre és voltak uralkodók, kik ezzel bízták meg azokat, kiktől meg akartak szabadulni.² De ha legalább ennyi fizetség megadta volna a nyomorult alattvalóknak a szükséges nyugalmat! De nem! Mintha az adó csak harci fizetség lett volna, annyira improduktív volt azok számára, kik fizették. A közszolgálat nincs biztosítva. Közbiztonság nem létezik és úgy látszik, hogy I. Clotar rendelete által életbe léptetett rendőrség sem sokat ért, mert ezen rendelet után is keresztül-kasul járták a száműzöttek és lázadók a provinciákat, kik dacoltak a király hatalmával és nyomorgatták a lakosságot. Sőt mi több, egymással versengő szomszédos városok véres harcokat vívhattak egymással anélkül, hogy ebben valaki megakadályozta volna őket,³ sőt az is előfordult, hogy amikor két család

¹ U. o. III. 36.; V. 28.

² *Chronica Fredagor*, C. 24. A. 604.; *Vita Elegii*, II. 14.; *Vita Sulpicii*, IV. 22.

³ Toursi Gergely i. m. VII. 2.

közt a magánháború tovább tartott, mint kellett volna, az uralkodó azzal igyekezett véget vetni a harcnak, hogy legyilkoltatta a két ellenfelet.¹

Egyébként hogyan is védhette volna meg alattvalóit a rablók ellen, mikor ő maga volt a legnagyobb rabló? Érdemes elolvasni Toursi Gergelynél Rigonthenak, Chilperich leányának utazását, kit szülei Hispániába küldöttek, hogy egy nyugati gót herceghez menjen nőül. Négyezer ember kísérete útján. Csomagjai ötven szekeret töltöttek meg és Fredegund azzal a kijelentéssel akarta ezen óriási hurcolkodás miatt nyugtalankodó frankokat lecsillapítani, hogy csak a sajátját tette leányának ládájába. Az út hosszú volt Párizstól a Pyreneusokig és a király megtiltotta, hogy a kincstári birtokokat terheljék és így ismét alattvalóinak kellett az utazás költségeit megfizetni. Ez a nászút hasonlított a barbárok betöréséhez, mert a hercegnő vad kísérete nem elégedett meg azzal, hogy a magánosok vagyonát megrabolta, hanem szórakozásból pusztított; kitépte a szőlőtől, magával vitte a nyáját és mindent, amit talált és elpusztította a vidéket, mint egy sáskahad.² Az ilyfajta dolgok naponként megismétlődtek. Veszedelemnek tartották, ha a hadsereg keresztül vonult valamelyik vidéken, hogy azt megvédje³ és a királyi látogatás könnyeket fakasztott a megtisztelt alattvalók szemeiből.⁴

Hol vannak ezen uralkodók törvényhozói tevékenységének a nyomai? A népszokásokon eszközölt néhány változtatáson kívül alig hoztak hét-nyolc rendeletet, ezek közül a legfontosabbakat is a nagyok parancsára adták ki az ismert körülmények között. Ha a köz érde-

¹ U. o. X. 27.

² U. o. VI. 45.

³ U. o. VIII. 30. *Vita S. Mellardi*, 21.; *Marculf, Formulae*, I. 33.

⁴ Toursi Gergely i. m. X. 3.

kében végzett munkájuk alapján kellene őket megítélni, valamennyi megérdemelné a *naplopó* nevet. A vallásos alapítványok és szeretetintézmények keletkezése sem az ő érdemük, mert ezek az Egyház védelme alatt születtek és sokszor csak azt a szerepet töltötték be ezeknél, hogy nem tagadták meg a keresztény szellem intézményeitől a védelmet. Egyébként semmiféle közhasznú vállalkozásba nem fogtak. Az egyedüli építkezések, melyekkel foglalkoztak, a cirkuszok voltak!¹ Még azt a sok emléket sem tudták tiszteletben tartani, amelyekkel a birodalom gazdagította a provinciákat. A régi kor épületeit mindenütt rombadőlni engedték. A római műutakat, a közlekedés ezen büszke útjait, melyek karbantartását legalább meg kellett volna kísérelniök, elhanyagolták úgy, hogy azok lassankint járhatatlanok lettek. Hogy az új helységek számára, melyek a régi úthálózaton kívül keletkeztek, új utakat nyissanak, senkinek eszébe sem jutott. Minden közlekedés a vízen történt, a mozgó úthoz alkalmazkodott egyedül a barbárok lustasága. A hídakat nem tartották karban. Párizs teljes közepén az ember lábait törhette a Szajna vízmosásaiban.² Közsegítség nem volt, csak amit az egyház szervezett. Szükség idején a szegények, kikhez nem jutott el a papság alamizsnája, nem tehettek egyebet, minthogy szolgaságba mentek.³ A kereskedelem, mely hiányában volt a védelemnek és biztosítékoknak, úgy tengette életét, ahogy tudta. Galliában még jórészt mindég a zsidók és szíriaiak kezében volt, kik Marseille kikötője révén érintkeztek Kelettel és a bretagneiak foglalkoztak vele, kik félig kereskedők, félig kalózok voltak.⁴ Nagyon ritkák voltak a városok,

¹ U. o. V. 17.

² Toursi Gergely i. m. VI. 32.

³ U. o. VII. 45.

⁴ *Vita S. Filiberti*, 32. fej.

mint Verdun, melyek a kereskedelem révén gazdagsághoz jutottak.¹ Az uralkodók, kik igazán királyi nemtörődomséggel kezelték, csak annyiban foglalkoztak vele, amennyiben mindenütt eret vágtak rajta. Végtelen sok akadály volt a kereskedelemnek ; de érdekében nem hoztak semmi rendeletet sem.

A klasszikus ókor szellemi öröksége gyorsan elvesztett. A községi iskolák, miután nem voltak növendékeik, bezárultak. A tanulás iránt nem érdeklődtek többé. Az utolsó latin költők mithológiai tárgya nem érdekelt senkit és a világi ékesszólás varázsa hidegen hagyta az embereket. A régi múzsa még hallat néhány összhangzatos nyögést szent Fortunatus verseiben ; de maga az ausoniai költő is már idegen Gallia földjén és tehetségének nem volt örököse. Az irodalmi nyelv megszűnik azzal a civilizációval, melynek kifejezője volt. Toursi szent Gergely irataiban csak dadog már, és láthatjuk nála, mily erőfeszítésbe került ennek a kiváló szellemnek, hogy uralkodhassék a megbénult nyelven. Míg minden dolognak az újjáépítését az egyháztól várták, a romhalmaz állandóan növekedett ; a szellem színtere üres, és amit ez a kor ritkán alkot, az előregedés jegyét viseli magán. *Mundus senescit*,² mormolja a VII. század utolsó krónikása, ki maga nyújtja kortársai szellemi elvénuülésének legkiáltóbb példáját, és aki Virgiliusról, mint a frankok történetírójáról beszél. Az állami ügyiratok barbársága szívettépő. Nincs többé mondattan, sem szótár, sem helyesírás és a hanyatlás még ezen kor kopistáinak különös írásaiban is megnyilvánul. Azt hihetné az ember, hogy a zürzavar újra hatalmába kerítette úgy a szellemeket, mint a társadalmat.

¹ Toursi Gergely, i. m. III. 34.

² *Chron. Fredegar*, előszó, v. ö. *Vita S. Leodegarii*, ismeretlen szerzőtől, 4. fejt.

Kell-e csodálkoznunk azon, hogy ily nyomorúság láttára néha még a legbátrabbakat is elfogta a csüggedés, és hogy még a leghatározottabb szellemek is kételkedtek néha a jövőben? Ebben a mindent elárasztó esti homályban, ebben a sötétségben, melyből sóhajtások szálltak ki, mindenfelé összeomló trónok, a romok között bolyongó elhagyott népek láttára, hogyan lehetett volna védekezni azon gondolat ellen, hogy az emberiség befejezte pályafutását és elérkezett a világ vége. ¹ Többször hagyja el ez a fájdalmas balvélemény ezen nagy embernek a tollát, ki ott állt az új társadalom küszöbénél, és aki kitárja annak ajtaját a barbár nemzetek előtt. Ez onnét van, mert mint a régi Janus, egyszerre kétfelé nézett, a multa és jövőre, és ha a görcsös vonaglásokból, melyeknek szemtanuja volt, a születő élet titokzatos borzadása szólott is hozzá, látta egyúttal az egész világ pusztulását és római lelke megremegett a megnyíló mélység láttára.

X. FEJEZET.

Az egyház tevékenysége.

A rémes összevisszaság közepett, melynek fentebb igyekeztünk hű képét rajzolni, mi lett az Egyházból, a civilizáló alapelv letéteményeséből? Első pillanatra mintha az ő sorsa is az lett volna, hogy elpusztuljon az áradatban. Fegyvertelenül állva abban a társadalomban, mely csak a vad erő előtt hajolt meg, lehetett-e reménye arra, hogy ellenállhat az összes szenvedélyek együttes támadásának, mikor oly törvény alá akarta hajtani

¹ Toursi Gergely, *Hist. eccl. Franc.*, elején. *Chronic, Fredegar*, a vége felé. *Formulae*, Marculf, II. 3., és Turon, I. (*Zeïmer*).

a vad és erőszakos embereket, mely kihívta büszkeségüket és érzékiségüket, és mikor óriási vagyonának gazdagságával felkeltette irigységüket. És feltéve, hogy annyi tiszteletet tudott önteni a barbárokba, hogy azok megkímélték ezen támadásoktól, volt-e isteni küldetésébe vetett hitén kívül valami észszerű hite, hogy meg tudja őket szelidíteni annyira, hogy az önlemondásra is kényszerítheti őket? Ellenkezőleg nem kellett-e attól félni, hogy az emberi természet elleni ezen harcban megkapja azt a betegséget, melyet gyógyítani akart és hogy végül maga is barbár lesz? Ha e két lehetőség közül az első elviselhetetlen volt a keresztény hit számára, a második viszont megvalósíthatatlan álmokkének látszott. A kortársak fájdalomkiáltásai s a szomorú kilátások, melyek gondolataikon uralkodtak, eléggé bizonyítják, mily gyenge volt ez a reményük. De az események ismét azoknak adtak igazat, kik a remény ellen reméltek, és a világ arculatát az új csodák egész sorozata változtatta meg. A civilizáció történelmének a feladata, hogy ezekről beszámoljon és megmagyarázza őket, bár nem tudja fenségesen hatalmas nagyságában ezt bemutatni.

Mindenekelőtt azt kell vizsgálnunk, hogyan sikerült az Egyháznak kikerülnie azt a veszélyt, hogy a barbárság elárassza és elnyelje. Szervezetének csodálatos be rendezésében elég erőt talált ahhoz, hogy eredményes lehessen ellenállása. Hierarchiája áttörhetetlen volt két körülmény következtében, melyek gondviselészerű jellege a századok folyamán mindjobban kitűnt. Az első volt a célbátus, melyet mint legszentebb törvényt kényszerített a papság minden tagjára. A barbár számára nem volt nehezebb akadály. Távoltartotta a papi rendből azokat, kik az érzéki élet bilincseiben voltak és Krisztus szűzi hadserege csak az igazi keresztények soraiból egészítette ki magát. Hogy valaki magára merte légyen venni a papság félelmes terhét, oly lélekre

volt szüksége, melyben nem forrott a vad természet és a barbárok remegve állottak meg az örökös szűzesség kötelezettsége előtt. Kiknek nehezükre esett a parancsolat könnyű igája, hogyan hallgattak volna a tanácsok szigorú szavaira? Ezért az első emberöltők alatt csak kevesen léptek a papi rendbe, és amikor bátrabbak de nem méltóbbak lettek és nagy számban léptek soraiba, az Egyház, mint látni fogjuk, már rendelkezett azzal az eszközzel, mellyel ellensúlyozhatta a veszedelmet, melyet behatolásuk okozott.

Másik erőssége fejének rendkívül előnyös állása volt. Ez a körülmények segítségével nemzetközi hatalommá fejlődött ki, mely mindenkivel elismertette engedelmességet követelő tekintélyét, de nem függött senkitől sem. Róma volt a szuverén főpapok függetlenségének sérthetetlen menedékhelye és lehet mondani, az Egyház szabadságának a szentélye. A barbárok dühe megtört Péter sziklájának lábainál, mely valóságos csillagvizsgáló lett, melynek a tetejéből a pápa a keresztény társadalom biztonsága és törvényeinek teljessége felett őrködött. A királyok előtt nyíltan beszélhetett anélkül, hogy félnie kellett volna azok bosszújától. Nem volt alattvalójuk, hanem szuverén volt mint ők, vagy legalább is nemsokára az lett. Az ő trónja volt az egyedüli, mely valamennyi fölé emelkedett; az egyedüli, mely nem volt összeesküvéseknek és lázadásoknak kiszolgáltatva. Az apostolfejedelmek sírjai és ezen szent város romjai között állva, melynek tekintélyét növelte, a pápa saját szabadságával biztosította az egész Egyház szabadságát.

Egész Nyugat elismerte lelki hatalmát, említette nevét a liturgiai imádságban és mint Jézus Krisztus helytartóját tisztelte. Szavai a legszentebb szavak voltak, melyek ember ajkait csak elhagyhatták. Az angolszász egyházak, melyek még létezésüket is neki köszön-

hették, gyermeki tisztelettel és ragaszkodással viseltettek irányában. Szerzeteseket küldött nekik, kik püspökeik lettek, azok pedig királyokat küldöttek neki, kik szerzetesek lettek. A frank egyházak büszkén igyekeztek levezetni eredetüket az apostoli széktől, egyes helyeken valóságos, másutt képzelt összefüggés kapcsai által. Az elsőbbség nem volt különben pusztán tiszteletbeli kiváltság. Azért fellebbeztek a pápához valahányszor valamely kánont sértés érte, vagy a vallásos társadalom szabadsága és jogai ellen merénylet történt. Ő maga felkérés nélkül és kétségbevonhatatlan tekintéllyel avatkozott bele a frank egyház belső ügyeibe. Ott volt a helynöke az arlesi érsek személyében, ki e címen egész Gallia primása volt és aki a fontosabb ügyeket hozzá terjesztette fel, a többieket pedig elintézte az ő nevében. Megerősítette a tartományi zsinatok határozatait; elvetette azokat, melyek törvénytelenek voltak; kiváltságokat adott püspököknek és zárdáknak, örködött mindenütt az egyházi fegyelem megtartásán. A királyoknak a vallási ügyekbe való beavatkozása ugyan sokszor megnehezítette ezen feladatát, mindazonáltal mindenkor határozottan tiltakozott ez ellen; megbélyegezte a visszaéléseket és buzdította a királyokat ezek megszüntetésére. Igaz, hogy nem mindig tudta tiszteletben tartatni a jogot, de legalább elérte azt, hogy megakadályozta az igazságtalan rendeleteket. Megerősítve és felvilágosítva a legfőbb pásztor példája által, a barbár egyházak a szomorú napokban megőrizték a megsértett alapelvek tiszteletét abban a reményben, hogy jobb napokban azok ismét győzedelmeskedni fognak.

Hogy ez a remény nem volt hiú és a munka eredménytelen, legjobban mutatja az egyházi intézmények folytonossága. Ezen korszak anarchiájában ugyanazok maradtak, mint a római béke napjaiban. Mint akkor

az általános Egyház hatalmas területét provinciákra osztotta, melyek élén metropolita állott, ezek az egyháztartományok ismét annyi egyházmegyére oszlottak, mint amennyi város volt. Az érsek volt az élő összekötő kapocs a püspökök és a pápaság között. Nélküle különállásuk veszedelmes lett volna számukra, mert védelem nélkül kiszolgáltatta volna őket a királyok és nagyok túlkapásainak. Ám az érsek időközönként zsinatokra hívta őket egybe, melyeken ő elnökölt, és ezeken megerősítette bennük a testvéri összetartozandóság érzetét, egyben pedig méltóságuk és hatalmuk öntudatát ébresztette fel. A tartományi zsinatok a VI. század Egyháza tevékenységének leghatásosabb formája voltak és legvilágosabb bizonyítékai életerős segédeszközeinek. Semmi sem kerülte el figyelmét, ami az ember lelki javát szolgálta. Elnyomta a visszaéléseket, a legapróbb részletekig szabályozta a pápaság életét, gyökerestül kitépte ami még a pogányságból megmaradt a hitben, erkölcsökben, kidolgozta a liturgiát, egyszóval örökölt afelett, hogy a keresztény társadalom megmaradjon és fejlődjék a hagyományoknak és apostoli intézményeknek megfelelőleg. Néha közvetlenül szólott a hívőkhöz a közös parancsok formájában, amelyekben különös módon figyelmeztette őket a keresztény hit legfontosabb pontjaira és szívükre kötötte leglényegesebb köteleseégeiket.¹ Ezen ünnepélyes összejöveteleken a püspököket áthatotta felelősségük nagysága és kötelesegeik terhes volta. Visszatérve egyházmegyéjükbe, még a legközböisebbek is magukkal vittek valamit a zsinat szelleméből és egyházkormányzatuk akaratuk ellenére is elárulta annak a hatását. Meglepetve látjuk, hogy néha hanyag és méltatlan püspökök erősítették meg aláírásukkal azon rendeleteket, melyek eltiltották az

¹ Concilium II. Tur. (567. év.)

általuk is gyakorolt visszaéléseket ; semmi sem bizonyítja jobban ezen zsinatok kiválóan civilizáló jellegét. Magukra hagyva, vannak püspökök, kik megtagadják kötelességeiket ; összegyűlve hirdetik azokat és ha szükséges, elítélik önmagukat. Így valósult meg az evangélium ígérete, hogy Jézus Krisztus ott lesz, ahol övéi az Ő nevében összegyűlnek.

Egyházmegyéjében a püspök tekintélyes hatalommal rendelkezett. Ő volt ott a vallásos élet központja és minden joghatóságnak a forrása. Papjai, kiket ő nevelt, tőle kapták küldetésüket és jogaikat, neki voltak alárendelve mint a fiú atyjának. Ez a papság állandóan növekedett, mert a falusi kereszténység kezdett kialakulni és a falvakon a nagy urak birtokain számos imaház épült. Gondoskodni kellett a távoleső birtokok szétszórt lakosainak lelki szükségletéről és meg kellett szervezni az új plébániák rendes vezetését. Ez a legnehezebb feladatok egyike volt, ami nagy ügyességet és buzgóságot tételezett fel. A papnak, kit püspöke a falusi nép közé küldött, igen nagy munkaköre volt, mely több egymástól távoleső, erdőktől és völgyektől elválasztott falut foglalt magában, melyeket néha csak járhatatlan utak kötöttek össze. Lóháton járta be ezt a nagy területet,¹ inkább hithirdető, mint plébános volt, élete telve volt lemondással és veszéllyel.

Nem kellett-e attól félni, hogy a civilizáció ezen ügynöke, ki a magányban elszigetelten élt, ahelyett hogy kiöli a falusi nép természetes hajlandóságát a barbárságra, maga is végül abba sülyed ? A zsinatok előre látták a veszélyt és megtették a szükséges óvintézkedéseket. A papság életét szabályozó fegyelmi intézmények, melyeket az előbbi korokban hoztak, fenn-

¹ *Vita S. Trud.*, 17. fej. (*Mabillon*) ; *Beda, Hist. eccl. Angl.* III. 28. és IV. 3. és 27.

maradtak, sőt még szigorúbbak lettek. A papnak bizonyos korúnak kellett lennie, megfelelő tudással, érzellemmel, társadalmi függetlenséggel, egészséggel, sőt külsővel is kellett rendelkeznie, ami tekintélyt biztosított számára a lakosságnál. A zsinatok bezárták ajtaját a másneműek előtt, hogy így biztosítsák hírnevét és erejét.¹ Megtiltottak neki minden világias fényűzést, mint a zajos multságokat, nyilvános játékokat, vadászatot, kéjutazást, tréfás és szabados társalgásokat, gyanús társaságokat, nem vihette oltártestvére elleni perét a világi bíróság elé.² Legnagyobb szigorúsággal eltiltották a fegyverviseléstől, nem volt szabad jelen lennie oly bűnügyek tárgyalásánál, melyek halálbüntetéssel végződtek. Még a kivégzéseknél és kínzásoknál sem volt szabad jelen lennie.³ Oly emberré tették, aki szentelt magányban külön élt, melyet csak a szegények és zarándokok zavarhattak meg. Ezek szabadon járhattak be hozzá. Megható elővigyázatból megtiltották neki a kutyák tartását, nehogy visszatartsák ezen alázatos védenecit, miután a pap házáat himnuszokkal és nem ugatással, jó tettekkel és nem harapással kell őrizni.⁴

A legnagyobb elővigyázattal szorították meg a kötelékeket, melyek a papságot hierarchiai fellebbvalóihoz fűzték. Minden egyes pap püspökének állandó felügyelete alatt állott. Engedélye nélkül nem hagyhatta el az egyházmegyét és sehol sem fogadták be, ha nem hozott püspöke által kiállított pecsétetes levelet.⁵ Megbizatása

¹ Conc. II. Tur. 10. fej. (567);

² Conc. Venet. II. c. (465); Agath. c. 32., 55., 59. (506).

³ Conc. Autissiod., c. 33. (578); II. Matic., c. 19. (585).

⁴ Conc. Matic., c. 13. (585).

⁵ Conc. Andeg., c. I. (a. 453); Tur., c. 12 (a. 461); Venet., c. 5 (a. 465); Agath., c. 38 (506); Epaon, c. 6 (a. 517); III Aurel, c. 15 (a. 538); Rem., c. 12 (a. 630).

olyan volt, hogy sokszor kellett püspökéhez fordulnia, majd pótló megbízásért, majd felvilágosításért. Nagy ünnepek alkalmával híveivel, vagy legalább is azok legtekintélyesebbjeivel részt kellett vennie a székes-egyházi istentiszteleten. A püspök gyakran meglátogatta egyházmegyéjét és valósággá tette azt a felügyelő nevet, mit szent hivatala kezdetben jelentett.¹ Máskor gyűlésre hívta magához papjait és ezek a kis egyházmegyei zsinatok szerényebb arányokban ugyanazt a jótékony hatást keltették, mint a nagy tartományi zsinatok az egész nemzet életében. Így a hierarchia legmagasabb fokától a legalsóbbig keringett az élő és erős tekintély és a mindég tevékeny szervek tanítottak a Laterántól egész az ardenni erdők és Nagy-Britannia legtávolabbi tisztsáig.

Kétségtelen, hogy ezen nagy mű nem minden eszköze volt egyformán méltó hivatásához és az emberi gyengeség, melyet a hierarchia legmagasabb méltóságáig meg lehetett találni, megakadályozta, hogy a kánonok előírásai mindig megfelelő gyümölcsöt hozzanak. Mindig így van ez, amikor valamely eszményi tervet embereknek kell megvalósítaniuk. Amíg emberi társadalom lesz, mindig hiú álom marad a tökéletes jó uralma. És így minden társadalmi munkában a lázadó elemeknek is helyet kell adni a civilizáló munkában és a legerősebb szervezettű testben is számolni kell azzal, hogy oly tagok is vannak benne, melyek ellenállnak a lélek ösztönzéseinek. A frank és angol-szász papság sem volt kivétel e szabály alól.

Mily arányban találkoztak nála a jó és rossz elemek és mily mértékben hatott rájuk a környezet barbársága, melyben éltek? Nehéz lenne erre a kérdésre pontos

¹ Conc. Suess., c. 4; Liptin., c. 5 (a. 745); Vita S. Lamberti, c. 7; Epist. Leonis Senon ad Childeb. regem..

választ adni, miután a hiteles adatok hiányoznak. Annyi azonban bizonyos, hogy mindent összevetve, a főpapság, amelyről egyedül emlékezik meg valamelyesen e kor történelme, nagyrészt oly egyénekből állott, kik úgy jellemük, mint életszentségük miatt tiszteletet érdemeltek. És ha kevesebben lettek volna is, mégis közöttük kellene keresnünk az ezen korbéli katholikusk főpap mintaképét, mert minden intézményt az őt sugalmazó szellem és nem az eltorzító visszaélések alapján kell megítélnünk. A kötelességmulasztó püspökök, mint clermonti Cautinus, embruni Salonius, gapi Sagittarius, lyoni Priscus vagy a mansi Badegis, kik barbár vétkekkel szennyezték be a püspöki széket, a történelem előtt a megérdemelt semmiben tűntek el, míg a szent és nagy főpapok, kik kortársaik voltak, kiváló erényeik és az egész világnak tett szolgálataikkal magukra vonják a figyelmet. Előkelő és fenséges areopág, melyet a párizsi Germanusok, arlesi Caesariusok, reimsi Remigek, trieri Nicetusok, bourgesi Sulpiciusok, toursi Gergelyek, viennei Avitusok, lyoni Nizierek, cahorsi Dezsők, autuni Leodegariusok, noyoni Illések, roueni Audoenusok, tongresi Remaciusok, metzi Arnulfok, kölni Cunibertek és még annyian alkottak, kik nem engedték elveszni a IV. és V. század nagy püspökeinek hagyományát. Ha az ily emberek nem lettek volna ily nagy számban a frank püspökök között és ha papjaik nem lettek volna nagyrésztben méltóak, sohasem tudták volna civilizálni a barbár társadalmat; mindenkinek el kell ismernie azon hadseregnek az érdemeit, mely ily szép hódításokat eszközölt.

A vállalkozás számtalan akadályba ütközött. Bár nem voltak oly raffinált bűneik és hiányzott náluk az a tudós hitetlenség, mint a hanyatlás római népénél, a barbárok együttesen mégis igen nehezen voltak nevelhetők. Vad vérmérsékletük, műveletlenségük, végtelenül mozgékony

jellemük, szinte áthidalhatatlan akadályokat gördítettek a nevelő útjába. Keresztények, mert megkeresztelkedtek, de szívük és értelmük pogány maradt. Azon élő csirát leszámítva, amit a szentség kegyelme lelkükbe helyezett, ugyanazon bűnökkel léptek ki a keresztelő medencéből, mint a milyenekkel oda szálltak. Kemény agyuk, mely mely olyan volt, mint a töretlen föld, mintha nem arra lett volna teremtvé, hogy a tiszta keresztény hit illatos, finom virágát termelje. Az értelmüknek adott dogma a babonás hihedelmek sűrű növényzete között sorvadott, melyek megfojtással fenyegették. Mennyi feltörő munkára volt szükség ebben a cserjésben, hogy az evangélium világozása egész a fenékre hasson! A barbár nem értett semmit sem abból a merész szellemiségből, mely szerint az anyagi formák csak fenséges eszmék átlátszó takarói voltak; szószerint vette a képes beszédet, mellyel a vallás szólt az ő tudatlanságához és ezen közte és a kereszténység között folytatott évszázados párbeszédben gyakran találkozunk emberi gyengeségünkre annyira megalázó félreértésekkel. Hányszor kellett az Egyháznak szomorúan tapasztalnia, hogy a liturgia fenséges látványában, mely megragadta képzelőtehetségét, csak látványosságot talált és hogy értelme el volt zárva a kereszténység annyira üdvös szimbolikus tanításai elől. «Most bizony már tizedszer keresztelkedem meg, mondá az öreg normandiai paraszt és eddig mindig adtak szép fehér új ruhát; miért kapok ma ily hajcsárzubbonyt?»¹ És méltatlankodva elment.

Sőt mi több, a megtérés a barbárok legnagyobb része számára, legalább is az első időkben, nem azt jelentette, hogy teljesen szakított a régi babonákkal, hanem, hogy mindkettőhöz ragaszkodott. Az egyházba való belépés nem mindig azt jelentette számukra, mint a hithirdető

¹ Monachus Sangoll., II. 29.

számára. Ha Jézus Krisztus híveinek vallották is magukat, nagyon sokan szívükben csak Thor és Wodan mellett, legfeljebb felette adtak neki helyet, anélkül azonban, hogy teljesen szakítottak volna ezen vad istenségekkel. És amikor a papság átka által kényszerítve végül elhagyták azokat, csak azért tették ezt, hogy az igaz Isten tiszteletébe vigyék be a régi bálványimádás babonás szertartásait. A belgiumi frankok vallásos élete még a VIII. században is teljesen a régi mondák és istentiszteletek befolyása alatt volt. A szent ligetek misztikus borzalma annyira vonzotta őket, hogy gyakran a szentáldozásról titokban egyenesen elszaladtak, hogy áldozatot mutassanak be, vagy ünnepeljenek a dolmeneknél, fák tövében vagy források partjain; elénekelték ott a hagyományos himnuszokat, melyek teljesen Észak kezdetleges, véres költészetének a hatása alatt állottak; lakomához ültek itt, amelyen az isteneknek feláldozott lovak húsát fogyasztották és boldogan találkozottak a mult légkörében, mely annyira elbűvölte a félig vad lelkeket.

Azok is, kik nem voltak ennyire hűtlenek az evangélium Istenéhez, megtöltötték életüket a pogány tévedéstől átvett számos szokással, Thor tiszteletére csüdtörtökön nem dolgoztak, hittek meghatározott napokban, csillagjóslással foglalkoztak, a jövőt olvasták a madarak repüléséből, a lovak nyerítéséből, a tűzhely lángjaiból, tanácsot kértek jósnőiktől, megvoltak a varázsigéik és más hathatós eszközeik, melyekkel a sorsot igyekeztek maguk számára hangolni, amuletteket hordtak, megbabonázták állataikat, a hagyomány által meghatározott napokon szent tüzeket gyújtottak és teljes szenvedéllyel engedték át magukat azon ocsmány és vad szórakozásoknak, melyeket a kezdetleges barbárságtól örökölték.¹

¹ Conc., II. Aurel., c. 20 (a. 533); IV. c. 15 és 16 (a.

A papság nagy erővel küzdött ezen visszaélések ellen, de a harc hosszú és veszedelmes volt. Nagyon sokszor, míg azzal volt elfoglalva, hogy a régi ellenséget üldözze, mely még ott volt a házi szokásokban és a lelkiismeret mélyén, visszahívta a szükség, hogy megvédelmezze annak betörése ellen magát a kereszténység bástyáját, azaz az Egyházat. Az újonnan megtértek sokszor még az igaz Isten tiszteletébe is bevitték azokat a szokásokat, melyeket a bálványok lábainál tanultak és a szentélyek tömjéntől és énektől illatos boltozatai gyakran visszahangzottak a pogány orgiák örvényező kiáltásaitól.¹ Sok időbe tellett, míg az ily embereket teljesen átjárhatta az egy igaz és mindenható Isten tana, aki azt parancsolta, hogy egyedül őt imádják lélekben és igazságban. A hit-hirdetők türelmes szelídséggel állandóan ismételték azt az alapvető igazságot, mely minden keresztény tanításnak az alapja. Innét-onnét szavuknak egy visszhangja eljutott egész hozzánk a háborgó tömegek kiabálásán keresztül és megismertet minket az evangéliumi munka szellemével. «Mindaz amit körülöttetek láttok, mondá szent Illés hallgatóinak, Isten teremtménye, ami a ti javatokra vagy károtokra szolgál, aszerint, hogyan éltek vele. Igen, az ég magas, a föld nagy, a tenger mérhetetlen, a csillagok ragyognak ; de sokkal fenségesebb és szebb Az, ki mindezt teremtette. Ő az, kit mindenekfelett kell félnetek, imádnatok mindenben, szeretnetek minden felett. Bízhatok irgalmában és sohasem esetek kétségbe könyörületességén !»²

541) ; Tur., II. c. 17 és 22 (a. 567) ; Autissiod., (a. 578) teljesen ; Rem., c. 14 (a. 630) ; és különösen a leptinesi zsinat alapján készült *Indiculus superstitionum* ; szent Bonifác, *Epist.*, 28.

¹ Conc. Autissiod., c. 9. ; Cavill., c. 19. (a. 650).

² *Vita S. Eligii*, I. II. rész. 2. (Ghesquiére) ; *Vita S. Gath.*, 6. feje. ; Almin, *Vita S. Willibrordi*, 2. feje. ; *Vita S.*

Ezek a szavak, melyeket mindennap hallottak a barbárok, miként az állandóan csepegő víz még a legkeményebb sziklát is kivájja, végül megismertette őket a hit leglényegesebb igazságaival. Ami a régi pogány istentiszteleti gyakorlatokat illeti, egyesek maguktól megszűntek vagy a hithirdetők erőfeszítése következtében kivesztek; a többiek, melyek miután sokkal mélyebb gyökereik voltak és megrögzöttek, átváltoztak és ártatlanokká lettek. Az Egyház Nagy szent Gergely tanácsát követve, nem fosztotta meg erőszakkal a barbárokat összes emlékeiktől és szokásaiktól; eltúrte azokat, melyek nem voltak határozott ellentétben szellemével és tanításával; sőt bizonyos mértékben megkeresztelte őket, és miután kitepte pogány fulánkjaikat, félelem nélkül helyet engedett nekik a hívők életében. Hány szent forrás, mely előbb babonás tisztelet tárgya volt, került valamelyik szent védelme alá és tovább vonzotta magához a tömegeket! Hány százados fa, melyet a hagyomány istenített, látta, hogy a neki adott tisztelet a Megfeszítettre száll át, kinek képét a hithirdető felszegezte rá! Hány zarándoklatot, szent táncot, éjjeli tüzet, népies éneket, hagyományos elbeszélést tisztított meg az evangélium munkása azáltal, hogy keresztény tartalommal töltötte meg!

Igy a kereszténység megfosztván a régi istentiszteletet azon külső formáktól és intézményektől, melyekkel az a nép vallásos szükségleteit igyekezett kielégíteni, új gyökereket szerzett magának azok szívében és maga lett azok nemzeti életének egyik legfontosabb alkatrésze. Hosszú és értelmes tisztító munka volt ez. Sokszor bámulat tölti el az embert, mikor a liturgia pompás növényzete alatt felismeri a szerény vadoncot,

Bavonis, 5. fejj.; *Vita S. Lamberti*, 8. fejj. (*Mabillon*).
V. ö. szent Bonifác, *Epist.* 22.

melybe ennyi csodálatos dolgot szemzett az Egyház. De a termékeny munka még nem fejeződött be. A germánok megszámlálhatatlan vallási szokásai között voltak olyanok, melyek ellenállottak a térítés munkájának: sem megtisztítani, sem eltüntetni nem lehetett őket és az egyház nem tehetett mást, minthogy a társadalom mélyébe szorította vissza őket, mint tisztátlan üledéket, ahol még manapság is meg lehet találni mint megfertőzött iszapot, ami megmaradt a régi pogányságból. A babonák, melyek még ott vannak szellemi életünk mélyén, a társadalom söpredékénél még mindig előforduló állatias szórakozások, a barbár ősi világ maradványai: a hosszú harcnak a bizonyítékai, és az ellentét által a kivívott győzelem igazi nagyságát mutatják.

Nem volt elég a lelkekbe világosságot vinni; a szívek egyensúlyát is helyre kellett állítani és a szenvedélyekkel az előítéleteket is ki kellett irtani. A civilizáló munka ezen része még nagyobb nehézségekbe ütközött. Az akarat másképp védekezik mint az értelem: emez csak passzív ellenállást fejt ki; amaz lázadását ellenkezőleg tettekben mutatja be és a vad erő minden segítségét igénybe veszi elfoglalt álláspontja érdekében. A megtért barbár beleegyezett abba, hogy a vallás kidöntötte szent fáit, de nem tűrte, hogy szenvedélyeihez nyúljon és bűneit sokkal nagyobb erővel védte, mint isteneit. Semmi sem volt oly rémes mint haragjának és méltatlankodásának kitorése, mikor azt látta, hogy harcba kell szállnia örömeinek ellenségeivel. Az állat harcolt az iga ellen és ellenállása annál tombolóbb volt, minél erősebb volt az idomító keze. Könnyen érthető, hogy ily körülmények között ezen húsból és vérből való embereknel a kereszténységtől való elfordulás néha oly fanatikus és megfontolt gyűlöletté fajult, melyet rendesen csak az elvénuült társadalmak megromlott embereinél

lehet találni. Ime egy figyelemreméltó példa. Egy napon egy angol-szász királyt leterített két orgyilkos tőre. Mikor az elfogottakat kikérdezték gonosztettük oka felől, azt felelték, hogy más kifogásuk nem volt ellene, minthogy nagyon könnyen megbocsátott ellenségeinek.¹

De az új megtértek előtt a keresztény erkölcstannak nemcsak az a pontja volt gyűlöletes, mely a bántalmak megbocsátására kötelezett. Nem egy volt, amelyben mintegy szabadságuk korlátozóját és büszkeségük megsértését látták. Hogy keresztényekké tehesse őket, az Egyháznak lépésről-lépésre kellett őket követni a mindennapi életben, minden egyes cselekedetüknél alkalmatlan tiltakozását kellett hallatnia, meg kellett dermesztenie őket legmámorítóbb élvezeteik között komoly tekintetével vagy szemrehányó szavaival. Ez volt a legveszedelmesebb feladat, mert a vallási tekintélyt naponként nyílt harcba vitte a szív legkedvesebb szenvedélyeivel, ami azzal a veszéllyel járt, hogy ugyanannyi lázadót találhatott a nép között mint ahányat gyermekének számíthatott. Mindegyiket külön kellett nevelni. Már egyszer egész a közelből szemléltük ezt a civilizáló munkát a római társadalomban; most barbár környezetben fogjuk munkában látni. Ha úgy tetszik, ugyanaz a kép lesz, csak más keretben, de annyira érdekes ez a fontos tárgy, hogy az ember azt hihetné, hogy egészen más jeleneteknek a tanuja.

Amint láttuk, az Egyház azzal kezdte a társadalom újjáteremtését, hogy az egyéneket alakította át. Örkdött felette születésének pillanatától kezdve. Alig született meg, már védelemre volt szüksége, mert életét fenyegették még azok is, kiktől azt kapta.² Birtokába

¹ Beda, *Hist. eccl. Angl.*, III. 22.

² *Anglo-Saxon chron.* (a. 616); Beda, *Hist. eccl. Angl.* II., II. 5.; *Decretio Childebert II.* (Boretius, 15. 1.)

vette a nyomorult gyermeket, az örök élet vízával öntötte le gyenge tagjait és sértetlenné tette, mert mint Isten tulajdonát bízta szülei gondjára. Megmutatta nekik a gyenge testi takaró alatt az értékes lelket, melynek őrzői voltak, megismertette őket azokkal a kötelességekkel, melyeket a Gondviselés rótt rájuk azzal szemben és segítette őket azok teljesítésében, magára vállalván az atyai gondoknak a felét. A gyermek mintegy a szárnyai alatt növekedett, mert ő védte, tanította, vezette; első éveitől kezdve jobb világ levegőjét szívta magába mint a barbárságé volt és akarata ellenére a láthatatlan lélek töltötte el, melyet a levegővel szívott magába.

De eljött az óra, melyben keresztény nevelése hirtelen elsőrendű társadalmi fontosságot nyert: az a pillanat volt ez, melyben szíve, érzékei egyszerre kiáltották ezen örök szavakat: *Vae soli!* A polgári társadalom jövője függött attól, mily viszonyok között alapította meg a családi társadalmat. A keresztény jog azt akarta, hogy tiszta legyen alapjában, változhatatlan lényegében és örök létezésében. Ám a barbár nem ismert ilyen aggályokat. Szenvedélyének ösztönszerű tüzeiben nem volt tekintettel az emberiség megújítását szabályozó csodálatos törvények fenségére, hanem kinyújtotta karjait az után kit legközelebb talált, családjában ugyanazon fedél alatt, sőt gyakran az atyai ágyban.¹ Az egyház mindenekelőtt szent borzalommal töltötte el saját vére

¹ Conc. Epaon., c. 30 (a. 517); II. Aurel., c. 10 (a. 533); Can. Rom. ad Gallos episc., c. 9, II.; Conc. Agath., c. 61 (a. 506); I. Aurel., c. 18 (a. 511); Arvern., c. 12 (a. 535); III. Aurel., c. 10 (a. 538); IV. Aurel., c. 27 (a. 541); III. Par., c. 4 (a. 557); II. Tur., c. 21 (a. 567); Autiss., c. 27—32 (a. 578); III. Lugdun., c. 4 (a. 583); II. Matic., c. 18 (a. 585); V. Par., c. 14 (a. 615); Rem., c. 8 (a. 630); Liptin., c. 3 (a. 745).

íránt, különös büntetéssel sújtván a vérfertőző házasságokat, melyek gyökerében szennyezték be a családot és tagjai között a tiszta és érdeknélküli érzelmek helyébe az állati család szűgyenletes kívánságait helyezték.¹ Kezénél fogta a fiatalembert és a családi házon kívül vezette, hogy ott keressen magának élettársat, megtiltván neki, hogy szemét oly hajadonokra vesse, kiket rokoni kötelék fűzött hozzá, sőt alkalmat adott neki, hogy a házasság által új kötelékeket kössön, miután két családnak lett a tagja. Majd áldását adva erre a frigyre megtanította, hogy felbonthatatlan kötelékek fűzik ahhoz az élettárshoz, kit fiatalságának virágában és szépségében fűzött magához, és hogy hálátlan utálata lealacsonyító eltasztással fenyegeti, mikor az idő és munka megfosztotta bájaitól.² Nemcsak az asszony biztonsága felett őrködött, hanem vigyázott méltóságára is, eltávolítván a családi ágyból a rabszolganőket és konkubinákat, kik a barbár korban vele azt megosztották,³ épígy megfosztotta a természetes gyermekeket az örökségtől, kik a germán szokások alapján együtt osztozkodtak a törvényes gyermekekkel. Egy feleség és mindenkorra, ez volt az Egyház követelménye. Kemény parancs volt ez, az igazat megvallva, az ember önző érzékisége számára, de nagyon könyörületos és kedves a nő gyengédsége és szemérme szempontjából. Az összes törvények között, melyek alá az új hívők nyakát hajtotta, ezt kellett legtöbbször ismételnie, és ez került legőbb fáradságába és vérébe. Hosszú és fenséges harcot vívott a női nemnek a pogány test tüzes vágyai elleni védelmében. Századokom keresztül féltő gonddal őrizte a nők számára fenntartott helyeket, amelyekben a keresz-

¹ Conc. II. Aurel., 11. fej.; Suession., 9. fej. (a. 774).

² Nagy szent Gergely. *Epist.*, 167., 4—6. fej.

tény nők mintaképeit képezte ; püspökeinek holttestével fedte be egész addig a küszöbét, míg a szárnyai alatt felnevelt szűzek, ezek a szent és majdnem isteni teremtmények, kiléphettek onnét és félelem nélkül vegyülhettek annak a társadalomnak a soraiba, mely megtanulta őket tisztelni.

De a barbár vérengző természete még erősebb volt, mint érzékisége és sokkal könnyebb volt megtisztítani erkölceit, mint megfékezni haragját. Gyanakodó érzékenységében, mely mindig kész volt a legnagyobb erőszakra is és vérszomjával, mely erénynek számított nála, méltatlankodva gyávaságnak minősítette a szelídséget ; egész büszkeségét a bosszúba helyezte és kéjeltgett a kiömlő vér láttára. A pap azt tanította, hogy az ember élete szent, hogy maga Isten őrökdi felette és szigorúan fog leszámolni a gyilkosokkal. Lassanként kezdte megérteni, hogy a *Wergeld* fizetésével nincs még kiengesztelve az emberölés, és mikor már megegyezett áldozatának hozzátartozóival, az emberekénél sokkal félelmetesebb igazságnak is eleget kell tennie.¹

A magánháborúk és bosszújog megszüntetésére nem volt elégséges a gyilkolást megbélyegezni ; meg kellett előzni az egyenetlenségek és civódások elnyomásával. A zsinatok hallatták szavukat és kötelességévé tették a keresztényeknek, hogy elfelejtsék az igazságtalanságokat és kibéküljenek ellenségeikkel, sőt még kiközösítéssel is fenyegették azokat, kik nem akartak ily szent kötelességnek eleget tenni.² Ezek a buzdítások azon-

¹ Conc. Iv. Aurel., c. 28 (a. 541) : Quisquis homicidium voluntate commiserit, ita ut occidere audeat innocentem, si a principibus aut a parentibus quacumque re se reddiderit absolutum, pro modo poenitentia dstringendus in sacerdotis potestate consistat. Conc. Rem., c. 9 (a. 630). V. ö. szent Bonifác, *Epist.*, 10 (*Jaffé*, p. 58.).

² V. ö. *Formulae*, Marculf., II. 18.

ban nem sok gyümölcsöt teremtek az első években a megtérés után. Azért az egyháznak többször kellett szolgálai által közbelépni és a viaskodókat szétválasztani. A szerencsétlenek vére sokszor a pap ruhájára fröccsent, mikor az áldozat és a bosszú közé vetette magát. Nagyon fel kellett izgatva lenniök a szenvedélyeknek, mikor nem hallgattak a szeretet nevében kérő és az örökkévalósággal fenyegető szóra: «Ha megszánod testvéredet, mondá ez a hang és megkíméled életét, veled lesz Isten és neked adja a győzelmet; de ha elpusztítod, magad is elpusztulsz ellenséged keze által és veled együtt feleséged és gyermekeid.»¹ Ezekre a szavakra nem hallgattak mindennap, de mindennap ismételték őket és a nyugalom napjaiban, mikor szenvedélyei hallgattak, a barbár visszaemlékezett üdvös tanításaira.

Hogyan határozta el magát az engedelmeskedésre és hogyan engedte lassanként természetét átalakítani az evangélium kegyelme által? Nagyon is érdekes lenne ezt a történetet részletesen elbeszélni, de csak arra szorítkozhatunk, hogy főbb mozzanatait vázoljuk. Mindenekelőtt ugyanazt az álláspontot foglalta el a parancsolattal szemben, mint amelyet a tanítással szemben elfoglalt. Nem rejtőzött el nyíltan előle, sőt be is fogadta szívébe, de ahelyett, hogy határozottan meghajolt volna előtte, megelégedett azzal, hogy megosztotta lelkét az új törvény és a régi szenvedélyek között. Ezek az emberek, kik egymásután adták meg a tiszteletet Jézus Krisztusnak és Wotannak, egymásután engedelmeskedtek, a körülmények szerint a kegyelem hatásainak és a test vágyainak; majd szelídek és alázatosak voltak mint a bárányok, majd megint vérengzők és kérelhetetlenek mint a vadállatok. Ha az első századok megtért barbárainak típusát tanulmányozza az ember, meglepik azok az ellenmon-

¹ Toursi Gergely, *Hist. eccl. Franc.* III. 6.; IV. 52.

dások, melyeket természetük feltűnő visszaesése mutat; a harag fellobbanását könnyekkel teli elgyengülés, a rémítő bűnöket őszinte bánat követi. Ugyanaz az ember egymásután vad szörny és alázatos bűnbánó és egymásután mindkét szerepében ugyanazt az őszinteséget és egyforma hévet mutatja. Semmi sem oly érdekes, mint ellentétes viselkedéseiben a különböző befolyások nyomait, melyek hatása alatt áll, tanulmányozni. Patakokban ontja ellenségeinek véré, de tisztelettel áll meg a szentély küszöbénél, mely menedéket nyújtott áldozatának; hallgat természete fellobbanására, mikor az egyedül beszél, de hallgat a vallás szavára is, midőn útjában azzal találkozik. Abban a szomorú mézarlásban, mellyel II. Chlothar nagynénje, Brunhilda feletti győzelmet beszennyezte, csak egyetlen áldozatot kímélt meg: ez egy pár esztendőös gyermek volt, kinek keresztatyja volt. Mikor legyilkolta azokat, kik közel állottak hozzá a természet szerint, a királyi gyilkos tekintettel volt a gyermekekre, ki a kegyelem szerint volt a fia és még akkor is hallgatott az evangélium szavára, midőn a vér szavát nem hallotta meg.¹

Azok az emberek, kik ily vadsággal kezelték a hozzájuk hasonlókat, nem igen becsülték meg rabszolgáikat. A barbár társadalomban igen sok rabszolga volt, különösen a hódítások óta és a háborúk esélyei meg a szegénység csak állandóan növelte számukat. Az embert csak zsákmánynak tekintették, kit bárki is megszerezhetett, aki elég erős volt ahhoz; árucikk volt, amelytől bármikor meg lehetett szabadulni Európa egyik vagy másik piacán. Minden egyes háború ezrével vetette ezeket a szerencsétleneket a piacra, kiket kiragadtak otthonukból és mint közönséges állatot adtak el távoli vidékekre. Kalózkod

¹ Fredegar., *Chronic.*, 42. fejj. V. ö. Toursi Gergely, *Hist. eccl. Franc.*, III. 23.; XI. 9.

járták be a tengereket és béke idején elárasztották a partokat, melyeket kifosztottak, a lakosságot pedig magukkal vitték. Siralmas sors várt ezekre a szegény emberekre, kik ily kezekbe kerültek és Tacitus óta helyzetük csak rosszabbodott, mikor a gazda szegénysége záloga volt a rabszolga biztonságának. Hozzászokván a rómaiak kifinomult szokásaihoz, a barbárok is megtanulták, hogyan kell az embernek magát kiszolgáltatni; rabszolgákra volt tehát szükségük, hogy kielégíthessék számos oly szükségletüket, melyet előbb még csak nem is ismertek. A gazdagokat számos ember vette körül, kik tehetetlenek voltak és remegtek tekintetétől és akiket, amikor neki tetszett, erkölcstelenségének és vérszomjának áldozott fel. A gazdák kegyetlenségeinek gyászos példáit ismerjük. A törvény némán tűrte még legremsesebb túlzásait is ; kiszolgáltatta neki a rabszolgát testestül-lelkeستül.

Az Egyház itt azon bölcseséggel párosult határozottsággal lépett közbe, mely hódításait biztosította. Az óriási feladat nem vette el bátorságát, de viszont nem is igyekezett feladatát egy csapásra megoldani. Mily zavaroknak lett volna okozója, mily pusztulást zúdított volna a világra és önmagára, ha átkot mondvá az igazságtalan rabszolgaságra, minden feltétel nélkül az összes rabszolgáknak átmenetnélküli szabadságot követelt volna ! Más példát kellett követnie és az apostoli tanítást használta fel. Nem vonta kétségbe az úrnak jogát rabszolgája felett ; sőt ellenkezőleg elfogadta, mint társadalmi tény, de az első naptól fogva azon dolgozott, hogy átalakítsa és megtisztítsa. Ahelyett hogy erőszakkal szét tépte volna az embert emberhez kötő kapcsokat, kitágította azokat oly értelemben, hogy megadta a rabszolgának azt a szabadságot, melyre szüksége volt, hogy emberi és keresztény életet élhessen. Ez okból nem engedte meg, hogy pogányoknak és zsidóknak adják el, nehogy

amazok feláldozzák isteneiknek, vagy pedig emezek hittagadásra kényszerítsék.¹ Védte életét, gyilkosnak minősítvén és kiközösítéssel büntetvén azt a gazdát, ki haragjában megölte rabszolgáját.² Visszaadta a családnak, szétválaszthatatlannak minősítvén házasságát még akkor is, ha ura tudta nélkül, vagy annak ellenére kötötte.³ Megtartotta hazáját és tűzhelyét, megtiltván, hogy a határon túlra adják el, ami úgy látszik rendes sorsa volt egykoron a germán rabszolgáknak.⁴ Visszaadta neki keresztény méltóságát, megadván neki a vasárnapi munkaszünetet és gazdájával szemben követelte számára a szabadságot, mikor az arra akarta kényszeríteni, hogy az Úr napján dolgozzék. Az így felségített rabszolga nem volt többé az, bár még viselte a nevet: de ennek a névnek a jelentése megváltozott; emelkedett rangban azzal az emberrel, ha lehet ezt a kifejezést használni, aki viselte.

Vegyünk egy kézzelfogható példát, mely megmutatja, mily óriási mértékben javult meg a jogtalan osztály helyzete. Vizsgáljuk csak a nyelvben a kifejezéseket, melyekkel a germánok, a rómaiak és kelták a szolgát jelölték. Az első a *late* vagy *lazze*, a második *servus*, az utolsó pedig a *vassus* kifejezés használta. Ám a középkorban az első kifejezést (*late*) csak a felszabadítottakat jelölte; a második (*servus*) a gyarmatos jelentésében volt használatos; a harmadik (*vassus*) kitüntető jelentéssel birt és valóságos nemességgel párosult helyzetet fejezett ki. Ami a valóságos rabszolgákat illeti, kik csak

¹ Conc. Rem., c. 2.; Liptin., c. 2. szent Bonifác, *Epist.*, 28. (*Jaffé*).

² Conc. Epaon., c. 24 (a. 517).

³ *Form. Andeg.* c. 45 és 59 (*Zeumer*); Toursi Gergely, *Hist. eccl. Franc.*, V. 3.; v. ö. Conc. IV. Aurel., c. 24.

⁴ Conc. Cabill., c. 9 (a. 650); v. ö. Tacitus, *Germania*, c. 24., és *Lex alic.* XXXIX. 1.

emberi tárgyak voltak, melyeket az ember kénye-kedve szerint vett, szennyezett be és ölt meg, a keresztény társadalomban nem léteztek többé. Annnyira eltűntek, hogy a történetíró, ki a rabszolgák osztályát akarja felkeresni, csak árnyékát találja meg azon falusi lakosságban, mely nyugodtan és békében élt a kereszt védelme alatt.

Ezt a nagy eredményt nem lehetett volna ily gyorsan és ily mértékben elérni, ha az Egyház legelőször is nem vágta volna el azokat a gyökereket, melyekkel az emberi társadalom mélyére hatolt ez a gyűlöletes intézmény. A barbár világ hadi joga alapján minden hadifogoly rabszolgává lett, ki sohasem láthatta többé hazáját. Még nem jött el az az idő, mikor a keresztény gondolat győzelmesen beleavatkozhatott volna a hadviselő felek küzdelmébe, hogy szabályozza a hadviselés módját és kiküszöbölje az erőszakosságot. Meg kellett hajolni a vad természetnek ezen időszakos kitörései előtt, a háborút teljesen a barbároknak kellett átengedni és csak végzetes következményeinek az enyhítésére kellett szorítkozni. Ezt a feladatot vállalta magára az Egyház, amit egy szóval így fejezhetünk ki: a foglyok visszaváltása. A hit-hirdetők szent buzgósága megelőzte a rabszolgakereskedők világi buzgóságát. Hiába járták be a tengereket emberhús után, mellyel kereskedtek, Jézus Krisztus küldöttei nyomukban voltak és arra törekedtek, hogy annyi foglyot váltsanak ki, mint amennyi áldozata volt a háborúnak. Az Egyház legértékesebb jövedelmeit erre a célra fordította és amikor teljesen kiürültek kincstárjai anélkül, hogy mindenkit megmenthetett volna, az egyházi vagyont védő törvényeket nagylelkűen visszavonta, az aranyművesekkel összetörette arany és ezüst tárgyait, elérverezte szent edényeit és dísz tárgyait, mindentől megfosztotta magát és szegénnyé tette oltárait, melyeket oly nagylelkű büszkeséggel ékesített fel, csak-

hogy ne kelljen egyetlen egy embert sem a rabbilincsek közt hagynia..¹ A *foglyok megszabadítója* címet adják e kor hagiografusai leggyakrabban szentjeiknek; úgy látszik e téren dolgozva igyekeztek kiérdemelni, hogy méltó követői lehessenek annak az Istennek, ki az egész emberi nemet megváltotta. A keresztény Európa minden részében nagyon sok ember nyerte vissza így a szabadságát. Ki tudná megmondani a számát azon nyomorultaknak, kiket a nagy visszavásárlók, mint a lindisfarni Aidan, a tongresi Amandus, az arlesi Caesarius, vagy a párizsi Germanus mentettek meg? Ez utóbbinál a szenvedély, a rabszolgák visszavásárlásának parancsoló szükségessége, valóságos örületté fajult. Ez a nagy ember, ki mindenféle nemzetiségű rabszolgát visszaadott a szabadságnak, spanyolokat, baszkokat, briteket, íreket, szászokat, burgundokat, néha szomorú és rendkívül levert volt; akkor történt ez, mikor mindent feláldozván kedvenc munkájának, nem volt több anyagi eszköze, hogy azt folytathassa. Egyedüli vigasztalása abban állott ilyenkor, hogy másokat rá tudott beszélni legalább is egy rabszolga váltságdíjának a kifizetésére. Ha pedig váratlanul valamely ajándékhoz jutott, lelkét elárasztotta az öröm és így kiáltott fel: *Áldjuk az Istent, van miből visszavásárolni!* Öröm árasztotta el homlokát ilyenkor, járása ruganyosabb lett, többet beszélt; mintha megfiatalodott volna és azt hihette volna az ember, folytatja életírója, hogy ő maga az, akit ki kell váltani a rabszolgaságból.²

Amíg egyik oldalon az Egyház a rabszolgaságot tápláló források kiszáritásán fáradozott, addig a másikon, ha ugyan lehet ezt a kifejezést használni, megritkította

¹ *Conc. Rem.*, c. 22 (a. 630); Nagy szent Gergely, *Epist.*, VII. 13 és 28.

² Fortunatus, *Vita S. Germani*, Paris, 74. fej.

sorait. A foglyok visszavásárlásával egyforma mértékben segítette elő a rabszolgák felszabadítását. Ismeretes, hogy azon naptól fogva, melyen szabadon mutatkozhatott a nyilvánosság előtt, nem szégyenlette szentélyeit megnyitni a felszabadítás gyönyörű szertartása előtt és hogy a rómaiak is elismerték a rabszolgák védelmét célzó üdvös tevékenységét. Ezt a dicső kiváltságát megőrizte a barbárok alatt is. Az ő érdeme, hogy a felszabadítás elvesztette polgári jellegét és hosszú ideig kizárólag vallásos jellege volt és maguk a barbárok lemondván régi szokásaikról megszokták, hogy az egyház szertartásai szerint a templomokban szabadították fel rabszolgáikat. És ez érthető is. Mert hisz mindenekelőtt azért szabadították fel a rabszolgákat, hogy Istennek tessenek és lelki érdemeket szerezzenek maguk számára. Az összes felszabadulási formulák, melyek a középkor első századaiból maradtak reánk, bizonyítják, hogy vallásos szellem diktálta őket. «Nem szabad rabságban tartani azokat, kiket Krisztus a keresztség által szabadokká tett, mert előtte nincsen különbség ember és ember között, hanem mindnyájan egyformák.» Ezt mondják a barbárok abban a pillanatban, midőn az oltár elé lépnek, hogy a püspök szemeláttára a keresztény szeretet legszebb művét végezzék.¹ A frankok, angolszászok, nyugati gótok ugyanígy beszélnek és még Astolf, a lombardok vad királya is kijelentette, hogy érdemszerző cselekedet a rabszolgák felszabadítása, mert az emberi nem Megváltója is rabszolgává lett, hogy minket visszavásároljon.

De hát mit is ért az ilyen nagylelkűen adott szabad-

¹ *Form. Audeg.*, 23. *Arvern.*, 3 és 4; *Marculf*, II. 32 és 34; *Tor.*, 12. (*Bituric*), 9; *Cort. Senon.*, I. (*Zeumer*): v. ö. Nagy szent Gergely, *Epist.*, VI. 12.; szent Bonifác, *Epist.* 10. (*Joffé*).

ság és mik voltak biztosítékai? Mikor napról-napra a szabad emberek tömegei rohantak a szolgaságba, hogy ott keressenek menedéket a szabadság nyomorúságai ellen; érdemes volt-e a rabszolgaság bilincseit széttörni, hogy a szegény magukra hagyott felszabadítottak abba az anarchikus világba kerüljenek, amelyben gyengeségük és szegénységük a legnagyobb veszedelemnek tette ki őket? Az igazi szabadság nem lehetséges biztonság nélkül és ezt csak oly jóakaró hatalom védelme alatt lehetett megtalálni, mely elég erős volt ahhoz, hogy megvédelmezze pártfogoltjait. Az Egyház nem csak arra szorítkozott, hogy védencei közé fogadja azokat a szerencsétleneket, kik nem érezték magukat elég erősnek ahhoz, hogy a szabadság súlyos terhét elviseljék. Ezek között tartotta azokat is, kiket az ő befolyása alatt szabadítottak fel, kik nagyon is gyenge függő viszonyban voltak és azok személyét és vagyonát saját sérthetlensége alá helyezte. Ha valamelyik egyház szolgálataiba állott, annak a szentnek lett a védence, aki a templomnak volt a védőszentje. Ebben a korban a szabad ember semmi sem volt és a dicső frank cím csak akkor ért valamit, ha az illető elég erős volt, hogy azt tiszteletben tudta tartatni. De nagy dolog volt az, ha valaki azt mondhatta magáról, hogy ő szent Márton, vagy szent Remig embere. Ép annyi hasznót, mint tiszteletet jelentett számára, ha ezen békés csoportok egyikének a tagja volt, ha, hogy így fejezzük ki magunkat, egy szent önkéntese lehetett. Szent tűzhelyénél menedéket talált a viharban és a jobb napokra várva megtanulta, hogy kell a teljes szabadsággal élni.

A társadalmi vonatkozások ezen fejlődését megkoronázta a szeretet szellemének a kifejlődése. Amily mértékben az emberek megismerték kötelességeiket a hozzájuk hasonlókkal szemben, époly mértékben megszélesültek és a szeretet országa terjeszkedett. Az Egyház

egész a világ végéig elvitte annak az embernek a dicsőségét, ki hogy egy szegényt betakarjon, szétvágta köpenyét. Minden egyes székesegyháznak megvolt az anyakönyve, melyben fel volt jegyezve a szűkölködők neve, kik adakozásból éltek és akik közt jövedelmének legalább is egyharmadát kiosztotta. Naponként osztotta kifogyhatatlan alamizsnáit a szegényeknek. Senkiről sem feledkezett meg: sem a zarándokokról, kiknek nagylelkűen megnyitotta menedékházait; sem a betegekről és nyomorultakról, kiket kórházaiba fogadott vagy odahaza ápolt;¹ sem az emberektől elkülönített bélpoklosokról, kik felett a püspök szeretete örködött;² sem a nyomorult rabokról, kiket minden vasárnap meglátogatott megfertőzött börtönükben a főesperes, vigasztalást és segítséget vivén oda.³ Az Egyház, mely ily példát adott, jogosan követelt sokat híveinek szeretetétől. Nem volt az az ijesztő betegség, az a rémes nyomorúság, melyre állandóan fel nem hívta volna híveinek szánalmát. Hogy fáradozása eredményes volt, annak bizonyítéka a számos kórház és szeretetintézmény, mely a VI. századtól kezdve minden katolikus országban keletkezett. A reimsi egyházmegye egyik magánembere, szent Remig kortársa, egyedül több mint egy tucat ilyet épített.⁴ Ismeretes, hogy Childebert király Lyonban,⁵ Brunhilda királyné pedig Autunban alapított egyet.⁶ A kereszténység számára csak dicsőséget jelenthet, hogy két ily szomorú emlékü ember véres kezéből ily szép virágot fakasztott.

De sokkal értékesebb eredmény volt az az átváltozás,

¹ Conc. V. Aurel., c. 15 (a. 541); *Vita S. Caesarii*, 41. fejr.

² U. o. 21. fejr.

³ *Vita S. Caesarii*, 20. fejr.

⁴ Leblaut, *Inscriptions chrétiennes de la Gaule*, I. 442. l.

⁵ Conc. V. Aurel. c. 15.

⁶ Nagy szent Gergely, *Epist.*, XIII. 6.

melyet a szeretet állandó gyakorlása azokon mívelt, kik azt gyakorolták. Először földjüket és aranyukat adták oda ; később önmagukat is odaadták. Természetes, hogy csak hosszú noviciatus után tudta az új szellem a barbár társadalmat a maga egészében megújítani. A legnagyobb emberszeretetből fakadó és minden megpróbáltatást kiálló odaadás türelmes és kitartó munkájára volt itt szükség, amelynek csodálatos művészete minden eszközével kellett rendelkeznie. Anélkül, hogy ismételni akarnók a már előbb elmondottakat, meg kell magyaráznunk röviden, miben állott ennek a művészetnek titka.

A bűnbánati intézmények voltak a barbár számára épügy, mint akár a rómaiaknál, a tökéletesedés nagy iskolája. Ismerjük ezt a harcot, melyet a keresztény törvény visz az ember belsejébe ; ismerjük az általa nyújtott fegyvereket, amilyenek a bűjt, önmegtartóztatás, imádság, munka, lelkiismeretvizsgálat, a szentségek használata, jó cselekedetek gyakorlása. A gyónás volt ezen egész lelki orvoslás központja. A gyóntatószékbe a barbár bűnei alatt összeroskadva, megalázva és már félig meggyőzve jött. Leborult a lelkek orvosa előtt, ki őt vigasztalta, erősítette, imádkozott vele és vádolta magát, emlékeztette a keresztény hit igazságaira, majd leszállott vele lelkiismerete mélységébe. A legapróbb részletekig kidolgozott formulák alapján a gyóntató egész a bűnök okáig hatolt, azt megmondta a bűnösnek, bevallatta vele, kötelezte, hogy azt a jövőben többé ne tegye és ezt megígértette vele ; kiengesztelés címén arányos elégtételt szabott ki rá, mely mintegy a királyok királyának fizetett *fredus* volt. Ezután a bűnös megkönnyebbülten hajolt meg az őt megáldó pap előtt és figyelmesen hallgatta a feloldozás szavait, melyek mintegy az örökkévalóságból jöttek, hogy lelkét feltámasszák.¹

¹ De Rozières, *Recueil de Formules*, II. 630.

Az Isten szolgájával való ily együttlét után még a legmegrögzöttebb ember is elveszített valamit előbbi vadságából, és a bűnbánat szentségének legkisebb jó hatása abban nyilvánult, hogy bizonyára egy időre a barbár mozgékony és gondolkodáshoz nem szokott elméjét az erkölcsi élet legfontosabb kérdéseivel foglalkoztatta. Hogy ezt az üdvös hatást meghosszabbítsák, hosszantartó elégtételt adtak, melynek az új hívők szokásainak és gondolatvilágának megfelelő formákat adtak. Azok bizony például nem igen felejtették el bűnüket és szeghették meg erős fogadásukat, mely bizonyos mértékben szívükbe vésődött, mikor karjaikra és combjaikra súlyos vasgyűrűket raktak, melyek mintha mindenkinek azt mondták volna: Nézd, a gyilkos! Mindenesetre durva, be hatásos eszközök voltak ezek, melyek biztosították a bánat állandóságát, mert azon az úton csepegtették az üdvös gondolatokat a lélekbe, melyen oda lehetett jutni, az érzékeken keresztül.

Az egyesek átalakításának maga után kellett vonnia az egyesekből alakult társadalom átalakulását. A válás teremtette az erkölcsöket, ezek pedig a törvényeket alkották: a vallásnak tehát emezekre gyakorolt hatása arányban áll az erkölcsökre gyakorolt befolyásával. A barbároknál az Egyháznak a törvényhozásra nem titkos, hanem egyenes befolyása volt, ez pedig főpapjainak a világi hatalom uraival, a királyokkal való mindennapi érintkezése volt. Azon naptól fogva, amelyen szent Remig kézen fogva vezette Clodvigot, ki még a pogányság sötétjében volt, hogy lassanként vezesse az erkölcsi fejlődés útján, a püspökök a királysággal állandóan a legszívélyesebb és legbensőbb összeköttetést tartották fenn. A királynak nem voltak megbízhatóbb tanácsosai és hűebb barátjai, mint a püspökök. Tudták azok ezt és valahányszor felsőbbrendű világosságra volt szükségük, szívesen fordultak ezekhez.

Igaz, hogy leggyakrabban szenvedélyüknek engedelmeskedve, lábbal tiporták a főpapok atyai tanácsait és barbár természetük vadságával egyenesen a bűnbe rohantak. Ám ilyenkor a püspökök elibük állottak, hogy figyelmeztessék kötelességeikre és hogy megállítsák őket a bűn útján. Nem lehetne világosabb és megkapóbb képet rajzolni a születő katolikus társadalomról, mint amilyent a király és püspök találkozásai mutatnak. A jognak az erőszak, a szellemnek a test, a civilizáló alapelvnek az anarchia ellen vívott örökös harca volt ez. A felizgult hangnak, mely ezt kiáltja : Akarom ! és a nyugodt hangnak, mely azt mondja : Nem szabad ezt tenned, párbeszéde volt ez. És a megoldás is mindig ugyanaz : folyik az ártatlan vére, a barbár pedig rövidebb vagy hosszabb válság után végül beismeri hibáját és megalázza magát azon tekintély előtt, melyet előbb megsértett.

A királyok tehát már jó korán az Egyház kezében voltak, ami igazi ereje volt, mely által tekintéllyel léphetett a törvényhozás mezejére, hogy oda egy kis rendet, igazságot és emberiességet vigyen. Alig lettek keresztények és már kereszttségük bélyegét nyomták népük törvényeire a királyok, és amily mértékben haladtak a civilizáció terén, annál nagyobb befolyást engedtek az evangéliumi szellemnek a törvényhozásra. Ez az érdekes jelenség hasonló körülmények között valóságos történelmi törvény jellegével jelentkezik az angol-szászoknál, a frankoknál és a nyugati gótoknál. Az egyházi befolyás növekedése mindenütt ugyanazon módon történik és ugyanazt az eredményt éri el a törvényhozási emlékekben.

Mindezen népek nemzeti törvénykönyvei, melyeket általában akkor foglaltak írásba, mikor már beléptek Krisztus családjába, első kidolgozásukban még nem mutatnak keresztény jelleget, de már nem pogányok : azt

mondhatjuk, hogy a vallásos elem negatív módon jelentkezik bennük. De ez csak egy állomás a megtérés útján. A törvényhozó nemsokára tudomást vesz az egyház és papság létezéséről megállapítván az egyháziak törvényes *Wergeld*-jét. Később, midőn már egy-két nemzedék felnőtt a kereszténység árnyékában, a törvénykönyvek megnyílnak a keresztény befolyás előtt. A nagyon is barbárízú rendelkezések eltűnnek; az új tanításból folyó új jogok biztosítékokat nyernek, azok a rendelkezések és tilalmak, melyeket ezideig csak az Egyház adott ki, szentesítést nyernek a törvényekben. Clodvig egyik fia, I. Childebert és Ethelbert egyik unokája, Earconbert, egyikük Galliában, a másik Britanniában rendelték el a bálványok lerombolását.¹ Clodvig egy másik fia, I. Clothar volt az, aki az Egyháznak menedékjogát szentesítette.² Egy lépéssel előrehaladtak ezen az úton bourgogni Guntram, kenti Wichtread és wessexi Ina, kik minden vasárnapi munkát megtiltottak.³ Ez utóbbi tilalmához még egy, a zsinatok által már régebben hozott határozatot is csatolt, mely szabadnak nyilvánította azt a rabszolgát, kit ura a vasárnapi munkaszünet megsértésére akart kényszeríteni. Több zsinat határozataival összhangban ugyancsak ez az Ina minősítette gyilkosságnak, ha valaki tengerentúlra adta el rabszolgáját, és II. Childerich megtiltotta a rokonok közti vérfertőző házasságot.⁴ Ezen törvények mindegyike a katolikus szellem óriási győzelmét jelentette, és igazán nagy érdemeket szereztek a civilizáció körül azok, kik először írták nehéz kezeik-

¹ Childeberti regis praeceptum a *Copit. reg. Franc.*-ban (*Boretius*); Beda, *Hist. eccl. Angl.*, III. 8.

² Decretio Clotarii regis (*Boretius*).

³ Gountchramni regis edictum (*Boretius*) Wihtheades dōmas, c. 9—11. *Leges Inae regis*, c. 3. (*Schmid*).

⁴ U. o. c. 11. (*Schmid*) Childeb. II. decretio c. 12.

kel nemzeti törvénykönyvükbe a szüzesség és keresztény szeretet halhatatlan törvényeit. Örök érdemük lesz, hogy a polgári jogba bevették e két nagy alapelvet, mely a család és társadalom sarkköve lett : az emberi személy tiszteletét, ami az igazság biztosítója, és a szemérem ezen *minimumát*, mely kivonja a családi érzelmeket az érzelkek lealázó igája alól.

Fel kell jegyeznünk, mint a történelemben korszakalkotó pillanatot, amelyben először kerültek a zsinatok jegyzőkönyvei a politikai törvények mintakönyveibe.

Ezek sugallatának engedelmeskedve és ezek útján haladva a földi társadalom határozottan a haladás útjára lépett : megerősödött, harmonikussá lett és megismerte küldetését és jövőjét. Mindazonáltal nem szabad elfelejteni, hogy ha az egyház nyomában haladt is, ez csak a szanta ember dőcögése volt és hogy a polgári törvényhozás messze az egyházi mögött maradt, melynek a zsinatok voltak termékeny forrásai. De ha a fejlődés lassú és majdnem észrevehetetlen volt is, mégis állandó maradt és bármily felfordulások és katasztrófák voltak is ebben a gyermekies társadalomban, a törvényhozás sohasem fejlődött vissza. Állandó és biztos tény ez. Nemzedékről-nemzedékre világosodik a germán jog sűrű erdeje ; az igazság és szeretet sugara hatol be sötétjébe és a barbárok jogait tanulmányozva meg lehet állapítani írásbafoglalásuk idejét abból az erkölcsi felsőbb-ségből, mellyel egyik a másikat felülmulja.

A frank civilizáció is mily utat tett meg a száli törvények első megszövegezése óta ! Ki lehet ezt érezni a későbbi megszövegezésekből, nemcsak az újonnan felvett cikkelyekből, melyekről ép most emlékeztünk meg, hanem a törvény szövegének hangjából is és a törvényhozó emberiesebb felfogásából. A családok önkényes megtorlási jogát közjogu intézkedések váltják fel. A hatalom jogai a közbiztonság érdekében megnöveked-

nek. Fegyveres erő áll a közhatalom szolgálatába. A közbéke elleni vétségeket a törvény bünteti. A magánjoghatóság mellett és felett minden téren megerősödik az állam joghatósága. A büntetés erkölcsi és civilizáló jellege szembeötlő. Már nem elégszik meg azzal, hogy kártalanítja az áldozatot és kielégíti a közhatalom képviselőjét, hanem mindenekelőtt az igazságosságnak adott elégtétel akar lenni és érdekes hallani, miképp adtak a frankok ily magas eszmének először kifejezést, bár még barbarizmusokkal teli nyelven: *Justum est*, mondja II. Childerich, *ut qui novit occidere, discat morire*.¹ Egy szóval az egyén szerepe kisebbedik, az államé pedig megnövekedik: ez a barbár világban a haladás szükséges feltétele.

Szükséges-e említenünk, hogy az egyház befolyása találkozott itten a római joggal és az uralkodók nagyra-
vágyásával, hogy azt az átalakítást eszközölje, mely elkerülhetetlen volt a germán társadalomban. De ha ez a három erő egy irányban működött is, távolról sem jelenti ez azt, hogy egyforma hatályossággal dolgoztak. Sem a római törvényhozás, sem a germán királyok akarata nem ismerte a királyi hatalom határait. Abszolútnak akarták és a társadalmi test gazdaságában rendellenes túlsúlyt biztosítottak neki és visszaállították a királyi abszolútizmus javára azt az anarchiát, mely a barbár rendszer idejében a harcosok előnyét szolgálta. Az egyház, mely bár megnövelte a király hatalmát, egyedül tudta azt méltányos keretek közé szorítani. Megtanította az uralkodókat, hogy jogaik mellett kötelességeik vannak, emlékeztette őket, hogy a népért vannak és nem a nép ömiattuk és a leghatározottabban állást foglalt, ha mások jogaiba avatkoztak. A hatalom tultengéséért, melyet a királyok maguknak megengedtek, vala-

¹ *Capitul. reg. Franc.*, p. 16. (Borétius).

mint a politikai vonaglásokért, melyek azok következményei voltak, a felelősség egyedül a királyokat nyomja, ha csak nem osztozkodnak velük a római césarizmus iskolájában nevelkedett udvaroncaink. Sőt még az uralkodó hatalmára vonatkozó kérdésben sem ők mondták ki az utolsó szót és a meroving-korszak hosszú krízise végén a királyi hatalom keresztény arculattal jelent meg újra és nem az államistenség köntösében.

Az egyháznak a barbár államra gyakorolt hatásáról rajzolt kép nem lenne teljes, ha elfelejtjük megjelölni azt a helyet, melyet az egyház és szolgálai a közintézményekben elfoglaltak. Az egyház, mint már említettük, nemcsak a jótékony lélek volt, mely a társadalmi test minden egyes részében jelen volt; ő maga külön testet alkotott, élő és szervezett test volt, melynek megvolt a maga hierarchiája és intézményei, melyeknek saját külön életük volt. Nagyon könnyen megérthetjük azt a tekintetet és tiszteletet, mellyel ezt a testet a törvények kezelték. Különleges védelmükbe fogadták minden egyes tagját. A papnak törvényes értéke háromszorosa volt a szabad emberének, a püspöké pedig nagyobb volt, mint a legnagyobb politikai egyéniséké. A papság nem tartozott a világi joghatóság alá; megőrizte polgári törvényhozását, mely a római volt. A barbár törvények meghagyták mindazon kiváltságait, melyeket a császári törvényhozás adott neki és ezek, mint tudjuk, nagyon is figyelemreméltók voltak.

A püspök a mindenféle nyomorultakból kikerült nagyszámú védenccre támaszkodva, kiknek egy része jótékonyaságából élt, másik része pedig védelmének örvendett, püspöki székvárosában a legnagyobb tekintély volt, kinek legjobban engedelmeskedtek és aki az egyedüli, igazán népszerű hatalom volt. Székesegyháza a város közepén emelkedett, mint a szeretet fellegvára. Jóakarattal nyitotta meg kapuit a szerencsétlenek és bűnösök előtt,

de zárva maradt a bosszú előtt. Aki onnét kilépett, a bocsánat reményével hagyta el. Még a királyok haragja is tehetetlenül lefegyverezve állott meg a szent épület küszöbénél.¹ És oly buzgósággal védte az egyház a menedékjogát, hogy egyik püspöke, verduni Airy, afeletti bánatában halt meg, hogy nem tudta megvédeni az erőszak ellen!² A szegény emberek nagyon jól tudták, kihez kell fordulniok, ha segítségre szorultak. A gróftól félték, a püspököt rendszerint szerették. A gróf, ha akarta, ha nem, a hatalmat a lehető legkevésbé rokonszenves módon képviselte: kardjával sujtott és adót szedett, míg a püspök meglátogatta a foglyokat és megvédte egyházmegyéjét az újabb terhek ellen. Az Egyház keze mindenütt gondozta, mint a gondos anya, azokat a sebeket, melyeket az állam véres keze ütött.

És az állam maga érezte annak szükségességét, hogy tekintélye emelésére a hatalom gyakorlásában társul vegye ezt az erkölcsi erőt. A püspököt meghívta, hogy a gróf mellett üljön a törvényszékeknél, ahol az egyház szelídségét és vériszonyát képviselte. Pusztá jelenléte megerősítette a szerencsétlent, ki a gyakran kegyetlen törvények szigorával került érintkezésbe. Mindenki tudta, hogy a gróf ítélete túllépte a jog határát, a püspöknek joga volt az ítéletet megsemmisíteni és az igazságtalan bírót megbüntetni. Ott ült a püspök a király mellett azon nagyszerű gyűléseken, melyeken a király előszeretettel vette körül magát a nagyokkal, hogy ezáltal emelje az udvar fényét és rendeleteinek tekintélyét. Az Isten embere kenetteljes, de határozott hangon szólalt fel, aminek nyomait meg lehet néha találni a kezdetleges szövegezésű királyi rendeletek emberiesebb kifejezéseiben, és amikor az immunitás, ami kiváltságainak a megkoronázása

¹ Toursi Gergely, *Hist. eccl. Franc.*, V. c. 14.

² U. o. IX. 12.

volt, elzárta az egyházi földeket az összes királyi tisztek elől, az egyház kormányzásának és joghatóságának engedvén azokat teljesen át, akkor ez, ki a király után az ország legnagyobb földbirtokosa volt, a polgári társadalomnak a szószerinti értelemben a leghatalmasabb eleme lett. Az Egyház kettős befolyást gyakorolt a barbár társadalomra, mert mint egyik alkotórésze, politikai erőt képviselt, másrészt mint fölébe helyezett erkölcsi erő hatott.

Mily gyorsan és mily mélyen hatolhatott volna be ebbe a fejlődő társadalomba, ha teljesen szabadon dolgozhatott volna! Sajnos, nem így történt. A királyok sokkal többször találkoztak útjukban a püspökökkel, semhogy ez gyanút ne keltett volna bennük és másrészt, az Egyház sokkal gazdagabb és befolyásosabb volt, semhogy irigységüket fel ne keltette volna. «A püspökök a királyok, kiált fel egyikük; a papság mindent elvon a királyi kincstártól és beavatkozása tehetetlenné és szegénnyé teszi a koronát.»¹ Az ilyfajta kifakadásokban több volt a rosszakarat, mint az igazság; mindazonáltal a törekvő uralkodók, kik azt akarták, hogy mindenki szolgáljon nekik, méltán nyugtalankodtak az Egyház csodálatos fejlődése miatt. De nem tudták azt megszorítani; ez a társadalom általános iránya ellen lett volna és maguk is sokkal inkább a keresztény szellem befolyása alatt állottak, semhogy szeretetadományaikkal ne gazdagították volna újból azt az intézményt, melyet már úgyis túlgazdagnak tartottak. Azonban sokkal könnyebb, legalább is sokkal csábítóbb volt, hogy védelmük alá fogadják és elkobozzák saját nagyravágásuk javára azt a hatalmat, melyet az magának szerzett. A meroving királyok gyakorolták ezt a politikát és az Egyház számára ezen korszakban az volt a legnagyobb

¹ Toursi Gergely, *Hist. eccl. Franc.*, VI. 46.; VI. 17.

veszedelem, hogy zsarnokságuk játékszere és eszköze lesz. Meglepő az a nyakasság és értelmesség, melyet ezen eredménytelen munkában kifejtettek és azon viszonylagos felsőbbségben, melyet ezen kísérletükben mutattak, világosan felismerhető római környezetük sugalmazása, mely a régi császári hagyományok örököse volt.

Már említettük, hogy a vallásos társadalom nem tudott teljesen megmenekülni a királyi hatalom beavatkozásaitól. Elhallgattatott zsinatai, meggyengített hierarchiai kapcsolatai, elpazarolt vagyona, legfőbb méltóságai, melyet műveletlen és mohó emberek ragadtak magukhoz, vagy amelyeket pénzért adtak,¹ lassanként a tudatlanságba és barbárságba sülyedt papsága az évről-évre jobban fenyegető szomorú jelenségek, melyek azt bizonyítják, hogy a civilizációért kifejtett küzdelme nem volt minden veszély nélkül számára. Sőt, aki látta, mily nehézségekkel védte szentélyeinek bejáratát és hogyan foglalták el egymásután azon hatalmas akadályokat, melyek védték, azt hihette, hogy nem tudja tartani a harcot és alul marad a harcmezőn. De mégsem így történt. Elég sértetlen erkölcsi erőtalálékkal rendelkezett, melynek hatalmas segítségével helyreállított mindent abban a pillanatban, amelyben mintha minden elveszett volna. Azon segítség következtében, melyet erről az oldalról kapott, lélekzetvételhez jutott és időt nyert és várhatott addig, míg a saját túlzásai következtében kimerült barbárság letette előtte a fegyvert. Ezt a látványt nyújtja az Egyház és barbárság közti háború második szaka.

¹ Toursi Gergely, *Vita Patrum*, VI. 3.

XI. FEJEZET.

Az egyház tevékenysége.

(Folytatás.)

A politikai társadalom tanulmányozása nem elégséges ahhoz, hogy az Egyház tevékenységét a maga teljességében értékelhessük a barbárok között, mert ez annak csak a külső oldalát mutatja. Ha arról akarunk magunknak fogalmat alkotni, melyek voltak a segítőeszközei a civilizáló munkában, el kell hagynunk ezt az üvöltő és anarchikus világot, mely viszontagságokkal teljes vendégszeretetet adott neki, meg kell néznünk odahaza, az oltároknál, a zárdák belsejében és szentjeinek szívében kell felkeresnünk. Oda a vallásos élet ragyogóan lángoló központjába kell behatolnunk, hogy számot adhassunk magunknak arról az óriási életerőről, mely ott uralkodott; ott látjuk csak meg mekkora a vérbősége, mellyel megtölti és élteti vénáit. Mit ér ez a vér és felújul-e elég gyorsan ahhoz, hogy kipótolja azt az erőt, melyet a megátalkodott harc állandóan gyengít? Ettől függ minden és ennek a kérdésnek a megoldásától, mely éltet vagy halált jelent, függ a civilizáció jövője.

Ám, ha az Egyház belső életét kezdjük tanulmányozni, azt vesszük észre, hogy a külső sárfoltok alatt soraiban az erények és erkölcsi erők kifogyhatatlan készletével rendelkeznek, melynek élő forrása a kegyelem csodálatos magaslataiból leszállva, állandóan ömlik tagjaira vagy termékenyíti egész testét. A templomok árnyékában, távol a világtól, mely nem ismeri, sőt még észre sem veszi őket, de amely akaratán kívül is befolyása alatt áll, ezernyi alázatos és szelíd lélek, Jézus Krisztus szavának követője, igyekszik megvalósítani az evangéliumi tanácsokat és akarja elérni a tökéletességet. Minden

nemzedék láthatja, mint fakadnak a templom körül, mint a virágok. Meglepi az embert nagy számuk és az az ellentét, mely köztük és azon számos félszeg és vad lélek között van, mely között élnek. Míg a barbárok nagy tömege megőrizte a régi pogányok összes bűneit vagy legalább is nagyon keveset hagyott el közülök, addig ez a kiválasztott hadsereg abban találja a boldogságát, hogy teljesen Isten törvényei szerint engedi magát alakítani. A keresztség általi keresztények nagy tömegével szemben ezek képviselték a belsőleg keresztények színjátékát. Tagjai mindenünnen jöttek, nemre, korra, nemzetiségre és társadalmi állásra való tekintet nélkül. Papok és világiak, barbárok és rómaiak, királyok és rabszolgák találkoztak Isten szemei előtt az életszentség ezen hadseregében ugyanazon forrásnál oltván szomjukat és ugyanazon tanításból táplálkozván. Bár az emberi dolgok számtalan viszontagsága nagy különbségeket okozott köztük, mindnyájan ugyanazon eszközök által akarták elérni az örök boldogságot, melyet az evangélium minden emberi fáradozás végcéljának jelölt meg. Mint idősebb testvéreik elmenekültek az összeomló régi világ épületéből, úgy ezek is hasonló okokból elhagyták a születő társadalmat. Körülvéve az élet bájaitól, fiatalságukban és szépségükben összes javaikat szétszórták a szegények között, búcsút vettek szüleiktől, lemondván a nekik kijáró szórakozásokról, eltűntek az élet színpadjáról.

Tudjuk, mily kedves volt ezen erős lelkek számára a magányos élet, ahol Isten szemei előtt voltak. A remetéik oly örömeiket találtak itt, melyek csak részvétet keltettek bennük a világ örömei iránt. Kelet szerzetesi iratai, a zarándokok elbeszélései, kik látták Nitria vagy Palesztina szerzeteseit, oly példákat állítottak elibük, melyek tetszettek képzeletüknek és amelyekkel az önöldöklés és magány iránti szeretetüket táplálták. Sokan közülök meredek sziklák közötti ég és föld között lógó barlan-

gokat választottak ki maguknak, ahova baráti kezek bocsátottak kötélén eledelt és ahol imádságba és vég nélküli elmélkedésekbe merülve teltek el éveik, melyek napjait elfelejtették megszámolni. A világ néha egészen váratlanul akadt a társadalom ezen szökevényeire. A meroving-korszak nem egy legendája emlékezik meg vadászokról, kik a vadat üldözve, közönséges kis kunyhóba akadtak, melyben emberi lény rejtőzött, ki e vallásos magányban az Isten küldötteinek méltóságával beszélt hozzájuk. A barbár meghajolt a remete előtt, visszafordult és szívében örök emlékül őrizte meg az örökkévalóság emberével való találkozását. Ezer megható és csodálatos dolgot beszéltek ezekről a szent remetéről, kik az eredeti ártatlansággal állítólag megszerzték azt a hatalmat, melyet Isten a világ teremtésekor Ádám fiainak adott az egész teremtett világ felett. Parancsoltak a természetnek, a természet pedig engedelmeskedett nekik. Medvék és szarvasok hű társaik lettek, hollók hozták mindennapi táplálékukat, a madarak kezükből ettek, méhrajok követték őket vándorlásaikban és mérges állatok eltűntek arról a vidékről, ahová lábukat tették.

Nem szabad azon csodálkoznunk, hogy ebben a fiatalos és fegyelmezetlen lelkesedésben a keresztény önöklés kedvelői nem mindig tudtak mértéket tartani. Voltak köztük olyanok, kik az északi vidékeken újították fel Kelet oszlopos remetéinek meglepő gyakorlatait; magas oszlopon állottak ezek az emberek, kiknek szakállát jégcsapokká változtatta a tél hidege, lábaikról leestek a körmök, a vidék lakossága pedig, melynek az evangéliumot hirdették, szinte bálványimádásszerű tisztelettel övezte őket.¹ Mások egész életükre szűk zárkákba záratták magukat, ahol nehéz láncokkal verték bilin-

¹ Toursi Gergely, *Hist. eccl. Franc.*, VIII. 15.

csekbe magukat, önkéntes rabszolgaságban éltek és haltak meg. Bölcs szentek többször közbeléptek, hogy a meggondolatlan buzgóság túlzásait mérsékeljék: leszál-lították Wulfilaicust az oszlopáról és szent Benedek ezt mondta azoknak, kik láncokat viseltek: «Ha igazi szolgálói akartok lenni Istennek, Jézus Krisztus láncait vegyétek magatokra és ne vasláncokat.»

De meg kell jegyeznünk, hogy ezek a remetéik csak kivételek voltak a szerzetesek között. A teljes magány, melyben éltek, csak előfutára vagy befejezése volt nagy szerzetesi pályafutásuknak. Mert a valóságban Kelet vallási élete már nagyon korán, túlnyomólag a zárdai életben, azaz a közös életben nyilvánult meg. Néhány kiváló aszkéta körül tanítványok telepedtek le, kiket szentségük híre vonzott oda, ezek atyjuknak tisztelték és életüket az ő példájuk szerint irányították. Nemsokára gondoskodniok kellett erről a kis csoportról és lakást kellett adni nekik. A lelkipásztorrá lett remete a szerzetesi város felépítésére alkalmas hely után nézett. Gyakran egy látomány vagy más természetfeletti körülmény határozott a helyről és mindenkor a közösség szükségleteinek csodálatos megérzése döntött a hely megválasztásánál, bármily visszataszító volt is az első tekintetre a fekvése. Majd mindig nagy erdők mélyén, vad hegyszakadékokban és mocsaras völgyekben vagy néha valamely régi épület szomorú romjain telepedett le a kis csoport: *in locis vastae solitudinis*,¹ mondják az alapítólevelek és hiába igyekeznek barbarizmusukkal azt a borzadályt kelteni, melynek ott az ember kénytelen kitenni magát. Sokszor a gonosz lelkek üzték el ezeket a jámbor gyarmatosokat ezekből a pusztá magányokból:

· ¹ Nagy szent Gergely, *Dialogos*, III. 16. A staveloti alapítás oklevele 651. (Halkin és Roland, *Recueil des chartes de l'abbaye de Stavelot-Malmédy*, I. köt. 6.)

az éj csendjében kiáltásokat hallottak ; éjjeli látomá-nyokkal ijesztgették őket, el akarták venni bátorságukat, ezer akadályt gördítvén útjukba.¹ De minden nehézség ellenére, mellyel vállalkozásukban találkoztak, ott találták mesterük kezét és nem engedték magukat leverni. Keresztet állítottak fel, tűzzel-vassal hatalmas tisztá-sokat vágtak, kiirtották a tisztás helyeket, kiástak a fundamentumokat, imaházat és cellákat építettek és már az első naptól kezdve bevezették a szerzetesi életet és lassanként virágzóvá lett a közösség a pusztában, mint valamely szerény és hatalmas növény, mely sokkal többet ad a földnek, mint amennyit ő kíván attól.²

Ennek a látványnak volt szemtanuja ebben a korszak-ban az egész keresztény Európa. Egyszerre ezer helyen, Galliában, Hispániában, Itáliában, a britanniai szige-teken nyíltak meg az óriási erdők a világosságnak és életnek, fejszecsapások zaja törte át az óriási csendet, mely mintha az egyik helyről a másikra vitte volna az emberi munka biztató szavát. A szerzetesi mozgalom, mely egész a VI. század végeig csak a római nyelvű pro-vinciákra szorítkozott, a VII. századtól kezdve megnyerte azokat a népeket is, melyek csak legutóbb tértek a keresztény hitre. Belgium, a Rajna vidéke, Britannia versenyeztek Itáliával és a déli Galliával. Írland a buzgó és lelkes apostolok egész seregét küldte a szárazföldre, akik a közös élet terjesztői lettek Hollandiában, Bur-gundiában, Svájcban és Németország déli részeiben. Aquitania, ez a régi kulturájú ország, amelyben a kereszténység már régóta virágzott, a maga részéről a szerze-tesek javát küldötte Észak felé, kik ott a szigorú asz-

¹ *Vita S. Galli* ; Toursi Gergely, *Vita Patrum*, I. 1., 5.

² *Vita S. Galli*, 8. 1. *Translatio S. Viti* 579. 1. (Pertz, *Scriptores*. II. 17.)

kéták életét élték a püspöki munka fáradalmai között. Ebben az általános lendületben a nemzetiségek mintha önmagukból kiléptek volna, hogy egymásba olvadjanak és újra alakuljanak kis lelki országok alakjában, melyekben a szeretet minden embernek polgárjogot adott.

Ezek az egymástól elkülönített szerzetesi csoportok kénytelenek voltak mindenben önmagukra támaszkodni és csodálatos összetartási erőt és életrevalóságot fejtek ki. Közvetlenül a tiszta keresztény alapelvből származtak és annak köszönhették azt a tökéletes rendet, melyet náluk találunk, mely annál figyelemreméltóbb, mert ily zavaros környezetben valósították meg. Az evangéliumi tanácsokon alapuló törvényhozás szabályozta minden gondolatukat, cselekedetüket és akaratukat a legfőbb cél, az örök boldogság felé irányította. Mint Keleten, úgy Nyugaton is a szerzetesi életet bevezető szentek, szent Ágoston, szent Caesarius, szent Columban, írásba foglalták ezen törvényhozás főbb pontjait és azon nagy tekintély, melynek örvendettek, igen nagy területeket nyitott meg befolyásuknak.¹ Mikor új zárda alakult, szívesen vette rendi szabályul ezen helyi regulák egyikét, vagy pedig többet összevegyített és egyet igyekezett belőlük szerkeszteni.

Valamennyi között két szerzetesi szabály versengett az uralomért egy időben egész Nyugaton: szent Columbáné és szent Benedeké. De Columban nagyon szigorú tanító volt; nem ismert kegyelmet és talán gyengédséget sem; testi büntetésekkel sujtott és a nagyszámú nehéz kötelezettség, melyet tanítványaira rótt, végül elijesztette azokat, kiket nagyszerű eszményi jelleme és bámulatos erényei magukhoz vonzottak. Elsőrendű kezdeményező volt, de a szerzetesi élet igazi pátriárchája

¹ Toursi Gergely, *Hist. eccl. Franc.*, X. 29.

Nyugaton szent Benedek lett. Az ő szabálya volt valamennyi között a legbölcsebb. Különösen kiváltott ez ritka bölcsesége és józansága, valamint azon teljes összhang által, melyet az összes emberi szükségletek és az emberi lélek gyengeségei között létrehozott. Szigorú volt és az ember részéről férfias erőfeszítést követelt, de óvakodott attól, hogy valamely meggondolatlan lelkesedés veszélyes túlzásainak valamit feláldozzon, mert *a keresztény élet szerény kezdete akart csak lenni.*¹ Minden parancsolatát az egyén tökéletesedéseért való nagy gond sugalmazta. Ki is szorította a többi rendszabályokat olyannyira, hogy a középkor első öt századában a mérvadó szerzetesi törvénykönyv lett és az összes szabályok mintha tőle nyertek volna sugalmazást és őt vették volna mintául.

A civilizáció történelme szintén kénytelen tanulmányozni azt a törvényt, mely ily hosszú ideig irányította a keresztény társadalom legkiválóbb és legtisztább lelkeinek az életét. Hogy ennek a gazdálkodását megérthessük, menjünk egyikébe ezen társaságoknak, melyekre megszűnt a külvilág befolyása és amelyekben e szabály kerítette hatalmába teljesen az egyént, hogy minden részében újjáalakítsa. Magától értetődik, hogy a zárdai élet és szabályai előtti meghajlás oly önuralmat tételez fel, mely nem található minden egyes embernél. Aki a tökéletesség után törekszik, annak lábbal kell tiporni a földi dolgokat, le kell mondani családjáról, javairól, akarataról, teljesen le kell vetnie a régi embert, semminek kell lennie, egy szóval, új, nyílt léleknek kell lennie, mely mindent az Isten kegyelmétől vár. Aki nem tudja magára vállalni e félelmes feladatot, melynek feltételeire a szabályok gyakori olvasása figyelmeztette a noviciust, nem való a szerzetesi pályára. Csak azt engedik be, ki,

¹ *Regula S. Benedicti*, c. 73.

miután meggondolta a dolgot és imádkozott, elég bátor-nak érzi magát, hogy végül az apát kezeibe tett ünne-pélyes esküvel pecsételje meg az egész ügyet, ami az önmagáról való lemondásban áll.

Mert a valóságban arról lehet megismerni az igazi szerzetest, hogy az erkölcsi tökéletesedés szempontjából teljesen lemond akaratáról. Mindazt, amit a lelkiismeret és vallás határai között parancsolnak neki, meg kell tennie, még ha lehetetlennek látszik is előtte. De ez korántsem azt jelenti, hogy az apát hatalma korlátlan és önkényes. Mert hatalma csak az atyai és mesteri hatalom. Szabadon választja a közösség és intézkedéseiben csak a közérdek és a lelkek szellemi javai vezethetik. Isten előtt felelős a nyájáért, melynek a vezetője és lelkiismerete a legbiztosabb garancia saját vissza-élései ellen. Sőt fontos elhatározásoknál ki kell kérnie testvéreinek a véleményét is és ha kisebb dolgokról van szó, legalább is az öregebbek nézetét meg kell hallgatnia. Nem büntetheti tetszése szerint a bűnöst, hanem titokban kell először megintenie és csak a megátalkodott bűnöst szabad nyilvános büntetéssel sújtania. Ha továbbra is megmarad a hibáiban, elkülönítik társaitól, ezek után, ha nem javul meg, testi fenyítéket alkalmaznak ; végül, ha ez sem használ, magára hagyják és kiteszik a közösségből.

A szerzetes napja csendben és összeszedettségben mulik el, munka tölti be és imádság osztja szakokra. Napkelte előtt kelnek, a sötétben Isten dicsőségét zengik, majd a rendes napi foglalkozáshoz látnak, amelyben az olvasást kézimunka váltja fel. Az olvasás kötelezettsége a szerzetes számára szükségessé teszi a betűk ismeretét : amíg ezt nem szerezte meg, nem vehetett teljesen részt rendje életében. Ezáltal hatolt be a keresztény hagyományok szent világába. Tanulmányai különösen a Szentírás és az Atyák körül forogtak és a vallásos gondolat

lényegével táplálták szellemét. A barát legfőbb könyve, akár az istentiszteletnél énekelt, akár cellájában elmélkedett, amit kívülről kellett tudnia és legalább hetenként egyszer el kellett mondania, Dávid király zsoltáros-könyve volt, a lélek legtisztább könnyeinek a gyűjteménye, ez a páratlan könyv, melyben az imádság abban a legtökéletesebb formában jelentkezik, amely valamikor emberi ajkáról származott. Az emberiség legnagyobb szellemeivel való ezen állandó érintkezés következtében még a legbarbárabb értelem is elvesztette lassanként durvaságát és tudatlanságát és tudtán kívül oly felfrissítő munka alá került, melynek gyümölcseit a jövő szedte le.

Bár a szabály határozottan parancsolta az olvasást és tanulást, még is bölcsen úgy intézkedett, hogy a nap legnagyobb részében kézimunkát kellett végezni. Erre naponként hét órát fordítottak, míg az olvasásra csak két órát szenteltek. A szerzetesek, a fáradság ezen önkéntes rabszolgái, örömmel végezték a legnehezebb munkákat, melyektől a rómaiak és barbárok irtóztak és a kerges tenyér nem volt náluk a megvetés tárgya. Felváltva végezték a napi élet különböző munkáit és az összes mesterségeket űzték a legközönségesebbektől egész azokig, melyek már a tulajdonképeni művészettel voltak határosak. Építészek, kőművesek, kovácsok, takácsok, szabók, asztalosok, szakácsok és kézi munkások voltak, más munkásokat nem alkalmaztak és sohasem fordultak idegenekhez, bármily munka is adta elő magát. Ezen sokféle változó munka közül kettő érdekli különösen a civilizáció történelmét: a földművelés és a kéziratok lemásolása. Ezen utóbbi munkára a noviciusokat és azokat alkalmazták, kik testileg gyengék voltak a nehéz mezei munkára. Visszavonulva a *scriptorium* csendjébe, egyesek külön, mások pedig együttesen másolták le valamely testvér diktálása után a kéziratokat, melyek

részben az isteni bölcsesség tanítását tartalmazták, részben pedig a pogány bölcsesség emlékei voltak. Cicero és Virgilius új életre keltek szent Jeromossal és szent Ágostonnal a szorgalmas tollak alatt, melyek lassan haladtak az íróhártya párhuzamos vonalai között, átadván az eltűnt világ szellemi kincseit az utókornak. Bármily unalmas és ellenszenves volt is ez a munka, buzgósággal és meggyőződéssel végezték, mert tudatában voltak annak, hogy ezáltal kötelességet teljesítettek és mintha néha sejtelmük lett volna a mű nagyságáról, melynek szerény munkásai voltak. Egy zárdai közmondás ezt mondja: «Annyi sebet ejtünk az ördögön, ahány betűt a pergamentre vetünk.»¹ Ez a nemes gondolat tette a kópistákat állhatatossá, akiknek a régi szellem emlékeinek a megőrzését köszönhetjük.

A földművelés a régi szerzetesi élet beosztásában még fontosabb helyet töltött be. Ez volt a rendes, a legmegszokottabb, a legelterjedtebb, a legszükségesebb munka. Ebből volt a közösségnek a legnagyobb jövedelme. Pedig nagyon nehéz munka volt ez, ha figyelembe vesszük, mily viszonyok között kellett a legtöbb monostornak dolgoznia. Rendesen valóságos háborút vívtak a földdel. Sok verejtéknek kellett a parlag földekre vagy a letarolt erdők helyére hullani, míg a barázdák végre megnyíltak és termést hoztak. Egész sereg barát hajolt egész nap a hálátlan föld fölé, megdolgozta azt és küzdött terméketlensége ellen. A fejsze és eke, a civilizáció ezen két békés fegyvere, állandóan harcolt a föld és erdő megátalkodott ellenállása ellen. A szerzetes hasonlóan a római legionáriushoz, nyugodt, kitartó türelemmel végezte ezt a munkát, mihez még fegyelmezett energia járult, mely mindent legyőzött. Fáradtsága

¹ *Tot enim vulnera Satanas accipit quot antiquarius Domini verba describit.* Cassiodorus, *De Inst. divin. litt.* c. 30.

egészséges és erősítő volt ; távol tartotta a világias eszméket és rossz gondolatokat, egyensúlyban tartotta a testet a lélekkel, az emberi természetet megedzette férfias gyakorlatok által, a legalázatosabb lelkeket méltóságuk tudatára keltette, mert lelkiismeretük azt súgta, hogy valami hasznót hajtanak. A vad és vérengző barbárok helyett, kik néhány száz évvel előbb, mint vadállatok járták be ugyanazon erdőket, hogy csupa szórakozásból vért öntsenek, szívesen látja az ember ezeket az alázatos és szerény munkásokat, kik magukba szállva békében járnak, maguk után hagyva termékennyé tett földet és megszépített vidéket. Ki az a kukullába öltözött ember, ki ökörfogatot hajt maga előtt és bár az ökrökre vigyáz, viasztáblát tart kezében, melyen az írás elemeiben gyakorolja magát ? Wulmar ez a fiatal ember ; előkelő frank családnak a sarja, ki míg a világban élt, épúgy méltatlannak tartotta volna magához a csordás ostorát, mint a kopista stylusát. Most szerzetes, és életrajzírója megvilágítván egy kissé fáradságos életét, gyönyörűen mutatja be e nemes erőfeszítésében, mellyel egyszerre akarja legyőzni a föld és saját értelme barbárságát.¹

Mikor beesteledett és a vacsora ideje összehozta a cellákban, mezőkön, erdőkben szétszórt munkásokat, mindenki örömmel ült le a közös asztal mellé. Az aszkéták egyszerű eledeléből hiányzott a hús és a hiábavaló beszélgetés helyét fennhangú olvasmány foglalta el, miáltal a lélek és test egyszerre erősödött. Az Isten oltáránál utoljára még egy ima összehozta a testvéreket, majd a közös hálótermekbe mentek, hogy a munkások rövid pihenését élvezzék. Teljesen felöltözködve aludtak, mint a katonák az ütközet előestéjén ; a lámpa egész éjjel égett és több zárdában, míg annyi fáradt szemre

¹ *Vita Wulmari*, c. I.

az álom ült, a felolvasó hangja, mint az örökkévalóság csendült meg a csendben.¹

Az egész év hasonlított a naphoz és csak a kettőzött komolyság szakította meg, mikor a nagy ünnepek szaka érkezett. A nagy ünnepek nem hoztak világias megkönnyebbülést, mert a szerzetesi élet csendes egyformasága nem ismert megszakítást. Egész életére a saját maga választotta törvényekhez lévén kötve a szerzetes, csak a legfontosabb okból hagyta el zárdájának falait és amikor útra kelt, mintegy magával vitte annak levegőjét. Sietve tért vissza a szeretett oázisba, ahol lelki családja lakott és ahol cellája volt, mely a paradicsoma volt. Ezt a kedves lakást csak akkor hagyta el, mikor aludni ment, a feltámadást várva, a templom körülötti kertbe a szent falak árnyékában, melyek elrejtették ismeretlen földi életét.

Kétségtelen, volt valami ebben a tisztán lelki életben, ami bámulatba ejtette a barbár érzékiséget és nagyon könnyen megérthetjük, mily meglepő és félelmes benyomást keltett a germán társadalomba került szerzetes az első pillanatban. A teljes függetlenségükre ennyire büszke embereknek, kik oly szenvedéllyel ragaszkodtak érzékeik nyers és erőteljes szórakozásaihoz, kik oly távol állottak mindentől, mi fáradságba került, nem esett könnyen akaratukat másoké előtt meghajtani, sem lemondani mindazon örömeikről, melyeket az élettől vártak és magukra venni az époly terhes, mint lealázó munka igáját. De ép ez volt az, a fenséges szerzetesi eszmény, mely annyira megnyerte a barbárok színe-javát. Magával ragadta őket ennek az annyira új és szokatlan életnek hősi oldala és anélkül, hogy alkudoztak volna Istennel, odaadták magukat fiatal lelkesedésük egész hevével. Nemes ösztön vitte a

¹ Conc. II. Toron., c. 14.

magányba közülök mindazokat, kik a legkiválóbbak voltak. Fiatalság, szépség, gazdagság, hatalom elvesztették vonzóerejüket a keresztény aszkézissel szemben. Királyok lemondottak trónjukról, jegyesükről, hazájukról, hogy a szerzetesi szolgaság egyenruhája alá rejtsek annyi dicsőséggel és szerencsével megindult pályájukat. Egyedül Anglia harminc királyt és királynőt adott a zárdáknak a két első században és a kiváló szerzetesek ereiben az ország legnemesebb vére folyt. Ott van a frankoknál metzi szent Arnulf, ki hatalmának tetőpontjára érve, búcsút mondott az udvarnak királya könyörgése ellenére és zord magányba vonult, ahol nyomorultak, leprások és betegek vették körül, kiknek rabszolgájává lett és ismeretlenül és szegényen halt meg, ki kezében tartotta Austrasia és Neustria sorsát.

Szent Radegund, ki oly királyi családból származott, melynek tagjai egymást pusztították el, úgy virágozott ezen a korhadt törzsen, mint az evangélium rózsája a barbár tövisek között. Az a század, mely látta, miként lett egy szolgáló mindenféle gonosztettek árán királynővé, megbámulhatta azt a királynőt, ki Jézus Krisztus iránti szeretetből szolgálóvá lett. Elmenekülve I. Clothar szennyos nyoszolója elől, Poitiersbe vonul vissza, ahol a királyi palástot a szerzetesi fátyollal cseréli fel, az apátnőnek a hatalma alá helyezi magát abban a zárdában, melyet ő alapított és a leglealázóbb és a legszennyesebb foglalkozásokat vállalja. Különös előszeretettel viseltetett a szegények és betegek iránt. Legutálatosabb sebeiket kimosta és bekötözte, bár maga még nem evett, felszolgált nekik az asztalnál, összevágta a húst és kanállal tette a szájukba. Ő maga csak száraz kenyérral és főzelékkel élt, csak vizet ivott, ciliciumot hordott és hamun feküdt. Az egyedüli öröm, amit magának megengedett, a szent könyvek olvasása volt, amit élvezettel végzett, ugyancsak a görög és latin egyházatyá-

kat olvasta. Sohasem hazudott, sem rosszakaratú szót nem ejtett ki. A másokkal való társalgásból csak épülni akart, megszóló beszédet nem tűrt környezetében. Szíve, mely ennyire szerette Istent, nem zárkózott el a jogos emberi érzelmek elől. Szomorkodott a királyi család viszályai miatt, imádkozott valamennyi tagjáért, békére és egyetértésre intette őket. Azonkívül mások iránt telve előzőkenységgel csak nevető arcot mutatott nekik, ismerte annak a titkát, hogyan lehet az erényt vonzóvá tenni, és ha néha valakit rendreutasított, nevetve tette azt: «Ki ölelné önt meg, nagyon szent hölgy, mondá neki egyik nővér, mikor ön mindég így öleli a bélpoklosokat? Ó, édes Istenem, felelé vidáman, ha te megtagadod tőlem a csókot, hát meg leszek anélkül is!»¹

Ilyen volt az egyház első aratása a germánok között. Joggal várt sokat attól a társadalomtól, mely az első nemzedékek óta ily szép gyümölcsökkel jutalmazta fáradozását. De nem szabad azt képzelnünk, hogy a germán szentek egyedül érezték fajukból az Egyház újjáteremtő hatását. Ez a hatás elég mély és erős volt ahhoz, hogy átjárja az egész nemzetet. Leszállott még a legkérgesebb lelkek mélyére is és mindenütt hódított. Voltak feltűnő megtérések, melyek hirtelenharagú és zabolátlan egyéneket alázatos és szelíd remetékké változtattak át. Rablókból szentek lettek; viharos és szennyes lelkek a kegyelem hatása alatt a szenvedélyek iszapjából a tiszta ártatlanságba tértek vissza. A barbár nem ismert önmagára abban az összeszedett és békés remetében, ki elfoglalta benne a régi ember helyét. Nagyon is figyelemreméltó bizonyítékai vannak az új szellem ezen csodálatos hatásának. Mikor Siegbert, ki egykor Essex királya volt, népe kérésére kijött a zárdából, hogy azt megvédje a megszállás ellen, pálcával a

¹ Fortunatus, *Vita S. Radegundae*, II. 15.

kezésben ment a harcba és meghalt a harcosok élén, anélkül, hogy vért akart volna ontani : nagyon előkelő módja ez a királyi kötelességteljesítésnek a szerzetesi kötelességek megsértése nélkül !¹ A zárdák voltak azok a kohók, amelyekből a germán faj legnemesebb képviselői minden tisztátalan salak nélkül, ragyogva és átszellemülten kerültek ki.

A katolikus egyház már nem kényszerült megelégedni a barbár népeknél hierarchiájával : fejeit, kik elől haladtak, hadsereg követte, melynek a katonái a szerzetesek voltak. Mert a szerzetesek a világi elemhez tartoztak ; nem számították őket a papsághoz és hosszú ideig nem vették fel a szent rendeket, hanem megelégedtek egy pappal, ki a közösség lelki szükségleteiről gondoskodott. Ez rendesen az apát volt, bár szent Benedek, a nyugati szerzetesség atyja, sohasem emelkedett a szerpap fölé. De ha a szerzetesek lelkiismereti aggódásból távoltartották is magukat az egyházi méltóságoktól és nem vállalták magukra a pap félelmes felelősségét, az egyház mégis előszeretettel választotta soraikból pásztorait. Iskoláik, melyekben a világi társadaloménál sokkal jobb nevelést adtak, ezen korszak valóságos szemináriumai voltak : szentelt hadseregének soraival a papság közé a zárdai fegyelmet vitte és a hívők színe-java a maga részéről így hatott jótékonyan a papságra.

Az egyház hálából bizalma és szimpátiája jeléül a szerzetesek vallási kiváltságait megsokszorozította. Monostoraiknak bizonyos önkormányzatot adott, melynek értelmében teljes szabadsággal kormányozták önmagukat és vezették ügyeiket. A püspök nem gyakorolhatta azokban a hatalmát ; csakis legfontosabb lelkipásztori ténykedései miatt lépte át azok küszöbét.²

¹ Beda, *Hist. eccl. Angl.* II. 18.

² Marculf., *Formul.*, I. 1. (Zeumer).

A zárdáknak vallási függetlensége a püspökökkel szemben hasonlított a püspök területiális függetlenségéhez a királlyal szemben : mindkét részről a terület zárva volt a felsőbb hatalom beavatkozása előtt. Sőt mi több, a zárda szerezhette magának polgári immunitást, akár csak a püspök és a hatalom nagyon is bőkezűen osztogatta ezt, miáltal, egy modern író szerencsés kifejezése szerint, valóságos kolostori község keletkezett. A keresztény erények ezen gyűjtő-medencéiben acélozta meg újra az egyház a hosszú küzdelemben legyengült erőit. Mikor a püspökök zárt sora a támadás súlya alatt kezdett meggyengülni, a szerzetesi fellegrárból jöttek segítő rajok támogatásukra. A veszedelmes órákban, midőn mintha mindent elvesztett volna, a zárda magas falai mögé sáncolta el magát és várta a napot, melyen megerősödve és felfegyverkezve indulhatott a társadalom végleges meghódítására.

Semmi sem oly barátságos, mint a meroving-korszakbeli zárda. Mielőtt láthatta volna az ember, már felismerte az azt körülvevő természet üdeségéről és életéről. A mocsarak és hegyszakadékok eltűntek, az erdő vadjaival együtt a láthatáron kívül került. A légkör tisztább és egészségesebb volt, a növényzet maga is mintha gazdagabb és erősebb lett volna ; mindenütt a civilizáló munka nyomai voltak láthatók. A zárdépület és temploma a szép terület közepén emelkedett mosolygó és a földi dolgoktól elfordult tekintetével, mint valamely tartózkodási hely, melyben vendégszeretet és imádság laktak. A belső udvar körül, melyben ünnepélyes csend honolt, és amelyre a ház összes ablakai nyíltak, csoportosultak mindazon helyiségek, melyekben ezen remetek fáradságos napja tellett. Az élet mindenféle szükségletei számára számos melléképület volt, mert a zárdának, mint a regula megkívánja, oly egészsznek kellett lennie, mely nem szorult másra. Major, műhely, iskola voltak a

nélkülözhetetlen függelékei ezen mezei kolóniának. A gazdaságban nagyon örködték a régi technika legjobb hagyományain, sőt mi több, a szükség kényszere alatt, vagy a közös élet szükségleteinek ösztönzése következtében a munka minden ágában nagyon szellemes újításokat hoztak be. A szünet nélkül dolgozó szerzetesek a földet napról-napra termékenyebbé tették. Gyönyörű síkságok, melyeket a mocsarakból és pusztákból nyertek, az állatállomány szaporítását vonták maguk után. A kertekben ízletes gyümölcsök értek, melyeket szeretettel gondoztak a kertészek, kik szenvedéllyel gyakorolták művészetüket. Minden zárda körül szőlő terület el oly szélességi fokok alatt, ahol már régóta nem lehet azt látni. A méhek, az értelmes munkás bátor barátai, zámos kaptár körül zümmögtek, és bőségesen szolgáltaták az istentisztelethez szükséges viaszt. Halakkal teli tavak csendes vize tündöklött a völgyekben, és nagy zajjal forogtak a vízi malmok a patakokon. Egyszóval a terméketlen pusztaságot termékeny magány váltotta fel.

A kolostorba belépőt meglepte, hogy minden, ami a közös életre vonatkozott, egyszerűen, de egyben szerencsésen volt elrendezve. Találkozott ezen békés város lakói között olyanokkal, kik azon mesterségekhez értettek, melyekkel széppé teheték magányukat. Meglepte a szentély szigorú szépsége, ahol az Isten hangja szólott hozzá oly erővel és szeretettel, mit máshol nem találhatott meg. Örült a kényelmes vendégháznak, ahol az idegent szívből jövő szeretettel és előzékenységgel fogadták. Gondolatokba merülve hatolt be a könyvtárba, ahol a zárda boltozatai alatt a profán ókor mesterművei a keresztény szellem nagy alkotásai mellé voltak helyezve, hogy egykor majd a világ ismét megértse és élvezze szép összhangjukat. Egy szóval mindez a zárdát a civilizáció oázisává tette. Békében és jólétben éltek

odabenn, míg künn kegyetlen harcokban pusztították egymást az emberek.

Lehetetlen volt, hogy a keresztény élet ezen ily tüzes és fényes tűzhelyei csak a közösség számára ragyogtak volna: megvilágították és felmelegítették a kívül levő lakosságot is. Legelőször is a régi idők óta a szerzeteseknek adott bitokokra telepített szolganép vette ennek hasznát. A szerzetesek nem voltak oly követelő gazdák, mint a világiak, mert tisztelték bennük az emberi természetet és a keresztény név fenségét. Ahelyett, hogy visszaadták volna nekik a szabadságot, mellyel nem tudtak volna mit kezdeni abban a korszakban, melyben oly sok szabad ember áhítozott a rabszolgák viszonylagos biztonsága után, annyira megenyhítették a szolgaság szigorát, hogy az nem is volt már teher számukra. Csak meghatározott munkák végzésére és szolgálmányokra voltak kötelezve, békében éltek családjuk és tűzhelyük körében, és mint később mondták, boldogok voltak, hogy a *pásztorbot alatt élhettek*. A világi lakosság is hamarosan megszaporodott a zárdák körül. Mindegyik számos szerencsétlen embert vonzott maga köré, kik önkéntes rabszolgái lettek az apátság védőszentjének. Másrésről a felszabadított rabszolgák rendesen a szerzetesi intézmények védelme alá kerültek, azok védenecseinek a számát növelték és annyira kedvező volt a zárdai szolgák helyzete, hogy alig lehetett lényeges különbséget találni a felszabadítottak és ezen szolgák között. Függsük előnyösebb volt, mint a teljes felszabadítás, részük volt annak előnyeiben, anélkül, hogy veszélyei fenyegették volna őket és szívesen viselték a szolga nevet, mióta annyit ért, mint a szabad cím.

Könnyen elképzelhetjük, mily vonzóerőt gyakoroltak a szerzetesi központok a vidéken szétszórt lakosságra. Ezerféle ok vonzotta a falvak lakosságát ezen virágzó vallásos kolóniákhoz. Nem is tekintve azt,

hogy itt biztonságban voltak, a civilizált élet számos előnyét találták meg itten: a művészetek ismeretét, az orvosi tudományok titkát, a szeretet alamizsnáit. Megtalálták a templomban vallási szükségleteik kielégítését is, mely gyakran az egész vidéken az egyedüli volt, amit még mai nap is bizonyít, hogy a legtöbb közép-európai nyelv a zárda nevével jelzi a plébániai templomot (Moustier, Münster, minster). Idővel hatalmas csoportok keletkeztek a zárda körül. A templomok a városok bölcsőjévé lettek; a községek csirája a közösségben volt.

A közszellem már nagyon korán tisztában volt a szerzetesi épületek nagy jelentőségével. Óriási is volt a népszerűségük. Clodvigtól kezdve a királyok és nagyok versenyeztek a szerzetesekkel szemben való nagylelkűségben. Valamely zárda felépítésében segédkezni a legérdemszerzőbb cselekedetnek tartották. Aki földet adott neki, meg volt győződve, hogy lelkét mentette meg. Gyakran bizony könnyű és kevésbbé érdemszerző alamizsna volt ez, mert a föld műveletlen és terméketlen volt és a tulajdonos nagyon jól számított, mikor megosztotta birtokát a szerzetesekkel. Az a fele, mely megmaradt neki, abból a termékenységből élt, melyet amazok adtak a másik felének. Általában civilizáló munkát végzett az, ki telket adott a szerzeteseknek, mert biztosította ezzel, hogy azt feltörik, kiragadják a barbárság alól és termékennyé teszik. Ez volt az oka annak, miért került már oly nagyon korán az európai föld egy jó része a szerzetesi közösségek birtokába. A VIII. században egyes zárdák ezer holdakkal rendelkeztek és voltak olyanok, melyeknek már teher volt a sok föld, melynek művelését rájuk bízta és ez okból a királyokhoz fordultak, hogy vegyenek el belőle valamit.¹

¹ II. Childerich oklevele Stavelof számára, 670-ben. (Halkin és Roland. I. k. 18. l.)

Magának a vallásnak volt a legtöbb haszna a zárdák népszerűségéből. És ez nem is lehetett máskép. Mind-
 abban, amit a zárda művelt, benn volt az a keresztény
 szellem, melynek át kellett alakítania a világot. Minden,
 amit adott, ennek üdvös illatát terjesztette. Anyagi
 jótéteményt élvezett a barbár és tudtán kívül lelki
 kegyelmekben részesült. Lassanként behatolt a kegyelem
 a kemény fejekbe, ahonnét kiszorította a pogány kul-
 tusz nyomait és leszállott a kérges szívekbe, amelyekben
 írtó háborút indított a fékezetlen szenvedélyek ellen.
 A mezők civilizálása mindenek előtt a barátoknak köszön-
 hető. Általuk, prédikációjuk következtében a barbárok
 előtt legidegenebb keresztény erények, mint az alá-
 zatosság, szűzesség, szeretet, munkakedv, tanulási vágy,
 meghonosodtak a barbárok között és világi erények
 lettek. Az egész civilizáció a zárdákból, melyek menedék-
 helyei voltak, szállott le az emberekre és lassanként meg-
 hódította őket. Mintha kámzsájuk ráncaiban hordták
 volna magukkal a barátok. Mily hatalmas benyomást
 kelthettek kortársaik képzeletében azok a hatalmas
 aszkéták, mint Columban és Romarich, kik elhagyván
 magányukat, mint egykoron szent Antal Alexandriában,
 megjelentek, hogy az igazság védelmére és a gonoszság
 megszüntetésére keljenek!¹ Hasonló jelenetek, melyek
 valószínűleg többször is megismétlődtek, sejtetik velünk,
 milyen lehetett a szerzetesi szellem, mindennapos hatása.

Ha most egy pillantással akarjuk az akkori társadalom
 egész képét látni, azt tapasztaljuk, hogy az egyház egy-
 szerre a fején és gyökerein támadta a társadalmat, hogy
 egészen kezeibe kerítse és teljesen áthassa. De az nem
 akarja magát megadni, hanem ellenáll, hevesen harcol,
 minden ütésre visszavág és sebekért sebeket oszt, ez
 az elkeseredett harc jellemzi ezt a viharos korszakot.

¹ Jonas, *Vita S. Columbani*, c. 32 ; *Vita S. Romarici*, c. 11.

Akárcsak a negyedik század keresztény társadalmában, mikor két ellentétes alapelv harcolt az emberiségért. A barbárság legszörnyűbb típusaival találkozunk a keresztény élet ragyogó alakjai mellett. Egyszerre jelennek meg a történelem színpadán Fredegund királyné féle szerzetesnők, Chilperich-féle királyok és oly püspökök, mint Toursi Gergely, Rauching-féle nagyok és szent Arnulfhhoz hasonló szerzetesek. A modern civilizáció történelmében e kettős jelleggel jelentkezik a VII. század, ami megmagyarázza összetett és ellentmondó arculatát. Nyugodtan állíthatjuk, hogy valamennyi között ez a legbarbárabb század, de egyúttal ez a szentek százada is. Úgy látszik, hogy a civilizáció erőfeszítése arányban volt a barbárság ellenállásával.

Mindazonáltal ezen feltűnő zűrzavar és ijesztő rendetlenség, melyet a társadalom külsején észlelünk, nem gyengítheti meg annak a valódi jelentőségét, ami annak a belsejében történik. Ott a keresztény alapelv helyezkedett el nyugodtan és egyedül és csak a mulandó hevesiségekkel és a műveletlen vérmérséklet helytelen kitöréseivel kell számolnia. Az Egyház, mely tudta, mit akar és ezt meg is tudta magyarázni híveinek és célja elérésére a megfelelő eszközöket alkalmazta, és a vak barbárság között, mely segítők nélkül harcolt azon tekintély ellen, melyet elismert, a harc kimenetele nem lehetett kétséges. Az egyik oldalon van az örök principium, a másikon a pillanatnyi szenvedély. Ez csak ordít, de rögtön elhallgat, mihelyt lecsendesült, amaz állandóan hallatja hangját és addig beszél, míg végül hallgat rá az emberi lelki ismeret, mikor a szenvedély elhallgatott. Sorsdöntő óra ez ; minden ember életében üt egyszer és befejezi a civilizáció győzelmét. Az utolsó szót mindég az Egyház mondja ki. Előbb vagy utóbb a legvadabb barbár is térdre borul ; az Egyház, mely komoly és mozdulatlan, sohasem hátrál, sem nem hajol meg.

Ezt a belső tényt nem lehet látni, mert nem az anyagi világ körébe tartozik, de hatása óriási. Ha az ember egyszer felismeri, nem engedi magát csalódásba ejteni, bármily szomorú és viharos legyen a korszak arculata. A korszakot betöltő pusztulás mögött látható az észrevétlenül dolgozó termékeny munka. Igaz, hogy nagyon sok a rom, de még több az új épület. A birodalom eltűnt és vele együtt a világ politikai egysége is, de helyébe lép a pápaság, mely a lelkek birodalmában sokkal tartósabb és nagyszerűbb egységet teremt. A régi civilizáció gazdagsága és bősége nem létezik többé, de a keresztény hit visszaállítja a munkát, mely minden gazdagságnak a forrása. A fürdők romba dőlnek, az amfiteátrumok padjait belepi a fű, de menedékhelyek és kórházak épülnek, amelyekben gondozzák a szerencsétleneket a pénzzel, melyet azok elpusztítására fordítottak. A szónokok iskolái bezárulnak és az emberek elfelejtik a pogány költészet nevető hazugságait, de megnyílnak a kolostorok és székesegyházak iskolái és az azokból kikerült növendékek többet tudnak, mint az erények dicséretét, mert megtanulták azokat gyakorolni. A városok fényes élete megszűnt, de a szerzetesi élet szelíd és vonzó bája ezeket vonz magához és a zárdák lesznek, akárcsak egykor a városok, az emberi szabadság menedékhelyei. Egy szóval, a régi világ anyagi civilizációját érő minden egyes csapásnak az erkölcsi civilizáció terén egy újabb fejlődés felel meg és ez elég volt ahhoz, hogy amazt egy napon új életre keltsé.

Mi lett azonban a válság idején a régi kor szellemi kincseivel? Mivel a tudatlan és nehézkes barbárok megvetették, az a veszély fenyegette, hogy eltűnnek. De az Egyház megnyitotta előttük zárdáit, ahol a vízőzön idején menedéket találtak. Nemcsak az irodalom legértékesebb emlékeit mentette meg ilyképen tanításának szolgálatába állítván azokat, melyet a klasszikus *trivium*

és *quadrivium* alapján szervezett meg. A művészeteket is ő őrizte meg. Sokkal több templomot épített és sokkal nagyobb gonddal rendezte be azokat, semhogy ne fordult volna állandóan segítségért az építészethez és festészethez. Épületei bizony nem oly erősek és szépek, mint egykoron, szegényes vonalú és félszeg megjelenésű mozaikjai is mosolyt keltenek a szemlélőben ; mindazonáltal meghat még a naivitásuk is, mert nem az elaggott kor gyermekes játékai, hanem a reményteljes gyermekkor nemes erőfeszítéseit mutatják.

A legnagyobb feladat egyébként ebben a korban, mikor minden elveszett, abban állott, hogy megmentésék a szellemi munka fogalmát és megtartsák az az utáni kedvet ; a többi idő kérdése volt és a kedvező körülményektől függött. Nem szabad nagyon megütköznünk azon, hogy ezen korban a művészetek a mesterségek szintjére süllyedtek, a tudományok csak terméketlen névjegyzékké lettek, a szellemi termelés megakadt és a szellemi kultúra majdnem teljesen eltűnt a világi körökből. Ez csak pillanatnyi jelenség ; a valóságban a parázs izzott a hamu alatt és az Egyház buzgósa következtében nem volt egyetlen korszak sem, melyben az emberi ismereteket teljesen elfelejtették volna. Ha egy helyen elhanyagolták is őket, mindég voltak még a legszomorúbb időkben is fényes tűzhelyek, ahol megőrizték azokat egy jobb jövő számára. A VI—VIII. századokban egymásután Írland, Hispania, Itália, Anglia veszi kezébe a civilizáció fáklyáját, míg a frank birodalom állandóan mélyebbre süllyed a legsötétebb tudatlanságba. De a modern nemzetiségek közepébe helyezve eljött a nap, mikor annak számos fénysugara esett rá, melyeket egy csomóba fogván, vakító fénnel ragyogtatta egész Nyugateurópára. És így az irodalmi hagyomány sohasem szakadt meg, hanem kiváló szellemek állandóan foglalkoztak azzal, hogy a régi tudást meg-

őrizték az újabb nemzedékek számára. Elég három tiszteletreméltó nevet említenünk, melyek mintha három népet és három egymásutáni kort kötöttek volna össze ebben a munkában: ezek Cassiodorus a VI. században, szevillai Izidor a VII. században és a Tiszteletreméltó Beda a VIII-ikban. Ezek voltak Alcuin mesterei és előfutárai és megérdemlik, hogy részük legyen a frank nép nevelőjének adott tiszteletben, mert a távolból előkészítették azt a renaissanceot, mely az ő nevét dicsőíti. Mindazonáltal ezek a nagy emberek nem csupán a pogány tudás csendes őrzői voltak. A pogány irodalom tanulmányozása az ő gondolatvilágukban csak a szellemi nevelés egy eszköze volt és amikor valamelyikükkel, mint viennei Desiderius-szal megtörtént, hogy túlsokat időzött ezen előkészítő tanulmányánál, tekintélyes hang figyelmeztette a keresztény tanítás igazi feladatára.¹ A régi világ szellemét nem lehet bennük feltalálni. Ezek már nem a Perikles és Augusztus korabeli víg kedvelői a formáknak és színeknek, kik rózsakoszorúval és mosollyal ajkukon, mámorral várják a tehetségüktől elbűvölt tömeg ünneplését. Alázatos és fáradhatatlan munkások ezek, kik kerülnek az élvezeteket és hírnevet, elrejtik életüket és nevüket azon fenséges épület alapjába, melyet az égnek emelnek. Hosszú, türelmes magányos munkájukban állandóan egy gondolat vezeti őket, az Isten dicsősége, az Egyház diadala és a lelkek üdve. A születő modern irodalmat a tanítás és nevelés komoly szándéka hatja át. Az ékesszólás, történelem és költészet hármasságában más tárgy foglalkoztatja a szellemeket és más hangon csendülnek meg a sugalmazott szavak.

A gondolat ezen gyökeres átváltozása sehol sem jelentkezik meg oly jellegzetesen, mint annak az embernek irodalmi termékeiben, ki mintegy megszemélyesítője a

¹ Nagy szent Gergely, *Epist.* XI. 54.

keresztény civilizáció és régi szellem közti ellentétnek. Erkölcsi homiliáiban, szent Benedek élete feletti beszélgetéseiben, vallásos himnuszaiban, Nagy szent Gergely az új műfaj mintaképét teremtette meg, mintha az ő feladata lett volna, hogy a középkort minden téren bevezesse. Mennyire kiábrándul az ember, ki a görög-római szellem mesterműveivel táplálta lelkét, mikor a szegények és tudatlanok ezen alázatos irodalmának olvasásába fog, melynek nyelve teljesen barbár és melynek kezdetleges és nehézkes a formája akárcsak a társadalom, melyhez szól! De aki csak egy kicsit hallgat is a szívére, mikor olvassa, megérti az új hangot, mely itt szól és lassanként hatalmába kerül az érzelmeknek, melyeknek az kifejezést akar adni.

Mert a valóságban a keresztény irodalom értékét a sugalmazó szellemtől és azon hatástól nyeri, melyet az akaratra gyakorol. Méltóságán alulinak tartja, hogy a képzeletnek, mely sokszor az érzékiség öntudatlan bűntársa, hízelegjen, hanem egyenesen a lelkiismeret és ész ajtaján kopogtat. Az összes régi irodalmi műfajok megújulnak keze között. Egyszerű, csiszolatlan beszéd, melyben nincs harmónia és stílus, de amely természetes, kenetteljes és meleg és úgy bugyog, mint az élő forrás a szív mélyéről, ez a hitszónok ékesszólása. A történelemnek már nem az a törekvése, hogy az államférfiak nevelője legyen; nincs már olvasóközönség, melyet magukkal ragadnának a nagy politikai beszédek és nagy harcitettek, az új nemzedéknek egészen más történeteket kell elbeszélnie. Ezután már csak azon csodálatos hősköltemények érdeklik az embereket, melyek hősei a szentek, valamint azon naiv és szép legendák, melyekben a fórum és harcmező küzdelmeinek a helyét az emberi lélek belső küzdelmei és a szeretet győzelmei foglalják el. A költészet mellőzi a váltakozó verssorok hosszas nyelvezetét; lemond a feltűnő és fényes képek alkalmazásáról és nem fél a népies

himnuszok szoros ruhájában megjelenni és bár szegény formában és dadogó nyelvvel jelenik meg, mégis egyetlen hangjával is több hatást kelt, mint a régi muzsa minden hangszínezetével. Ha szembe helyezzük a pogány művészet finomhangú és kényes megjelenésű utolsó képviselőit a keresztény társadalom első költőivel, ha összehasonlítjuk például Venantius Fortunatust, az ausoniai utolsó énekesek ezen összhangú visszhangját a *Pange lingua* szerzőjével, mily feltűnő különbséget veszünk észre! Egyik részen az üres gondolatok hiába igyekeznek mindjobban a nyelv pompás köntösébe takarózni; a másik oldalon az őszinte vallásos meghatottság kimondhatatlan bája a szokatlan barbár ritmus ellenére is meghatja még a leghidegebb olvasót is. Pedig ugyanazon költő énekel, ugyanazt a hangot halljuk, mely majd az iskolában tanult semmitmondó dallamokat változtatja, melyekre senki sem hallgat, majd a végtelen előtt földreborult lélek meghatott kiáltása hagyja el ajkait, mely a hallgatók figyelme által támogatva a legmagasabb sugalmazást éri el.

De az Egyház nem elégszik meg azzal, hogy magáért és Istenért énekel, hanem azt akarja, hogy a nagy tömeg csatlakozzék hozzá és felszólítja a barbárokat, hogy saját nyelvükön, az északi érdes hangon zengjék azon fenséges énekeket, melyeket ő Virgilius hangzatos nyelvén énekel. Mint alapítója megoldja a néma nemzetek nyelvét, melyek összhangzatos himnuszokban szólalnak meg! A világ történetében alig találunk hasonló tökéletességű jelenetet, mint amelyet az Anglia történelmének első lapjain található elbeszélés mond el.

Caedmon szegény angol-szász pásztor volt, annak a híres whitbyi apátságnak a hűbérese, mely Northumberland sziklás partjainak magasságából áttekintette Észak sötét hullámain. Csendben megöregedett és földi pályafutása vége felé közeledett, anélkül, hogy valaki is észrevette volna. A természet megtagadta tőle azt a költői

tehetséget, mely oly elemi erővel jelentkezett a fajabeli embereknél. A lakomákon is, mikor a hárfa kézről-kézre járt és sorban kellett mindenkinek énekelni, midőn rá került volna a sor, felkelt az aztaltól és szomorúan ment haza. Egy napon, midőn ismét így történt és az istállóban aludt fekvőhelyén az állatok között, melynek őrizetét ez éjjel rája bízták, álmában megjelent neki valaki és így szólt hozzá: «Caedmon, énekelj nekem valamit». — «De nem tudok énekelni — felelé —, ezért távoztam az ünnepléyről». — «Nem tesz semmit, mégis kell valamit énekelned.» — «De hát mit énekeljek?» — «Énekelj el nekem — folytatá a hang — a teremtés kezdetét.» — És Caedmon álmában rögtön a teremtető Isten dicsőségére himnuszt kezdett énekelni, melyet sohasem hallott és amelyet hirtelen sugalmazás adott ajkaira. Mikor felébredt, mindenre visszaemlékezett és elmondta látomását gazdájának, kinek szolgálatában állott. Ennek a különös kalandnak a híre hamarosan mindenfelé elterjedt és Hilda apátnő hallani akarta Caedmon énekét. Jámbor és tudós emberek környezetében énekellette vele a sugalmazott éneket és valamennyien égi ajándékot láttak benne. Az apátnő rábeszélésére szerzetes lett és megőrizte alázatos szívét, majd arra határozta magát, hogy száz nyelven összefoglalja a szent könyvek tartalmát. Lefordították neki élőszóval az egészet, mert nem tudott latinul és ő átelmélkedve és átgondolva mindazt, amit hallott, kedves versekbe szedte előljáróinak nagy elragadtatására. Megénekelte a világ teremtetését, az emberi nem eredetét és a többi eseményeket, melyeket a Genézis mond el, majd az izraeliták kiszabadulását az egyiptomi fogságból és megérkezésüket az ígérte földjére és az egész szent történelmet. Megénekelte Jézus megtestesülését, szenvedését, feltámadását, a Szentlélek eljövetelét és az apostolok küldetését. Énekelte az utolsó ítélet borzalmairól is, az örök kárhozat szenvedéseiről, a mennyei örömről, Isten jótéteményei-

ről és Isten ítéleteinek igazságos voltáról ; készített más énekeket is, melyekkel az embereket a rossztól akarta visszatartani és a jóra buzdítani. Sohasem hagyta el világi ének Isten ezen sugalmazott költőjének ajkait, ki egyedüli jutalmát abban akarta találni, hogy mennél több embert megtaníthasson a világ megvetésére és az örök élet szeretetére. Megható ez a történet, ez a modern irodalom kezdetének a története. Hogy a kezdetleges germán szólam az irodalmi nyelv méltóságára emelkedhessék és hogy érdemes legyen először e nyelven írni, keresztény emberre volt szükség, ki felemelte és egy szerzetesre volt szükség, ki előtt a keresztény muzsáknak nem volt titkuk.¹

Ilyen volt az Egyháznak a hatása a barbár társadalomra abban a pillanatban, melyben még alig lépett ki a semmiségből és sorsára várakozott. Ez a dolgok kezdetének ünnepélyes órája. A szürkület sötétje takarja a történelem felséges jelenét, de Isten lelke lebeg a mélység felett. A társadalom anyaga még zavaros és formátlan, de megremeg, mert érzi, hogy Isten lehellelte megtermékenyítette. A születő társadalom zavaros és rémes külseje alatt a szem már észreveszi a renddel és összhanggal teljes új teremtné gazdag és életerős formáit. A csúcsok már fénylenek a távolban, míg a völgyek még az éj sötétjében vannak. Az Egyház lábai a sárban vannak, fejét azonban már világosság övezi és belekiáltja a sötétségbe a modern civilizáció *Fiat lux*-ját.

¹ Beda, *Hist. Eccl. Angl.*, IV. 24.

XII. FEJEZET.

A Karolingok.

Lehetetlen volt, hogy az a nagy hatás, melyet az Egyház a frank népre gyakorolt, ne jelentkezett volna idővel megfelelő arányokban a közéletben is. A világi társadalom teljes barbársága és az egyházi társadalom fenséges összhangja között az ellentét sokkal nagyobb volt, semhogy örökké tarthatott volna. Minden arra engedett következtetni, hogy a politikai világban ellenhatás fog támadni a keresztény szellem következtében, mely helyreállítja az egyensúlyt a társadalmi test és szellemi principiumának változhatlan törvényei között.

A politikai életben ennek az ellenhatásnak előre meghatározott jellege volt : a nagyok és a királyság közötti viszálynak meg kellett szűnnie és oly rendszernek kellett jönnie, mely biztos alapon helyreállítandó volt a közbékét. Ezt a szerencsés eredményt nem lehetett azonban az egyik ellenfél eltűnésétől várni. Az arisztokrácia volt az egész nemzet ; a királyság volt az állam. Egyik is, másik is, lényeges összetevője volt a politikai társadalomnak : egyik sem tűnhetett el azon veszély nélkül, hogy még nagyobb anarchiát hagy maga után, mint a mekkora viszálykodásukból származott. Őszinte kibékülésükre sem lehetett számítani. Az arisztokrácia létfeltétele nagy területi és társadalmi állása volt, melyet teljesen ki szeretett volna fejleszteni, de amelyen a királyság állandóan rést ütött. Másrészről a meroving dinasztia, mely teljesen a római cézárizmus mély csapásában haladt, képtelen volt letérni erről az útról, hogy új politikát kezdjen, mely jobban összhangban lett volna az ország érdekeivel. Mindég csökönyösebb és tehetetlenebb lett, nem engedett semmiben és csak arról mondott le, amit erőszakkal el-

vettek tőle. A nemzet és korona közötti egyensúly helyreállításához új dinasztíára volt szükség, melyben bizonyos mértékben megtestesültek volna a jobb jövőbe vetett remények. Abban a pillanatban, melyben minden elveszni látszott, a frankok szerencsájukra megtalálták ezt.

A sors által kijelölt család a ripári frankok csoportjához tartozott, mely a hódításszázadaiban a háttérben maradt. Ez a család ismertette meg a frank népet önmagával és vezette nagy jövője felé. Azon faj erős törzséből származott, melyet mélyen átjárt az evangélium és így megvalósította a germán és keresztény szellem között azt az egységet, mely a nyugati civilizáció lényeges feltétele volt. Az arisztokrácia soraiból került ki és kezdetben annak a szerve volt a trón körül. Mikor kezébe került a hatalom, nagy bölcsen nem feledkezett meg arról, hogy e hatalmas testhez kapcsolatok fűzik; a nagyokkal kormányzott és megtartotta bizalmukat, mert ő is bizalommal volt irányukban. Sőt mi több, kiváló ősei és legtöbb tagjának nagy érdemei már sokkal előbb kijelölték a trónra, mint azt véglegesen elfoglalta.

Azonban a frankok annyira tisztelték a hagyományokat, hogy lelkiismeretfurdalás nélkül nem tudták azt a tényt konstatálni, amely maga után vonta volna az utolsó meroving trónvesztését. A lelkiismeretek megnyugtatósára szükséges volt, hogy a kereszténység legfőbb vallási tekintélye döntse el a kérdést. A pápa Kis Pipin kérésére hozzá és a világhoz méltó módon döntött és a következő szavakban fejezte ki közjogi döntését: *«Aki a törvényes hatalom birtokában van, annak megfelelő címet is viselnie kell, nehogy zavarok támadjanak»*.¹ Ezen nagyszerű elvi döntés bátor biztosítása megnyugtatót minden aggodalmat és elégséges volt ahhoz, hogy minden megrendülés és zavar nélkül befejeződjék az a békés forradalom, mely

¹ *Annales Lauriss.*, a. 751.

a világ javára szabályozta ezt a bizonytalan állapotot. Az Egyház nem elégedett meg az új dinasztia törvényességének megállapításával. Többet tett : főpapjaival felkenette az új királyt és a vallási jelleg, mellyel felruházta, oly tekintélyt adott neki, amilyennel egyik elődje sem rendelkezett.

Ez az utolsó aktus megkoronázta azt a reformáló és újjáteremtő munkát, melyre a pápaság vállalkozott a frankoknál. Ezután már nem kellett segítségükre mennie, hanem joggal várt tőlük támogatást. A karolingok hálijára nem sokáig kellett várni. Amikép a pápa megerősítette trónjukat áldásával, azonképen megerősítették az övét fegyvereikkel. Mert valóban szükség volt már arra, hogy a kereszténység feje védelmére fegyvert fogjanak, mert helyzete napról napra veszedelmesebb lett. Mióta a lombardok előtörése Itáliában szétvágta az összeköttetést a ravennai Exarchatus és a római hercegség között, az Örök Város csak főpásztorainak odaadására számíthatott. A császár lerázott magáról velük szemben minden kötelességet, de követelte, hogy Róma elismerje uralkodói jogait. Az uralkodói illetékesség ezen különös és terhes megosztását, mely ismeretlen volt a frankoknál, a pápák minden dicséretet felülmuló megadással vállalták magukra. Több mint egy évszázadon keresztül egyedül viselték a nehézségekkel teljes közigazgatást és a barbár hódítók elleni nehéz küzdelmek egész súlyát. Bizánc uralkodói, kiket a nyugati részek gondjaitól teljesen megmentettek éber hivatalos képviselőik, csak azzal a kellemes dologgal foglalkoztak, hogy beszédtek az adókat Itáliában nélkül, hogy ott rendelkeztek volna. A pápák az őket körülvevő népszerűség és hatalmuk tudatában ép oly alázatosak maradtak, mint voltak a múltban a császárokkal szemben és csak akkor beszéltek más hangon, amikor a méltatlan császárok üldözték azt a népet, melytől megtagadták a védelmet.

Hallatlan dolog, amit a történelem nem tud elég megvetéssel feljegyezni, Bizánc, mely nem tudott többé katonákat Rómába küldeni, elég bátorságot érzett magában ahhoz, hogy oda hóhérokat küldjön. A császári tisztek már csak azért jelentek meg a városban, hogy elvigyék a nép pásztorait és a száműzetésbe vagy halálba küldjék őket. Így a VI. században Silverius és Virgilius pápákat mint közönséges gonosztevőket hurcolták keresztül a provinciákon és távol nyájuktól haltak meg. A VII. században szent Márton Chersonesosban halt meg nyomorultan, mert megvédte a hit tisztaságát az eretnek császár ellen. Azonban ő volt az utolsó pápa, kit a rómaiak elengedtek hurcolni. Kevéssel később méltatlankodva keltek fel és dobták ki a poroszlókat, kik Sergiust, majd pedig VI. Jánost akarták elfogni.¹ Mikor Róma elűzte a császári csapatokat és a pápák köre csoportosult, nem az Egyház világi hatalma született-e meg, melyet a nép közfelkiáltással üdvözölt, mint legfontosabb társadalmi szükségességet?

Ám Róma püspökeinek rendkívüli türelme nem akart hasznot húzni ebből a helyzetből és a pápák révén a rómaiak tovább is a császárok főnhatósága alatt maradtak. Még 713-ban is hallgattak Constantin pápa mérséklő szavaira, mikor városuk falai alól visszaverték a bizánci hadvezért, ki azt az eretnek uralkodó nevében el akarta foglalni. A győzők megszelídültek és a pápa szavaira tovább hordozták az igát, melyet széttörtek.² De a pohár megtelt és kiömlött, mikor megjelentek Izauri Leó képromboló rendeletei. A régi idők üldözései újultak meg ekkor. Újra folyt a keresztények vére, a szicíliai egyház pedig új neveket írt a vértanuk könyvébe. Az elkeseredett és legszentebb érzelmeiben megsértett nép elveszí-

¹ *Liber Pontificalis* LXXXVI, Sergius ; LXXXVII, Johannes VI. (*Duchesne*).

² *Liber Pontificalis* XC, Constantinus.

tette türelmét. Mindenütt lázadás tört ki, a császári tisztviselőket legyilkolták és egész Itáliában trónvesztettnek nyilvánították a császárt, ekkor a pápa közbelépett. II. Gergely, ki kevéssel előbb majdnem áldozata lett a bizánciak által élete ellen szőtt merényletnek, majdnem emberfeletti erejének adott kifejezést, megnyugtatóan a népet és helyreállítván a majd teljesen megsemmisült császári hatalmat.¹ A méltatlan uralkodók iránti ily hűséggel dicsőítették a világ előtt a pápák az evangélium tanítását, melynek csalhatatlan őrzői voltak. Már említettük, hogy a hősiek odaadásukból senkinek sem volt akkora haszna, mint nekik. Mert kizárólag a pápa iránti szeretetből egyeztek bele az itáliaiak ismét az engedelmességbe és ettől fogva világos volt, hogy ők a tulajdonképeni uralkodói annak a népnek, melyre ekkora befolyást gyakoroltak.

Róma és a római hercegség képe feltűnő hasonlatosságot mutat a frank birodalommal Pipin megkoronázása előtt. Itt is, ott is, a névleges uralkodó már nem gyakorolta a hatalmat, az igazi uralkodó pedig még nem rendelkezett a címmel. Ez a természetellenes állapot nem tarthatott sokáig és a Gondviselés mintegy isteni iróniával gondoskodott erről, a pápaság felemelésére ugyanazokat a lombardokat használván fel, kiket joggal tekinthettek a pápaság legnagyobb ellenségeinek. Már 741-ben III. Ger-

¹ Omnis quoque Ravennae exercitus vel Venetiarum talibus jussis uno animo restiterunt, et nisi eos pontifex prohibuisset, imperatorem superse constituere sunt adgressi. Pauli Diaconi, *Hist. Longob.*, VI. 49. — Cognita vero imperatoris nequitia, omnis Italia concilium iniit, ut sibi eligerent imperatorem et ducerent Constantinopolim; sed compescuit tale concilium Pontifex, sperans conversionem principis... Ne desisterent ab amore vel fide Romani imperii admonebat.

Liber Pontificalis XCI, Gregorius II.

gely Martel Károlyhoz fordult segítségért szorongattatásában, de ez utóbbinak halála megghiúsította terveit és csak Zakariás pápa ügyessége tudta a veszélyt egy ideig távol tartani. De nemsokára a veszély sokkal nagyobb lett, mint bármikor. Elérkezett a nap, amelyen a barbárok kezükbe kerítették az egész exarchatust, sőt magát Ravenát is elfoglalták és az Örök Város ellen vonultak. (752.) Legutoljára még egyszer segélyért kiáltott a pápa Bizáncba, de a keleti világ gyáva zsarnokai még csak feleletet sem adtak erre a fontos kérésre. Ekkor II. István pápa, kinek a természetes védőitől elárult nép boldogsága és a frankokkal való szövetség között kellett választania, az egész Egyházért a felelősség súlya rá nehezedvén, kötelességének a legteljesebb mértékben eleget tett. A meghatározottabban Kis Pipinhez fordult és hogy még határozottabbá tegye lépését, átkelt az alpokon és személyesen ment a frank herceg udvarába. A pápaság ekkor átlépte a Rubikont. A császárok trónvesztése megtörtént azon a napon, melyen leghűbb alattvalójuk a barbár megszállás fenyegetésére örökre hátat fordított Konstantinápolynak és könnyező szemmel ment Gallia uraihoz, hogy a rómaiak számára patriciust keressen. István pápa utazása áthelyezte a keresztény világ tengelyét. Az Egyház védelmében Kelet helyét Nyugat foglalta el és ettől fogva századokon keresztül a frank nép és dinasztíája körül forgott a modern civilizáció sorsa. A hatalom és tisztelet a pápa nyomába jött ehhez a néphez és prófétai szavak voltak azok, melyeket szent Péter utódának szájából intézett hozzá: *«Szeretett fiaim, hallottátok intéseimet. Ha sietve engedelmeskedtek, nagy lesz a jutalmatok, mert imáim segítségével győzedelmeskedtek összes ellenségeiteken, boldog öregsebben fogjátok a föld gyümölcseit enni és az örök életben lesz részetek»*.¹

¹ II. István, *Epist.* a. 726 a *Codex carolinusban* (Jaffé).

Kis Pipin nem habozott. Két alkalommal vonult Itáliába, hatalmas seregeket vezetett a lombardok ellen és az annyi győzelemhez szokott harcosai felszabadították Rómát, visszafoglalták a ravennai exarchatust és az ötvárost, a megszállók utolsó hódításait és azokat a pápaságnak adományozta. A pápák elfogadták a frank harcos kezéből ezeket a provinciákat, mint a római köztársaságnak járó visszatérítést, mely szerintük egy volt a római Egyházzal, melynek legfőbb pásztorai voltak. Ettől fogva anélkül, hogy felvették volna a királyi címet és anélkül, hogy tekintélyüknek más jelleget adtak volna, mint amilyenel mindég rendelkezett, független állam élére helyezett valóságos világi uralkodókká változtak át; ez ország egyik része, a római hercegség, már régóta az övéké volt, a másikat a győző szövetségesüktől kapták. Lényegénél fogva békés állam volt ez, az egyedüli, mely nem törekedett hódításra, hanem ezer év után is majd ugyanazok voltak határai, mint alapítása napján! Ez a pátriárkális állam, melyet a pásztorbottal kormányoztak, a barbár és véres Európában valósággal a béke fejedelmének országa volt és Róma, mely az erőszak városa volt, a szeretet fővárosa lett.

Igy növekedett egymás mellett, egymást kölcsönösen támogatva a két társadalmi erő, melyek egyesülése oly termékeny és jótékony hatású volt. Mindegyik a legtisztább eredetű volt és fejlődését azon szolgálatoknak köszönhette, amelyeket az emberiségnek nyújtott, valamint annak az óriási rend- és igazságszomjnak, mely a római cézárizmus és germán barbárságban kifáradt lelkeket gyötörte. Fejlődésük, mely legbensőbb kapcsolatban volt a kereszténységgel, annak a bizonyítéka volt, hogy a kereszténység hatalma alá kezdte hajtani és megszervezni a világot azon az örök alapon, melyet magával hozott. Az egymásután következő események mindég élesebb és élesebb vonalakkal körvonalazták annak a hatal-

mas civilizációnak a kereteit, melyben a két eredete és hatóeszközei által egymástól különböző, de a közös cél elérésére egyesült hatalom, azon fáradozott egyértelműleg, hogy kiterjessze az igazság országát és siettesse Isten országának az eljövételét. Ez volt az első eset, hogy ily összhang uralkodott az emberi társadalomban. Mindenestre valami nagy dolognak kellett ebből származnia.

XIII. FEJEZET.

Nagy Károly.

Mikor már három hősi nemzedék és egy haladó század dolgozott ezeken a nagy dolgokon, megjelent az a nagy ember, ki mindezeket összefoglalta és megkoronázta. A Gondviselés már régóta keverő tégelyébe helyezte a frank faj legjobb elemeit és azokból mindig jobb és jobb típusokat hozott elő, míg végül a legtökéletesebb és legbevégzettebb példányt hozta létre, azt az embert, kinek neve páratlanul áll a történelemben : Nagy Károlyt ! Ez a páratlan egyéniség, a legnagyobb keresztény király, egész korszakot betöltött és egy egész századot tett a magáévá. Meglepő fensőbbiségét nem valami rendkívüli mértékben kifejlődött különös tehetségének köszönte, mint sok más nagy ember, hanem az összes tehetségek összhangú egyensúlyának, melyeket a legnagyobb fokban egyesített személyében. Az jellemzi különös lángelméjét, hogy abban semmi sem mértéken felüli, hanem minden biztos nagyságban és állandóan jelentkezik. Ép oly kiváló a hadi tudományban, mint a béke műveiben és mindenkor felette áll szerencséjének. Mindenek előtt az államférfiú két fontos tulajdonsága található meg benne : páratlan éleslátás és erős kéz. Esze óriási, akarata legyőzhetetlen. Nem volt az a társadalmi szükséglet, melyet ne vett volna észre és ne akart volna kielégíteni. A köz-

igazgatás, törvényhozás, közoktatás, a művészetek és irodalom, a kereskedelem, az ipar egyformán érdeklik ezt a minden eszme befogadására kész nagy szellemet. Gondolkodása megőrzi a legteljesebb nyugalomát ebben a számos előítéllettel telt világban és sem ágyonnyomni nem engedi magát azok súlyától, sem megzavarni azok sokféleségétől. Ami ritkán fordul elő még a legkiválóbb szellemeknél is, egyszerre látja az egészet és összes részleteit és semmit sem talál tehtségén felülinek vagy alulinak. A herctali mezőkről a szászok elleni háború idejében a csillagászatról levelez Alkuinnal. Mikor birodalmát felosztja vagy a nemzet magasabb tanulmányainak a programját állítja össze, kapituláriumában meghatározza, mely növényeket tenyésztenek kertjében és rendelkezik, hogyan kell a gyermekeknek az iskolában a zsoltárokat énekelni. Bármibe kezd is, sohasem lanyhuló buzgalommal végzi, míg el nem érte a célját. Semmibe sem kezd, amit be nem fejezne és jóllehet, mindent teljes odaadással végez, mégis minden dolgot úgy intéz, mintha csak azzal foglalkoznék. Negyvenhét évig tartó uralkodása alatt ötvenkét hadjáratot viselt, melyek majd valamennyikét saját személyében vezette; hat évig harcolt az avarok és harminckét évig a szászok ellen; egyedül több törvényt hozott, mint összes elődei, a merovingok és saját családjabeliek együttvéve. Míg az öregség más munkásoknál fáradságot és elkedvetlenedést okoz, nála ellenkezőleg, megújította energiáját, mert törvényhozói tevékenységét leginkább élete utolsó éveiben, 800 után fejtette ki. E vasember szervezetében semmi sem gyengült meg. Tekintete átható maradt, karjai erősek és szinte állva ment a sírba.

Nagy Károly magánéletében is ugyanazon nagyságot találjuk, ugyanazon egyszerűséggel. A hozzá hasonlókhöz való minden viszonyában a komoly változhatlan erő mellett, mely tudatában van annak, hogy a világ és ön-

magának az ura, azt a finom modort alkalmazta, melyet mintha a kereszténység csepegtetett volna a barbár vérbe. Nagy emberismerő volt és bámulatos éleslátással ismerte ki őket. Miután engedelmességet tudott parancsolni, de a szeretetet sem vetette meg és mindenki, ki közelébe jött, határtalan bámulatot keltett, igazán uralkodónak született és mély nyomokat hagyott a kezébe adott formátlan és kovácsolható társadalmon. Isten ezen mindenható munkása is csak bűnös ember volt, jóllehet hamis politikai számítás a középkorban oltárt emeltetett neki egy császár és ellenpápa által. Noha sajnálatraméltó és árnyékot is vet dicsőségére, hogy nem tudott érzéki vágyain uralkodni, ki mindenben uralkodott, mégis el kell ismerni, hogy sohasem sértette meg a házasság szent törvényeit és ki hosszú pályafutása alatt annyi lázadót fékeztet meg, egyetlen egyszer ragadtatta magát kegyetlenségre.¹ Nagyobb volt, mint Konstantin és Clodvig nemcsak tehetsége, hanem erényei miatt is, és hibái ellenére is joggal tisztelhetjük benne a keresztény uralkodó mintaképét.

Nagy Károly nem azért jött, hogy valami új dolgot alkosson, vagy bármit is megreformáljon, hisz ezt elődjai már minden szempontból elvégezték, hanem hogy folytassa és megkoronázza munkájukat. Mindenben a Pipinek és Bonifácok örököse volt. Ugyanazon ellenségek ellen harcolt, ugyanazon eszményekért küzdött. Mint már láttuk, a karoling dinasztia már előtte helyreállította a frank nép politikai egységét, hatalma alá hajtotta a hűbéres nemzeteket, megindította a szellemi újjászületést és megkötötte a pápasággal azt a termékeny szövetséget, mely mindent éltetett. De Károlynak az volt a feladata, hogy mindezen munkát ott fogja

¹ Még a verduni mészárlást is tagadja Ulman : *Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 1889.

meg, ahol elődei abban hagyták és oly hatalmas lökést adjon neki, hogy teljesen befejeződjék. Trónralépésekor minden ideiglenes és befejezetlen volt, minden végleges és befejezett lett halálakor. Nagy Károly egész uralkodása a civilizációért folytatott küzdelem volt. Vezetése alatt a keresztény Európa harcol fáradhatatlan erővel a társadalmi élet legfőbb javaiért. Teljesen lefoglalja a nagy erőfeszítés és nincs ideje az élvezetekre, nem ismeri azokat a veszedelmes élvezeteket, melyek a győzelem utáni napon jelentkeznek és elgyengítik a győzőt a pihenés jelszava alatt. Európa megőrizte a vagyont gyűjtő munkás szigorú szokásait. Nem szegény, de nem ismeri a fényűzést sem. Ha mint egészet tekintjük, megőrizte egyszerű szokásait, melyek a teljes egészség jelei és azt a naiv benyomást, mellyel csak a szűzi ifjúkorban lehet találkozni. Mennyire meghatják és mekkora csodálkozással töltik el a tudomány felfedezései és a természet különös látványosságai! Nyugodt évkönyvírói, kik pár szóval emlékeznek meg a legfontosabb politikai eseményekről, majdnem nevetséges jóakarattal beszélnek el Abul-Abbasnak, az elefántnak, melyet Harun al Rasid küldött ajándékba Nagy Károlynak, életét és halálát.¹ Kétségtelen, hogy az egész nemzet figyelemmel kísérte a szerencsés vastagbőrűt. Ez a gyerekesség nem visszatetsző annál a nemzedéknél, mely annyi barbárt szelídített meg és oly sok erdőt irtott ki, és nagy reményekre jogosít az a társadalom, mely ily nagy dolgokat művel és emellett megelégszik ily ártatlan szórakozásokkal.

¹ Eginhard, *Vita Karoli*, c. 16. U. a. *Annales*, 801, 802, 810. Így az öreg Calotein emlékezik meg *Origines*-ében a tábornokok neveiről, de feljegyezte az utókor számára egy elefántnak a nevét V. ö. G. Kurth, *Caton l'Ancien*, 176. l.

Ezt a tevékenységet fejtette ki a frank birodalom nemzeteinél a civilizáló principium egy nagy ember lángelméjének a támogatása mellett. Mert Nagy Károly különös ismertető vonása abban állott, hogy értelmes eszköze volt az Egyháznak. Mindazt a nagyot, amit tett, annak a sugalmazása vagy példája alapján tette. Az erkölcsi és szellemi életre vonatkozó reformjait az Egyház vezette be, és kapitulariumai, melyekben ezeket szentesítette, nem egyebek, mint a polgári életre alkalmazott zsinati határozatok. Az ezernyi csatornán keresztül, melyet törvényhozása megnyitott, a vallásos élet folyama felesleges életnedvét árasztotta szét a földi intézményekbe. Nagyon érdekes tanulmány lenne a közelből szemlélni a társadalmi öntözés ezen munkáját. Egyrészt a galliai zsinatok gyűjteményeit kellene vizsgálni, másrészt pedig a frank királyok kapituláriumait tanulmányozni; és ha megjegyezné az ember emekben mindazon cikkelyeket, melyek valamely civilizáló reformot szentesítenek, majd megállapítván ezeknek időpontját, majd amazokban lapozgatna visszamenve, mint valamely nagy folyam folyásán, azt látná, hogy ezeket a cikkelyeket már sokkal előbb hozta valamelyik püspöki zsinat. Ugyanezt állapíthatná meg az ember, ha megfordítva egymásután feljegyezné az összes zsinati határozatokat és azokat a világi törvényhozásban keresné. Ez alkalommal új megállapítást is eszközölhetne, mert nem egy alkalommal találkozónék üdvös zsinati rendeletekkel, melyek egyáltalán nem kerültek a világi törvények közé, vagy ha igen, csak nagyon későn, vagy tökéletlen formában, mert a világi törvényhozó nem tudott oly léptekkel haladni pályáján, mint az Egyház.

De ez a megállapítás nem csorbítja semmiben sem Nagy Károly dicsőségét. Jobban tudta, mint bárki is, hogy a civilizáció csak a lángelmék gondolatában tud hirtelen kifejlődni, de csak azon örök alapelvek fokozatos

alkalmazása által valósítható meg, melyeknek az Egyház a letéteményese. Teljesen ismerte ezeket az alapelveket és értéküket. Uralkodásának kezdetétől fogva tanulmányozta az egyházjogot és a «De civitate Dei» lévén kedvenc olvasmánya,¹ mindég a keresztény kormányzat eszményét tartotta szemei előtt. Legfőbb törekvése abban állott, hogy a lehető leghűebben alakítsa az emberek társadalmát azon tökéletes társadalom mintájára, melyet az Egyházban látott. Semmivel sem találkozunk gyakrabban kapituláriumaiiban, mint azzal az óhajtással, hogy Jézus Krisztus országának terjesztésével kiérdemelje az isteni segítséget. Azt vélhetné az ember, hogy az Egyház kánonjai voltak a világi törvényhozás egyedüli forrásai. Kötelezővé tette a tizedet, szentesítette a házasság kánoni akadályait, előírta a kántorbőjtöket, elrendelte, hogy a vasárnapokat méltóképen üljék meg a nyugalom és istentisztelet látogatása által. Helyenként kapituláriumai valóságos körülrásai a tízparancsolatnak, és az ember sokszor nem tudja egyház-atyja szól-e azokban, vagy pedig államfő.

Az Egyházhoz való viszonyában alkalmazkodott kora felfogásához, azaz minden idők keresztény felfogásához, legelső kötelességének tartván, hogy azt megvédje és védelmezze. Kapituláriumai gyűjteményének előszava igen figyelemreméltó ebből a szempontból: uralkodói címe is írott kifejezése ennek a kötelezettségnek: *Károly Isten kegyelméből a frankok királyságának uralkodója, a Szent Egyháznak védője és minden szükségében odaadó segítője.*² Egész életén át méltóan viselte ezt a kitüntető címet. Az Egyház benne találta meg jogainak rendíthetetlen harcosát és érdekeinek jóakaró védnökét mindeütt, ahol dolgozott és küzdött: Rómában, ahol végle-

¹ Eginhard, *Vita Karoli*, c. 24.

² *Capitul*, XIX.

gesen felszabadította a pápákat a lombardok zsarnoksága alól, a frank birodalomban, ahol az államhatalmat a keresztény törvény alapvető, rendeletei szolgálatába állította, a barbároknál, ahol nevének tekintélye legbiztosabb védelmezője volt a hithirdetőknek.

Az Egyház, mely hálás volt neki mindazért, amit értett, nem rémült meg attól, ha védője néha a gyám szerepét játszotta. Mivel meg volt győződve hithűségéről és jóakarataról, aggodalom nélkül engedte át neki egy részét azon előjogoknak, melyeket más időkben határozottan megtagadott a bizalmára kevésbé méltó uralkodóktól. Nem tiltakozott az ellen, ha mint megbízottja egyházi kinevezéseket eszközölt, ha ellenőrizte és gáncsolta a papság életét, ha az eretnekek elítélésére zsinatokat hívott egybe, ha egyszóval arra a vallási szerepre vállalkozott, melyet oly rosszul töltöttek be Konstantin és fiai. Nehezen állíthatnók, hogy a frankok hatalmas királya ezen kényes feladat végzésében mindig lelkiismeretesen szem előtt tartotta a két hatalmat elválasztó határt. Sokkal többször érintette ezt a határvonalat, semhogy néha át ne hágtat volna. Frankfurti zsinatja, melyen az általános zsinat határozatával szemben a görögök képromboló tanítását vette védelmébe, oly tévedés volt részéről, mely csak politikai elgondolásban lelheti magyarázatát. És legnemesebb szándékai mellett is nem egy intézkedése szolgált sajnálatos precedensül nagyravagyóbb, vagy az Egyház érdekeiért kevésbé buzgólkodó uralkodók számára. De ha néha erőszakkal bele is avatkozott a lelki dolgok intézésébe, nem azért tette azt, hogy mint cézár a maga számára követelje a lelki társadalom irányítását hanem mert hívó lelkét az Egyházért való őszinte buzgólkodás emésztette. Hatalmát csak arra használta fel, hogy a kánonokat tiszteletben tartsa, és az Egyháznak sohasem adott más törvényeket, mint amelyeket az maga hozott.

Decrevimus juxta canones, mondja első kapituláriumában, és valóban ez az okmány, valamint mindazok, melyekben egyházi ügyekre vonatkozó törvényeket adott, majdnem kizárólag zsinati határozatok töredékeiből vannak összeállítva. A pápaság, melynek védelmére vállalkozott, sohasem panaszkodhatott, hogy csálhatatlan tanítótekinélyét, vagy az egész keresztény világ feletti joghatóságát kétségbevonta. Még Frankfurtban is feltűnő bizonyosságát adta annak, hogy tiszteletben tartja a szuverén főpap fegyelmi hatalmát. Udvari káplánjának csak akkor nevezte ki azt a püspököt, kit hivatala a püspöki székhöz kötött, mikor I. Adorján pápa beleegyezését ehhez megnyerte.¹ Sőt, hogy előre is tiltakozzék azon vád ellen, hogy a világi pápa szerepét követelte magának az Egyházban, a leghatározottabban körvonalazta felfogását arról a szerepről, melyet a katolikus világban betöltött. III. Leó pápához intézett levelében szerényen a síkságon harcoló Józsuéhoz hasonlítja magát, míg a pápa, az új Mózes, a hegyen imádkozik a hívő hadsereg üdvéért.² Aki tud olvasni, annak a számára ezek a bibliai vonatkozások, kétségen felül bizonyítják, hogy az ő szemében a keresztény nép igazi feje a pápa, a frankok királya pedig csak az Egyház védelmére ragadott kard.

¹ *Capitul.*, XXVIII. c. 55.

² *Epist. carol.*, 10. (*Joffé*).

B E F E J E Z É S.

A királyi cím nem felelt meg többé annak a csodás terjedelemnek, mellyel a frank király hatalma rendelkezett. Nem egy nemzetnek volt már az uralkodója, hanem nemzetközi egyeduralkodó, kinek hírneve époly messze terjedt, mint az Egyház hatalma. A népek hallgatólagosan elismerték állását. Mindnyájan feléje fordultak, mint a civilizáció fényes központjához. Az Egyház védőjének és a kereszténység fegyveres szervének nevezte ki. Maguk a királyok is ellenkezés nélkül ismerték el természetes felsőbbbségét. Nagy-Britannia királyai hűbéruruknak ismerték el, Hispániaéi pedig hódoltak előtte. Bizánc remegett karja hatalmától, még inkább pedig lángelméjétől, tudva, hogy diplomáciai művészete nem győzheti le ezt a kiváló ellenfelet. A muzulmán hercegek is meghajoltak ragyogó egyéniségének hatalma előtt. Cordovától Bagdadig ajándékokat küldtek neki és barátságukkal tisztelték meg. Harun-al-Rasid egy szép napon a Szent Helyek feletti védnökséget ajánlotta fel neki. És így miután Jeruzsálemben épúgy, mint Rómában Bizánc örökösévé lett, azt a dicső feladatot töltötte be, melyhez gyengék voltak a cézárok : megvédte a kereszténység érdekeit az egész világon.

A szuverén főpap elérkezettnek látta a pillanatot, amelyben fenségesebb névre keresztelhetette ezt az annyira rendkívüli hatalmat és annyira szent tisztet. Nemcsak, hogy népe szemében emelje fényét, hanem mert méltónak találta, hogy az Egyház védőjének rangját minden emberi méltóság fölé emelje. Oly címet kellett találni, mely ezen

általános hivatal jellegét hűen kifejezze és amely méltó külső jele legyen annak a védői szerepnek, melyet az egész keresztény világ felett gyakorolt. Ám mindenki emlékében élt még az a cím, mely a legfőbb emberi méltóságot, amit csak el lehet képzelni, jelezte, ez volt a római császári cím. Ez a név varázssos visszhangot keltett a barbár népek hagyományaiban és hazafias büszkeséggel gondoltak rá a latin fajú nemzetiségek. Az Egyház, mely már századok óta hozzászólt ahhoz, hogy régi anyagból építse fel új alkotásait, nem félt ezt a félelmes címet adni annak az embernek, kit meg akart tisztelni. Magától értetődik, hogy nem akarta a császári címmel a pogány zsarnokság gyűlölt emlékeit feleleveníteni. Mikor átvette a római politika szótárából azt a kifejezést, mellyel a keresztény világ legfőbb világi hatalmát akarta jelezni, úgy kezelte, mint mindent, amit az ókorból vett át, új jelentést adott neki.

Az Egyház a legkatholikusabb tisztséget ruházta védőjére azon a híres karácsonyi éjféli misén 800-ban, amelyen III. Leó pápa a császári koronát tette Nagy Károly fejére és a néppel római császárrá kiáltatta ki. Ennek a mindig dicső címnek a felújításában volt valami, ami magával ragadta az Örök Város lakóinak képzeletét és mintha a pápaság maga is emelkedett volna ezen nagyszerű kezdeményezés által, aminek következtében a politikai világban páratlanul álló méltóság látható forrása lett. Maga Nagy Károly nem egykönnyen barátkozott meg a pápa eszméjével. Egyszerű barbár szokásai, melyekhez annyira ragaszkodott, elriasztották attól a pompától, mely új címével járt együtt. Mennyire más volt ebben a tekintetben mint Clodvig, nem akarta máskor hordani új méltóságának jelvényeit, mint azon két alkalommal, mikor Rómát látogatta meg. A leghatározottabban kijelentette, hogy ha ismerte volna III. Leó szándékait, nem ment volna a lateráni templomba azon

a napon, melyen a pápa megkoronázta.¹ Hiába igyekeztek ennek a kijelentésnek az őszinteségét kétségbevonni. És feltéve, hogy lehetne kételkedni Nagy Károly őszinteségében, a tények sokkal világosabban beszélnek, semhogy a legkisebb kétség fennmaradhatna. Mintha Nagy Károly maga sem igen hitt volna annak a lehetőségében, hogy tartósan meg lehetne valósítani azt a politikai eszményt, melynek a császári cím volt a külső kifejezése. Az a tény, hogy 806-ban előre szétosztotta fiai között az összes tartományokat, melyek felett uralkodott és nem szándékozott fenntartani azt az egységet, melynek ő volt a hivatalos képviselője, meggyőzhet minket arról, hogy a császári eszme nem igen talált helyet világnézetében és nem is igen tudott lelkesülni érte. Az európai egység fenntartása sem igen szerepel azon politikai eszmékben, melyeket fiaira hagyott örökségként, csak a főpapság soraiban talált ez terjesztőkre, kik közül valók voltak utolsó harcosai is.

De ha a császári cím politikai jelentősége közömbösen, sőt hitetlenül hagyta is, annál jobban felfogta annak vallási jelentőségét. Mikor császárrá lett, sokkal jobban felruházottnak tekintette magát, mint a multban azzal a feladattal, hogy siettetnie kell a keresztény élet fejlődését és Isten országának eljövetelét. Új hűségesküt követelt összes alattvalóitól, de mint maga mondja, nem mint király, hanem mint császár. Maga gondoskodik annak a feltüntetéséről, hogy ez az eskü sokkal tágabbkörű köteleességet követel, mint az előbbi. Birodalma összes lakóinak nemcsak azt kellett megígérniök, hogy hűek lesznek hozzá, hanem hogy főképen vallási köteleességeiket fogják teljesíteni. *Primum ut unusquisque et persona propria se in sancto Dei servitio secundum Dei*

¹ Eginhard, *Vita Karoli*, c. 28. ; Monachus Sangollensis, I. 26.

*praeceptum et secundum sponsonem suam pleniter conservare studeat.*¹ Maga adott jó példát, megkettőzve buzgalmát és tevékenységét a közjóért. Mint már láttuk, uralkodásának azon tizennégy évében, mely császárrá koronázását követte, emelte törvényhozásának legszebb emlékeit, mintha az Egyház áldása megnövelte volna civilizáló erejét.

III. Leó merész tette több volt, mint egy embernek a megkoronázása. Azáltal, hogy a frankok királyának a fejét a császári diadémmal övezte, a pápaság magának a frank népnek a homlokára tette legfőbb méltóságának kitüntető jelvényét. Befejezte ünnepélyes formában a Lateran boltívei alatt azt a munkát, mely háromszáz évvel előbb a reimsi keresztelő kápolnában kezdődött. A kereszténység eltörülhetlen jegyét nyomta egy egész nemzetre és világosan kifejezte, hogy ez a nemzet nagy érdemeket szerzett az Egyház körül. Ugyanakkor megadta az igazi jellegét annak a rendszernek, melynek a frankok voltak a képviselői a világon. Új intézménnyel erősítette meg a keresztény világ egységét, mely először valósult meg a politikai téren, mint az már rég óta valóság volt a vallás terén. Mindenki számára világossá tette ezt, mikor az összes királyok fölé emelte azt a királyt, kit védőjének és ügyvivőjének választott. És átadván neki a császári jelvényeket, fenséges szimbolizmusban testesítette meg annak az alapvető viszonynak a jelentőségét, melynek Egyház és birodalom között kellett léteznie az emberi nem boldogságára. Ebből a szempontból véve Nagy Károly megkoronázása a modern civilizáció születése volt.

Végre volt már keresztény társadalom! Nyolc évszázad után, mely idő alatt az új világ lelke, mint valami fogoly bolyongott a törvényei ellen fellázadó testben, íme,

¹ *Capitul.*, XXXIII.

azt örökre hatalmába kerítette és hatalmasan megerősödve, tagjaiban hosszú és erős szövetségre lépett vele. Kétségtelen, hogy ez a test, melybe költözött, tele volt tökéletlenségekkel és mint valami félig kész szobor, ép oly egyenetlen volt, mint a kaosz, melyből előhozták. Ám a civilizáló principium, melyet magával hordozott, megreszkettette termékenyítő munkája alatt és a még tökéletlen vonásait átszellemítette a kisugárzó belső fény. A keresztény eszme a legtökéletesebb, melyet valaha emberek a társadalomról maguknak alkottak, kezdett megvalósulni. Az emberiség sejtette ezt és a nagy szellemek szívesen adtak ennek kifejezést; Nagy Károly pedig, mint láttuk, bibliai példázat alakjában adott neki kifejezést. A pápaságnak, a világ élő lelkiismeretének volt a feladata, hogy az eszmének népies kifejezést adjon és ezt tette, mikor annak méltó emléket állított.

Az Örök Város romjai között van egy hely, melynek csodás magánya különösen alkalmas arra, hogy a történelem nagy eseményeinek emlékét felkeltse bennünk. De nem a Palatinus dombja ez csodálatos hagyományai-val, melyek oly messze nyúlnak vissza a ködös multba, sem a Forum, ahol még visszhangzanak az emberiség sorsát eldöntő beszédek szavai, sem a Vatikán, ahol el nem muló erővel ver a katolikus világ szíve. A tiszteletreméltó lateráni Szent János-bazilikát körülvevő komoly csendes tér az, amelyhez a kereszténység legrégibb ifjúkorának emlékei fűződnek az emberi civilizáció legrégibb emlékei közé vegyülve. Ott, abban a szentségtől illatos légkörben, melyet első tizenhárom évszázadában belehelt a római egyház, találja meg a keresztény gondolat az igazi környezetét és érti meg jobban, mint bárhol annak a társadalomnak a természetfeletti szellemét, mely a világot nevelte. III. Leó pápa is itt magyarázta meg annak a nagy eseménynek a jelen-

tőségét, melynek ő volt a főszereplője. *Tricliniuma* eltűnt, de az idő tiszteletben tartotta azt a jelképes lapot, melyet a falakra írt és az utazó, ki szemlélődve áll a romok előtt, megkapó szavakban olvashatja azt a fenséges gondolatot, mely túlélte a pusztuló anyagot. Krisztus a hegyen ül, lábainál folyik a pradicson négy folyója. Egyik kezében van az élet nyitott könyve ; a másikat tanítványai megáldására emeli fel, kik az utasoknál szokásos feltűrt tunikában indulnak a világ meghódítására. Ezen a képek, mely az Egyház első napjaira emlékeztet, két oldalán két kisebb képen láthatjuk, ki foglalta el annak örökét. Az egyiken Krisztus a trónusán ül, lábainál vannak Szilveszter pápa és Konstantin császár ; amannak a kulcsokat adja, szent méltóságának a jelvényeit, emennek a labarumot, a harcos jelvényét. A másik képen szent Péter, mint Krisztus helytartója foglalja el a trónt, lábainál térdel Leó pápa és Nagy Károly császár, Mint isteni mestere, Péter is rendelkezik mindkét méltósággal ; a lelkit utódjának a pápának adja csillagképében, a földi hatalmat Nagy Károlynak adja a zászlóval.

És a diadalíven, mely keretül szolgál Isten országa hármasság ábrázolásának a földön, mint valami égi hang terjed az a szózat, melyet a kereszténység bölcsőjénél lehetett hallani és amely a jövő századokban is a keresztény civilizáció éneke marad : *Dicsőség a magasságban Istennek és békesség a földön a jóakarató embereknek !*

TARTALOM.

	Oldal
Az első kiadás előszava	4
Bevezetés... ..	7

I. FEJEZET.

<i>A római birodalom</i>	32—72
---------------------------------	-------

A római birodalom nagysága és fensége. — A birodalom örök és általános, — megvalósítja az emberiség feladatát. — Isten és istenségét közli azzal az emberrel, kiből megtestesül, ez a császár. — Ezen Isten keletkezése. — Mi volt a *Lex Regia* politikai fikciója. — A közszellem meghajolása ezen fikció előtt. — Következményei. A császár mindenhatósága. — A császári mámor. — A rendszer gyenge oldalai: bátorítja a nagyravágyást, felszabadítja az anarchiát, — és a hatalmat a legerősebbnek szolgáltatja ki, — és ez a hadsereg, — a megrontott hadsereg pénzért kapható. — A polgárság csak az élvezeteket keresi, — csak a gazdagságot becsüli — és az uralkodóktól csak kenyeret és játékokat kér. — A nép játékszenvedélye, a játékok erkölcstelenek. — A baj elterjedése az egész birodalomban. — A jellem és szellem általános süllyedése. — Az örömmök rendszerének társadalmi következményei. — Kettős rabszolgaság. — A provinciák lenyűgözése és kizsákmányolása az adók által. — Ellenállásuk. — A kisbirtok megszűnése. — A falu pusztulása. — Az ellenhatás lehetetlen. — A bölcsélet tehetetlensége. — A császárok tehetetlensége. — Befejezés.

II. FEJEZET.

<i>A germán világ</i>	73—77
------------------------------	-------

A barbár világ ellentétben a római birodalommal.
— Általános összefoglalás és befejezés. — A ger-

mán-római harcok története Caesartól a III. század végéig

III. FEJEZET.

Az Egyház 77—130

Az Egyház feladata általában. — A római birodalom és *Isten országának* összehasonlítása. — Ezen *birodalom* jellemzése. — Kezdeté és fejlődése. — Kedvező körülmények. — Gyors terjedése. — Az Egyház belső alkotmánya. — A püspök. — A papság. — A nép. — Az egyén újjászületése. — A keresztény élet varázsa. — Ezen élet törvényei és feltételei. — A társadalom újjászületése. — Az Egyház törvényes helyzete a birodalomban. — Zsidó feljelentések. — A pogányok fel fogása a keresztényekről és rágalmaik ellenük. — Az ellenszenv igazi oka. — Állásfoglalásuk a világgal szemben. — Hogyan tört ki a háború. — Az üdözések. — azok eredménytelensége. — A pogány hitvitázók. — Az eretnekek. — Az Egyház győzelmesen áll ellen az eretnekeknek és a pogány hitvitázóknak. — A keresztény irodalom. — Általános eredmények.

IV. FEJEZET.

A Nyugat-Római birodalom megdőlté 130—169

A birodalom megváltoztatja álláspontját az Egyházzal és barbárokkal szemben. — Engedékeny intézkedéseket talál a germánoknál — és az Egyházban. — De a birodalom nem tudja ezt értékesíteni. — Bár jóakaratot mutat az Egyházzal szemben, mégis pogány marad, — azon befolyás ellenére, melyet törvényhozására enged gyakorolni, — mert nem akarja a pogányság politikai alapelvét feláldozni. — A császár alattvalóinak vallási feje akar maradni. — Emiatt új harc tör ki Egyház és állam között. — A birodalom szövetségei ebben a harcban; az ariánizmus. — Az ariánizmus pogány eredete és jelleme. — A harc viszonyosságai. — Az Egyház győzelme és a pogányság eltűnése. — Az utolsó pogányok már csak irodalmi támadást intéznek ellene, vagy politikait. — A hivatalos világ elgyengülése. — A római társadalom kimerülése. — A közeli vég előérzete. — A végleges katasztrófa részletei.

V. FEJEZET.

<i>Az Egyház fejlődése</i>		170—206
----------------------------	--------	---------

Az Egyház virágzása az összeomló birodalomban. — Intézményei kifejlődnek. — A zsinatok. — Az egyetemes zsinatok. — A nagy püspökök. — Két irányzat az Egyházban. — A keresztény irányzatot jellemzi az erkölcsi és szellemi fejlődés, — különösen a szerzetesrendek elterjedése. — A negyedik századbéli szeretetesség létjogosultsága. — A szerzetesek mintaképe: Remete szent Antal. — A szerzetesi élet törvényei és szabályai. — Mily szolgálatot tettek az Egyháznak a szerzetesrendek. — A szerzetesrendek népszerűtlenségének okai a pogányoknál és a világias keresztényeknél. — A pogány irányzatot az Egyházban jellemzi a számos eretnokség — és az erkölcsök romlása. — Az Egyház nem kerül ennek a hatalma alá, sőt még a pogányokra is hatással van. — Kiűrti a politikai társadalmat és ezáltal elősegíti annak elgyengülését. — De átveszi azt a szerepet, melyet a birodalom eljátszott és megmenti a világot. — Az Egyház és állam közti ellentét Nagy szent Leó és Valentinianus idejében.

VI. FEJEZET.

<i>Bizánc</i>		206—215
---------------	--------	---------

A bizánci birodalom igazi jelleme. — A politikai pogányság megmarad a császárok égisze alatt is — és az általános romlottság következtében. — Az utolsó keresztények Bizáncban. — Bizánc nagy kárt okoz a szláv civilizációnak. — Ellentét ezek és az Egyház által nevelt germánok között. — Mire volt jó Bizánc.

VII. FEJEZET.

<i>Ariánus-országok</i>		215—226
-------------------------	--------	---------

A kortársak ítélete a megszállásról. — Miért pusztultak el az összes barbár országok. — Az ariánizmus pusztító hatása náluk. — Miért nem tértek a katolikus hitre. — A katasztrófa, melyben az összes ariánus-országok elpusztultak.

VIII. FEJEZET.

<i>Katholikus társadalmak keletkezése</i>	226—263
--	---------

A civilizáció és a katolikus egyház kritikus helyzete az V. század végén. — Keleten és Nyugaton. — Clodvig és frankok megtérésének jelentősége ebben az időben. — E népnek a haszna ebből. — Az angol-szászok megtérése. — Az ír hithirdetők. — Az ariánizmus vége a nyugati gótoknál és hispániai svéveknél. — Az itáliai lombardoknál. — A kelták visszatérése az egységes fegyelemhez és liturgiához. — Az Egyház győzelme egész Nyugat-Európában. — Ezen győzelem magyarázata, a pogány és ariánus népek erkölcsi állapota és az Egyház apostoli buzgalma. — A hithirdetők munkája és a népek evangélizálásának módszere. — Nagy Szent Gergely tanácsai. — A katolikus egyház helyzete a VI. század vége felé. — Az 527-iki synchronismus. — A pápák világi hatalmának eredete. — Nagy Szent Gergely uralkodása.

IX. FEJEZET.

<i>A VI. század barbár társadalmak...</i>	263—273
--	---------

A barbárok teljes megtérésének nehézségei. — A barbárság túltengése. — Az Egyházat fenyegető veszedelem. — A közérdekkel nem törődnek. — A szellemi súlyedés. — Szomorú kilátások.

X. FEJEZET.

<i>Az Egyház tevékenysége</i>	273—309
--------------------------------------	---------

Hogyan került ki az Egyház azt a veszedelmet, hogy a barbárság elnyelje. — Az egyházi celibátus és a papság függetlensége. — Erős szervezete és kiváló kormányzási rendszere. — Hogyan téríti meg a barbárokat. — Harca a babonák és szenvedélyek ellen. — Hogyan reformálja meg az egyén erkölcsi életét. — Hogyan emeli fel a nőt. — Hogyan szelidíti meg a szokásokat. — Hogyan irtja ki fokozatosan a rab-szolgaságot. — Hogyan alapítja meg a szeretetintézményeket. — A bűnbánati intézmény fontossága az egyén újjászületésében. — Hogyan javítja meg a társadalmat az újjászületett egyén. — A keresztény

befolyás első nyomai a barbár törvénykönyvekben. — Ezen befolyás fejlődése. — Mely helyet foglalt el az Egyház az intézményekben. — A barbár szellem visszahatása az Egyház befolyása ellen — és mily veszedelmet jelent.

XI. FEJEZET.

Az Egyház tevékenysége (folytatás) 310—337

Az Egyház belső élete. — A szerzetesek. — A szerzetesrendek elterjedése Nyugat-Európában a VII. században. — Szent Benedek regulája. — A szerzetesi élet által átalakított első barbár típusok. — A zárdák jelentősége az Egyház és civilizáció történelmében. — Megmentik a keresztény életet. — Az anyagi és szellemi kultúra tűzhelyei. — A szerzetesek népszerűsége. — A civilizáló szellem rejtett és állandó munkája a barbár anarchiában. — Az Egyház megmenti az ókori irodalmat. — A keresztény irodalom erkölcsi célja. — Új irodalom születése. — A modern civilizáció hajnala.

XII. FEJEZET.

A Karolingok 338—345

A Karoling-család a kereszténységnek a barbárság felett aratott győzelmét képviseli. — Ezen család eredete és hatalma. — Kis Pipin uralkodásának nagysága és jelentősége. — Hogyan veszi fel a királyi címet. — Hogyan szabadítja fel a pápaságot. — A lelki és földi társadalom fejlődése szövetségük következtében.

XIII. FEJEZET.

Nagy Károly 345—352

Nagy Károly arcképe. — Kormányzásának jellemzése. — A Karoling-társadalom jellemzése. — Mit köszönhetett az Egyháznak — és mit tett az Egyházért. — Nagy Károly a keresztény király.

Befejezés 353—358

A III. Leó pápa által Nagy Károlyra ruházott császári cím jelentősége.

A SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

sorozatában eddig megjelentek:

1. Zubriczky Aladár dr.: Jézus élete és a vallástörténet. (Elfogyott.)
2. Wolkemberg Alajos dr.: A teozófia és antropozófia ismertetése és bírálata.
- 3—4. Wolkemberg Alajos dr.: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene. (Elfogyott.)
- 5—6. Balanyi György dr.: A szerzetesség története.
- 7—8. Alszeghy Zsolt dr.: A XIX. század magyar irodalma.
9. Miskolczy István dr.: Magyarország az Anjouk korában.
10. Palau-Timkó Jordán: Krisztus útján. A katolikus tevékenység főelvei.
11. Quadrupani-Babura László dr.: Útmutatás jámbor lelkek számára.
12. Prohászka Ottokár: Elbeszélések és utirajzok. (Elfogyott.)
13. Trikál József dr.: Természetbölcselet.
14. Bognár Cecil dr.: Értékelmélet.
15. Prohászka Ottokár: A bűnbocsánat szentsége.
16. Babura László dr.: Szent Ágoston élete.
17. Lepold Antal dr.: Szalézi szent Ferenc válogatott levelei. (Elfogyott.)
18. Áldásy Antal dr.: A kereszteshadjáratok története.
19. Marosi Arnold dr.: Átöröklés és nemzetvédelem.
20. Zoltány Irén dr.: Erotika és irodalom. (Elfogyott.)
21. Horváth Sándor dr.: Aquinói szent Tamás világnézete.
22. Balogh Albin dr.: Művelődés Magyarország földjén a magyar honfoglalás előtt.
23. Marcell Mihály dr.: A katolikus nevelés jellege.
- 24—25. Motz Atanáz dr.: A német irodalom története.
26. Babura László dr.: Szent Ambrus élete.
27. Márki Sándor dr.: II. Rákóczi Ferenc élete.
28. Kiss Albin dr.: A magyar társadalomtan története.
29. Szabó Zoltán dr.: A növények életmódja.
30. Wesselszky Gyula dr.: A rádium és az atomelmélet.
31. Balanyi György: Assisi szent Ferenc élete.
32. Dávid Antal: Babel és Assúr. I. Történet.
33. Fejér Adorján: Római régiségek.
34. Balogh József: Szent Ágoston, a levélíró.
35. Babura László dr.: Szent Jeromos élete.
36. Karácsonyi János dr.: Szent László király élete.
37. Miskolczy István dr.: A középkori kereskedelem története.
38. Szémán István dr.: Az újabb orosz irodalom.
39. Bán Aladár: A finn nemzeti irodalom története.
40. Trikál József dr.: A gondolkodás művészete.
41. Kühár Flóris dr.: Bevezetés a vallás lélektanába.
42. Babura László dr.: Nagy szent Gergely élete.
- 43—44. Kühár Flóris dr.: A keresztény bölcselet története.
45. Wessely Ödön dr.: Korszerű nevelési problémák.
46. Somogyi Antal dr.: Vallás és modern művészet.
47. Divál Kornél: Magyar művészettörténet.
- 48—49. Birkás Géza dr.: A francia irodalom története.
50. Wodetzky József dr.: A világegyetem szerkezete.
51. Záborszky István dr.: Rabindranath Tagore világnézete.
- 52—53. G. Kurth—Michel K.: A modern civilizáció kezdetei.
- 54—55. Dávid Antal: Babel és Assúr. II. Művelődés.
56. Horváth Jenő dr.: A modern Amerika története.
57. Balogh Albin dr.: Ország és nyelv.
58. Mészlányi Antal dr.: A katolikus egyház és az állam 1848/49-ben.
- 59—60. Radó Polikárp dr.: A kereszténység szent könyvei. I. Ószövetség.
61. Kecskés Pál dr.: A házasság etikája.
62. Huszár Elemér: A katolikus házasságjog rendszere.